МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Наукове фахове видання

Випуск 47

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

DOI 10.32782/apfs.v047

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Секундант Сергій Григорович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР:
Яковлев Денис Вікторович, доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:
Голубович І. В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та основ загально гуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Дікова-Фаворська О. М.**, доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; **Єременко О. М.**, доктор філософських наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Крилова С. А.**, доктор філософських наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; **Федорченко-Кутуєв П. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; **Куцепал С. В.**, доктор філософських наук, професор, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; **Лісієнко О. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Південноукраїнський національний університет імена К. Д. Ушинського; **Коваліско Н. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка; **Окороков В. Б.**, доктор філософських наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; **Петриківська О. С.**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Прохоренко Є. Я.**, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Райхерт К. В.**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Стрелкова А. Ю.**, доктор філософських наук, старший науковий співробітник, Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України; **Хамітов Н. В.**, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; **Чепак В. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; **Ярова Л. В.**, доктор політичних наук, професор, завідувачка кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Długosz Piotr**, доктор соціологічних наук, професор, University of Rzeszów, Rzeszow, Польща; **Gerald M. Steinberg**, професор кафедри політології, Університет імені Бар-Ілана, Ізраїль; **Harris Kevan**, доктор філософії, доцент, Каліфорнійський університет (UCLA), США; **Mirchev Dimitar**, доктор філософських наук, професор, Медичний університет Пловдив, Болгарія; **Mirica Stefania-Cristina**, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія; **Silviya Mineva**, доктор філософії, професор, Софійський університет, Болгарія.

Науковий фаховий журнал «Актуальні проблеми філософії та соціології» засновано у 2014 році Національним університетом «Одеська юридична академія».

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 р.

Журнал «Актуальні проблеми філософії та соціології» внесено до переліку наукових фахових видань України категорії Б, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з філософських, політичних та соціологічних наук (спеціальності 033 «Філософія», 052 «Політологія», 054 «Соціологія») на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 р. № 1471 (Додаток 3).

Рекомендовано до друку та поширення мережею Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 5 липня 2024 р. (протокол № 9).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Офіційний веб-сайт журналу «Актуальні проблеми філософії та соціології»: www.apfs.nuoua.od.ua

ISSN 2410-3071

© Національний університет «Одеська юридична академія», 2024

ФІЛОСОФІЯ

УДК 13+122
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.1

О. Д. Бородай
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-5349-0445
аспірант кафедри філософських і політичних наук
Черкаського державного технологічного університету

ЕТИКА Й МОРАЛЬ У КОНТЕКСТІ СВОБОДИ ВИБОРУ: СУЧАСНІ ДИСКУСІЇ Й КОНФЛІКТИ

Постановка проблеми. Актуальність проблеми вибору вже давно не потребує додаткового обґрунтування. Вона залишається предметом наукових вишукувань протягом усього часу існування філософської думки. В наукових дослідженнях, присвячених людській поведінці, ця тема останнім часом згадується дуже часто, та незважаючи на це, вони не мають системності. Ключові поняття досі не отримали чіткого визначення й продовжують бути предметом активних обговорень. Тим паче, у зв'язку з важливістю цього питання викликає занепокоєння відсутність чітко сформованого поля досліджень і навіть усталеної термінології.

Практично єдиною загальновизнаною характеристикою вибору, на яку вказують різні автори, є те, що він виступає засобом розв'язання невизначеності. Невизначеність в цьому контексті означає, що в точці вибору будь-які дії людини не визначені однозначно. Здійснення вибору призводить до скорочення простору альтернатив до однієї реалізованої, тобто до зменшення ступенів свободи [10].

В контексті моралі й етики, вибір визначається як процес прийняття рішень, пов'язаних з моральними чи етичними аспектами, які виникають в ситуаціях, де існують конфлікти між різними цінностями, нормами або принципами. Цей процес передбачає зважання на моральні аспекти дії й обрання варіанту, який відповідає певним етичним нормам або переконанням кожної конкретної людини.

Вибір у морально-етичному полі може бути надзвичайно складним, оскільки він вимагає врахування низькі різноманітних і розрізнених факторів, як-от справедливість, доброчесність, відповідальність, інтереси інших осіб і наслідки вчиненої дії. Людина, яка постає перед моральним вибором, зазвичай зважає наних і намагається обрати дію, яка відповідає найвищим стандартам моралі й етики, її особистим ціннісним орієнтирам і допомагає підтримувати моральний та етичний баланс. Такий вибір може містити відмову від дій, які суперечать особистим переконанням, або ж учинок, який сприяє загальному добру й моральній правильності [1].

Метою дослідження є вивчення взаємозв'язків між моральними й етичними аспектами під час вибору в контексті прийняття рішень.

Для досягнення мети слід вирішити низку завдань:

– вивчити вплив морально-етичних норм на свободу вибору;

– проаналізувати конфлікти між морально-етичними нормами й свободою вибору;

– розглянути внутрішній конфлікт, спричинений моральними нормами;

– проаналізувати зміни моральних переконань і їхній вплив на свободу вибору;

– дослідити вплив культурного контексту на морально-етичні норми й свободу вибору.

Огляд літератури. Вивчення передових філософських і наукових досліджень і джерел показує, що на психологічному рівні (зокрема за даними К. Абульханової-Славської, І. Беха, Г. Костюка, М. Савчина, Дж. Роттера) поняття відповідальності сприймається як одна з ключових якостей, результат інтеграції всіх психічних функцій особистості, а також суб'єктивного сприйняття навколишньої дійсності й емоційного ставлення до обов'язків. Питання відповідальності, як моральної характеристики особистості, її виховної мети й усвідомленого обов'язку, детально досліджено в роботах Г. Васяновича, Г. Малигіної, О. Пономарьова, Є. Пузирьова.

Поняття свободи вибору – це складне й багатозначне явище, як визначається у філософських працях Г. Гегеля, І. Канта, Ж.-П. Сартра, Ф. Шеллінга, К. Ясперса. Вони не лише розглядають питання про обмеження людської свободи, але також наголошують на можливості перетворення намірів свободи в поведінку особистості. Сучасні автори, як-от М. Боритко, С. Крапивенський, М. Панасенко, звертають увагу на суттєві аспекти свободи в сучасному світі.

Незважаючи на широкий обсяг існуючих досліджень і джерел, в яких удеться про моральну від-

© О. Д. Бородай, 2024

повідальність й свободу вибору, існує актуальна потреба подальшого аналізу взаємозв'язку між цими питаннями, що сприятиме кращому розумінню їхніх сутнісних характеристик і впливу на життєдіяльність особистості та її взаємини з іншими.

Виклад основного матеріалу. Поняття «Свободи волі» – це спеціальний філософський термін, що визначає певний вид здатності раціональних агентів обирати шлях дії серед різних альтернатив. Головні розбіжності між дослідниками розуміння цього поняття стосувалися того, який саме аспект цієї здатності є безпосередньо свободою волі. Більшість філософів вважали, що поняття свободи волі має глибокий зв'язок з моральною відповідальністю. Згідно з цим поглядом діяти за вільною волею означає взяти на себе метафізичні обов'язки за свої дії. Проте значення свободи волі не обмежується її зв'язком із моральною відповідальністю. Вона також впливає на заслуги досягнень людини (тобто чому рішучість і творча праця заслуговують на схвалення), автономію й гідність особистості, а також цінність, якою ми наділяємо любов і дружбу [7].

Деякі філософи відділяють свободу дії від свободи волі, оскільки успішне досягнення цілей частково залежить від чинників, що перебувають поза контролем. Більше того, завжди існують зовнішні обмеження тих варіантів, які можна обрати. Оскільки наявність або відсутність таких умов (зазвичай) перебуває за межами відповідальності, основним предметом відповідальності має бути власне вибір або «воління».

Цілком можна припустити, що вільні воління є підвидом волі. Принаймні, якщо дивитися на це з концептуальної точки зору. Проте не всі філософи погоджуються з цим. Наприклад, Декарт ідентифікує вольову здатність зі свободою вибору й навіть стверджує, що воля за своєю природою настільки вільна, що її ніколи не можна примусити. Такою категоричною позицією щодо природи волі Декарт представляє традицію, що виходить від пізніх схоластиків і до Дунса Скота [8].

Проте думка більшості філософів полягає в тому, що, можливо, існують невільні воління. Дійсно, багато дискусій щодо свободи волі концентруються на питанні, чи вона притаманна людям, хоча ніхто не має сумнівів, що люди часто щось обирають. Головними загрозами свободі волі вважаються різні види детермінізму: фізичний/каузальний, психологічний, біологічний та теологічний. Для кожного з цих видів детермінізму можна зустріти філософські концепції, які (і) заперечують його реальність або, виходячи з інших незалежних аргументів, стверджують, що він не суперечить свободі волі; (іі) приймають його реальність, але аргументують його сумісність із свободою волі; або (ііі) приймають його реальність і заперечують сумісність із свободою волі. Мало хто стверджує, що, незалежно від істинності детермінізму, свобода волі просто неможлива.

Якщо свобода волі існує, то вона має безліч аспектів. У подальшому описі коротко висвітлюються ті аспекти свободи волі, які зазвичай привертають найбільше уваги філософів. Варто відзначити, що попри те, що багато філософів акцентують на одному аспекті, в суперечці з іншими теоріями більшість таки визнає важливість і багатьох інших властивостей [2].

Свобода волі є досить складним поняттям, і ця складність виникає з різноманітності підходів і трактувань, які використовуються для її розуміння. Ця складність часто виражається в таких суперечливих аспектах поняття свободи волі:

1) перша велика лінія поділу в теоріях свободи волі розділяє філософів на компатибілістів й інкомпатибілістів. Перші вважають, що свобода волі може існувати поруч із детермінізмом (тобто із певним ступенем передбачуваності й причинності дій). Другі ж наголошують на несумісності свободи волі з будь-яким видом детермінізму. Зазначений поділ свідчить про існування неоднозначних поглядів на можливість людини бути по-справжньому вільною, якщо її дії можна передбачити або визначити;

2) важливою складністю розуміння свободи волі є суперечливість її відношення до моральної відповідальності й автономії. Вважається, що свобода волі є необхідною умовою для моральної відповідальності, оскільки без можливості обирати людина не може відповідати за свої дії. Також побутує думка, що свобода волі може існувати навіть за відсутності моральної відповідальності й що вона вимагає інших умов, як-от розуміння наслідків дій і відповідальний моральний суд;

3) в науковому середовищі обговорюються й обмеження свободи волі. Чи можуть зовнішні фактори, як-от соціальні норми, культурні впливи або навіть біологічні чинники, обмежувати нашу здатність обирати й діяти вільно. Це питання стає важливим для розуміння меж, які визначають свободу волі;

4) не менш складним і важливим для розуміння категорії свободи волі є вивчення її психологічних аспектів. Широкий розгляд отримало питання, як прийняття рішень, внутрішні конфлікти й обмеження впливають на здатність обирати й діяти вільно;

5) у вченні про етику досліджується, як свобода волі впливає на моральні рішення й поведінку. Ця наукова царина розглядає питання про те, чи може людина вільно обирати морально правильну дію і чи несе вона моральну відповідальність за свої вчинки [4].

Дослідження питання свободи волі безпосередньо перетинається з проблемою вільного

вибору, оскільки обидва ці аспекти становлять невід'ємну частину вивчення людської природи й поведінки. Щоб зрозуміти цей логічний перехід, давайте спробуємо розглянути їхній взаємозв'язок докладніше.

Свобода волі як поняття досліджується філософами й психологами з того погляду, наскільки люди є спроможними обирати й приймати рішення незалежно від зовнішніх впливів і внутрішніх факторів. Це питання виходить за рамки психологічних аспектів й охоплює етичні, філософські й моральні виміри. Філософи ставлять питання, чи може людина бути справді вільною, якщо її дії можна передбачити або визначити, і як це впливає на її моральну відповідальність.

Свобода вибору, з іншого боку, відображає сам акт обирання між альтернативами або діями, що відбувається на практичному рівні, коли ми приймаємо конкретне рішення. Це поняття доповнює свободу волі, оскільки вказує на спосіб використання своєї здатності обирати й діяти.

Отже, роздуми про свободу волі стикаються з проблемою свободи вибору тоді, коли ми розглядаємо, як саме наша здатність вільно обирати впливає на наші конкретні вчинки й рішення. Вивчення цих двох аспектів допомагає нам краще розуміти, як люди функціонують в соціальних, моральних й етичних контекстах, а також які чинники впливають на наші вибори й відповідальність за них.

Для більшого розуміння зв'язку свободи волі й свободи вибору розглянемо таблицю 1, яка порівнює розуміння цих понять з різних аспектів.

Ця таблиця подає загальний огляд різниці між розумінням «свободи волі» й «свободи вибору» та їхніх взаємозв'язків з детермінізмом, моральною відповідальністю й автономією. Обидва поняття грають важливу роль у вивченні людської природи й поведінки й сприяють розумінню того, як ми приймаємо рішення й несемо відповідальність за свої дії [6].

Слід зазначити, що проблема свободи вибору тісно пов'язана з морально-етичними нормативами й завжди викликає глибокі філософські роздуми. Нині, коли індивідуальність і права особистості визнаються важливими цінностями, питання про те, наскільки вільним є вибір людини в морально-етичних контекстах, набуває щоразу більшої актуальності.

Свобода вибору передбачає можливість обирати між різними альтернативами й приймати рішення на підставі власних переконань і цінностей. Однак, коли йдеться про морально-етичні нормативи, виникає питання про обмеженість нашого вибору загальноприйнятими моральними принципами і чи може існувати конфлікт між нашою свободою вибору й моральними стандартами. Ця проблема стає особливо складною в ситуаціях, коли індивідуальні переконання суперечать загальноприйнятим нормам чи законам. Наприклад, якщо особиста моральна позиція суперечить загальноприйнятій нормі суспільства, то як зберегти свободу вибору в такому контексті?

У суспільстві ведуться постійні дебати щодо шляхів вирішення цієї проблеми. Висловлюється думка, що індивіди повинні мати абсолютну свободу вибору, незалежно від моральних норм, оскільки це виражає їхню автономію й гідність. Водночас побутує бачення, що існують обмеження на свободу вибору, які повинні бути засновані на загальноприйнятих моральних принципах, щоб забезпечити гармонію в суспільстві.

Всі ці питання не втрачають своєї актуальності й викликають постійний інтерес суспільства. Їхнє вирішення має важливе значення для побудови справедливого й морально стійкого суспільства, де індивіди можуть вільно виражати свої переконання й учинки, з огляду на загальноприйняті норми моралі й етики.

Різні бачення питань моралі й етики мають значний вплив на сприйняття й реалізацію свободи вибору. Мораль та етика – це системи екзистенцій-

Таблиця 1

Порівняння категорій «свободи волі» й «свободи вибору»

Аспект	Свобода волі	Свобода вибору
Означення	Здатність раціональних агентів обирати з різних альтернатив	Акт обирання між альтернативами або діями
Взаємозв'язок	Свобода волі часто визначає, чи може людина вільно діяти, незалежно від зовнішніх і внутрішніх факторів. Відповідальність і моральність можуть бути пов'язані з цим поняттям	Свобода вибору вказує на спосіб використання своєї здатності обирати й діяти
Детермінізм	Детермінізм може ставити під сумнів свободу волі, якщо він припускає передбачуваність і визначеність дій	Детермінізм може впливати на вибір, але це не завжди обмежує свободу вибору
Моральна відповідальність	Визнається, що свобода волі має важливе значення для моральної відповідальності, оскільки людина відповідає за свої дії	Моральна відповідальність часто пов'язана зі свободою вибору, адже обрана дія може мати моральні наслідки
Автономія	Автономія особистості часто пов'язана зі свободою волі й може виражати здатність обирати згідно з власними переконаннями й цінностями	Автономія може виявлятися в актах вільного вибору й рішень

них принципів і цінностей, які керують вчинками і рішеннями людини в ситуаціях, які торкаються загальнолюдських цінностей. Однак існують різні погляди на те, чи можуть морально-етичні переконання бути основою вибору людини. Для розуміння важливості й актуальності питання, яке висвітлюється в статті, необхідно розглянути різні підходи до бачення моралі й етики та їхніх впливів на свободу вибору:

1) консеквенціалістичний підхід оцінює моральність дій на основі їхніх наслідків. За консеквенціалістами, добро – це те, що приносить максимальну користь або мінімізує страждання. Воно здатне впливати на свободу вибору, оскільки особа може бути обмежена моральними принципами й обов'язками щодо своїх дій, які можуть суперечити її особистим бажанням;

2) деонтологи визначають моральність дій особистості на основі обов'язків і моральних принципів, незалежно від їхніх наслідків. Такий підхід може сприяти більшій свободі вибору;

3) віртуалісти стверджують, що моральність полягає в розвитку моральних характеристик і властивостей особистості. Вони акцентують на важливості розвитку добрих рис, які визначають вибір людини. Віртуалізм впливає на свободу вибору, оскільки вимагає активного розвитку моральної особистості;

4) контекстуалізм. Відповідно до цього підходу моральність залежить від конкретного контексту й обставин. Що морально відповідне в одній ситуації, може бути неадекватним в іншій. Підхід передбачає більше гнучкості у свободі вибору, але також ставить під питання загальні моральні норми [3].

Морально-етичні переконання мають глибокий вплив на сприйняття й реалізацію свободи вибору. Вони здатні визначати, які вчинки вважаються морально прийнятними або неприйнятними, і встановлювати межі для свободи вибору особистості. Ці переконання можуть бути певним запобіжником, коли людина відчуває обов'язок діяти відповідно до своїх переконань навіть тоді, коли це обмежує її особисту свободу. Наприклад, особа відмовляється від певних можливостей чи задоволень у зв'язку із моральними обов'язками.

З іншого боку, морально-етичні переконання можуть сприяти розширенню поля варіантів вибору, допомагаючи особі зрозуміти, що для неї етично прийнятне. Вони можуть слугувати орієнтиром, допомагаючи приймати рішення, які відповідають особистим цінностям людини, а також формують внутрішній ландшафт свободи вибору, визначаючи, як особа розуміє й використовує свою свободу в моральних ситуаціях. Вони можуть звужувати або розширювати межі цієї свободи, відображаючи особисті цінності.

Морально-етичні норми, впливаючи на вибір, визначають прийнятний моральний контекст для дій і рішень. Цей вплив залежить від індивідуальних моральних переконань і конкретних обставин. Підкреслимо, що моральні норми можуть функціонувати як обмеження свободи вибору особистості. Наприклад, заборона на вбивство чітко обмежує можливість це вчинити. Особа, яка дотримується моральних норм, може обмежуватись щодо реалізації своєї свободи вибору в певних ситуаціях, де діяти відповідно до цих норм є морально обов'язковим. З іншого боку, моральні норми служать дороговказом для прийняття того чи іншого рішення, вказуючи людині прийнятний напрямок дій. Особа, яка діє відповідно до своїх моральних переконань, використовує їх як керівництво для свого вибору. Вони стають свого роду компасом, який допомагає визначити моральну прийнятність тих чи інших вчинків [9].

Моральні норми здатні викликати внутрішній конфлікт. Деякі ситуації ставлять особу в складне становище, де її переконання конфліктують з іншими цілями чи обставинами, що часто призводить до необхідності вибору між учинками, які суперечать її моральним переконанням, і діями, які необхідні для досягнення інших цілей чи виконання обов'язку.

Вплив морально-етичних норм на свободу вибору є складним і суперечливим явищем. Вони формують внутрішній ландшафт свободи вибору, визначаючи, як особа розуміє й використовує свою свободу в тих чи інших ситуаціях. Кожна особа має власні моральні переконання, які впливають на її рішення й дії, що робить кожен випадок унікальним щодо вільного вибору й моралі.

Висновки. В статті розглянуто важливість аспекту взаємодії морально-етичних норм і свободи вибору в житті людини. Морально-етичні норми визначають, які дії й рішення вважаються морально прийнятними або неприйнятними, і впливають на вибір кожної особи в різних ситуаціях. Цей вплив може бути досить складним і залежить від багатьох чинників.

По-перше, морально-етичні норми здатні обмежувати свободу вибору, встановлюючи межі для дій особистості. Особа, яка дотримується моральних норм, може обмежуватись щодо реалізації своєї свободи вибору в певних ситуаціях, що є важливим для збереження моральної стабільності суспільства й захисту прав і життя людей.

По-друге, вони можуть слугувати орієнтиром для свободи вибору, вказуючи на морально прийнятий напрямок дій і рішень. Особа, яка відчуває себе зобов'язаною діяти відповідно до своїх моральних переконань, використовує їх як керівництво для вибору. Це допомагає створити морально зорієнтоване суспільство, де люди діють відповідно до загальних цінностей та етичних принципів.

По-третє, ці норми можуть спричиняти внутрішній конфлікт. Іноді особа стикається з ситуаціями, де її моральні переконання ставлять її у складне становище, і вона вимушена вибирати між своїми цінностями й іншими цілями чи обставинами. Цей конфлікт виникає, коли моральні норми стикаються з реальними життєвими обставинами, де не завжди буває однозначна відповідь.

Також вони змінюються з часом внаслідок еволюційного розвитку особистості. Особа може переглядати й переосмислювати свої моральні переконання, що впливає на свободу її вибору. Такий процес відбувається під впливом особистого досвіду, навколишнього середовища та інших факторів. Важливо розуміти, що моральні норми не є сталими й незмінними, що вони здатні адаптуватися до змін в суспільстві й культурі.

Загалом можна зробити висновок про те, що вплив морально-етичних норм на свободу вибору є складним і різноманітним явищем, яке відображає внутрішній моральний світ кожної особи. Він формує поведінку й рішення людей в різних ситуаціях і визначає, наскільки вони відчувають себе морально відповідальними за свої дії. Розуміння їхньої взаємодії є важливим для сучасного суспільства, оскільки воно допомагає покращити рівень моральності й етики в житті людей.

Література

1. Akgun S., Greenhow C. Artificial intelligence in education: Addressing ethical challenges in K-12 settings. *AI and Ethics*. 2021. URL: https://doi.org/10.1007/s43681-021-00096-7 (data accessed on 10.11.2023).

2. Ashok M., Madan R., Joha A., Sivarajah U. Ethical framework for Artificial Intelligence and Digital technologies. *International Journal of Information Management*. 2022. № 62. 102433. URL: https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2021.102433 (data accessed on 10.11.2023).

3. Nguyen A., Ngo H. N., Hong Y., Dang B., Nguyen B. P. T. Ethical principles for artificial intelligence in education. *Education and Information Technologies*. 2023. Vol. 28, № 4. P. 4221–4241. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s10639-022-11316-w (data accessed on 10.01.2024).

4. Peppoloni S., Di Capua G. Geoethics: Manifesto for an ethics of responsibility towards the Earth. Springer Nature. 2022. URL: https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-98044-3 (data accessed on 10.11.2023).

5. Schmidt A. T., Engelen B. The ethics of nudging: An overview. *Philosophy Compass*. 2020. Vol. 15, № 4. e12658. URL: https://doi.org/10.1111/phc3.12658 (data accessed on 10.11.2023).

6. Shanks K., Paulson J. Ethical research landscapes in fragile and conflict-affected contexts: understanding the challenges. *Research Ethics*. 2022. Vol. 18, № 3. P. 169–192. URL: https://doi.org/10.1177/17470161221094134 (data accessed on 10.11.2023).

7. Silver I., Shaw A. When and why "staying out of it" backfires in moral and political disagreements. *Journal of Experimental Psychology: General*. 2022. Vol. 151, № 10. P. 2542–2561. URL: https://doi.org/10.1037/xge0001201 (data accessed on 10.11.2023).

8. Stivers R. The culture of cynicism: American morality in decline. Wipf and Stock Publishers. 2023. URL: https://books.google.com/books?id=puvGEAAAQBAJ (дата звернення: 10.11.2023).

9. Vugts A., Van Den Hoven M., De Vet E., Verweij M. How autonomy is understood in discussions on the ethics of nudging. *Behavioural Public Policy*. 2020. Vol. 4, № 1. P. 108-123. URL: https://doi.org/10.1017/bpp.2018.5 (data accessed on 10.11.2023).

10. Резворович К. Р. Нормативно-правові акти України як засіб забезпечення ефективного функціонування механізму реалізації гендерної рівності в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 125–129. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/09/21_2_ua/%D0%9D%D0%92_2-2021_23.10.21-125-130.pdf (data accessed on 10.11.2023).

Анотація

Бородай О. Д. **Етика й мораль у контексті свободи вибору: сучасні дискусії й конфлікти.** – Стаття.

Стаття присвячена вивченню взаємодії між морально-етичними нормами й свободою вибору в контексті індивідуальних і суспільних аспектів. Автором аналізується важливість аспектів, що впливають на розуміння й використання свободи вибору особистістю в сучасному світі. Автор статті досліджує як взаємодіють моральні переконання та свобода вибору в ситуаціях, де існують конфлікти між різними цінностями, нормами чи принципами. Цей процес зумовлює необхідність зважати на моральні та етичні дилеми, вибираючи дії, які відповідають переконанням та цінностям.

Мета статті – детальний аналіз взаємодій між морально-етичними аспектами і процесами вибору, а також оцінка впливу цих взаємодій на індивідуальну поведінку та соціальні стосунки.

Розглядається роль морально-етичних норм як обмежень та орієнтирів для свободи вибору. Показано, що моральні норми можуть обмежувати можливості вибору в певних ситуаціях, визначаючи межі для дій особистості. З іншого боку, ці норми здатні слугувати орієнтиром і керівництвом для свободи вибору, вказуючи на морально прийнятий напрямок дій і рішень. Досліджується також внутрішній конфлікт, який може виникати в особистості, коли її моральні переконання стикаються з іншими цілями чи обставинами, і вона вимушена обирати між ними. Автори наголошують на тому, що зміни моральних переконань впливають на свободу вибору й внутрішній ландшафт свободи вибору особистості. Культурний контекст також визначає розуміння моралі й свободи вибору. Суспільство, релігійні переконання, освіта й сімейний вплив формують індивідуальний підхід до моральних стандартів і цінностей. Стаття підкреслює, що ця різноманітність може відображати різні можливості й відмежовувати свободу вибору в різних культурних середовищах. Загалом вказується на складну й важливу роль мораль-

но-етичних норм у формуванні й використанні свободи вибору, підкреслюється, що розуміння цієї взаємодії дозволить відкрити нові можливості для подальших досліджень і розвитку сучасного суспільства.

Висновки підкреслюють, що зміна моральних переконань має великий вплив на свободу вибору, що демонструє важливість культурного контексту в формуванні моральних позицій. Ці зміни вказують на динамічність моральних норм і відкривають нові напрямки для досліджень у сфері соціальної моралі та етики.

Ключові слова: поле вибору, морально-етичні норми, суспільна мораль, суспільна норма, свобода особистості.

Summary

Boroday O. D. **Ethics and morality in the context of freedom of choice: contemporary debates and conflicts.** – Article.

The article is devoted to the study of the interaction between moral and ethical norms and freedom of choice in the context of individual and social aspects. The author analyzes the importance of aspects that influence the understanding and use of freedom of choice by an individual in the modern world. The author explores how moral beliefs and freedom of choice interact in situations where there are conflicts between different values, norms or principles. This process necessitates taking into account moral and ethical dilemmas when choosing actions that are consistent with beliefs and values.

The purpose of the article is to analyze in detail the interactions between moral and ethical aspects and choice processes, as well as to assess the impact of these interactions on individual behavior and social relations.

The role of moral and ethical norms as constraints and guidelines for freedom of choice is considered. It is shown that moral norms can limit the possibilities of choice in certain situations, defining the boundaries for individual actions. On the other hand, these norms can serve as a guide and direction for freedom of choice, pointing to a morally acceptable course of action and decision. The article also examines the internal conflict that can arise in a person when his or her moral beliefs clash with other goals or circumstances, and he or she is forced to choose between them. The authors emphasize that changes in moral beliefs affect the freedom of choice and the internal landscape of an individual's freedom of choice. The cultural context also determines the understanding of morality and freedom of choice. Society, religious beliefs, education, and family influences shape an individual's approach to moral standards and values. The article emphasizes that this diversity can reflect different opportunities and delimit freedom of choice in different cultural environments. In general, the article points to the complex and important role of moral and ethical norms in the formation and use of freedom of choice, emphasizing that understanding this interaction will open up new opportunities for further research and development of modern society.

The conclusions emphasize that changes in moral beliefs have a great impact on freedom of choice, which demonstrates the importance of the cultural context in shaping moral positions. These changes indicate the dynamism of moral norms and open up new directions for research in the field of social morality and ethics.

Key words: field of choice, moral and ethical norms, public morality, social norm, personal freedom.

УДК 141:004.8
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.2

Л. І. Верховод
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0089-8389
кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціології
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

А. А. Гоць
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9675-8032
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри філософії та соціології
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

І. В. Журба
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3067-2380
асистент кафедри філософії та соціології
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЧАСТИНА БУТТЯ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ

Постановка проблеми. Сучасна цивілізація виходить на принципово новий виток свого розвитку. Все змінюється, руйнується усталена картина світу та нормативний порядок. Підриваються основи так званої онтологічної безпеки людини. Ознакою сучасності є швидкозмінюваність та непередбачуваність. Важливу роль у цьому процесі відводиться новітнім технологіям, втіленням яких можна вважати повсякчасне використання штучного інтелекту. Як і будь-яке нововведення, ШІ викликає цікавість, захоплення у поєднанні зі страхом і недовірою. Елементи штучного інтелекту вже є частиною буття сучасної людини. Це даність, яку нам необхідно буде ще усвідомити, зрозуміти та інтегрувати повною мірою в повсякденні практики. Особлива роль у даному процесі відводиться філософії, бо саме вона покликана створювати онтологічні, аксіологічні та етичні орієнтири в соціумі. Саме це, на нашу дуку, детермінує актуальність розгляду місця штучного інтелекту в житті сучасної людини з позиції соціально-філософського підходу. Це дозволить у подальшому окреслити глибинні причини та наслідки даного нововведення для соціальної системи.

Мета. Штучний інтелект вже є предметом гострих дискусій в наукових колах. Оговорюються не лише переваги даного винаходу, а й небезпеки його використання. В рамках даної статті ми маємо на меті дати відповіді на наступні питання: що таке штучний інтелект? як і де він використовується? які це може мати наслідки для людини та суспільства? якими є перспективи соціально-філософського аналізу даного феномену?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на широке обговорення ролі та перспектив інформаційно-інтелектуальних систем у роботах вчених, проблеми, які виникають у цьому напрямку, часто залишаються недостатньо вивченими. Штучному інтелекту присвятили свої дослідження багато вчених як світового, так і вітчизняного рівня, серед яких Н. Бостром, П. Сінгер, С. Шнайдер, В. Піттс, Ф. Розенблатт, К. Цузе, В. Маккалок, М. Бондаренко, Т. Бровченко, М. Деркач та інші. Конкретизації змісту поняття «штучний інтелект» присвячені праці Баранова О.А., Пчелянського Д. П., Воінова С. А., розгляду перспектив та практики використання – Бисаги Ю.М., Бєлова Д.М., Заборовського В.В., негативних наслідків для людини та суспільства – Гайдук В. та ін. Разом з тим вважаємо за необхідне дати систематизований опис ШІ на основі сучасних наукових публікацій та визначити перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямку. В цьому контексті доречно навести тезу А. Шевель: «Штучний інтелект відкриває нові можливості для дослідження та розуміння світу, що вимагає перегляду традиційних філософських парадигм, а саме: класичної, некласичної парадигми та постнекласичної» [1, с. 68].

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на широкий вжиток терміну «штучний інтелект», доволі часто його розуміють інтуїтивно. Дехто вважає, що ШІ – це лише відомий ChatGPT, винайдення якого поставило низку питань перед науковою спільнотою: від етики його використання до сфери застосування. Разом з тим, поняття штучного інтелекту є набагато ширше. Він не обмежується лише відомим помічником у вигляді чату.

Термін інтелект (intelligence) походить від латинського intellectus, що означає розум, розу-

© Л. І. Верховод, А. А. Гоць, І. В. Журба, 2024

мові здібності індивіда [2]. Він є ключовою характеристикою роду людського, відрізняє його від інших живих істот. З поняттям інтелекту тісно пов'язано поняття свідомості. Саме штучний інтелект актуалізував проблему розмежування даних поняття. Ведуться гострі дискусії щодо можливості формування свідомості у ШІ.

Вивчення людського інтелекту бере свій початок з кінця 1800-х років, коли Сер Френсіс Ґалтон став одним із дослідників даної проблематики. Інтелект тлумачиться як здатність людини діяти цілеспрямовано та ефективно у будь-яких умовах та середовищах завдяки прийняттю рішень як результату діяльності системи когнітивних функцій мозку [3]. Саме завдяки інтелекту первісній людині вдалося вижити у суворих умовах давнини, коли загрози підстерігали її на кожному кроці – від диких звірів та вогню до непередбачуваних змін клімату.

Термін «штучний інтелект» (з англ. «Artificial Intelligence» – AI) було впроваджено на семінарі Дартмутського Коледжу в США у 1956 році для опису комп'ютерних систем, які, в майбутньому, мали би здатність мислити подібно до людини [3].

Смілива пропозиція в середині XX ст. не стало предметом зацікавлення пересічних людей. Лише сьогодні ШІ став частиною наукового та, що не менш важливо, суспільного дискурсу та перевернув уявлення про майбутнє і місце людини в ньому. Він як будь-який винахід породжує багато міфів про його роль в житті сучасного соціуму. Озвучуються як оптимістичні сценарії, де ШІ – це головний помічник людини, так і песимістичні, де він може стати загрозою існування самої людини, на кшталт скриньки Пандори, відкривши яку отримаєш неочікувані наслідки.

Сьогодні штучний інтелект (ШІ) (artificial intelligence – AI) тлумачать як властивість автоматичних систем брати на себе окремі функції інтелекту людини. Видатний дослідник у галузі штучного інтелекту М. Мінські казав: «Штучний інтелект є дисципліна, що вивчає можливість створення програм для вирішення задач, які при реалізації їх людиною потребують певних інтелектуальних зусиль» [4].

Тобто, штучний інтелект (ШІ) – це науковий напрям, в рамках якого ставляться і вирішуються задачі апаратного або програмного моделювання тих видів людської діяльності, які традиційно вважаються інтелектуальними [5].

Перспектив використання такого винаходу дуже багато. Він поступово проникає у наше життя та стає його частиною – роботи-пилосмоки, системи інтелектуального водіння, навігаційні системи, чат-боти, голосові помічники та ін.

Окрім звичних повсякденних практик штучний інтелект (ШІ) застосовується на більш високому рівні. Наприклад, ШІ активно тестується у сфері медицини. Він може відслідковувати динаміку різних показників здоров'я людини та робити рекомендації, аналізувати медичні зображення (рентгенівські знімки, результати томографії) для виявлення ознак хвороб тощо.

Відомий суперкомп'ютер IBM Watson вже сьогодні розробляє 13 варіантів стратегії лікування раку різних локалізацій. Його особливістю є штучний інтелект з підтримкою запитань-відповідей системи. Завдяки доступу до 4 Терабайт (Тб) різної неструктурованою інформації, комп'ютер може розуміти і обробляти питання надприродною для людини мовою і точно також давати на них відповідь [5].

ШІ активно використовується у сфері освіти. Останнім часом його вважають викликом у даній галузі. Активно обговорюються імерсійні технології навчання. Віртуальна реальність, доповнена реальність, змішана реальність, гейміфікація відкривають нові горизонти в методиках викладання різних дисциплін. Він здатен адаптувати навчальний матеріал до потреб кожного учня, створюючи індивідуальні програми навчання. Значно полегшує ШІ процес створення навчального контенту. Різного роду інтерактивні платформи (Kahoot, Wooclap, Mentimeter та ін.) пропонують, наприклад, створення тестових завдань за заданою темою.

Широке розповсюдження отримали голосові помічники та чат-боти. Перевага чат-ботів полягає у можливості спростити онлайн-навчання, зробити його більш персоналізованим та продуктивним. Прикладом є чат-боти Duolingo, Thinkster, Qutrium, Aita by Knewton [6].

У 2022 році з'являється ChatGPT. Лише за декілька днів він набрав більше мільйона користувачів. ChatGPT – це чат-бот на основі мовної моделі штучного інтелекту (ШІ), розроблений американською лабораторією досліджень OpenAI [7]. Існують безоплатні та платні версії з розширеним функціоналом. Поява цього чат-боту стала справжнім викликом у сфері інтелектуальної праці. Вона порушила питання про авторство та авторські права. В Україні навіть була видана книга, написана та проілюстрована штучним інтелектом. Ця дитяча книга має назву «Хочу на Марс» (видавництво «Ранок») [8]. У зв'язку з чим розгорілися гострі дискусії щодо того, чи етично використання ChatGPT при підготовці наукових публікацій? Кому приписувати авторство – науковцю чи ШІ? Чи необхідно вказувати, що при написанні роботи використано чат-бот? Слід відзначити, що вже з'явилися перші програми, які здатні аналізувати контент на предмет використання ШІ. Якщо ще рік тому вони використовувалися в досить обмеженому режимі, то вже сьогодні їх можна нарахувати не один десяток. В мережі можна знайти цілі підбірки так званих

ШІ-детекторів. Тестувальники запевняють, що деякі з них можуть мати 93% точність [9].

Чат-бот дуже вразив своїм функціоналом та можливостями. Розгорілися дискусії про сфери його використання. І тексти може удосконалювати, і теми дописів обирати, і літературу підбирати. З часом прийшло усвідомлення, що він може робити помилки. Не випадково словом року у 2023 став термін «галюцинувати» (Кембриджський словник), який пов'язують зі здатністю ШІ видавати неправдиву інформацію [10]. Він може складати списки рекомендованої літератури за темою, але частина цих відомостей може не відповідати реальності. Наприклад, зазначається певна наукова публікація. Після перевірки правдивості виявляється, що є такий автор, є такий журнал, але даний автор у цьому журналі з такою статтею ніколи не публікувався. Це спричинило перегляд напрямків використання штучного інтелекту та застерегло людину від беззастережної довіри даному винаходу.

ШІ активно використовується на ринку праці, зокрема у галузі рекрутингу. На сучасному етапі з'являються компанії, які застосовуючи технології штучного інтелекту, надають послуги пошуку, перевірки та відбору висококваліфікованих працівників у сфері дизайну, бізнесу, технологій. Існує думка, що ці платформи будуть набувати ще більшого значення у майбутньому. До п'яти найкращих рекрутингових компаній AI (травень 2024 р.) відносять: Toptal (Top Talant), Turing, Upwork, Untapped, Gigster [11]. Ці компанії на основі використання штучного інтелекту оптимізують процес добору потенційних працівників, що мінімізує значення суб'єктивного фактору. Тестуються різного роду навички кандидата, зокрема його soft skill. Такий підхід приваблює не лише корпорації, а й невеликі фірми.

Означені тенденції рефлексуються не лише на рівні наукової спільноти, а й громадськості. За результатами дослідження американського консалтингового агентства McKinsey, у найближчі десять років нові технології радикально змінять світовий ринок праці, що дозволить заощадити близько 50 трильйонів доларів. Ці зміни торкнуться сотень мільйонів робочих місць: з одного боку, люди зможуть покласти на машини частину своїх службових рутинних завдань, що дозволить їм зосередитися на творчій роботі, а з другого – від масової автоматизації однозначно постраждають менш кваліфіковані кадри [12]. Це стає новим викликом для суспільства та держави.

Штучний інтелект може замінити представників багатьох професій, наприклад, копірайтерів, бухгалтерів, касирів тощо. На офіційному сайті Всесвітнього економічного форуму (WEF) представлено звіт про майбутнє ринку праці за 2023 р. Понад 85% опитаних роботодавців визначають використання нових технологій та розширення цифрового доступу як найбільш ймовірні тренди розвитку бізнесу протягом наступних п'яти років, а понад 75% компаній планують впроваджувати технології аналізу великих даних, хмарні обчислення та штучний інтелект протягом наступних п'яти років [13]. Отже, знання у сфері новітніх технологій стануть невід'ємною частиною буття сучасного працівника. Якщо гаслом освітніх послуг XX ст. можна вважати Hard skill, кінця XX – початку XXI ст. – Soft skill, то на сучасному етапі настав час Digital skill. Працівники деяких іноземних компаній в Україні говорять про те, що їх вже сьогодні зобов'язують використовувати елементи ШІ та навіть писати звіти, як це в них виходить.

Поява новітніх технологій не обов'язково спричинить стрімке зменшення пропозиції на ринку праці. Скоріше за все мова йде про його переструктурування. Очікується значне зростання кількості робочих місць у сферах аналітики великих даних, технологій з управління кліматом і довкіллям, а також шифрування та кібербезпеки. Сьогодні 34% усіх бізнес-завдань виконуються машинами, а решта 66% – людьми. Потенційний обсяг автоматизації буде ще більше розширюватися протягом наступних кількох років, коли технології ШІ розвиватимуться та знайдуть основне застосування в різних секторах [14].

Новітні технології спричиняють революцію у сфері авторського права. Відомо, що штучний інтелект може створювати предмети мистецтва. За допомогою методів машинного навчання та нейронних мереж ШІ малює картини та пише музику. Це актуалізує питання про авторське право. Розвиток штучного інтелекту породжує нові етичні, юридичні та правові виклики, пов'язані з власністю на створені ним твори.

Законодавці більшості країн продовжують шукати оптимальні рішення, які б відповідали потребам розвитку технологій та забезпечували захист прав інтелектуальної власності [15]. На сучасному етапі у більшості країн бракує основи для вирішення питань щодо прав на товарні знаки, створені штучним інтелектом. Вже з'явилися певні судові прецеденти. У США Бюро з патентів та товарних знаків (USPTO) розробило практичні процедури для реєстрації товарних знаків, які були створені штучним інтелектом. Такі заявки приймаються, однак існують певні обмеження. Наприклад, такі знаки повинні бути унікальними та достатньо відрізнятися від вже зареєстрованих [16].

Україна також не має конкретних положень щодо авторських прав продукту, створеного за допомогою ШІ. У Законі України «Про авторське право та суміжні права» [17] зазначено, що право на авторство належить фізичним особам,

які створили твір. Це означає, що за законом автором продукту, створеного за допомогою штучного інтелекту, може бути лише фізична особа. В Україні немає конкретної юридичної практики щодо визнання авторства власності, згенерованої за допомогою ШІ [15]. Означені правові колізії залишаються предметом наукового та суспільного дискурсу.

Слід зазначити, що наразі в Україні не визнається ШІ автором та не захищений на законодавчому рівні. Скоріше за все зміни в даній сфері будуть детермінованими конкретними прецедентами, судовою практикою в процесі розгляду певних справ. Потребують спеціального аналізу етичні аспекти використання ШІ в науковій, освітній та творчій діяльності [18] .

Аналізується й інша сторона сучасних новітніх технологій. Мова йде про порушення авторських прав з боку ШІ. В світі з'являються перші прецеденти таких позовів до суду. Наприклад, восени 2023 р. в США група американських письменників, включно з М. Шебоном, подала позов проти компанії «Meta Platforms» до федерального суду. Вони звинуватили компанію в неналежному використанні їхніх творів для тренування мовної моделі штучного інтелекту під назвою «LLaMA» [19].

У 2024 р. в ЄС нарешті остаточно було узгоджено перший у світі закон щодо ШІ, який встановлює правила його використання. Зокрема, він забороняє так звані системи соціального рейтингу, які ранжують громадян на основі аналізу їх даних, а також прогнозне моделювання для потреб поліції та емоційне розпізнавання на робочих місцях та у школах. У даному законі встановлюються вимоги щодо дотримання законодавства про авторські права, розкриття інформації про навчання моделей, регулярного тестування кібербезпеки [20].

Таким чином, поява та активне використання штучного інтелекту в різних сферах життєдіяльності суспільства загострило дискусії про нормативне регулювання його застосування.

Повсякденна практика показує, що штучний інтелект покращує швидкість та точність вирішення завдань, полегшує виконання рутинних обов'язків та зменшує витрати часу та зусиль. Разом з тим в науковому та суспільному дискурсі артикулюється проблема потенційних ризиків використання штучного інтелекту у різних сферах нашого життя. Іноді навіть озвучуються апокаліптичні сценарії на кшталт повстання машин. Ми намагаємося більш зважено підійти до цієї проблеми. Отже, можна виділити декілька потенційних ризиків, пов'язаних з ШІ та алгоритмами [21]:

1. Здатність допустити помилку. В роботі ШІ або алгоритмів можуть виникнути помилки, що призведуть до прийняття неправильних рішень. Наприклад, якщо ШІ навчиться визначати, який кандидат має вищі шанси отримати роботу, він може виключити кандидатів певних груп населення, необґрунтовано вважаючи, що вони не підходять на дану вакансію, або система інтелектуального паркування автомобіля не зможе вирішити поставлену задачу.

2. Порушення приватності. Алгоритми та ШІ може збирати та зберігати великі обсяги особистої інформації, яка може потрапити в руки зловмисників.

3. Роботизація. Автоматизація за допомогою ШІ може призвести до заміщення людей на робочих місцях, що може спричинити безробіття та соціальні проблеми.

4. Залежність від технологій. Якщо люди стануть занадто залежними від ШІ та алгоритмів, то це може стати проблемою, коли система вийде з ладу або її буде складно відновити.

5. Шахрайство та кібератаки. ШІ та алгоритми можуть бути використані зловмисниками для злочинних цілей, наприклад, для втручання в різноманітні системи за допомогою брутфорсу. Вже сьогодні непросто підібрати паролі для входу в різні додатки, система пред'являє безліч вимог до паролів (великі, малі літери, спеціальні символи тощо) саме з цієї причини.

Для безпечного використання штучного інтелекту на благо людства необхідно розробляти етичні та правові стандарти, встановлювати контроль і відповідальність за дії ШІ, забезпечувати доступ до даних та алгоритмів, які використовуються ШІ, підвищувати рівень навичок використання ШІ серед населення, а також ініціювати міжнародне співробітництво та створення стандартів для його застосування. Попереду людство чекає кропітка робота у даному напрямку. Важливо сформувати у людей нові навички та адаптувати їх до ринку праці, який оновлюється ШІ. Необхідно забезпечити, щоб розвиток ШІ зберігав людський контроль та приймався з урахуванням потенційних наслідків для суспільства.

Висновки. Незважаючи на те, що термін «штучний інтелект» з'явився ще у середині XX ст., найбільший суспільний та науковий резонанс він викликав саме в XXI ст. ШІ передбачає створення програм та машин, які здатні діяти розумно, тобто обирати різні альтернативи з урахуванням вихідних умов та характеристик навколишнього середовища. Функціонал даного винаходу вражає. Точаться дискусії щодо можливості формування свідомості у ШІ та повного заміщення людини. Це є одним із ключових філософських питань з даної проблематики. Разом з тим, на нашу думку, робота систем, заснованих на штучному інтелекті, ще далека від ідеальності. Індивіду відводиться роль споглядача та координатора цього процесу.

Мова йде про розумне використання даного винаходу з домінантою людини, а не машини.

ШІ спричиняє трансформацію ринку праці в глобальному масштабі. Він здатен замістити собою представників певних професій. Це не обов'язково спричинить масове безробіття. Скоріше за все відбудеться переструктурування ринку праці і для людей з'являться нові ніші, пов'язані з контролем за діяльністю штучного інтелекту.

Значними є перспективи ШІ у галузі освіти – від імерсійних технологій викладання до практики використання ChatGPT. Завдяки даному інструменту стає можливою розробка індивідуальних програм навчання, значно полегшується процес створення навчального контенту та формування практичних умінь та навичок. Разом з тим виникає низка питань у даній галузі, пов'язаних з етичними аспектами та академічною доброчесністю.

Отже, штучний інтелект вже став складовою повсякдення сучасних людей. Попереду велика робота з усвідомлення даного феномену та інтегрування його у нормативну суспільну практику. З одного боку, він стає незамінним помічником представникам цілої низки професій, перебирає на себе частину рутинних функцій, але вимагає від людини формування нового типу умінь, таких як digital skill, а з другого боку, – може стати джерелом загроз для всього людства (від оперативної помилки і порушення приватності до збоїв у роботі систем з непередбачуваними наслідками). Все це потребує подальшого соціально-філософського осмислення.

Література

1. Шевель А. О. Зміна парадигми в філософії науки з появою штучного інтелекту. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2024. 45. С. 65–69. DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v045.2023.
2. Баранов О. А. Визначення терміну «штучний інтелект». Інформація і право. 2023. 1(44). https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.1(44).287537
3. Вдовиченко І. Н., Хоцкіна В. Б. Інтелектуальні системи: навч. посібн. Кривий Ріг: Державний університет, економіки і технологій, 2023. 187 с. URL: https://dspace.duet.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/848/1/%D0%9D%D0%9F%20%D0%86%D0%A1.pdf
4. Minsky M. Steps Toward Artificial Intelligence. Proc. IRE. Vol.1961. 49. Pp. 8–30. URL: https://courses.csail.mit.edu/6.803/pdf/steps.pdf
5. Пчелянський Д. П., Воінова С. А. Штучний інтелект: перспективи та тенденції розвитку. Automation of technological and business processes. 2019. 11 (3). С. 59–64. https://doi.org/10.15673/atbp.v11i3.1500
6. Шаров С. В. Сучасний стан розвитку штучного інтелекту та напрямки його використання. Українські студії в європейському контексті. 2023. 6. С. 136. URL: https://www.researchgate.net/publication/370595289_Sucasnij_stan_rozvitku_stucnogo_intelektu_ta_napramki_jogo_vikoristanna
7. ChatGPT: епоха нових загроз чи нових можливостей? URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3672046-chatgpt-epoha-novih-zagroz-ci-novih-mozlivostej.html
8. В Україні видали книгу, яка написана та проілюстрована штучним інтелектом. Українські національні новини. 8.03.2023. URL: https://unn.ua/news/v-ukrayini-vidali-knigu-yaka-napisana-ta-proilyustrovana-shtuchnim-intelektom
9. Андрєєв А. 10 найкращих інструментів для виявлення ШІ-контенту. 30.11.2023. URL: https://apixdrive.com/ua/blog/reviews/najkrashi-instrumenty-dlja-vijavlennja-shi#pidsumuemo
10. Осадча Я. Галюцинувати: Кембриджський словник назвав слово 2023 року, пов'язане з ШІ. Українська правда. 15.11.2023. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2023/11/15/257682/#:~:text=%D0%9A%D0%B5%D0%BC%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B6%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%B2%20%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE%20%22hallucinate,%D0%9F%D1%80%D0%BE%20%D1%86%D0%B5%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D1%8F%D1%94%20Sky%20News
11. Макфарланд М. 5 найкращих рекрутингових компаній AI (травень 2024 р.). URL: https://www.unite.ai/uk/5-%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%89%D0%B8%D1%85-%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%80%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D1%88%D1%82%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83/
12. Піжук О. І. Штучний інтелект як один із ключових драйверів цифрової трансформації економіки. Економіка, управління та адміністрування. 2019. 3(89). С. 41–46. URL https://doi.org/10.26642/ema-2019-3(89)-41-46
13. The Future of Jobs Report 2023. URL: https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2023/
14. Що буде з ринком праці за 5 років — глобальні тренди. URL: https://www.work.ua/ru/articles/expert-opinion/3108/
15. Бисага Ю. М., Бєлов Д. М., Заборовський В.В. Штучний інтелект та авторські і суміжні права. Науковий вісник УжНУ. Серія «Право». 2023. 76. С. 299–304. URL: DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.47
16. Who Owns AI-Created Works? Intellectual Property Watch. URL: https://www.ip-watch.org/2020/06/05/owns-ai-created-works/
17. Закон України «Про авторське право та суміжні права» від 23 грудня 1993 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12.
18. Паламар С., Науменко М. Штучний інтелект в освіті: використання без порушення

принципів академічної чесності. Освітологічний дискурс. 2024. 1(44). С. 68–83. DOI https://doi.org/10.28925/2312-5829.2024.15

19. Свирид Т. Авторське право та ШІ: хто власник і як захистити творчість. URL: https://chytomo.com/avtorske-pravo-ta-shi-khto-vlasnyk-i-iak-zakhystyty-tvorchist/

20. ЄС ухвалив перший у світі закон про штучний інтелект. 22.05.2024. URL: https://www.ukr.net/news/details/main/104637465.html

21. Гайдук В. Небезпека штучного інтелекту та алгоритмів. VI Міжнародна студентська науково-технічна конференція «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання». 2018. 2. С. 17–21. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/41433/2/124-125.pdf

Анотація

Верховод Л. І., Гоць А. А., Журба І. В. **Штучний інтелект як частина буття сучасної людини: соціально-філософська рефлексія.** – Стаття.

В статті розглядається місце штучного інтелекту в сучасному суспільстві. Показано, що ШІ є найцікавішим винаходом людства за останній час. Його елементи поступово проникають у різні сфери соціальної системи. Це спричиняє підвищений інтерес до даного винаходу з боку науковців – представників різних наук.

Визначено, що штучний інтелект – це система алгоритмів та машин, які здатні перебирати на себе частину обов'язків, пов'язаних з когнітивними функціями мозку людини. Відкритим залишається питання про можливість формування свідомості у ШІ. Підкреслено, що необхідно досягти розумного балансу у використанні штучного інтелекту, коли людині буде відведена ключова роль.

Окреслено, що новітні технології змінюють ринок праці: з'являються нові професії, зникають неактуальні. Поява ШІ у даній сфері детермінує необхідність формування нового типу умінь у сучасних людей – digital skill. Показано, що штучний інтелект призведене до переструктурування ринку праці, в результаті чого від людини будуть вимагати більш високий рівень кваліфікації, а машини будуть виконувати рутинні функції.

Показано, що широкими є перспективи використання ШІ у галузі освіти, що дозволить створювати навчальні програми з урахуванням індивідуальних особливостей здобувачів. Це водночас актуалізує проблему академічної доброчесності та стає поштовхом етичних досліджень у даній галузі.

Доведено, що використання ШІ до сих пір не узгоджено у сфері юридичної науки. Гостро стоїть проблема відстоювання прав інтелектуальної власності. Не лише людина здатна приписувати собі твори, згенеровані штучним інтелектом, а й навпаки. З'являються перші судові прецеденти щодо порушення авторських прав з боку ШІ.

Доведено, що новітні технології здатні не лише спрощувати життя людей та робити його більш комфортним, а й мати негативні наслідки. ШІ потенційно може стати джерелом загроз для всього людства (від оперативної помилки і порушення приватності до збоїв у роботі систем з непередбачуваними наслідками). Все це потребує подальшого соціально-філософського осмислення.

Ключові слова: штучний інтелект, соціально-філософська рефлексія, ринок праці, digital skill, авторське право, інтелектуальна власність, академічна доброчесність, загрози людству.

Summary

Verkhovod L. I., Hots A. A., Zhurba I. V. **Artificial intelligence as a part of modern human being: social and philosophical reflection .** – Article.

The article examines the place of artificial intelligence in modern society. It is shown that AI is the most interesting invention of mankind in recent times. Its elements gradually penetrate into various spheres of the social system. This causes increased interest in this invention on the part of scientists – representatives of various sciences.

It is determined that artificial intelligence is a system of algorithms and machines that are able to take on some of the responsibilities related to the cognitive functions of the human brain. The question of the possibility of forming consciousness in AI remains open. It is emphasized that it is necessary to achieve a reasonable balance in the use of artificial intelligence, when a person will be assigned a key role.

It is noted that the latest technologies are changing the labor market: new professions appear, irrelevant ones disappear. The emergence of AI in this area determines the need to form a new type of skills in modern people – digital skill. It is shown that artificial intelligence has led to a restructuring of the labor market, as a result of which a higher level of qualification will be required from humans, and machines will perform routine functions.

It is shown that the prospects for using AI in the field of education are broad, which will allow creating training programs taking into account the individual characteristics of applicants. This simultaneously actualizes the problem of academic integrity and becomes an impetus for ethical research in this field.

It is proved that the use of AI is still not coordinated in the field of legal Science. The problem of defending intellectual property rights is acute. Not only a person is able to attribute to himself Works generated by artificial intelligence, but also vice versa. The first legal precedents for copyright infringement by AI are emerging.

It is proved that the latest technologies can not only simplify people's lives and make them more comfortable, but also have negative consequences. AI can potentially become a source of threats to all of humanity (from operational errors and privacy violations to system failures with unpredictable consequences). All this requires further socio-philosophical understanding.

Key words: artificial intelligence, socio-philosophical reflection, labor market, digital skill, copyright, intellectual property, academic integrity, threats to humanity.

УДК 504.75.13.101.1
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.3

Я. М. Горбаль
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-7661-6787
аспірант кафедри соціології та філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
асистент кафедри історії та філософії
Бердянського державного педагогічного університету

Н. І. Глебова
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3417-1337
доктор соціологічних наук, професор
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ ВІЙНИ: ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ОСВІТНІХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Постановка проблеми. Поточний стан взаємовідносин у геополітичному трикутнику «Україна – Російська Федерація – країни Заходу» відзначається крайньою напругою, особливо на тлі російсько-української війни. Це призвело до різкого зростання загроз як глобальній, так і національній безпеці. У цих умовах важливим елементом забезпечення військової безпеки держави є аналіз чинників, що визначають загрози національній безпеці України у військовій сфері.

Війна завжди була однією з найглибших і найважчих тем для людського розуміння і роздумів. Філософські аспекти війни, включаючи її етичні, екзистенційні та політичні виміри, мають значний вплив на формування освітніх ідентичностей. В сучасному світі, де конфлікти стають дедалі складнішими та глобальними, розуміння війни через призму філософії набуває нових вимірів, особливо в контексті освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми трансформації війни у сучасному соціально-філософському знанні розглядаються через дві дослідницькі стратегії. Перший домінуючий фактор, який визначає тенденції сучасної трансформації війни, полягає у зміні статусу суб'єкта військового насильства, що приймає рішення про цілі, засоби та способи ведення війни – М. ван Кревельд [2]. Друга дослідницька стратегія акцентує увагу на пріоритетній ролі високих технологій у трансформації війни: їх стрімкий розвиток революціонізує засоби військового насильства і, як наслідок, змінює форми війни – Е. Тоффлер [5], З. Бжезінський [1], М. П. Требін [6].

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження філософських вимірів війни та їх впливу на формування освітніх ідентичностей у сучасному світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз сучасних соціально-філософських підходів до вивчення війни дозволяє дійти висновку, що докорінні перетворення в політичній та технологічній сферах у XX – на початку XXI століття вимагають перегляду концепції «класичної війни». Ідея про те, що кожна цивілізація створює свій спосіб ведення війни, не є новою. Прусський військовий теоретик Клаузевиц зазначав, що «у кожного століття своя властива йому форма війни... тому в кожного століття й своя теорія війни». Сьогодні ми спостерігаємо радикальну диверсифікацію видів війн [6].

Геополітичні чинники трансформації засобів і форм війни включають кілька основних факторів, які взаємодіють між собою:

– Розвиток ядерної зброї, що виник у контексті «холодної війни», призвів до появи політичних цілей, які стали віддзеркаленням широкого спектру невійськових засобів, таких як створення нових наднаціональних суб'єктів, наприклад, ООН та НАТО, які управляють та контролюють різні сфери суспільного життя на глобальному рівні, а також можуть легітимувати та санкціонувати використання збройного насильства за потреби.

– З'ява міжнародних мережевих терористичних організацій, які побудовані на принципах екстериторіальності та інтернаціональності, використовуючи для досягнення своїх політичних цілей «некласичні» методи насильства, такі як політичні вбивства, терористичні акти вибухів, взяття заручників тощо. Це призвело до виникнення нової форми війни на початку третього тисячоліття – терористичної [4].

Сьогодні політична мета війни знову стає центральною, і про це важливість політичного фактору говорив ще Карл фон Клаузевіц у своїй праці «Про природу війни». Він підкреслював, що полі-

© Я. М. Горбаль, Н. І. Глебова, 2024

тична мета, що стоїть в основі війни, виступає мірками для того, якої мети потрібно досягти за допомогою військових дій, і визначає обсяг зусиль, які необхідно прикласти. Клаузевіц зазначав, що політична мета не може бути розглянута абстрактно, оскільки вона залежить від взаємовідносин між країнами. Він вважав, що напруженість у відносинах між державами може призвести до війни навіть за найменшим приводом. Клаузевіц відомий своїм визначенням війни як політичного акту і знаряддя політики, продовженням політичних відносин за іншими, специфічними засобами, такими як зброя. Для нього війна була лише засобом досягнення мети, і він закликав розуміти її не як самостійне явище, а як інструмент політики. Тільки таке розуміння війни, за його словами, дозволяє уникнути протиріччя з військовою історією [3].

Найважливішою особливістю сучасної війни є взаємообумовленість політичної та технологічної сфер життя соціуму. Тому для розуміння трансформації війни доцільно проводити аналіз змін її типів.

Філософія війни має на меті відповісти на питання про сутність, зміст і природу війни. Хоча на перший погляд війна може здатися простою і зрозумілою, але виникають труднощі, коли ми намагаємося прояснити її для себе. Наприклад, складно зрозуміти, що саме ми розуміємо під поняттям «війна», яке її значення для історії людства, а також можливо, чи можна її осмислити в категоріях моралі.

Існує ще одна складність, пов'язана з тим, що філософів війни, як таких, фактично не існує. К. Клаузевіц, можливо, найбільш відомий серед них, проте навіть він спробував побудувати філософську систему війни. В інших випадках ми можемо отримати знання про війну з творів політичних філософів, етиків війни, юристів, істориків, соціологів і так далі, кожен з яких зосереджується на певних аспектах цієї теми, але не може надати системного вчення про війну.

З іншого боку, сукупність настанов та підходів сучасної європейської науки до вивчення та оцінювання феномена війни вкорінена в суспільній свідомості. Тому ця сукупність часто розглядається як приклад раціональності. Одночасно в різних культурах і суспільствах спостерігається сприйняття поширених у громадській думці уявлень про війну і мир як «природних людських поглядів на речі». Усвідомлення війни, її сутності та детермінант кожна епоха завдячує засвоєній культурній спадщині та доробку суспільної думки щодо культивування певної позиції конкретної людської спільноти відносно досвіду війни. Це стосується як минулих війн, так і тих, які тривають, а також можливих майбутніх конфліктів [7].

Воєнно-філософська думка, подібно до воєнних інститутів, є складником культури, продуктом суспільного прогресу й одночасно чинником його формування. Взаємини між людськими спільнотами породжують збройні конфлікти, незалежно від того, чи усвідомлюють це філософи. Коли вони, такі як Платон, Аристотель, Т. Гоббс або інші, записують свої думки з певної причини, ці записи можуть стати і часто стають засобами, за якими ті чи інші суспільства починають будувати свої соціальні інститути [3].

Історико-філософський огляд розуміння війни від мислителів минулого і сучасності дозволяє розкрити походження, потенціал і застереження щодо використання концептів та ідеальних конструкцій, які досі служать для систематизації потоку емпіричних даних щодо діяльності світових спільнот, що постійно змінюються. Сучасна наукова раціональність зберігає в собі формули політичної ефективності Макіавеллі, моделі «природного» та «громадянського» станів людства Гоббса, а також аргументи універсального міжнародного права Канта. У діалозі культур і епох ці мисленнєві утворення піддаються суттєвій переінтерпретації [2].

Звернення до розвитку воєнної проблематики в філософії другої половини XIX–XX століття допомагає зрозуміти, як європейська думка розкривала нові аспекти дослідження війни. Ці аспекти стали невід'ємними складовими системи сучасного воєнно-наукового розуміння війни, зокрема:

– динаміка ірраціональних чинників збройної боротьби;

– культурно-цивілізаційний аналіз глобальних воєнно-політичних процесів;

– феномени прийдешньої інформаційної ери;

– ігрове стратегічне моделювання військових конфліктів за методиками, які сформувалися у сфері економічного менеджменту [4].

Ці складові аналізу воєнної практики були виявлені та обговорені філософською думкою в часи кризи новоєвропейської моделі держави, модерної культури й політики. Спільними зусиллями представників різних напрямів сучасної філософії був сформований образ глобалізованого простору життєдіяльності суспільств «перехідного типу», в якому переоцінюються норми, цінності й ідеали, виявляються нові чинники змін, і в якому проступає новітня феноменологія війни і збройної боротьби.

Філософські аспекти війни:

1. Етичний вимір. Війна завжди ставила питання про моральність дій, зокрема про справедливу війну (jus ad bellum) та етичні норми ведення війни (jus in bello). Ці питання торкаються основоположних принципів права і моралі, що формують ціннісні орієнтири освітніх систем.

2. Екзистенційний вимір. Війна змушує переосмислювати сенс життя, смерть і виживання. Вона викликає глибокі екзистенційні кризи, які впливають на формування особистісних і соціальних ідентичностей, що, своєю чергою, відображається у змісті та методах освіти.

3. Політичний вимір. Війна є інструментом політичної влади і змін. Політичні рішення щодо війни впливають на освітню політику, зміст навчальних програм та ідеологічну спрямованість навчання [6].

Війна та освітні ідентичності:

1. Ідеологічний вплив. Освітні системи часто використовуються для формування патріотичних та націоналістичних ідентичностей у контексті війни. Військові конфлікти підсилюють ідеологічний контроль над змістом освіти, що впливає на формування світогляду молоді.

2. Переосмислення історії. Війни змінюють історичні наративи, що викладаються в школах та університетах. Військові конфлікти призводять до перегляду історичних подій, що впливає на колективну пам'ять і національну ідентичність.

3. Глобалізація та війна. Сучасні війни, зокрема тероризм і гібридні конфлікти, підкреслюють необхідність глобальної освітньої ідентичності. Освіта повинна враховувати глобальні виклики і сприяти формуванню громадян світу, здатних до критичного мислення і міжкультурної комунікації [7].

Практичне втілення філософських вимірів у освіті:

1. Критичне мислення. Освітні програми повинні включати курси з етики, філософії та історії війни, які сприяють розвитку критичного мислення. Це допоможе студентам усвідомити складність війни та її вплив на суспільство.

2. Мирна освіта. Програми, спрямовані на мирне вирішення конфліктів і ненасильницьку комунікацію, можуть стати альтернативою військовій ідеології. Вони сприяють формуванню культури миру та толерантності.

3. Інтердисциплінарний підхід. Вивчення війни та її впливу на суспільство повинно бути міждисциплінарним, об'єднуючи філософію, соціологію, історію, політологію та психологію. Це забезпечить всебічне розуміння теми [1].

Війна, хоч і жахлива, але потужний катарсис. Якщо вона не призводить до фізичної смерті або психічного руйнування, то може навчити людину знаходити силу вирішувати всі інші проблеми. Кваліфікований психотерапевт допоможе людині прийняти себе таким, як вона є, жити зі своїми проблемами, але не обіцяє їх вирішити. Адже життя складається з низки екзистенційних, психологічних, комунікаційних, кар'єрних, фінансових та інших проблем. Війна же приносить тільки смерть, створюючи нерозв'язну проблему, перед якою всі інші проблеми стають малозначущими, і людина навчається жити з ними.

Більшість громадян розуміє, що Росія – зло. Сентимент до російської культури, мистецтва, літератури чи країни в цілому, якщо й існує, то в дуже обмеженій кількості. Це момент істини: Росія – ворог не тільки наш, але й усього людства, вона приносить смерть у світ [3].

У жахливий спосіб вона формує ідею спільної батьківщини, за яку нам дуже болить. Через трагедію, смерті та втрату територій ми формуємо для себе Україну. Це важливий екзистенційний досвід.

Німецький філософ Карл Ясперс у XX столітті відзначив, що людський страх перед смертю відрізняється від тваринного. Людям властивий біологічний страх перед знищенням і кінцем фізичного існування. Але також властивий екзистенційний страх перед змарнуванням життя, перед втратою можливості реалізації себе. Людині важливо кожну мить свого існування використовувати якомога повніше.

Іноді здається, що життя просто проживається напрасно. Війна змінює це відчуття. З одного боку, смерть стає надзвичайно близькою: кожен з нас може загинути від ракетного обстрілу, навіть не перебуваючи на фронті. Тому перед кожним з нас стоїть питання: що я роблю тут і зараз, щоб моє життя було важливим і цінним. З іншого боку, наразі нашим фундаментальним завданням є захист нашої країни, свободи, гідності і просто виживання у цьому кошмарі.

Але тут є ще одна проблема. У людей, які йдуть на фронт, немає сумнівів щодо сенсу їхнього існування. У тих, хто не взявши зброї, виникають питання про те, як подолати в собі страх смерті, як протистояти відчуттю, що життя проживається марно. «Чи має сенс те, що ми робимо зараз? Чи це справжнє життя?» [6]

Однією з найважливіших цінностей вільного світу є свобода пересування. Після 1991 року ми зрозуміли, що можемо подорожувати, вчитися в різних країнах, спілкуватися різними мовами з різними людьми. Ми стали вільними людьми. Але зараз стало очевидним, що ще однією важливою цінністю є можливість жити вдома. Люди повертаються в Україну навіть тоді, коли тут небезпечно, тому що батьківщина для них стала справжньою цінністю.

Страх є природним станом людини. Сміливість полягає не в відсутності страху. Лише дурень не боїться. Основне питання – як ми працюємо з цим страхом? Повернення в Україну має сенс, якщо у нас є чітке розуміння того, для чого ми це робимо.

Свобода, гідність і солідарність дають нам відчуття, що ми живемо, а не просто існуємо. В Радянському Союзі таких цінностей не було. Там було

суспільство, сповнене підозр і недовіри. Це було зроблено спеціально, щоб керувати людьми тоталітарним способом.

Українське суспільство раніше мало низький рівень взаємної довіри. Майдани та війна стають школою довіри для нас. Тепер ми можемо довіряти навіть незнайомій людині в справах, які стосуються загального блага. Попри всю корупцію та злочинність на вищому рівні, наша взаємна довіра на горизонтальному рівні зростає. Це надзвичайно важливо [5].

Американський учений Френсіс Фукуяма у своїй книзі «Trust» стверджує, що успішні суспільства відзначаються високим рівнем довіри. Ліберальні демократії, починаючи від країн Європи і закінчуючи США та Канадою, є прикладом таких суспільств. Нам довго бракувало цього, але зараз ми бачимо елементи довіри в нашому житті, що піднімає нас на новий рівень.

Україна є невід'ємною частиною Європи. Раніше ми говорили про те, що Україна не може без Європи. Тепер стало очевидним, що Європа не може без України.

Наші західні партнери вважають росіян частиною цивілізованого світу. Але Росія – це тінь цивілізації. Тінь, яка повторює контури певної форми, але всередині нею темрява. Але чи існує в цьому світі щось без власної тіні? Можливо, тінь справжньої цивілізації є функцією Росії? Проте ця тінь дуже близько до нас, ми на межі. Що ми маємо робити з цією тінню? Від нашої відповіді залежить майбутнє України. Для наступних поколінь має значення повне відмежування від цієї тіні – встановлення чітких військових, політичних, економічних, культурних, мовних та будь-яких інших кордонів. Нам потрібно розуміти, що російське – це щось чуже і вороже [4].

Німецький філософ Бернгард Вальденфельс у своїй книзі «Топографія Чужого» говорить, що цивілізовані суспільства характеризуються низьким рівнем ксенофобії. Здатність прийняти Чуже, не розчиняючи його у Своєму, ставитися до нього не як до ворожого, а як до чогось цікавого – ознака цивілізованого суспільства та людини. Але що робити, коли ми стикаємося з такою формою Чужого, яка саме до всього Чужого ставиться як до ворожого?

Філософ, письменник і журналіст Володимир Єрмоленко стверджує, що історія європейської цивілізації – це історія зменшення простору насильства, тоді як історія Росії – це історія максимального застосування насильства. У їхній класиці присутні інфернальні, некрофілічні та ксенофобські мотиви, а в сучасній російській літературі вони домінують. Це катастрофа і суцільне пекло. Це насолода від власної деградації. Це і є Росія.

Проблема полягає в тому, що осердя ідентичності росіян – це хвороба. Вони тримаються за неї, бо якщо вилікуються, стануть не собою. І вони несвідомо цього дуже бояться.

Суперечливе вчення Маркса та різниця в його впливі на розвиток суспільства в Північній Європі порівняно з Росією може пояснюватись кількома факторами. По-перше, прийняття та інтерпретація ідей Маркса відбувалася в контексті конкретних історичних, політичних і культурних умов кожної країни. Північна Європа мала більш розвинуті політичні та правові структури, що дозволило втілити деякі принципи соціалізму, такі як соціальна держава, без зловживань та репресій. У Росії ж, історично зв'язаній з деспотичними традиціями, впровадження марксистських ідей призвело до насильства та репресій, що проявилося у ГУЛАГу та інших формах політичного терору [5].

По-друге, християнство, як і ідеї Маркса, інтерпретується та втілюється різними способами в різних культурах та історичних умовах. У цивілізованому світі, який приймає гуманістичні цінності, християнство може сприяти людинолюбству та пацифізму. Проте, у Росії, де християнство часто сплітається з націоналізмом та імперіалізмом, воно може приймати агресивні форми, які виявляються у військовій риториці та моральній катастрофі, що сталася з православною церквою сьогодні.

Політична культура також відіграє важливу роль у відрізненні між Україною та Росією. Україна, з її історією Маґдебурзького права та інших форм самоврядування, має більш розвинену політичну культуру, що сприяє солідарності та довірі у суспільстві. Це протиставляється російській імперській традиції, яка часто пригнічує самоврядування та демократичні цінності.

Наталія Яковенко правильно вказує на те, що українське село мало свою систему права і громадянські права, що відрізняло його від російських сіл. Цей досвід життя за законом та взаємна довіра один до одного є важливим для формування сучасної української ідентичності та політичної культури. Шлях до майбутнього України проходить через вивчення та розуміння нашого минулого, а оцінка минулого повинна відбуватися з погляду того, яке майбутнє ми прагнемо побудувати [3].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Війна має глибокі філософські виміри, які суттєво впливають на формування освітніх ідентичностей у сучасному світі. Освіта повинна враховувати ці виміри для того, щоб формувати свідомих, критично мислячих та етично відповідальних громадян. Лише так можна створити суспільство, здатне протистояти викликам війни та сприяти утвердженню миру та справедливості. Подальші дослідження філософських вимірів війни та їх впливу на формування освітніх ідентичностей

відкривають широкі можливості для міждисциплінарних досліджень, розробки нових освітніх моделей і використання сучасних технологій. Це дозволить створити освітні системи, здатні ефективно реагувати на виклики війни та сприяти побудові мирного і справедливого суспільства.

Література

1. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство. Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», Київ, 2006, 203 с.

2. Кревельд М. Трансформація війни. Видавництво: ІРІСЕН, Соціум, Серія: Військова думка, Рік: 2015, 320 с.

3. Ситник Г. П. Філософія війни та миру: курс лекцій. К: ТОВ «САК Лтд.», 2023. 118 с

4. Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила / Е. Тоффлер пер. з англ. Н. Бордукової. Харків: Акта. 688 с.

5. Тоффлер Е. Третя хвиля / Перекладач: Андрій Євса, за редакцією Віктора Шовкуна. Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 2000. 480 с.

6. Требін М. Війна і тероризм: симбіотичні відносини. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, Політологія, 2017. Вип. 18 С. 365–369.

7. Требін М. П. Сучасний світ і його війни. «Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2016. 2(29), С. 5–27. https://doi.org/10.21564/2075-7190.29.70967 (дата звернення: 11.05.2024).

Анотація

***Горбаль Я. М., Глебова Н. І.* Філософські виміри війни: вплив на формування освітніх ідентичностей у сучасному світі.** – Стаття.

Дослідження присвячене глибоким філософським вимірам війни та їхньому впливу на формування освітніх ідентичностей у сучасному світі. Аналіз показує, що освіта повинна враховувати ці виміри для виховання свідомих, критично мислячих та етично відповідальних громадян, здатних протистояти викликам війни та сприяти утвердженню миру і справедливості. Філософські аспекти війни розглядаються як фундаментальні чинники, що впливають на освітні процеси, формуючи світогляд і цінності майбутніх поколінь.

Одним із ключових аспектів є розуміння війни не лише як політичного або військового конфлікту, але і як явища, що має глибокий вплив на людську свідомість та ідентичність. Війна змінює ціннісні орієнтації суспільства, впливає на міжособистісні відносини та формує колективну пам'ять. В контексті освіти це означає, що навчальні програми повинні включати елементи, що допомагають студентам усвідомлювати складність і багатовимірність війни, а також її етичні та моральні наслідки.

Освіта, яка інтегрує філософські роздуми про війну, сприяє формуванню у студентів навичок критичного мислення, емпатії та розуміння інших культур і поглядів. Важливим є розвиток здатності до рефлексії та аналізу власних переконань і дій у контексті глобальних викликів. Це дозволить майбутнім поколінням краще орієнтуватися у складних соціальних і політичних ситуаціях, а також активно працювати над побудовою мирного та справедливого суспільства.

Подальші дослідження філософських вимірів війни та їх впливу на формування освітніх ідентичностей відкривають широкі можливості для міждисциплінарних досліджень. Це може включати аналіз літератури, історичних подій, культурних явищ і їхнього відображення у сучасних освітніх практиках. Важливим напрямом є розробка навчальних програм, що включають філософські та етичні аспекти війни, а також створення інноваційних методів навчання, спрямованих на розвиток миротворчих навичок і стратегій.

Використання сучасних технологій в освіті також відіграє значну роль у цьому процесі. Інтерактивні платформи, віртуальна реальність та інші технологічні інновації можуть бути використані для створення навчальних середовищ, що моделюють складні етичні дилеми і конфлікти. Це допоможе студентам більш глибоко розуміти наслідки війни та розвивати навички мирного вирішення конфліктів.

Таким чином, освіта, яка враховує філософські виміри війни, може стати потужним інструментом для формування відповідальних громадян, здатних протистояти викликам сучасного світу. Це дослідження підкреслює важливість інтеграції таких підходів у освітні системи, що сприятиме не лише академічному, але й моральному та етичному розвитку студентів. У кінцевому підсумку, це допоможе створити суспільство, яке прагне до миру, справедливості та гуманізму.

Ключові слова: філософські виміри війни, освітні ідентичності, критичне мислення, етична відповідальність, миротворчі навички, освітні моделі, міждисциплінарні дослідження, соціальні виклики, політичні виклики, інноваційні методи навчання.

Summary

***Horbal Ya. M., Hlebova N. I.* Philosophical dimensions of war: impact on shaping educational identities in the modern world.** – Article.

The research is dedicated to the profound philosophical dimensions of war and their impact on the formation of educational identities in the modern world. The analysis shows that education must take these dimensions into account to cultivate conscious, critically thinking, and ethically responsible citizens capable of confronting the challenges of war and promoting peace and justice. The philosophical aspects of war are considered fundamental factors that influence educational processes, shaping the worldview and values of future generations.

One of the key aspects is understanding war not only as a political or military conflict but also as a phenomenon that deeply affects human consciousness and identity. War changes the value orientations of society, influences interpersonal relationships, and shapes collective memory. In the context of education, this means that curricula should include elements that help students understand the complexity and multidimensionality of war, as well as its ethical and moral consequences.

Education that integrates philosophical reflections on war contributes to the development of critical thinking skills, empathy, and understanding of other cultures and perspectives among students. It is important to develop

the ability to reflect and analyze one's own beliefs and actions in the context of global challenges. This will enable future generations to better navigate complex social and political situations and actively work towards building a peaceful and just society.

Further research into the philosophical dimensions of war and their impact on the formation of educational identities opens up wide opportunities for interdisciplinary studies. This may include the analysis of literature, historical events, cultural phenomena, and their reflection in contemporary educational practices. An important direction is the development of educational programs that include the philosophical and ethical aspects of war, as well as the creation of innovative teaching methods aimed at developing peacebuilding skills and strategies.

The use of modern technologies in education also plays a significant role in this process. Interactive platforms, virtual reality, and other technological innovations can be used to create educational environments that model complex ethical dilemmas and conflicts. This will help students to better understand the consequences of war and develop skills for peaceful conflict resolution.

Thus, education that considers the philosophical dimensions of war can become a powerful tool for shaping responsible citizens capable of meeting the challenges of the modern world. This research emphasizes the importance of integrating such approaches into educational systems, which will contribute not only to the academic but also to the moral and ethical development of students. Ultimately, this will help create a society striving for peace, justice, and humanism.

Key words: philosophical dimensions of war, educational identities, critical thinking, ethical responsibility, peacebuilding skills, educational models, interdisciplinary research, social challenges, political challenges, innovative teaching methods.

УДК 1:37.01:008/009+378:01
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.4

О. В. Горпинич
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6101-4612
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, соціології та політології
Державного торговельно-економічного університету

ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Сучасна освіта як одна із пріоритетних галузей розвитку суспільства обирає вектор руху від класичного формування уявлень і понять до виховання і навчання через самоосвіту, самовиховання та саморозвиток особистості завдяки як традиційним методам і засобам, так і новим освітнім технологіям. Це зумовлює певний динамізм в освітянському просторі України. Проте серед прогресуючих чинників розвитку існують і гальмівні процеси: інерційність, консерватизм, невідповідність змісту освіти сучасним умовам розвитку суспільства та науки та ін. Для подолання цих негативних явищ та кризи системи освіти постає необхідність у новій концепції ефективного управління якістю освіти.

Сучасний етап суспільного розвитку характеризується інноваційними перетвореннями, що стрімко розгортаються й перетворюють соціальний світ. Глобальний перерозподіл праці, міжнародний розподіл виробництва, миттєве здійснювання комунікацій свідчать про визначальну роль інновацій у процесах соціальної інтеграції. Разом с тим власне багатоманітність культур визначають стрижень розвитку нової соціальної реальності – інноваційного світу. Амбівалентність освітнього простору зумовлена загальною політичною та економічною кризою суспільства і перехідним періодом від традиційної до інноваційної форми освіти.

Ефективність освіти повинна забезпечувати формування інтелектуального потенціалу сучасного суспільства, якість – гуманітарного. Ефективна освіта слугує відтворенню науково-технічного та економічного потенціалу суспільства, здійснює приріст наукового знання, продукує технологічні та соціально-організаційні ноу-хау.

Н. Островерхова розглядає якість освіти як сукупну, комплексну системну цілісну характеристику, яка включає в себе, окрім якості навченості, ще й цілу низку параметрів, завдяки врахуванню яких оцінка результатів навчання може бути як підвищена, так і зведена до нуля або навіть стати негативною [1]. До них належать:

1) знання, уміння і навички. При цьому – знання розглядаються як перевірені практикою результати пізнання людиною навколишнього світу. Уміння визначаються як здатність особистості ефективно виконувати певну діяльність на основі набутих знань у змінених чи нових умовах. Навички – це здатність виконувати будь-які дії автоматично, без по елементного контролю, автоматизовані вміння;

2) показники особистісного розвитку, а саме: розвиток інтелектуальної, емоційної, вольової, мотиваційної сфер особистості, рівень розвитку її пізнавальних інтересів і потреб, сформованість стійкої мотивації пізнання, рівень креативності студента, його вміння самовизначатися в усьому, бути суб'єктом власної освіти і розвитку, а також ступінь моральної, фізичної, екологічної та іншої розвиненості;

3) негативні ефекти (наслідки) освіти: перевантаження і перевтома, поява дефектів здоров'я, поява відрази до навчання;

4) зміни професійної компетентності викладача і його ставлення до праці. В освітньому процесі викладач набуває досвіду професійної педагогічної майстерності і поряд з цим – негативного досвіду. Одні поступово рухаються до свого апогею, інші вичерпують свої психічні й фізичні можливості, стають нездатними до сприйняття інновацій;

5) Зростання (чи падіння) престижу навчального закладу в соціумі [1].

Якість освіти проявляється через ціннісне відношення до нього людини, суспільства й держави. Головні «вічні» цінності освіти – залучення людини до світу культури, розвиток особистісних якостей, придбання життєво важливих знань та умінь – реалізується у процесі виховання й навчання. В освіті укорінюються характеристики учнівських знань (широта, універсальність, гнучкість, еволюційність тощо), так і формування вміння застосовувати все нові й нові знання, набуті протягом життя, у власній практичній діяльності. Відповідь на суспільні запити може дати тільки високоякісна освіта. Якість у цьому контексті набуває особливої актуальності на сучасному етапі [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідження якості освіти значний внесок зробили Д. Дьюї, П. Бурдьє, Т. Парсонс, Л. Уорд, А. Турен та ін.

Базелюк В., Батечко Н., Василюк А., Велікжаніна М., Вернидуб Р., Гальперіна В., Гомілко О.,

© О. В. Горпинич, 2024

Дей М., Заблоцький В., Клепко С., Свириденко Д., Стеблецький А., Степаненко І., Терепищий С., Хворостяна Н., Щудло С. та інші вітчизняні науковці підіймають питання якості освіти та ефективне управління якістю освіти в своїх наукових працях.

Складність розв'язання завдання по підготовці кадрів з високим рівнем професіоналізму й загальної культури, інноваційним творчим стилем мислення, сформованими компетенціями та навиками (Soft Skills, Hard skills) зумовлена всіма тими кризами, які переживає наше суспільство.

Мета даної статті: окреслити механізм та напрямки підвищення ефективності управління якістю освіти; виявити основні групи показників, що характеризують механізм управління якістю освіти. Розглянути ефективне управління якістю освіти як складну динамічну систему, в якій виділяються три взаємопов'язані аспекти: функціональний, структурний та інформаційний.

Виклад основного матеріалу. Ефективне управління якістю освіти засноване на актуальних, конкретних, теоретично обґрунтованих, усвідомлених даних, що відображають істотні ознаки сучасної освіти.

Перша концепція – економічної ефективності – виникла на початку XX ст., за цією концепцією, освітня організація є закритою, раціональною системою, управління якою передбачає досягнення економічної ефективності. Під економічною ефективністю, з погляду застосованої на Заході термінології, слід розуміти створення «людського» капіталу (знання, навички, вміння), які впливають на зростання виробництва й прибутку.

Друга концепція – педагогічної ефективності – спрямована на інтеграцію органічних елементів з метою оптимізації управління. Акцентує увагу на людських відношеннях й управлінській поведінці, спирається на положення психологічної школи, досвід шкільних адміністраторів, які керуються принципами біхевіоризму.

Третя концепція ґрунтується на критерії гнучкості. Спирається на теорію управління розвитком. Автори та прихильники цієї концепції освітню систему намагаються розглядати як відкриту та адаптивну. В процесу управління важливе значення приділяється ситуаційним змінам зовнішнього середовища. Це забезпечує освітню системою гнучкістю.

Четверта концепція в своїй основі має критерії релевантності. В її основі лежить положення екзистенціоналізу, критичного реалізму, діалектичного методу та теорії людських відносин. Прихильники цієї концепції розглядають освітню організацію як цілісну систему взаємодіючих елементів. Управління якою базується на свідомості й критичності суб'єктів, суперечності та спільності цілей у контексті культурної релевантності.

Сучасний етап суспільного розвитку характеризується інноваційними перетвореннями, що стрімко розгортаються й перетворюють соціальний світ. Глобальний перерозподіл праці, міжнародний розподіл виробництва, миттєве здійснювання комунікацій свідчать про визначальну роль інновацій у процесах соціальної інтеграції.

Ефективне управління і якість освіти взаємопов'язані поняття.

Поняття «якість» нерозривно пов'язано з поняттям «ефективність». Оцінку якості треба робити в кожній управлінській дії. Проте дуже часто це роблять або інтуїтивно, відштовхуючись від практичного досвіду і здорового глузду, або використовуючи чіткі індикатори й показники.

Якість освіти – багатопланова категорія, і критерії її оцінки можуть бути самими різними. Можна виділити чотири основних аспекти оцінки якості освіти, які доповнюють один одного:

– гарантоване виконання базових стандартів і еталонів;

– досягнення поставлених цілей на різних етапах навчання (на вході, у процесі й на виході);

– здатність задовольняти попит і очікування споживачів освітніх послуг і зацікавлених учасників освітнього ринку;

– прагнення до вдосконалювання навчання [2].

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», «якість вищої освіти – відповідність умов провадження освітньої діяльності та результатів навчання вимогам законодавства та стандартам вищої освіти, професійним та/або міжнародним стандартам (за наявності), а також потребам заінтересованих сторін і суспільства, що забезпечується шляхом здійснення процедур внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості» (ст. 1, ч. 1, п. 23) [3]. Отже, якість вищої освіти охоплює значний спектр процесів і явищ у сфері вищої освіти та корелює із повноваженнями Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, визначеними ст. 10 Закону України «Про вищу освіту» [3].

Аналіз нормативно-законодавчих документів про освіту, опрацювання наукової та організаційно-методичної літератури про педагогічне управління, дає можливість розглядати дві підсистеми управління якістю освіти: традиційну і інноваційну.

Складним і суперечливим у процесі управління є співвідношення традиційних та інноваційних засобів діяльності. Традиція виступає як соціально-історична форма і стереотипований засіб генераційної передачі узагальненого досвіду життя. Це один із найважливіших загальнолюдських механізмів духовно-практичного успадкування. Традиції нарівні з іншими чинниками сприяють підтримці суспільної рівноваги, стійкості внутрішніх структур, виживанню соціальної спільноти,

супротиву деструктивним чинникам. Особливістю традицій є їх стихійне, природно-історичне і мимовільне виникнення. Натомість їх підтримання і вдосконалення вимагає свідомих дій.

Напередодні широкомасштабного вторгнення на територію України окупаційної армії росії Кабінет Міністрів України (КМУ) схвалив Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 рр. (Розпорядження КМУ від 23 лютого 2022 р. № 286-р. [4]. Стратегією ідентифіковано ключові проблеми, що стримують розвиток системи вищої освіти, та запропоновано шляхи їх подолання, визначені головні цілі на наступне десятиліття. Подальші події внесли суттєві корективи у всі сфери життя, зокрема й питання розвитку вищої освіти. Зокрема, Стратегія визначає такі проблеми [4]:

– недостатній рівень фінансування системи вищої освіти, неефективне управління та використання ресурсів, недостатній прояв соціальної відповідальності, незабезпечення рівноправності та автономності закладів вищої освіти повною мірою;

– брак відкритості закладів вищої освіти, спроможності продукувати корисну інтелектуальну продукцію, принципової протидії проявам корупції та академічної недоброчесності, безумовної підтримки чесного вступу та об'єктивного оцінювання результатів навчання;

– низький рівень доступності вищої освіти через недотримання європейських стандартів якості, стану інфраструктури та освітнього простору, базування освітнього процесу на наукових дослідженнях, забезпечення умов для вразливих категорій здобувачів;

– євроінтеграційні прагнення, які не завжди підкріплюються готовністю до гармонізації структур, наукової кооперації та запозичення кращої практики, створення умов для іноземців та підготовки українських студентів до відкритого світу;

– поширена імітація студентоцентризму, неконкурентні заробітна плата та умови праці працівників, брак управлінської підготовки керівного складу закладів вищої освіти, не усвідомлення місії лідерства у формуванні людського капіталу та згуртуванні суспільства, в освіті дорослих, що призводить до зниження привабливості закладів вищої освіти» [4].

Отже, система моніторингу якості освіти як механізм контролю і оцінки діяльності освітньої системи стає обов'язковою і невід'ємною складовою системи управління освітою на всіх рівнях.

Управлінські відносини складають ядро механізму управління, але останнє – значно ширше поняття. Воно не збігається за змістом ані з суб'єктом управління, ані з управлінськими відносинами. Визначаючи вихідні методологічні засади для виділення й пояснення механізму управління, необхідно «перевести» суспільні закономірності на мову політики, практики прийняття управлінських рішень та організації їх виконання. Це здійснюється через механізм управління, під яким розуміють ті практичні засоби, важелі, стимули, за допомогою яких держава, інші органи управління впливають на суспільство, виробництво, будь-яку систему суспільства з метою досягнення певних цілей, рішень, визначених відповідним суб'єктом [5, с. 116]. Водночас механізм управління є способом організації і функціонування самого управління, що виявляється у висуванні обґрунтованої мети, у створенні та подальшому розвитку системи, покликаної здійснити в ході управлінського процесу її досягнення. У ширшому сенсі механізм управління являє собою процес впливу суб'єкта керування на явища навколишньої дійсності. Структура управлінських відносин – це те, що з'єднує окремі елементи в систему. Від її продуманості, відповідності поставленим завдання, істотно залежить рівень активності суб'єкта й ефективність механізму управління.

Основними групами показників, що характеризують механізм управління якістю освіти є:

1) ступінь забезпечення основ освітянської сфери;

2) рівень матеріальних умов організації освітянського процесу;

3) рівень організації навчального процесу, його змісту;

4) підбір педагогічних кадрів.

Потрібно підкреслити, що ми позначили лише основні групи показників характеристики механізму ефективного управління якістю освіти, їх перелік можна продовжити.

Основними групами показників, що характеризують зміну соціального механізму управління освіти є:

1. Здатність суб'єкта управління до самооновлення, що реалізується у трансформації організаційної структури управління, готовності підтримувати та регулювати інноваційні процеси, проводити моніторинг якості освіти, приймати випереджальні управлінські рішення, як спрямовані на удосконалення навчальної діяльності, розвитку особистості.

2. Ступінь оновлення та удосконалення основ освітянської сфери, що реалізується у якісному формуванні шкільного контингенту (рівень підготовленості до школи), розширенні можливостей профільного навчання, що відповідають сучасним вимогам та розраховані на перспективу.

3. Зміна матеріальних умов організації освітянського процесу, яке можна визначити через рівень оновлення та розширення матеріально-технічної бази (збільшення та оновлення навчальних кабінетів, приміщень обладнаних комп'ютерами).

4. Удосконалення якості організації навчального процесу, його змісту, що визначається за допомогою забезпеченості учнів та педагогів оновленими підручниками, в тому числі автоматизованими інформаційними програмами, тестами, навчально-методичною та науковою літературою, допоміжними технічними засобами, що відповідають вимогам середовища, що змінюється, використання у навчальному процесі нових методів, форм та технологій навчання, в тому числі Інтернет.

5. Підвищення якості педагогічний кадрів, що реалізується у підвищенні вимог до якісного рівня формування вчительського складу, у підготовці та перепідготовці вчителів та керівників навчальних закладів (підвищення якості освіти молодих педагогів, проходження курсів підвищення кваліфікації) [5, с. 54].

Органи державної, регіональної, місцевої влади здійснюють фінансування та матеріальне забезпечення органів освіти. Міське (районне) управління (відділ) освіти здійснює загальне управління освітніми процесами, створює концепцію і модель функціонування навчально-виховних закладів на основі реалізації особистісно орієнтованого підходу. Методичний кабінет надає методичну допомогу адміністрації шкіл, учителям щодо надання якісної освіти, організує роботу методичних об'єднань з цього питання. Основний суб'єкт взаємодії з цією управлінською сукупністю – вчитель, який є безпосереднім провідником, реалізатором якісної освіти. З огляду на це, слід визнати, що забезпечення виходу на кожного вчителя створює умови для ефективного надання якісної освіти. Здійснення якісної освітньої діяльності відбувається в процесі безпосередньої дії з учнем. Спрямованість зворотного зв'язку підкреслено обов'язковим компонентом моніторингу якості освіти.

Управлінські дії з підвищення ефективності якості освіти:

1. Діагностика та аналіз реального педагогічного стану.

2. Усвідомлення необхідності зміни парадигми освіти та зміна акцентів в організації педагогічного процесу.

3. Мотивація.

4. Прийняття управлінського рішення:

а) вибір стратегії переходу;

б) визначення тематики та змісту роботи;

в) вибір технології та організаційних форм;

г) забезпечення зворотного зв'язку та аналізу, створення механізму моніторингу якості освіти.

5. Організація діяльності:

а) оновлення змісту освіти;

б) використання адекватних форм організації педагогічного процесу.

6. Моніторинг результатів, аналіз і корекція діяльності.

7. Самооцінка діяльності рефлексія.

Дослідження груп показників, що характеризують модернізацію механізму управління, за допомогою соціологічних методів дозволяють виявити недоліки в управлінському процесі, проаналізувати головні фактори, ті оптимальні умови, що допомагають ефективності модернізаційних процесів, забезпечити постійне удосконалення.

Одним з пріоритетних напрямів державної освітньої політики України підтримка та всебічне поліпшення якості освіти, а дія механізму управління якістю освіти, засоби і ресурси, що при цьому використовуються, спрямовуються на розв'язання завдань з оцінювання досягнутої якості загальної середньої освіти, з'ясування причин відхилення, наступного планування дій щодо виявлення та усунення недоліків та забезпечення високої якості загальної середньої освіти відповідно до визначених державною політикою цілей розвитку. Розв'язати ці завдання неможливо без проведення систематичних моніторингових досліджень, які забезпечуватимуть створення інформаційної бази органів управління на всіх організаційних рівнях, та підтримки постійного зворотного зв'язку між урядом, органами держуправління, що дає змогу враховувати освітні потреби різних соціальних груп, а не лише інтереси держави. Проте сьогодні системі управління освітою бракує громадської складової, часто доводиться працювати наосліп за відсутності повноцінного об'єктивного інформаційно-статистичного забезпечення. Це призводить до унеможливлення реалізації випереджаючого управління, спрямованого на уникнення грубих помилок, а не на їх виправлення.

Висновки. Отже, поняття «якість освіти» передбачає такі вимоги до особистості: оволодіння знаннями в межах державного стандарту освіти; сформованість компетентностей загально навчальних та спеціальних, пов'язаних з специфікою навчальних предметів; розвиток особистісних якостей та навичок (Soft Skills, Hard skills) креативності, вмінь самовизначатися; сформованість самосвідомості особистості, власних переконань і життєвих принципів, в основу яких покладено людські цінності; вихованість (толерантність, гуманність, патріотизм, естетичні смаки, трудові навички; економічне, валеологічне та екологічне виховання); негативні наслідки освіти – перевантаження, перевтома, дефекти здоров'я, відраза до навчання.

Ефективне управління якістю освіти – складна динамічна система. В ній виділяються три взаємопов'язані аспекти: функціональний, структурний та інформаційний.

Література

1. Аннєнкова І. П. критерії і показники якості освіти у ВНЗ. Наука і Освіта, 2011 р. Випуск № 8. С. 4–8.

2. Доповідь про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства у 2022 році / за ред. А. Бутенка, О. Єременко, Н. Стукало. Київ: Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2023. 59 с.

3. Закону України «Про вищу освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text (дата звернення 21.05.2024).

4. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. Кабінет міністрів України. Розпорядження від 23 лютого р. № 286-р. Київ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text (дата звернення 20.05.2024 р.).

5. Якість вищої освіти: теорія і практика: навчально-методичний посібник / за наук. ред. А. Василюк, М. Дей; кол. авторів: А. Василюк, М. Дей, В. Базелюк (та ін.]; НАПН України, Університет менеджменту освіти. Київ: Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2019. 176 с.

6. Захарін С. Як вимірювати якість вищої освіти.

Анотація

Горпинич О. В. **Ефективність управління якістю освіти.** – Стаття.

У статті аналізується становлення та розвиток управління якістю освіти в сучасних умовах. На підставі аналізу сучасної наукової літератури окреслено механізм та напрямки підвищення ефективності управління якістю освіти; управлінські дії з підвищення ефективності якості освіти; виявлені основні групи показників, що характеризують механізм управління якістю освіти. Підкреслюється, що амбівалентність освітнього простору зумовлена загальною політичною та економічною кризою суспільства і перехідним періодом від традиційної до інноваційної форми освіти. Розглядаються репрезентативні виміри: ефективність та якість; якість освіти розглядається як сукупна, комплексна системна цілісна характеристика, яка включає в себе, окрім якості навченості, ще й цілу низку параметрів, завдяки врахуванню яких оцінка результатів навчання може бути як підвищена, так і зведена до нуля або навіть стати негативною. Ефективне управління якістю освіти засноване на актуальних, конкретних, теоретично обґрунтованих, усвідомлених даних, що відображають істотні ознаки сучасної освіти. Робиться висновок, що система моніторингу якості освіти як механізм контролю і оцінки діяльності освітньої системи стає обов'язковою і невід'ємною складовою системи управління освітою на всіх рівнях; ефективне управління якістю освіти – складна динамічна система. В ній виділяються три взаємопов'язані аспекти: функціональний, структурний та інформаційний. Недостатній рівень фінансування системи вищої освіти, неефективне управління та використання ресурсів, недостатній прояв соціальної відповідальності, брак відкритості закладів вищої освіти, поширена імітація студентоцентризму, неконкурентні заробітна плата та умови праці працівників, брак управлінської підготовки керівного складу закладів вищої освіти та кризові зовнішнього середовища – означені проблеми не лише не втратили своєї актуальності, а й посилили її, зважаючи на нові, небувалі до цього виклики перед нашою державою.

Ключові слова: якість освіти, управління, компетенції, ефективність, система освіти.

Summary

Horpynych O. V. **Effectiveness of education quality management.** – Article.

The article analyzes the formation and development of education quality management in modern conditions. Based on the analysis of modern scientific literature, the mechanism and directions for improving the effectiveness of education quality management are outlined; management actions to increase the effectiveness of the quality of education; the main groups of indicators characterizing the mechanism of education quality management were identified. It is emphasized that the ambivalence of the educational space is due to the general political and economic crisis of society and the transition period from traditional to innovative forms of education. Representative dimensions are considered: efficiency and quality; the quality of education is considered as a collective, complex systemic holistic characteristic, which includes, in addition to the quality of education, a whole series of parameters, thanks to which the evaluation of the results of education can be either increased or reduced to zero or even become negative. Effective management of the quality of education is based on actual, specific, theoretically grounded, conscious data that reflect the essential features of modern education. It is concluded that the system of monitoring the quality of education as a mechanism for monitoring and evaluating the activity of the educational system becomes a mandatory and integral component of the education management system at all levels; effective management of the quality of education is a complex dynamic system. It distinguishes three interrelated aspects: functional, structural and informational. The insufficient level of financing of the higher education system, inefficient management and use of resources, insufficient manifestation of social responsibility, lack of openness of higher education institutions, widespread imitation of student-centeredness, non-competitive salaries and working conditions of employees, lack of managerial training of the management staff of higher education institutions and the crisis of the external environment are defined the problems not only did not lose their relevance, but also strengthened them, taking into account the new, unprecedented challenges facing our state.

Key words: quality of education, management, competences, efficiency, education system.

УДК 130.3
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.5

Ю. Д. Доброносова
ORCID ID : https://orcid.org/0000-0001-5891-8226
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та педагогіки
Національного транспортного університету

ГОРИЗОНТ МАЙБУТНЬОГО ТА ЕКЗИСТЕНЦІАЛ НАДІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни перед українською гуманітаристикою постають виклики пошуку дослідницьких перспектив, релевантних соціокультурній і ціннісній специфіці сьогодення. Представники української академічної філософії дедалі частіше усвідомлюють необхідність оновлення філософської рефлексії, спроможної підібрати ключі до осмислення антропологічної ситуації воєнного часу, та увиразнення потенціалу екзистенціальної аналітики в осягненні людського існування в екстремальних умовах. Досвід, набутий українцями з лютого 2022-го та за роки війни з 2014-го, позначений специфічним переживанням темпоральності людської присутності в світі. Це зумовлює актуальність філософського осмислення екзистенціалів, які впливають на конституювання особою горизонту майбутнього, коли дійсність повсякдення «ув'язнює» її в теперішній миті. Така перспектива пізнання людського існування сприяє розвитку філософської антропології та реактуалізації здобутків екзистенціальної аналітики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри складність пізнання переживання майбутнього та феномену надії на перехресті філософської рефлексії і психологічних студій з'являються пропозиції українських дослідників щодо ролі сподівань в самоздійсненні особистості [1; 6; 11; 15; 16; 22]. В умовах повномасштабного вторгнення російської армії в Україну активізувалася увага науковців до пізнання ціннісно-смислових аспектів надії [3; 10], оптимістичних уявлень про майбутнє [4], темпоральних орієнтацій [7], соціальних очікувань [19; 20; 21], проактивної поведінки [13], переживання екзистенційної невизначеності [5; 12; 18], але бракує філософської рефлексії щодо ролі екзистенціалів людського існування у конституюванні майбутнього.

Метою нашого розгляду є виявлення смислу екзистенціалу надії у конституюванні горизонту майбутнього в умовах війни. Її реалізація передбачає характеристику темпоральних орієнтацій в часи війни, порівняння смислу екзистенціалу надії з феноменом очікування та з'ясування того, що дозволяє йому відігравати провідну роль у конституюванні горизонту майбутнього. Методологічною основою дослідження є поєднання підходів філософської антропології, екзистенціальної аналітики, звернення до розуміння феномену очікування у соціальній психології і соціології та реактуалізація релевантних сьогоденню філософських концепцій надії.

Виклад основного матеріалу. Щоденна діяльність, комунікація і саморозвиток особистості в умовах війни передбачають увиразнення екзистенційної специфіки присутності людини у світі. Деформуючий вплив війни як серії трагічних ситуацій, котрі зумовлюють трансформації ціннісних пріоритетів та переживань темпоральності існування, часто змінює усвідомлення зв'язку між теперішнім і майбутнім. У часи війни поширюються ситуативні порядки, які можуть швидко змінюватися і збільшувати кількість загроз для індивідуального існування військових і цивільних. За спостереженням Надії Корабльової, «специфіка буття людини в ситуації війни не здатна унеможливити думки про смерть, пов'язана з непозбувністю перспективи смерті» [12, с. 34], внаслідок чого переживання тривоги стимулює усвідомлення нею власної смертності, а осмислення війни як події-трагедії перетворюється на важливу частину коґнітивного виміру внутрішнього життя. Спільнодія первинної психологічної травматизації, викликаної загрозами життю у Physics-вимірі, та вторинної медіатравматизації, пов'язаної з зустріччю з наслідками війни в медіатизованих життєсвітах у Digital і Phygital вимірах, зумовлює трансформації переживання особою своєї присутності у світі. Сьогодні українські дослідники не лише актуалізують проблематику змін темпоральних орієнтацій цивільних українців, але й констатують, що в умовах війни в свідомості людей нерідко відбувається злам усталеної темпоральної цілісності, помітна гіперболізація ролі окремих часових модусів, що може стати захисним механізмом для психіки або гальмом для самореалізації особистості, сприяючи зануренню її в ілюзії [7, с. 10–11]. Це передусім пов'язане з феноменологічною специфікою війни як серії граничних ситуацій. На думку Володимира Приходька [18], в умовах воєнного часу накопичуються різноманітні форми деформації типовості та стискання життєвого простору, тому відкритість починає сприйматися як така,

© Ю. Д. Доброносова, 2024

що межує з виключною техногенною загрозливістю та поширенням загрозливої людської тілесності, у результаті чого масштабуються «екзистенційні практики переховування» [18, с. 38], від яких нерідко залежить життя людини. Звичні порядки повсякдення руйнуються разом зі звичними порядками планування, очікування, сподівання, натомість порядки часів війни нестабільні й плинні, що унеможливлює проєктування і прогнозування майбутніх дій. Як зазначає Микола Шульга [20], в таких екстремальних умовах існування виникає дефіцит інформації про майбутнє, тому людина потрапляє в смугу життя без нього. Тут не йдеться про повне «вимкнення» виміру майбутнього, скоріше про те, що «в екстремальних умовах майбутнє втрачає свій безпосередньо прагматичний сенс» [20, с. 53], більшість очікувань стосуються днів або годин, а ті, які дозволяють забігати вперед на далекі часові дистанції, часто позначені мріями й ілюзіями. Водночас проведені від початку повномасштабного вторгнення російської армії в Україну дослідження засвідчують наявність оптимістичних тенденцій у темпоральних орієнтаціях цивільних українців на майбутнє у молоді й відсутність яскраво виражених негативних установок щодо майбутнього в більшості вікових категорій [7], та констатують, що уявлення про майбутнє визначаються не зовнішніми умовами життя, а психологічними особливостями людини, причому навіть побудова нейтральних життєвих перспектив сприяє життєстійкості, хоча й може супровожуватися тривожними думками [4, с. 52–53]. Олена Гончарова [7, с. 12–13] зазначає, що нині можна спостерігати й установку, пов'язану з прагненням людей робити надзусилля і долати наслідки війни, незважаючи на зовнішні обставини. Цю орієнтацію дослідниця пропонує розглядати як «один з симптомів того, що людина насправді не адаптувалася до ситуації війни, не включила війну в свою реальність як явище, з яким треба миритися; натомість, вона «застрягає» в своєму ефемерному майбутньому, яке ще декілька місяців тому здавалося цілком реальним та доступним» [7, с. 12]. У ній ми стикаємося з таким співвідношенням модусів часу, коли особа ніби застрягає на лінії майбутнього, котра не є релевантною повсякденню війни, хоча була актуальною до лютого 2022-го. Згадана установка протилежна «зависанню» людини в поточному моменті та життю-без-очікувань, проте може вказувати на життя-в-ілюзіях.

Навіть побіжно окреслені особливості темпоральних орієнтацій в умовах війни виводять нас на розуміння складності їх пізнання з використанням понять на кшталт уявлень про майбутнє чи образу майбутнього. Концепт *горизонту майбутнього* видається нам релевантним завданню осмислення екзистенційної специфіки актуальних темпоральних орієнтацій цивільних українців, адже в ньому ми вказуємо на специфіку майбутнього як феномену, необхідного для конституювання екзистенційних вимірів існування, та акцентуємо на зв'язку між теперішнім досвідом та *досвідом переживання дійсності і можливості майбутнього*. Горизонт майбутнього має смислові зв'язки зі співвідношенням *внутрішнього і зовнішнього горизонту досвіду* в житті особи. Більшість колізій індивідуального існування, пов'язаних із феноменологічною природою наперед-споглядання, зіткнення дійсного і можливого, усвідомлення потенційності, впливають на «начерки» майбутнього, котрі визначають наше теперішнє, і в умовах війни це набуває виразності. Ми йдемо за лінією розуміння майбутнього, охарактеризованою Вікторією Даценко [8, с. 26] як така, що передбачає його розгляд як *особливого способу існування, або як способу існування можливого*, коли розширення змісту поняття існування надає майбутньому положення того, що існує в модусі *здійснення або становлення*. *Горизонт майбутнього* передбачає поруч із намірами, планами, проєктами ще й очікування, образи уяви, надії, мрії, фантазії, адже в ньому «майбутнє постає як часова дистанція, простір людського життя» [9, с. 20], тому людина переживає повноту існування в часі та образи майбутнього, котрі впливають на її теперішнє. На відміну від уявлень про майбутнє *горизонт майбутнього* вказує на те, що людське існування завше передбачає екзистенційне переживання майбутнього, навіть якщо не йдеться про його прогнозування, раціональне планування, прагматичне проєктування. У ньому знаходить підтвердження спроможність особи вступати з прийдешнім у діалогічно-комунікативні стосунки з інформаційним та інтерактивним характером [8, с. 29]. У *горизонті майбутнього* воно постає як спосіб існування, характерними рисами якого поруч із відкритістю є незавершеність, неповнота, нездійсненність і ймовірна нездійсненність, і саме тому екзистенціал надії набуває в житті людини особливого смислу, уможливлюючи продуктивну єдність вимірів «сьогодні» та «завтра» в її свідомості. Недарма, міркуючи про феномен майбутнього, Вікторія Даценко вказує, що воно виявляється майбутнім певного минулого, адже «у певному сенсі ми вже живемо в майбутньому, що дозволяє нам побачити його умоглядно [8, с. 28].

Для розуміння того, чому *екзистенціал надії* є конститутивним в формуванні горизонту майбутнього в умовах війни, розглянемо його співвідношення з феноменом очікувань. Увага до міждисциплінарного пізнання очікування, на нашу думку, створює можливості для продуктивного діалогу між філософією, соціальною психологією і соціологією. Очікування та надія нерідко пере-

плітаються в свідомості особи, причому друга перевершує перші і виступає екзистенційною підставою горизонту майбутнього. Розгляд очікувань як явища з повсякдення передбачає увиразнення того, що вони є елементом соціальної дії, вказують на пріоритети прагматичної активності, пов'язані з задоволенням потреб і досягненням цілей [21, с. 30–31]. Ми виходимо з того, що очікування як фоновий психологічний і соціально-психологічний процес передбачають постійне перебування у свідомості суб'єкта образу бажаного і небажаного майбутнього та уявлень про певне майбутнє, супроводжує його дії, рух до мети, реалізацію бажань і потреб [20, с. 52]. Як частина життєсвіту вони впливають на діяльність, комунікацію і поведінку особистості. Вони тісно пов'язані з чинниками вибору, а з контексту здійснених виборів особи формується й новий горизонт очікувань, в яких співвідносяться її воля, бажання, свобода. Вказуючи на виняткове значення феномену очікувань для розвитку особистості, Ігор Попович [17] пропонує навіть ввести концепт *homo expectation* для окреслення особливостей існування людини, спроможної завдяки *здатності очікувати* проєктувати й творити майбутнє. Важливими для особистісних очікувань є інтерсуб'єктивність життєсвіту та соціальні обставини діяльності людей, а зв'язок між очікуваннями і ціннісними орієнтаціями вказує на інтерекзистенціальну специфіку індивідуального існування. Згадка про інтерекзистенціалітет присутності людського у світі невипадкова, адже в *здатності очікувати* проявляються зв'язки особи з Іншими та її внутрішньою Іншістю. З перспективи, котра передбачає акцент на соціальних аспектах очікування, вони виступають ширшим за надії поняттям, натомість сподівання можуть бути представлені як прояви деяких типів очікувань. За зміни оптики на екзистенціальну або феноменологічну *здатність сподіватися* перевершує *здатність очікувати*. Різні варіанти і прояви очікувань можуть по-різному співвідноситися зі сподіваннями. Микола Шульга [21] пропонує виділяти чотири типи очікувань: передінтенційні, раціонально-діяльнісні, комунікативно-рольові та фонові. Перші позначені прозорістю і впізнаваністю, безпосередньо пов'язані з індивідуальною внутрішньою психічною діяльністю, їх проявами стають фантазії, мрії, образи уяви й бажань. У них ми маємо справу зі спрямуваннями у майбутнє як передчуттями і припущеннями, тому вони акумулюють «самопередбачення, самопророцтво, уявлення суб'єктом себе у можливих нових відносинах, у новій гіпотетичній ситуації» [21, с. 32]. Передінтенційні очікування існують в емоційно-чуттєвій та раціонально-коґнітивній формах, причому перші превалюють в повсякденні. На думку Миколи Шульги, якраз вони часто пов'язані з мріями й надіями. Натомість раціонально-коґнітивні передінтенційні очікування стають базою для конституювання особою образів майбутнього за рамками уявлення про індивідуальне існування та окреслюють як «начерк» уявлення про соціокультурний горизонт існування. Отже, передінтенційні очікування постають як «світ внутрішніх віртуальних образів, конструкцій, сценаріїв, який не залежить від зовнішнього світу й ніяким чином не впливає на нього» [21, с. 33]. Цілком погоджуючись із Миколою Шульгою щодо виразності надії в передінтенційних очікуваннях у їх емоційних формах та притаманній сподіванням віртуальності, маємо додати, що горизонт майбутнього навряд чи передбачає підпорядкування *здатності сподіватися* здатності очікувати. Смисл екзистенціалів та інтерекзистенціалів не вичерпується передінтенційним рівнем, бо з їх потенціалом ми стикаємося і в раціонально-діяльнісних та комунікативно-рольових очікуваннях. Перехід до раціонально-діяльнісних очікувань Микола Шульга називає в життєдіяльності особистості ключовою фазою [21, с. 33], на якій увиразнюється *здатність прагматизувати* суб'єктивні бажання, плани, фантазії. Проте більш цінним нам видається спостереження дослідника щодо того, що на етапі такого переходу проявляється діалектика минулого і майбутнього, а самі раціонально-діяльнісні очікування є елементами комунікації і практик діяльності в рамках соціального порядку, що зумовлює певну їх заданість і обмеженість. Виняткове значення має відсутність чіткої межі між передінтенційними та раціонально-діяльнісними очікуваннями, бо йдеться про зв'язок-перетікання. У такій взаємодії дається взнаки як відмінність між очікуваннями та надією, так і потенціал їх взаємодії. Більш яскраво це проявляється у випадку з пов'язаними зі здатністю *сподіватися-довіряти* комунікативно-рольовими очікуваннями, в яких ми зустрічаємо явище «очікування очікувань», в котрому міститься натяк на інтерсуб'єктивний характер можливої єдності і взаємодії *сподівань на себе та на когось*. Співвідношення фонових очікувань з надіями має багато проявів, котрі інтенсифікуються в невизначеності повсякдення війни і можуть стати предметом спеціальних досліджень. Колізії взаємодії очікувань та сподівань в конституюванні горизонту майбутнього передбачають врахування того, що в різних типах очікувань маємо різне співвідношення модусів часу. Парадокс очікувань часів війни полягає в тому, що концентрація на миті, унеможливлює раціонально-діяльнісне очікування, та передінтенційні, комунікативно-рольові і фонові очікування можуть набувати реалістичних або фантазійних форм прояву та бути підкріплені або підважені надіями. У розмаїтті випадків взаємодії надій і очікувань проступають колізії співвід-

ношення в особистісному індивідуального і соціального, суб'єктивного й інтерсуб'єктивного, тож розмова про *взаємодію здатності сподіватися та здатності очікувати* є одним із варіантів діалогу про специфіку інтерсуб'єктивності людського. Якщо соціальний горизонт майбутнього формують очікування, то *конституювання горизонту майбутнього* навряд чи можливе без екзистенціалу надії, в якому йдеться про інтерекзитенціалітет потенціального буття, а простором прояву вітального потенціалу сподівань виявляється повсякдення, в якому відбувається самопізнання і саморозвиток особистості. Недарма антрополог Хірокадзу Міядзакі [26] звертає увагу на значення зв'язку *сподіватися – знати*, міркуючи про самопізнання. Для отримання знання про себе, їй варто переорієнтувати знання так, щоб мати можливість працювати одночасно зі спрямуванням на майбутню мету та реконструкцією існуючих надій в минулому, внаслідок цього знання себе перевіряється за рахунок відтворення його в ситуаціях, котрі випробовують його на міцність і стійкість. Це прояснює те, що в горизонті майбутнього роль надії не завжди пов'язана зі «згладжуванням» гострих кутів екзистенційних переживань, а *здатність сподіватися* в граничних ситуаціях сприяє самопізнанню та інтенсифікує переживання, необхідні для життя-на-межі і посттравматичного зростання.

Одним зі здобутків філософського пізнання специфіки людського існування в минулому столітті став розгляд надії як екзистенціалу, що засвідчують концепції Еріха Фромма, Габріеля Марселя, Отто Фрідріха Больнова. Звернемо увагу на кілька підмічених філософами моментів, що можуть бути реактуалізовані в контексті розгляду ролі сподівань в умовах війни. Творець однієї з найвідоміших концепцій надії XX століття Габріель Марсель наполягав на існуванні не *надії на щось*, а надії, справжнім об'єктом якої є сама людина і яка заснована на радикальній налаштованості на *неможливо можливе майбутнє*, в чому й полягає її *здатність протистояти замкненості часу* [14]. Тож надія як *альтернатива трагізму людського існування* виявляється альтернативою травматичному «зависанню» в теперішньому, характерному для переживання часовості й дочасності людського в умовах війни. Габріель Марсель на підставі досвіду воєн XX століття мовить про особливості надії в воєнний час, акцентуючи на концентрації жадання самої надії і плеканні її обрисів, що актуально і в сьогоденні війни XXI століття. Інший відомий дослідник *здатності сподіватися* Отто Фрідріх Больнов [23] називав надію та вдячність найважливішими темпоральними екзистенціалами людського існування поруч із просторовими екзистенціалами дому і батьківщини. Надія в його тлумаченні передбачає довіру до майбутнього, доповнену вдячністю до минулого, що увиразнює її здатність бути опозицією до відчаю. Водночас складність *поєднання довіри з вдячністю* за умов щоденного накопичення викликів війни як події-трагедії може бути перепоною для актуалізації сподівань в житті людини. Полеміка між Отто Фрідріхом Больновим та Мартіном Гайдеґґером щодо первинності в людському існуванні не турботи, а надії як спрямування в майбутнє, увиразнює важливий аспект її значення в конституюванні горизонту майбутнього, присутній також в Еріха Фромма у його концепції надії та в Ганни Арендт у контексті пізнання *динаміки активності – пасивності* в житті людини. Йдеться про значення *зв'язку між горизонтом досвіду та горизонтом майбутнього* для самоздійснення особистості, відтак про зв'язок між її *здатністю сподіватися та здатністю діяти*. Еріх Фромм у «Революції надії» [24] розрізняє пасивну й активну надію. Перша, майже тотожна пасивному очікуванню, може стати замаскованою безнадією, гальмуючи саморозвиток особистості. Фромм використовує образ *Homo esperans* на означення людини, спроможної бачити альтернативи там, де інші їх не бачать і де обставини життя є несприятливими або екстремальними. Екзистенціал активної надії зумовлює появу життєствердного гіпотетичного мислення, а наступним кроком стає готовність перейти від спроможності *ризикнути сподіватися* до спроможності *ризикнути почати діяти*. Такі думки Фромма цінні для розуміння амбівалентності смислу надії в повсякденні сьогоднішньої війни та перегукуються з міркуваннями Ганни Арендт, позиція якої щодо цього феномену часто була критичною, а в її розмислі про темні часи Другої світової війни або джерела тоталітаризму, сподівання постають як перешкода. Саманта Роуз Гілл [25] наголошує, що її критика надії і справді є нищівною, коли вона мовить про можливість використання здатності сподіватися для знищення людяності та для того, щоб зробити людей безпорадними. Ганна Арендт виявляє «тіньову» сторону надії, акцентує на негативному впливі пасивних надій та віддає перевагу скоріше не здатності *сподіватися*, а готовності *починати-діяти,* але все-таки називає надію і віру двома природними характеристиками людської екзистенції [2, с. 190].

Міркуючи про особливості темпоральних орієнтацій українців в часи війни, Олена Гончарова вказує, що поруч із «зависанням» у теперішньому та ігнорування його прикмет заради планів, побудованих в мирному повсякденні, нині можна спостерігати ще одну тенденцію, суть якої полягає в прагненні «у той чи інший спосіб викреслити війну з довгострокових перспектив у своїй свідомості і у такий спосіб майже «магічно» перенестися з ностальгічного і «рожевого», ідеалізова-

ного вчора у прекрасне і нове завтра» [7, с. 16], проте бажання перестрибнути в майбутнє є ілюзорним і загрозливим для самого майбутнього. Горизонт майбутнього, конституйований не за допомогою прагматичних очікувань чи пасивних сподівань, а за допомогою активної надії, на нашу думку, оберігає нас від крайнощів потрапляння в пастку «життя без майбутнього», нехтування теперішнім і переховування в уявному прийдешньому. Триєдність *сподіватися–починати–діяти* видається тою орієнтацією, в якій модуси часу врівноважені, а персональний вимір існування завдяки спільності надій може бути подоланим і забезпечити вихід особистості у вимір інтерсуб'єктивної взаємодії, в якій формуються цінності довіри і вдячності. Власне тут ми стикаємося з позитивним аспектом особливого способу існування в повсякденні війни, котрий філософ Володимир Приходько [18, с. 38–39] влучно означив як *мистецтво продовжувати жити*.

Висновки. Сповнені граничних ситуацій екстремальні умови війни зумовлюють екзистенційні трансформації у свідомості цивільних українців темпоральних орієнтацій та співвідношення модусів часу. На масове поширення цього впливає не лише усвідомлення людьми власної смертності та смертності інших, але й те, що руйнація мирного повсякдення викликає деформації звичних порядків діяльності і комунікації та поширення ситуативних порядків, притаманних повсякденню воєнного часу як у Physics-вимірі існування, так і в практиках, пов'язаних із Digital і Phygital-присутністю. Злами темпоральної цілісності, гіперболізація певних часових модусів, поширення ілюзій нерідко виступають захисними механізмами перед викликами первинної і вторинної психотравматизації, водночас прагматичні аспекти очікувань поставлені «на паузу». Релевантним завданню пізнання екзистенційної специфіки темпоральних орієнтацій українців в умовах війни ми вважаємо концепт горизонту майбутнього, який дозволяє акцентувати на зв'язку між теперішнім і майбутнім та досвідом переживання дійсності й можливості майбутнього. Екзистенціал надії є конститутивним для формування горизонту майбутнього в умовах війни. Соціальний горизонт майбутнього формують очікування, та конституювання екзистенційного горизонту майбутнього неможливе без екзистенціалу надії, вітальний потенціал якого розгортається в інтерсуб'єктивно організованому повсякденні. Амбівалентний смисл надії в житті людини проявляється в існуванні пасивних та активних її форм. Досвід осмислення надії як екзистенціалу в концепціях Еріха Фромма, Габріеля Марселя, Отто Фрідріха Больнова та критика пасивних сподівань у Ганни Арендт виводить нас на тезу про виняткове значення у конституюванні горизонту майбутнього того варіанту надії, котра забезпечує підтримку триєдиної життєвої орієнтації *сподіватися–починати–діяти*. У ній міститься запорука прояву інтерсуб'єктивного та інтерекзистенціального характеру *здатності сподіватися*, що може стати предметом наших майбутніх досліджень.

Література

1. Алєксєєва Ю. А. Логічний аналіз співвідношення феноменів віри та надії в структурі особистості. *Особистість у кризових умовах та кричних ситуаціях життя. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 19–20 лютого 2015 року.* Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. С. 13–15.

2. Арендт Г. Становище людини. Пер. з англ. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 1999. 255 с.

3. Борисова Т. В. Філософський портрет феномену «надія» в поглядах Г. Марселя. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2023. № 41. С. 9–14.

4. Вельбрехт О. О., Тавровецька Н. І. Оптимістичні уявлення про майбутнє – спонтанний спосіб самодопомоги та саморегуляції в умовах війни. *Проблеми політичної психології.* 2023. Вип. 13 (27). С. 43–56.

5. Галян І. Ціннісні уподобання української молоді в ситуації невизначеності. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 4 (74). С. 46–54.

6. Голіна І. В. Феномен надії у вимірі громадянської активності особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* 2011. Вип. 29. С. 229–242.

7. Гончарова О. Темпоральні орієнтації українців в умовах війни: минуле, теперішнє та майбутнє крізь призму військової аґресії РФ. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2022. Вип. 43. С. 9–17.

8. Даценко В. Майбутнє як філософська проблема. Частина І. *Philosophy and political science in the context of modern culture.* 2019. Т. 11. № 1. С. 21–31.

9. Даценко В. Майбутнє як філософська проблема. Частина ІІ. *Philosophy and political science in the context of modern culture.* 2019. Т. 11. № 2. С. 15–23.

10. Кітчак Т. Феноменологічні аспекти психотерапевтичної роботи із актуальною здібністю «Надія» у часи війни. *THE GLOBAL PSYCHOTHERAPIST.* 2023. Vol. 3. № 2. July. С. 114–118.

11. Коломієць О. Л. Зв'язок феномену віри з похідними феноменами людського буття. *Гілея.* 2015. Вип. 97. С. 207–211.

12. Корабльова Н. «Подія-трагедія» війни у фігурах бадьюанських розмислів як умова філософії. *Культурологічна думка*. 2023. № 23. С. 27–37.

13. Лозова О. В., Тимошенко І. С. Проактивна поведінка вітчизняних підприємств у поствоєнний період. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал.* 2023. № 1 (65). С. 41–48.

14. Марсель Г. Homo viator. Пролегомени до метафізики надії. Пер. з франц. В. Шовкун. Київ: Видавничий дім «КМ Academia» : Університетське вид-во «Пульсари», 1999. 320 с.

15. Масюк О. П. Феномен соціального сподівання: монографія. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2019. 336 с.

16. Мельничук І. Я. Надія як рушійна сила розв'язання проблеми клієнта у процесі психологічної допомоги. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки.* 2018. Вип. 1. С. 128–132.

17. Попович І. С. Феноменологія соціальних очікувань особистості. *Проблеми політичної психології: Зб. наук. праць.* Київ: Мілленіум, 2014. Вип. 1 (15). С. 3–10.

18. Приходько В. Феномен війни: точка бачення матеріалістичної феноменології. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія.* 2023. № 1(8). С. 35–39.

19. Савельчук І. Соціальні очікування молоді: від теоретичного осмислення до практичного застосування у воєнний та післявоєнний період. S*ocial Work and Education*. 2022. Vol. 9. № 1. С. 113–121.

20. Шульга М. Очікування в екстремальних умовах. *Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія.* Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. С. 46–55.

21. Шульга М. Іпостасі феномену очікувань. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2023. № 2. С. 28–64.

22. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості: монографія. За наук. ред. Т. М. Титаренко. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 512 с.

23. Bollnow O. F. Neue Geborgenheit. Das Problem einer berwindung des Existenzialimus. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1979. 248 s.

24. Fromm E. The Revolution of Hope: Toward a Humanized Technology. New York: American Mental Health Foundation Books, 2010. 159 p.

25. Hill Samanta Rose. When Hope is Hindrance. URL: https://aeon.co/essays/for-arendt-hope-in-dark-times-is-not-match-for-action

26. Miyazaki H Economy of Dreams: Hope in Global Capitalism and Its Critiques. *Cultural Antropology.* 2006. № 21 (2). P. 147–172.

Анотація

Доброносова Ю. Д. **Горизонт майбутнього та екзистенціал надії в умовах війни.** – Стаття.

Автор стверджує, що в умовах російсько-української війни українська філософія має шукати перспективи пізнання антропологічної ситуації воєнного часу. Сьогодні актуальним є нове відкриття філософською рефлексією потенціалу екзистенціальної аналітики темпоральності людського існування. Одним із важливих напрямків розвитку філософської антропології автор вважає осмислення екзистенціалів, які відіграють виняткову роль в конституюванні особою горизонту майбутнього в умовах війни. Метою дослідження є виявлення смислу екзистенціалу надії у конституюванні горизонту майбутнього в умовах війни. Автор характеризує особливості темпоральних орієнтацій українців в часи війни, порівнює смисл екзистенціалу надії з феноменом очікування та з'ясовує роль надії у конституюванні горизонту майбутнього. Поширення ситуативних порядків в повсякденні війни зумовлює руйнування темпоральної цілісності переживань, появу деформованих темпоральних орієнтацій і життя без очікувань. Автор пропонує використовувати концепт горизонту майбутнього для акцентування на зв'язку між досвідом переживання дійсності і можливості майбутнього. Порівняння очікувань та сподівань засвідчує можливість їх єдності та здатність надії перевершувати очікування. Соціальний горизонт майбутнього формують очікування. Екзистенціал надії має вирішальне значення у конституюванні екзистенційного горизонту майбутнього, а простором появу її вітальної та екзистенційної сили є повсякдення. Реактуалізація положень філософських концепцій надії XX століття дозволяє виявити продуктивний потенціал активної надії, в якій присутній зв'язок між горизонтом досвіду та горизонтом майбутнього та єдність надій і дій особистості. Автор планує в майбутніх дослідженнях розгляд інтерсуб'єктивного та інтерекзистенціального характеру екзистенціалу надії.

Ключові слова: майбутнє, горизонт майбутнього, екзистенціал, надія, очікування, активна надія.

Summary

Dobronosova Yu. D. **The horizon of the future and existential of hope in the conditions of war.** – Article.

The author notes that in the conditions of the Russian-Ukrainian war Ukrainian Philosophy should look for perspectives of understanding the anthropological situation of wartime. The new discovery by philosophical reflection of the potential of existential analytics of temporality of human existence is relevant now. The understanding of existentials is a one of important directions of development of philosophical anthropology. The existentials play an exceptional role in the constitution of person's horizon of the future in the conditions of war. The purpose of the study is detection of meaning of hope in the constitution of the future horizon in the conditions of war. The author characterizes the peculiarities of temporal orientations of Ukrainians in the wartime, compares the existential meaning of hope with phenomenon of expectation and finds out the role of hope in constituting the horizon of the future. The spread of situational orders leads to the destraction of the temporal integrity of the experiences, the appearance of deformed temporal orientations and life without expectations. The author proposes to use the concept of the horizon of the future to emphasize the connection between the experience of reality and the possibility of future. A comparison of expectations and hopes proves the possibility of their unity and the ability of hope to surpass expectations. The social horizon of the future is shaped by expectations. The hope has decisive importance in the constitution of existential horizon of the future. The reactualization of philosophical concepts of hope of 20th century allows us to reveal the productive potential of active hope. The author planes to examine the intersubjective and interexistential character of existential aspect of hope in future articles.

Key words: future, horizon of the future, existential, hope, expectation, active hope.

УДК 165+378.091
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.6

О. О. Дольська
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9577-8282
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

Т. М. Дишкант
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5026-7913
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

Н. Б. Годзь
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2717-1232
доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ОСВІТНЬОЇ СТРАТЕГІЇ ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО

Постановка проблеми. Ми стали свідками кризи освіти і формування нової парадигми, обговорення якої розпочалося на сторінках фахових видань, у громадськості. Хоча вже є матеріал, який не тільки фіксує негативні, суто кризові елементи, але відсутня і філософська база, і теоретичні розвідки, які б дали ідею майбутнього бачення розвитку освіти. Бажано підкреслити, що журнал «Філософія освіти» активно використовує рубрику «Освітні стратегії в контексті парадигмальних змін», в якій активно обговорюються питання майбутнього бачення освіти, її характеру і особливостей відповідно до сучасних вимог і реалій. Із аналізу літератури можна зробити висновок, що один із найпотужніших вимірів освітніх стратегій майбутнього залишається (якщо відштовхуватися від традиції попередніх століть) її гносеологічний вимір. Стаття присвячена аналізу саме цього виміру, зроблена спроба проаналізувати його основні складові, які допоможуть, на думку авторів статті, в майбутнього оформити модель розвитку освіти.

Методологія. Метод синтезу історичної реконструкції і гносеологічних теорій, покладених в основу освітніх практик. Метод порівняльного аналізу освітніх стратегій Нового часі, Просвітництва і сучасного стану освіти. Системний аналіз гносеологічного виміру сучасної освіти, яка є однією із складових суспільного життя.

Новизна. Пропонується гносеологічний вимір освітньої стратегії для майбутнього.

Мета. Показати основи і чинники гносеологічного виміру освіти майбутнього, а також поставити наголос на методології в цьому процесі.

Основна частина. Рубрика «Освітні стратегії в контексті парадигмальних змін», яка представлена як постійна наукова платформа журналу «Філософія освіти», дає можливість ознайомитись із найбільш потужними розробками сучасних науковців. Серед тем виділимо: питання когнітивних засад освітніх стратегій (І. Добронравова) [3], парадигмальних змін у сучасній філософії освіти (О. Дольська) [6], екзистенційно-діалогічні моделі філософії освіти (В. Зінченко) [9], логіка сучасної освітньої парадигми (О. Панафідіна) [12], питання предмету освітньо-виховного дискурсу (В. Калуга) [10] та ін. В роботах таких фахівців, як М. Култаєва, О. Гомілко, М. Бойченка, О. Гончаренко, В. Буданова, Л. Горбунової, Зденка Коделья, Н. Григорової та інших обговорюються питання філософії освіти, в яких намагаються дати або запропонувати шляхи, траєкторії осмислення можливих змін. В центрі уваги філософії опинилися питання сутності процесу навчання за нових умов і питання антропологічного характеру, а саме – яку людину має «сформувати» ця парадигма.

Відштовхуючись від філософського підходу в осмисленні парадигмальних зсувів в освіті пропонуються моделі її розвитку, які можуть бути деталізовані, а у подальшому слугувати орієнтиром у подальших намаганнях вибудовувати моделі освіти сучасності для подальшої їх реалі-

© О. О. Дольська, Т. М. Дишкант, Н. Б. Годзь, 2024

зації. Саме моделі дають можливість зрозуміти внутрішню логіку освітніх стратегій і окреслити її напрямок розвитку. У прикладі можуть стати філософські ідеї Нового часу і Просвітництва, які заклали фундамент для освіти як середньої школи, так і вищої і яка продовжує свою реалізацію майже по сьогоднішній час.

Мова йде про такі потужні теорії, як теорія пізнання і теорія формування суб'єкта навчання. Коротко нагадаємо основні положення цих філософських ідей, на ґрунті яких, за висловами сучасних науковців, зростали такі моделі освіти, як вертикально-авторитарна і горизонтально-демократична [12]. Саме цей період характеризується тими основними ідеями, які мали реалізуватися в епоху переходу до індустріального суспільства. Йшлося обговорення загальної школи, основним ідеологом якої виступав Я.А. Каменський. Поруч із ідеями про сутність пізнання розгорталися думки відносно розуміння особистості, на яку було націлено знання. Тому досить природно актуалізувалося і питання формування особистості. Причому цей пласт проблем йшов не тільки про педагогічні теорії. Паралельно відбувалося обговорення ролі вищої школи, представленою взірцем або моделлю університету з його місією і метою [7; 8]. Питання носило більш широкий контекст, бо ідея особистості як такої зростала із гносеологічних уявлень про суб'єкта пізнання.

Підґрунтям такого потужного процесу стала сенсуалістична теорія пізнання Дж. Локка, хоча не можна не враховувати ідеї й інших представників Нового часу. Філософія Р. Декарта, Ф. Бекона також мала своє значення для процесу формування освітньої парадигми. Особливим контекстом в цьому процесі стала гносеологічна теорія І. Канта за часів Просвітництва. На думку сучасних науковців, то був «час реалізації вертикально-авторитарної моделі взаємин між вчителем і учнем» [12, с. 153]. Нагадаємо і дамо невеличкий аналіз основних положень того періоду і зробимо спробу «перекинути» мости між часовими просторами минулого і сучасності.

Розробляючи теорію пізнання, Т. Гоббс і Дж. Локк засвоїли теоретико-пізнавальні ідеї Р. Декарта і розвинули їх. Т. Гоббс підтримав його вчення про те, що досвід та узагальнюючі висновки, отримані на основі цього досвіду, не здатні призводити до істини, що має загальний характер. Ф. Бекон створив класифікацію наук, у якій питання виховання та освіти також отримали обґрунтування. На його думку, освіта спрямована на формування звичок, здатних пом'якшити природні пориви. Я.А. Коменський, орієнтуючись на розробки Ф. Бекона, прагнув розглядати освіту як засіб культивування закладених від природи задатків, природних обдарувань, тому освіту розглядав як відповідну природі. Він підтримував Ф. Бекона, будучи прихильником практичного методу навчання, прихильником досвідного підходу у навчанні. З цього часу встановлюється традиція розглядати педагогіку як науку та визначати її статус у контексті наук про людину. Рухаючись у руслі раціоналізму, Ф. Бекон виходив до ідеалу Просвітництва, в центрі якого – ідея природного розвитку людини, яка зростає в гармонії з природою та суспільством.

Дж. Локк – критик декартівського вчення про вроджені ідеї – приймав його вчення про види знання. Англійський філософ досліджував природу людського мислення, матеріалом якого, на його думку, виступав людський досвід. Він висунув тезу, що все наше знання походить з вражень, які людина отримує від органів почуттів, і що людина не має вроджених ідей. Робота «Досвід про людське розуміння» є аналізом процесу формування ідей і понять на основі чуттєвих вражень [16]. Усі спроби Дж. Локка побудувати теорію пізнання прямо вказували на емпіричний підхід як домінуючий у методичному плані. Він наголошував, якщо спиратися у знаннях на поняття, то знання будуть не лише обмеженими, а і проблематичними. А ось перевірка знань в емпіричних стандартах буде впевнено просувати знання вперед [16].

Ідея про виховання розуму потрапляє в область уваги громадських діячів. Недарма механістичні погляди переносили і на суспільство, і на освіту. У міркуваннях про виховання відбувається своєрідне нашарування дослідно-наукового підходу Ф. Бекона, обмеженого раціоналізму, що йде від Р. Декарта, та матеріалістичних розробок, зокрема, робіт Ж.-О. Ламетрі. Такий синтез знайшов своє яскраве втілення у концепції виховання Ж.-Ж. Руссо, яка формується на основі атомістичесько-механістичної раціональності.

І. Кант був прибічником природного виховання. На його думку, лише строга дисципліна створювала умови для гідної освіти. Стратегія епохи наукових відкриттів – шукати у природі закономірності, відкривати закони – знайшла своє втілення й у філософії освіти І. Канта. Загальний моральний обов'язок став продовженням стратегії відкриття закономірностей у природі, але вже у природі людини. Виховання має бути зусиллям, активністю, у якій формується воля та свобода. В результаті в освіті злилися в єдине ціле опора на емпіричний метод і опора на християнські моральні принципи. Тобто стала домінувати гуманістична спрямованість освіти.

Не менш цікавими є зміни, які торкаються університетської освіти і питання самої місії університету. У християнському світі університет був інституціоналізований як корпорація, місією якої стала освіта (то була перша місія). Але після кризи університету піднявся широкою хвилею процес

формування національного (регіонального) університету і з новою силою знов встало питання про його місію. При формуванні італійської, французької, англійської, німецької та американської моделі університетів у період Просвітництва вершиною системи вищої освіти стала модель Гумбольдта, в якій наголошувалося на необхідності розвитку науки в стінах університету, особливого відношення до формування особистості (ставився наголос, перш за все, на вільному відношенні між учасниками освітньої комунікації, що сприяло формуванню особистості). Саме тому місія Університету розглядалась не тільки як освітня стратегія, але і виконувалося завдання «просвітницького» характеру. Сьогодні знов підіймається питання місії університету, який опинився на межі між ідеалами Просвітництва та Постпросвітництва [7; 8]. Водночас активізувалися питання про можливі зміни напрямків роботи та характеру змістових складових предметів, дисциплін, питання про цільові засади роботи університету тощо. Дискусії щодо місії продовжують досить активно обговорюватися [7; 8] .

Треба звернути увагу, що до кінця XIX ст. і на початку XX ст. остаточно сформоване індустріальне суспільство стало «висувати» свої вимоги до освіти: змінюється погляд на технічні науки та їх оцінку. Сила людини, яка використовує у своїй діяльності машини, зросла і продовжує зростати у кілька разів. Вона не залежить від природи, а перетворює її так, як цього хоче. Природниче знання впливає на розвиток машинного виробництва. Останнє розвивається на науковій основі і детермінується не тільки соціально-економічними законами, а і природними. Наука набуває характеристик самостійного соціального інституту, а її цільова основа повністю змінюється. З описової вона стає експериментальною, тепер вона ставить наголоси не на поясненні явищ і процесів, а на умовах їхнього відтворення, впровадження у виробництво, застосування на практиці.

Споглядально-інтерпретаційний характер науки змінюється на практично-технологічний. Це сприяє формуванню відповідних пріоритетів у значущості для науково-технічного прогресу певних дисциплін. Провідну роль набувають дисципліни природничо-наукового характеру – математика, фізика, хімія. Логіка утилітарного розвитку науки зростає з урахуванням панування природничо-наукового розуму просвітницького характеру. Освіта досить активно спрацьовувала на курс розвитку індустріального суспільства. В освіті наростає використання наукового знання та застосування наукових досягнень, наука повністю починає визначати змістовну компоненту і середньої, і вищої освіти, а курс на науковість стає центральним принципом класичної системи освіти [11].

Зрозумілим стає, що перед науковцями сучасності постає питання освітньої стратегії для майбутнього. Відштовхуючись від ідей представників філософії освіти, представлених вище, зробимо спробу вийти на основні положення нової моделі освіти. Таких моделей може бути представлено на сьогодні декілька. Але, відштовхуючись від питання про місію університету, про значення для освіти науки в її сучасному вигляді, ми пропонуємо таку, що буде спиратися на два потужні блоки. Перший буде визначати основи мотивацій щодо формування суб'єктів навчання. Другий буде прив'язаний до факторів, які впливають на гносеологічну ситуацію сучасності в освіті і які вказують на необхідні трансформації самого процесу навчання.

Отже, основами у процесі становлення нової моделі мають стати цінності, які визначають бачення майбутнього. Складне завдання, яке має спиратися на загальну філософську ідею у вибудовуванні системи «студент-викладач-суспільство» («учень-вчитель-суспільство»). Основи мають спиратися також на культурну спільність, мову, а головним має виступати мета узгодженості соціальних цілей. Якщо мова йде про модель бачення майбутнього, то в центрі також має бути присутня цільова орієнтація поруч із аксіологічними і методологічними наголосами. В цілому така кон'юнкція буде задавати цілісність моделі і підкреслювати роль світоглядного горизонту.

До факторів, які мають бути враховані, необхідно віднести наступні:

– особовий склад особистостей, які ініціюють формування суб'єкта навчання;

– специфічні особливості взаємодії формули «студент-викладач-суспільство» («учень-вчитель-суспільство»);

– цільова орієнтація такої взаємодії тощо.

Якщо мова йде про тих, хто ініціює, то це питання викладачів нового формату. Цей контент піднімає низку питань: які вони, за яких умов працюють, які є механізми реалізації процесу навчання, які постають як пріоритети. Питання специфічної взаємодії ставить наголос на особливостях спілкування, тобто на перше місце висувається комунікація та її механізми. Далі йде питання створення групових і міжгрупових відносин. Це може бути створення окремих локацій різного масштабу, де будуть здійснюватися обмін думками на зразок колективного мислення. В центрі комунікації знаходиться феномен організації рефлексії (і ігнорувати реалізацію етичної складової не варто в такій ситуації). Нарешті цільова (доцільна) орієнтація надає можливість орієнтуватися на телеологічну модель як в організації навчального процесу, так і в оформленні комунікації освітнього характеру.

Гносеологічна ситуація сучасної освіти має підкреслювати, що в центрі уваги нового типу знань – складні об'єкти пізнання. Сучасні представники філософії освіти ставлять наголос на тому, що об'єктивність пізнання складних об'єктів (їх найчастіше визначають як «людинорозмірна система, що саморозвивається») може бути забезпечена врахуванням позанаукових людських цінностей суб'єкта пізнання і передбачає, що «перехід від відносності до засобів спостереження по відносності до цінностей дослідника пов'язує методологію з аксіологією та когнітивні компетенції з ціннісними» [3, с. 139]. Отже, виникає питання про методологію, про зв'язок методології із аксіологією тощо. Причому питання такого зв'язку ставиться на ґрунті постнекласичного типу наукової раціональності. Як наслідок, в такому разі «цілями сучасної освіти обов'язковим є знайомство із науковою картиною світу, нормами наукових досліджень, філософськими засадами науки» [3, с. 139]. Декілька слів про ці складові.

Наукова картина світу. Почнемо із терміну *картина світу.* «Картина світу – це завжди процес реалізації мови, думок, інтелекту, емоційного настрою. Поясненням цього є твердження про те, що для людини Всесвіт, як і його оточення, завжди має визначну структурну характеристику, а топологічний опис реального та реальності завжди вимагає такого оформлення, де можливі життя, пізнання, присутність, мислення» [4, с. 23]. Слово «картина» розуміється як конструкт, який опредмечує уявлення, а його зв'язок із системним баченням нагадує нам про складність «бачення» світу. Ймовірно, М. Гайдеґґер, який писав про картину світу, наполягав на тому, що картина у такому разі виступає як інтелектуальний чи інженерний проект, як революція інтелекту, бо в його твердженні те, що береться за позицію такого сущого, всьому сущому «задає» міру і «наказує» норми. Можна сказати, що основним процесом Нового часу і Просвітництва стало підкорення світу як картини. Це так і було, бо людство «перейшло» в новий інтелектуальний проект, бо думка, «інтелектуальні зсуви в контексті онтологічно-теоретичних досліджень виступають не тільки онтологічно навантаженими, але і гносеологічно важливими» [18].

Наукова картина світу – «складно структурована цілісність, що базується на світогляді. Вона визначає цінності, їх ієрархію, парадигми наукового пізнання, допустимі способи людських дій» [2, с. 459]. Додамо, що цей термін передбачає «співвідношення двох методологічних підходів: з одного боку, дослідження взаємозв'язків картини світу із світоглядом і філософією, з другого, – розгляд картини світу в ракурсі спеціальних наук» [2, с. 459]. Нова наукова картина світу є «загальнонауковою на відміну від попередніх дисциплінарних картин світу некласичної науки» [3, с. 340]. Це означає, що сьогодні активно розвиваються міждисциплінарні та трансдисциплінарні сфери.

Норми наукових досліджень. Специфікою об'єктів постнекласичної науки є розгалуження нелінійної динаміки систем, що самоорганізовуються. Це змушує виробляти спеціальні настанови для освіти. Зокрема «такі настанови можуть бути сформульовані на основі методологічних принципів нелінійного мислення – стилю мислення нелінійної науки» [3, с. 140]. Норми наукових досліджень передбачають орієнтацію складних людинорозмірних систем на гармонію таких детермінант, як причинно-наслідковий детермінізм і цільовий детермінізм у вигляді телеологічного бачення майбутнього і розвитку соціуму. Це висуває до дії такі методологічні основи, як синергетичний підхід, суб'єкт-центричний підхід, методологічний аспект міждисциплінарного та трансдисциплінарного підходу.

Міждисциплінарність в науці трактується по-різному:

– «як термін, що виражає інтегративний характер сучасного етапу наукового пізнання (така точка зору домінує в епістемології та філософії науки);

– як вид знання, що включає методологію і термінологію більш аніж однієї наукової дисципліни для розгляду певної теми, проблеми або явища;

– як відношення між системами дисциплінарного знання в процесі інтеграції та диференціації наук;

– як колективні форми роботи вчених різних галузей знання з дослідження одного й того ж самого об'єкта;

– як феномен, що виявляється в постановці проблем, у підходах до їх розв'язання, у виявленні звя'зків між теоріями, у формуванні нових дисциплін» [2, с. 476].

Міждисциплінарний характер дослідження виникає тоді, коли предмет дослідження надто складний, а проблема, яку треба вирішувати, надто масштабна. Такий характер дослідження дає можливість поєднувати знання, продуковані різними дисциплінами. «Загалом, можна виокремити два основні підходи до розуміння міждисциплінарності. Згідно з першим, міждисицплінарність розуміють як взаємодію двох або більше наукових дисциплін, кожна з яких має свій предмет, свою термінологію та методи дослідження... Другий підхід до міждисицплінарності передбачає виявлення тих галузей знання, які не досліджуються наявними науковими дисциплінами. Префікс «між» у цьому разі вказує на наявність певного провалу між дисциплінами, «нічийної землі», яка не є традиційним об'єктом дослідження жодної з дисциплін» [2, с. 476–477].

Якщо в центрі гносеологічного виміру знаходиться методологія, то нам необхідно зв'ясувати суть останньої в міждисцплінарному плані. Методологія міждисциплінарних досліджень – це горизонтальний зв'язок реальності з метафоричними переносами, часто символічним мотивом, що несе колосальний евристичний заряд, на відміну від вертикального причинно-наслідкового зв'язку дисциплінарної методології. Дисциплінарний підхід вирішує конкретне завдання, яке виникло в історичному контексті розвитку предмета, підбираючи методи з усталеного інструментарію. «Прямо протилежний міждисциплінарний підхід, коли під даний універсальний метод шукають завдання, що ефективно вирішуються з його допомогою у різних галузях діяльності. Це принципово інший холістичний спосіб структурування реальності, де панує поліморфізм мов, аналогія, закон композиції, синхронізм, а не каузальне начало. Тут йде перебіг від методу, а не від завдання» [14, с. 167].

Її методологічна база складна, але саме вона і є основою для норм сучасних наукових досліджень. Якщо перевести такий тип методології у площину освітніх стратегій, то це передбачає зовсім новий стиль мислення, а актуальність методології підкреслює наступне: рішення багатьох проблемних питань передбачає вихід за межі окремих дисциплін, що викликає необхідність залучення зовнішніх фахівців, які є фахівцями інших типів знань (іноді принципово відмінними). Вони також можуть бути посиленими, або «озброєними» соціо-гуманітарними технологіями, експертизою, експертними навичками тощо.

Доречно згадати досвід Л. Вітгенштейна про освоєння особливої логічної «гри». У ньому він пропонує метод позбавлення панічного страху перед протиріччями, запропонувавши конструювати протиріччя самостійно як прийом доведення думки до кульмінації у вигляді фокусування на концептуальній проблемі. Міждисциплінарність навчає вільно грати у моделі для пошуку шляхів вирішення проблемних питаннях. Вітгенштейн здійснював аналіз ситуації з урахуванням двох планів роздумів. Це були концептуальний (логічний) і реальний (емпіричний) типи руху роздумів, що є природнім для філософської рефлексії взагалі при обговоренні проблемного питання [1; 19].

Трансдисциплінарність увійшла в практику науки як дослідницька стратегія, яка перетинає дисциплінарні кордони та розвиває холістичне бачення явищ і процесів. Приставка «транс» (від лат. trans – крізь, через) вказує на новий тип виробництва знань. «Якщо міждисциплінарність – це внутрішньо-науковий феномен, то трансдисциплінарність – це вихід за межі природничо-наукового та гуманітарного знання в область практично значущих проблем» [14, с. 167]. Вперше термін «трансдисциплінарність» використав Е. Янч для позначення координації між освітою та інноваційними процесами [15].

Сьогодні трансдисциплінарність як методологічна установка, направлена на пізнання історично мінливих складних систем у їх багатовимірній рефлексії, особливо вона актуальна у зв'язку з технонаукою та конвергентними технологіями. Згідно з Б. Ніколеском, одним із провідних теоретиків концепції трансдисциплінарності, вона базується на трьох постулатах. По-перше, стверджується існування багаторівневої реальності, де кожен рівень вивчається окремою дисципліною, тоді як трансдисциплінарна методологія орієнтує опис динаміки процесу на кількох рівнях одночасно. По-друге, застосовується інша логіка розуміння процесів, у якій протилежності не протиставляються, а синтезуються за принципом додатковості. По-третє, у трансдисциплінарному підході сполучається складність світу зі складністю людського знання. Новий вимір («приховане третє») опису, що позначається поняттям *космодерніті*, відіграє фундаментальну роль у розумінні єдиного світу [17; 14, с. 63].

Цей шлях вказує на «переміщення» суб'єкта знань / навчання з простору окремої дисципліни у трансдисциплінарний простір. Така траєкторія вимагає певного інструментарію, навичок їх використання і вмілого звернення до певних методів і методології. На нашу думку, цю місію повинні взяти на себе представники методології і філософії, які відчувають характер змін у науці і пропонують формування певних полів свідомості з метою створення певних смислів. Переживання такого стану призводить до бачення нової якості не лише знань, а і культури загалом. Недарма, характеризуючи картину світу, науковці підкреслюють. що «наукова картина світу може виступати характеристикою культури» [2, с. 459].

Філософські засади науки. Відштовхуючись від попередніх розвідок і враховуючи те, що сучасна постнекласична наука орієнтується на раціональність, де панує вирогіднісна форма детермінізму, базовим науковим підходом має стати трансдисциплінарний підхід у його методологічному значенні. Це відкриває перед філософією нові горизонти у вигляді її практичного орієнтування. Філософські засади науки – це особливий і потужний прошарок знань, який орієнтується, в основному, на три компоненти: ідеали та норми дослідження, наукова картина світу та наукова раціональність. Усі три складові пов'язані одна з іншою. Загалом у філософських підставах можна виділити дві підсистеми – онтологічну та гносеологічну. Критерієм науковості є опора на наукову раціональність. У XVII столітті. завдяки працям Галілея, Ньютона, Кеплера та ін. оформлюється каркас наукових термінів. Надалі вони

одержують назву «наукові поняття», Велику роль у цьому процесі зіграв також І. Кант. Він запровадив так звані категорії розсудливості, які і «виступили» свого роду законодавцями понять у світі науки. Почався процес формування наукового стилю мислення. Вже до XX століття остаточно складається такий особливий стиль мислення. як наукова раціональність.

Вона пов'язана:

– з особливим змістовно-формальним підходом до опису експериментальних фактів;

– сприяє вимогам логічної суворості теорій, що висуваються;

– пов'язана з чітким формулюванням понять, що вводяться;

– пов'язана з постановкою проблем наукового характеру;

– пов'язана зі способом обґрунтування та перевірки гіпотез.

Так з'явилися стандарти логічно суворої теорії. Сьогодні ми говоримо про три типи наукової раціональності: класичний тип, некласичний і постнекласичний.

Роздуми над темою наукової раціональності і, зокрема, раціональності як такої підводять нас до загально-цивілізаційного феномену, як інтелектуальна революція [13]. Людство стало свідками двох революцій. Сьогодні йдеться про формування третьої інтелектуальної революції [13]. Про таке надбуття мислення (у розумінні глибинної структури), про його реалізацію у будь-яких сферах життєдіяльності людини писали яскраві постаті у філософії: С.С. Аверінцев, А. Койре, Р. Клінгвуд, Т. Кун та ін. «Ймовірно, існує взаємна кореляція між відкриттями в природознавстві, науковим інтелектом, громадським рухом думки та іншими факторами, які впливають на формування інтелектуальної революції» [5, с. 18]. Сама ж «інтелектуальна революція залежить від загальної соціально-економічної та наукової картини світу і репрезентується не тільки як форма знань, яка регулює постановку фундаментальних наукових проблем і цілеспрямовану трансляцію уявлень і принципів з однієї науки в іншу. Вона сприяє «поширенню» на велике коло користувачів способів розумової діяльності, а її репрезентація має вихід на певні техніки мислення» [5, с. 24].

Мова йде не тільки про формування нового стилю мислення. Стоїть завдання по створенню певних полів свідомості з метою виходу до певних смислів. Якщо відштовхуватися від тези про те, що методологи «створюють» вищі задуми, свого роду нові семантико-дідактичні ігри та зв'язки в освіті, а також ставлять питання про те, яка має бути освіта, її траєкторія, щоб сталося те, що лежить в основі задуму, то все це ще раз наголошує на необхідності формування нового типу мислення, що і закладає, на нашу думку, основи для третьої інтелектуальної революції. Сучасність вимагає концептуального розуміння світу. Прийнято говорити про оформлення світогляду, про вміння вибудовувати картину світу за рахунок отриманих знань з усіх предметів університетської програми. «Такий ракурс знань змушує людину зосередитись на концептуальних позиціях у розумінні та поясненні, а картина світу дає людині інтелектуальну силу, програми дії та стає організуючою рушійною силою на кшталт здорової імунної системи» [7].

Висновки. Осмислення історії освіти, філософії освіти, історії формування гносеологічної бази у поєднанні з концепціями формування людини для певного виду соціуму має бути в центрі уваги та роздумів сучасного вченого. Історико-філософський контекст питання про можливу модель освіти порушує тему моделі майбутнього. На сьогодні це стало однією з суттєвих проблем для освітян, а орієнтир на її теоретичне осмислення – одне з центральних завдань сьогоднішнього дня для всіх, хто пов'язаний з освітою та розвитком суспільства.

При вибудові моделі майбутньої освіти автори пропонують орієнтуватися на такі блоки: блок, який буде визначати основи мотивацій щодо формування суб'єктів навчання; блок, який прив'язаний до факторів, що впливають на гносеологічну ситуацію сучасності в освіті і вказують на необхідні трансформації самого процесу навчання, центральним стрижнем якого є поєднання методології з аксіологією, а когнітивні компетенції – з ціннісними.

Оскільки науковість стала виконувати роль головного критерію при оформленні та передачі знань, підвищується роль наукової раціональності з урахуванням її особливого значення у формуванні принципів методологічного характеру навчання. У центрі уваги опинилася тема мислення і тема свідомості, зокрема створення певних полів свідомості з метою виходу на певні сенси. Стан якості думки, яка переживається суб'єктом навчання, прямо і опосередковано вказує на очікування змін у мисленні. В освіті це виявляється у пошуку розумових конструкцій, передусім, методологічного характеру, що активізує методологію міждисциплінарності і трансдисциплінарності

Гносеологічний вимір освіти майбутнього вимагає присутності в освіті наукової картини світу, на яку треба б було орієнтуватися у ситуації нестабільності, а ще краще – у русі до майбутнього, що стає необхідним завданням як для філософії, так і для гуманітарно-технічної направленості думки. Оскільки сьогодні ризики величезні, бо змінюється мислення, змінюється онтологія людського світу, то теоретичні розробки і концептуальні положення, які покладені в її основу, характеризуються актуальним значенням.

Література

1. Вітгенштейн Л. Tractatus logico-filosoficus. Філософські дослідження. Київ: Основи, 1995. 312 с.

2. Дзьобань О. П. Філософія науки: підручник. ДНУ «Ін-т інформації, безпеки і права Нац. Академії прав. наук України». Київ; Одеса: Фенікс, 2024. 516 с.

3. Добронравова І. Когнітивні засади освітніх стратегій. Philosophy of Education, Філософія освіти. Науковий журнал. 2018. Т.23. №2. Інститут вищої освіти НАПН України, НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2018. С. 134–145.

4. Дольська О. О. Навіщо нам концепт картина світу у ситуації, коли реальність шокує? Матеріали Міжнародного науково-методичного семінару «Людина / світ на роздоріжжі: технології, ресурси, соціальні інституції». Практичні студії 4–6 травня 2023 р. Харків, НТУ «ХПІ», 2023 р. С. 23–27. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/fcc98461-9264-4b92-9a68-fe9751fc60d9/content

5. Дольська О. О. Опис та характер інтелектуально-когнітивної технології як методологічної опції наукового аналізу. Багатовимірність людини та культури у сучасних філософських ландшафтах: монографія / Дольська О.О., Годзь Н.Б., Городиська О.М. та інші. Харків: видавництво Іванченка І.С., 2021. С. 7–47.

6. Дольська О. Парадигмальні зміни у сучасній філософії освіти. Philosophy of Education, *Філософія освіти. Науковий журнал*. 2018. Т. 23. № 2. Інститут вищої освіти НАПН України, НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2018. С. 146–162.

7. Дольська О. О., Дишкант Т. М. Пошуки місії університету в умовах цивілізаційних розломів. Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер. : *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. Bulletin of the National Technical University «KhPI». Ser. : Actual problems of Ukrainian society development : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ», 2022. № 1. С. 4–11. doi: https://doi.org/10.20998/2227-6890.2022.1.01

8. Дольська О. О., Дишкант Т. М. Ідея університету в сучасних викликах. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / редкол.: О. Г. Данильян (голова) та ін. Харків : Право, 2023. No 1 (56). С. 76–87. DOI: https://doi.org/10.21564/2663–5704.56.274316

9. Зінченко В. Екзистенційно-діалогічна модель філософії освіти: освітньо-виховна та соціально-духовна комунікація у контексті суспільного розвитку. Philosophy of Education, *Філософія освіти. Науковий журнал*. 2018. № 1 (22). Інститут вищої освіти НАПН України, НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2018. С. 115–133.

10. Калуга В Сексуальність як феномен (соціального) буття людини і предмет освітньо-виховного дискурсу. Philosophy of Education, Філософія освіти. Науковий журнал. 2018. № 2 (23). Інститут вищої освіти НАПН України, НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2018. С. 163–175.

11. Коростильов Г. Л., Дольська О. О. Трансформації математичного інструментарію при викладанні електротехніки (філософсько-методологічні зауваження). *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*, 2022. № 1. С. 5–25.

12. Панафідіна О. Логіка сучасної освітньої парадигми: І.Кант проти Дж. Локка. Philosophy of Education, *Філософія освіти*, 2018. № 1(22). С. 150–165.

13. Сунь В., Дольська О. О. Про інтелектуальні зрушення в історії людства (мислення для інформаційного простору). Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер. : *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. Bulletin of the National Technical University «KhPI». Ser.: Actual problems of Ukrainian society development : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ», 2023. № 2. С. 30–38. doi: https://doi.org/10.20998/2227-6890.2023.2.06

14. Філософські проблеми сучасного наукового пізнання. Підручник. / Я.В. Тараоєв, О.О. Дольська, Т.М. Дишкант та ін. Харків: видавець Іванченко І.С., 2023. 350 с.

15. Jantsch E. Towards Interdisciplinarity and Transdisciplinarity in Education and In-novation / E. Jantsch. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Develop-ment, 1972. 142.

16. Locke John. 1690. An Essay Concerning Humane Understanding (1st ed.). 1 vols. London: Printed by Eliz. Holt for Thomas Basset. URL: https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A48874.0001.001?view=toc

17. Nicolescu B. Transdisciplinarity as Methodological Framework for Going beyond the Science and Religion Debate. Transdisciplinarity in Science and Religion. 2 (2007): 35–60.

18. Tararoev J., Horodyska O., Dolska O. Ontological Prerequisites for the Emergence of Scientific Cosmology in the Context of the Emergence and Development of the Scientific Thinking. Received: 22 December 2023 / Accepted: 2 January 2024 / Published: 5 February 2024. Philosophy and Cosmology. Philosophy and Cosmology, Volume 32, 2024. URL: http://ispcjournal.org/32-4/

19. Wittgenstein L. Philosophische Untersuchungen. Suhrkamp, 2003. URL: https://www.getabstract.com/de/zusammenfassung/philosophische-untersuchungen/6935 (21.05.2024)

Анотація

Дольська О. О., Дишкант Т. М., Годзь Н. Б. **Гносеологічний вимір освітньої стратегії для майбутнього.** – Стаття.

Автори намагаються проаналізувати можливі підстави для формування моделі освіти майбутнього. Спираючись на теоретичні розробки Нового часу і Просвітництва, зроблено висновок, що основою будь-яких освітніх стратегій залишаються філософські засади у вигляді теоретичного напрацювання видатних мислителів-філософів і мислителів-педагогів. Один із вимірів освітніх стратегій – гносеологічний – залишається найпотужнішим і в сучасних умовах кризи освіти і формування майбутньої нової її парадигми. При вибудові моделі майбутньої освіти автори пропонують орієнтуватися на такі блоки: блок, який буде визначати основи мотивацій щодо формування суб'єктів навчання; блок, який прив'язаний до факторів, що впливають на гносеологічну ситуацію сучасності в освіті і вказують на необхідні трансформації самого процесу навчання, центральним стрижнем якого є поєднання методології з аксіологією, а когнітивні компетенції – з ціннісними.

Оскільки науковість стала виконувати роль головного критерію при оформленні та передачі знань, підвищується роль наукової раціональності з урахуванням її особливого значення у формуванні принципів методологічного характеру навчання. Тому в центрі уваги опинилася тема мислення і тема свідомості, зокрема створення певних полів свідомості з метою виходу на певні сенси. Стан якості думки, яка переживається суб'єктом навчання, прямо і опосередковано вказує на очікування змін у мисленні. В освіті це виявляється у пошуку розумових конструкцій, передусім, методологічного характеру, що активізує різного роду методологію.

Ключові слова: освіта, гносеологічний вимір, модель майбутньої освіти, методологія, наукова раціональність, інтелектуальна революція.

Summary

Dolska O. O., Dyshkant T. M., Godz N. B. **Epistemological dimension of educational strategy for the future.** – Article.

The authors try to analyze the possible grounds for the formation of the education model of the future. Based on the theoretical developments of the New Age and the Enlightenment, it was concluded that the basis of any educational strategies remains the philosophical foundations in the form of the theoretical work of outstanding thinkers-philosophers and thinkers-pedagogues. One of the extinctions of educational strategies – the epistemological one – remains the most powerful even in the modern conditions of the crisis of education and the formation of its future new paradigm. When building a model of future education, the authors suggest focusing on the following blocks: a block that will determine the basis of motivations for the formation of subjects of study; block, which is tied to the factors that influence the epistemological situation of modern times in education and indicate the necessary transformations of the learning process itself, the central core of which is the combination of methodology with axiology, and cognitive competences with value ones. Since scientificity began to play the role of the main criterion in the design and transfer of knowledge, the role of scientific rationality increases, taking into account its special importance in the formation of the principles of the methodological character of education. Therefore, the focus was on the theme of thinking and the theme of consciousness, in particular, the creation of certain fields of consciousness in order to reach certain meanings. The state of the quality of thought experienced by the subject of learning directly and indirectly indicates the expectation of changes in thinking. In education, this manifests itself in the search for mental constructions, primarily of a methodological nature, which activates various types of methodology.

Key words: education, epistemological dimension, model of Future Education, methodology, scientific rationality, intellectual revolution.

УДК 130.3:172:316.4
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.7

С. В. Киселиця
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6961-528X
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії і суспільних наук
Національного університету «Чернігівська політехніка»

СОЦІОГУМАНІТАРНІ МЕЖІ ТОЛЕРАНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема засвоєння загальнолюдських цінностей та їх втілення у буденну свідомість є позачасовою для будь-якого суспільства. Проте не менш важливою у сучасному світі виявляється проблема демаркації основоположної риси європейської цивілізації – толерантності – стосовно її ідеологічного антиподу – нетерпимості в контексті модифікацій, так званих симулякрів, до яких належать такі форми інтолерантності, як байдужість, безпринципність, конформізм, маргінальність і таке подібне. Наразі вона є особливо актуальною, коли доводиться з онтологічним жахом констатувати катастрофічне розповсюдження агресивних настроїв у глобальних масштабах. Політика толерантного мультикультуралізму, що демонструється Європейським Союзом в останні десятиліття, вочевидь, переживає кризу і потребує суспільного аудиту та ретельного філософського аналізу і, як наслідок, інституційної корекції.

З одного боку, нетерпимість як світоглядно-психологічний стан і досить розповсюджене соціогуманітарне явище створює підґрунтя для ненависті і ворожнечі, спричинює екзистенціальні кризи. З іншого – погано чи гарно прихований корпоративний (груповий) інтерес, який за певних умов здатен піддатися політичній мімікрії, адаптуватися в соціумі й перемогти колективний, на перший погляд цивілізовано, через просування ідей економічного, національного, культурного відродження, досить часто приводить до неочікуваних неприємних наслідків. Відтак, нагальним завданням здорової частини людства загалом та європейської спільноти зокрема, є подолання суперечності «беззубого добра» та «агресивного зла». Перед українством ця проблема, наразі, постала не стільки теоретично гостро, як екзистенційно трагічно з огляду на нічим не спровоковану зовнішню агресію північно-східного сусіда стосовно миролюбного толерантного етносу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Зацікавленість у з'ясуванні природи та можливостей толерантності зустрічаємо ледь не в кожній поважній філософській школі. Різноманітні аспекти цього феномену стали предметом дослідження знаних зарубіжних мисленників сьогодення, зокрема, С. Гантінґтона, К. Поппера, Х. Ортега-і-Гассета, П. Рікера, Ф. Фукуями, К. Ясперса та інших. У вітчизняній філософській думці інтерес до феномену толерантності предметно виявляється, починаючи із шестидесятих років XX сторіччя. Привертає увагу різноаспектність методологічних розвідок сучасними українськими філософами, політологами та соціологами С. Дембіцьким, С. Криловою, Р. Кузьменко, М. Мінаковим, Н. Паніною, С. Пирожковим, І. Поповичем, М. Поповичем, М. Препотенською, Н. Хамітовим, В. Хмілем, О. Шестаковським та іншими, які присвятили свої дослідження атрибутивним та модифікаційним складовим толерантності, уточнивши її зміст і форми в соціально-політичній, метафізико-антропологічній, морально-психологічній царинах. Їх розробки є теоретично важливими для вирішення комунікативних проблем в глобальному світі, зокрема в контексті євроінтеграції.

Незважаючи на велику увагу до феномену толерантності в останні десятиліття, залишається недостатньо висвітленою проблема формування умов істинно толерантного світовідношення та самообмеження. Невизначеність у цьому питанні в інформаційному суспільстві миттєво стає засобом для маніпуляції громадською думкою, а відтак і передумовою політичних, моральних, правових і подібних колізій.

Формулювання мети статті. Метою цього дослідження є конкретизація світоглядного змісту толерантності в сучасному світі, з'ясування її соціогуманітарних меж, доведення спроможності емоційним інтелектом підтримувати баланс інтересів у мультикультурному просторі цивілізаційно життєздатної спільноти. Через чітку демаркацію істинної толерантності та її модифікацій необхідно визначити умови для гармонійної інтеграції українства в європейську спільноту, об'єднаної принципом пріоритету загальнолюдських цінностей, зазначивши «вузькі місця» надмірного толерування як нововиявленої реалії європейської демократії.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

© С. В. Киселиця, 2024

результатів. Сучасна світова та вітчизняна філософська думка пропонує досить широкий діапазон тлумачення толерантності. Сповнена драматизму віковічна історія українства повсякчас актуалізує пошук тих світоглядних істин, що здатні нас об'єднати і витіснення тих постулатів, що нас роз'єднують, так би мовити змушує на основі шанобливого ставлення до загальнолюдських цінностей націлюватись на інтеграцію в цивілізований простір, до якого, наразі належить європейська модель міжетнічної взаємодії. Методами, які, на нашу думку, є ефективними в дослідженні феномену толерантності та її меж, можна назвати критичний аналіз, опитування, ідеалізацію, спостереження, компаративний аналіз, зосереджений на пошукові меж допустимості (терпимості) соціально зорієнтованої дії за однієї умови: аби у висловлюваннях, намірах і діях не містилося загрози здоров'ю та гідності людини.

Осмислення природи та меж толерантності, а також реалізація її спроможностей гарантовано слугує комфортності перебування всіх і кожного в сучасному глобальному та локальному світах. Тут ми цілком поділяємо світоглядно-теоретичну позицію Карла Поппера, який вважає, що питання «Хто править?» не є ключовим для сучасної демократії. Важливіше встановити чіткий суспільний контроль за тим, як правлять. Адже інститут демократії має реальні важелі змінюваності правлячих еліт на вимогу народу. Саме в генезисі ідеологічних наративів та соціальної моделі виявляється парадоксальність найціннішого в людському бутті феномену – свободи: «для досягнення свободи її необхідно обмежити» [1, с. 133]. Громадськості варто лише принципово наполягати на одній константі – законності та «освятити» демократичний політичний режим як режим правління закону.

Навіть побіжний моніторинг ціннісних орієнтирів виявляє, що в добу діджиталізації надмірна толерантність категорично швидко може переходити у свою протилежність, призводячи до культурно-антропологічної кризи, політичного свавілля, соціальних катаклізмів, правового безчинства, злочинів проти людяності. Як справедливо зазначає Самуель Гантінґтон: «Прийдешній конфлікт між цивілізаціями – завершальна фаза еволюції глобальних конфліктів у сучасному світі» [2, с. 20]. Схиляємось до думки, що ці процеси активно генеруються за умови толерації суспільством та його очільниками очевидних відхилень від встановлених цивілізаційних норм поведінки окремими особами, верствами населення та цілими державами вже на стадії риторики.

Наразі парадокси толерантності або політика подвійних стандартів особливо гостро проникли в соціогуманітарний європейський простір. Її наслідки – катастрофічні. З метою убезпечити наступні покоління від подібного, необхідно з'ясувати причини такого потужного сплеску антигуманності в XXI сторіччі. Відтак, виникає далеко не риторичне питання: за порушення яких правил цивілізації, де перетиналися та мирно уживалися протягом тисячоліть розмаїті етнічні, правові, політичні, релігійні традиції, це відбулося? Можливо із-за надмірної толерантності, що стала «титульною» рисою чи то всіх європейців, чи тільки європейських політиків, або моральних лінощів, або інтелектуальної нерозвиненості, або політичної недалекоглядності тощо непомітно прийшли до толерування зла спочатку когнітивно, а потім екзистенційно? Хто із нас достеменно знає, які судження правильні, які засоби досягнення мети виправдані, коли і як необхідно висловлювати свою позицію, оцінювати вчинок іншого, де сказати, де промовчати, де натякнути й таке інше, щоб не нашкодити, але й не допустити більше зло?

Намагаючись зрозуміти, за яких умов ці метаморфози уможливлюються, звернемося до концепції когнітивно-екзистенційних меж толерантності Марини Препотенської, які досліджуються через соціально-медійні комунікації. Авторка визнає факт парадоксальності її природи, що часто трансформується як мінімум у байдужість: «У міжособистісному діалозі межі толерантності маркуються через маніпулятивні впливи та конформізм» [3, с. 121].

Тож, життя в сучасному мультикультурному середовищі блискавично виявляє «слабкі місця» цивілізованого співіснування і ставить людину в гострій ситуації екзистенціального вибору перед пошуком чіткого критерію розмежування істинного та хибного, правильного та можливого, допустимого та неприпустимого, насамкінець – демаркації добра і зла.

«Випробування толерантністю» відбуваються не лише в Україні, але стали надзвичайно розповсюдженим континентальним явищем. Ще десятиліття тому мало б виникати не тільки декларативне занепокоєння, але й принципове нерозуміння, категорична неприйнятність, моральний осуд така риторика та комунікація, що заснована, зокрема, на словосполученні «русскій мір» (у миру немає національного забарвлення a priori!), абсурдність якого не викликає сумніву і, можливо, вдалося б уникнути жахіття війни на європейському континенті.

Видається досить аргументованим пояснення специфіки встановлення меж толерантності через співвіднесення ірраціональних та раціональних складових в соціальних комунікаціях Раїсою Кузьменко: «Принципова можливість виявлення толерантності саме в науковій сфері пояснюється ... її відірваністю від життєвого простору

конфліктів. Однак і в науковій сфері рівень толерантності стає значно нижчим тоді, коли дослідницька діяльність ... стосується сфери релігійних і моральних принципів» [4, с. 6].

Саме в цих точках перетину спостерігається чітка термінологічна кореляція толерантності в медичному та соціальному значеннях: подібно тому як у першому випадку спостерігається резистентність організму пацієнта до певних ліків, що може призвести до серйозних збоїв у програмах життєзабезпечення людини аж до летальності, так і в соціальному організмі: ігнорування співтовариством агресивно-тоталітарних настроїв особи чи групи людей, вочевидь, призводить не тільки до репутаційних втрат для них, а й до фатальних наслідків у формі цивілізаційних катастроф, соціальних колізій, психічних розладів тощо.

Лише у вільній дискусії кожна мисляча людина має визначитися щодо перспективного та безперспективного способів існування, що безпосередньо впливає на майбуття, в якому окреслюється бажане, припустиме і категорично заборонене і, тим самим, взяти на себе відповідальність за розгортання подій у соціумі. Як би ми не відрізнялися поміж собою навіть в межах Європи – зовнішнім виглядом, мовою, релігією, традиціями, побутом і таке інше – вижити зможемо тільки віднайшовши порозуміння через спільне бажання індивідуального добробуту й, таким чином, духовного взаємозбагачення.

На підтвердження думки звернемося до дослідження ціннісних орієнтирів українських євромайданівців, які презентував вітчизняний соціолог Олексій Шестаковський у 2014 році, вважаючи, що протестувальники аксіологічно ближчі до населення Європи, ніж України: «Вражає, що в протестувальників конформізм нижче, а готовність ризикувати й важливість благополуччя кожного – вищі, ніж у середніх громадян будь-де в Європі. Можливо, це один із ресурсів нашого суспільного розвитку» [5].

Попередній висновок чітко корелює з оцінкою академіком Мирославом Поповичем ціннісних орієнтирів вітчизняної спільноти в контексті Майдану Гідності: «...поблажливість і повага до інших – наша національна риса» [6, с. 12]. Ідея толерантності завжди домінувала в українському суспільстві. Авторка солідаризується з таким тлумаченням, конкретизуючи свою позицію щодо менталітету співвітчизників у дослідженні українського кордоцентризму як гуманізму [7]. Подібні дослідження та висновки дозволяють мати оптимістичну налаштованість стосовно євроінтеграційного майбутнього України.

Толерантність далеко не тотожна поблажливості до іншомислення або примирення із звинуваченням. Як відомо, протолерована маленька брехня породжує велику неправду. У логіці це – хиба, в культурно-антропологічному просторі це – соціальна несправедливість і довготривалий дисбаланс у ціннісній шкалі спільноти. Тож, замовчування, зміщення акцентів, неповна інформація, що здійснюється публічними особами, створюють прецедент для маніпуляції громадською думкою, призводять до порушення соціальної рівноваги (часто – прірви) між різними верствами населення, коли владою толеруються нерівномірні умови доступу громадян до інформації, громадських місць і таке інше. Це, вочевидь, не сприяє інтеграції у цивілізований соціокультурний простір за європейськими стандартами.

До такого висновку авторка прийшла шляхом опитування та критичного аналізу, взявши участь у проекті «Залучення мешканців м. Чернігова до формування громадянського суспільства», який в 2017 році в місті Чернігові був реалізований викладачами кафедри філософії і суспільних наук Національного університету «Чернігівська політехніка» за рахунок коштів громадського бюджету [8]. В межах цього проекту було проведено соціологічне дослідження, деякі із його параметрів й стали підґрунтям до висловлених тут міркувань.

У пошуках кореляції ментальної налаштованості українства та європейських соціогуманітарних стандартів акцентуємо увагу на громадській думці щодо професійних і людських якостей громадського лідера. Тут знаходимо чіткий зв'язок із основоположною цінністю європейського парламентаризму: 57,87% респондентів віддають перевагу максимальній відвертості і чесності публічної персони у спілкуванні з громадою [8].

Щодо перспектив євроінтеграційного майбутнього України оптимізм також вселяє ставлення опитаних українців до комунікативної культури державних та громадських лідерів. Питання про фаховість і мудрість очільника громади чи державного діяча сприяло приверненню уваги респондентів до проблеми соціальної відповідальності. Хоча й авторитарний та ліберальний стилі керівництва не є, загалом, привабливим у розумінні містян, все ж незначна частина респондентів його схвалює. Цікаво, що 21,5% тих, хто не визначився з відповіддю на питання про бажаний стиль комунікації лідера з громадою може виявитись симптоматикою соціальної байдужості, безпринципності, аполітичності, маргіналізації, громадянської пасивності, конформності й таке інше. Проте переважна більшість чернігівців гуртуються навколо необхідності максимальної відвертості і прозорості в діях і словах керманича у стосунках з громадою. Тут доцільно провести паралель із аргументацією Володимира Хміля та Ігора Поповича, які з позицій метафізичної антропології досліджують соціальні очікування в контексті взаємодії особистості та громади і приходять до подібних висновків [9, с. 61].

Такий ментально-світоглядний зріз суспільної свідомості у новітній Україні може свідчити про зростання кількості поціновувачів цивілізованих форм комунікації влади і народу. Детальніше шлях від мешканців до громадян розглядається в контексті сучасних євроінтеграційних настроїв співвітчизників, які стрімко намагаються подолати подекуди прикрощі, а подекуди й провалля між загальноцивілізаційними та індивідуальними стандартами поведінки сучасної генерації [10]. В дослідженнях виявляється чітка кореляція: істинна толерантність як в Україні, так і в Європі має виступати основоположним принципом комунікативної культури, яку потрібно вибудовувати за соціальними стандартами, заснованими на невпинному розвитку громадянської свідомості. Цілком очевидно, що окреслена проблематика в останні десятиліття набуває особливої актуальності в контексті посилення впливу масової свідомості на політикум.

За таких умов можна розраховувати на імплементацію істинної толерантності, навчившись відрізняти її від симулякрів, формування такого світовідношення, де людина обґрунтовано покладається на фундаментальний соціогуманітарний принцип: все, що не заборонено законом – дозволено, лише б в діях не містилось ознак нетерпимості, прямого чи прихованого потурання злу. Його порушення має бути покараним вже на рівні законодавчих положень, політико-правових норм, інституційних статутів, відображати реальне нетолерування соціальної несправедливості в конкретних вимірах, за яким діє виконавча влада. Таким чином, нагальним завданням проєвропейськи налаштованих українців та проукраїнськи налаштованих європейців є пошук «золотої середини» між гуманістичними деклараціями і табу, підґрунтя яких має бути доведеним філософами і політиками як демократичне.

Морально-політичним інституціям в будь-якій спільноті, відгукуючись на суспільний запит, необхідно чітко демаркувати, власне, не толерантність як теоретичний постулат, а сформувати, так би мовити, прикладну альтернативну інструкцію на кшталт «заборонено»/«дозволено», чим надати пересічній людині соціальні гарантії і створити умови для самореалізації, за яких би її свобода не закінчувалась на межі «простягнутої руки» іншої людини. Наразі, світове співтовариство (принаймні, його мисляча та соціально відповідальна частина) мають відкинути зле й спонтанне у людській поведінці та культивувати добре й вистраждане.

Базовою цінністю сучасної європейської цивілізації, не дивлячись на інституційні кризові явища останніх десятиліть, залишається толерантність як основа демократичного суспільства та оприявнює оптимістичний соціальний настрій щодо євроінтеграції українства. Практичний результат дослідження полягає в окресленні критеріїв толерантності, де межі дозволеного в соціальному та гуманітарному вимірах повинні демаркуватися зворотністю/незворотністю наслідків діяльності суб'єкта, в якій виявляються ознаки антигуманності. Не так важко розмежувати нетерпимість і толерантність, як розрізнити істинну толерантність та її модифіковані форми, зокрема байдужість, безпринципність, маргінальність, громадянську пасивність, конформізм, прокрастинацію й таке інше.

На рівні суспільних дебатів мають кон'юнктивно й диз'юнктивно обґрунтовуватись світоглядні настанови та моделі соціальної поведінки людини, що спрямовані на пошук зовнішнього та внутрішнього ресурсу для 1) продуктивного (креативного) виходу із кризових ситуацій шляхом перемовин або 2) радикального (руйнівного) шляхом соціальної ізоляції носія неприйнятної з гуманістичної точки зору ідеології. Європейській спільноті ще необхідно настійливо, послідовно й старанно працювати, щоб навчитися ефективно контролювати відповідальних публічних осіб, які демонструють девіантну політичну поведінку в контексті цивілізаційної ціннісної шкали не тільки через моральне засудження, але й демонструвати реальне покарання за порушення задекларованих спільнотою гуманітарних норм.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Толерантність є однією із найприйнятніших форм людського співіснування, що цивілізаційно складалися тисячоліттями, стверджуючи мінімум суб'єктивного психоемоційного самообмеження при максимумі об'єктивного культурно-антропологічного зиску. Проблема меж толерантності одномоментно виникає і вирішується на стадії чіткої демаркації соціогуманітарних норм.

Істинна толерантність розпочинається з декларації про взаємовигідну комунікацію шляхом поєднання інтересів суб'єктів полілогу, окреслення «меншого зла» або мінімізації втрат від поступливості, убезпечення від безкарності за заподіяне зло чи злочинну бездіяльність. Будь-яке занепокоєння особи чи країни має бути висловленим, почутим, обговореним і прогностично завершеним, прийматися більшістю учасників демократичної інституції без одноосібного права на вето.

Це дозволить упередити одного від ситуації спокуси неконтрольованою свободою, яка у разі толерування зафіксованого відхилення від встановлених правил людського співіснування одномоментно може перетворитися на свавілля і довготривале спокутування для всіх тих, хто толерував нехай малопомітне, але тенденційно зрозуміле зло вже на стадії генезису (що, в принципі, справедливо) й наступних поколінь (що категорично

несправедливо з точки зору соціальної динаміки в контексті абсолютних цінностей – спадкоємності або тяглості поколінь). Описаний вище соціогуманітарний феномен, коли відповідальність кимось, тут і зараз «сором'язливо» перекладається на когось, кудись і колись, ми кваліфікуємо як новоявлену і надзвичайно впливову в буденній свідомості європейців форму інтолерантності, яку в подальших світоглядно-теоретичних розвідках необхідно ретельніше дослідити.

Сподіваємось, що не дивлячись на теперішні трагічні події на континенті, все ж таки в недалекому майбутньому відбудеться імплементація європейських цінностей серед українства такою ж мірою, як і збагачення європейської спільноти українською матеріальною та духовною культурою. Істинна толерантність в загальнолюдському вимірі уможливиться завдяки досягнутій збалансованості колективних та індивідуальних інтересів на соціально-економічному рівні, прозорості громадянського моніторингу суспільства та політичної волі чиновництва на політико-правовому рівні, ефективності світоглядно-психологічних настанов та волеспроможності до гуманізму в емоційному інтелекті людини на комунікативному рівні. Розуміння та навички їх поєднання, за очевидної недосконалості державотворчих процесів у новітній Україні, продемонстрував Героїчний Український Народ на полі битви з абсолютним злом, тим самим довівши європейській родині свою рівноцінність. Більш того, на переконання авторитетного сучасного футуролога Френсіса Фукуями, з яким цілковито солідарні, українцям вдасться витіснити росіян із територій, які вони захопили, але боротьба України на цьому не закінчиться [11].

Література

1. Popper K. R. The Open Society And Its Enemies. Volume I. The Spell Of Plato. New Jersey : Princeton University Press Princeton, 2022. 444 p.

2. Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York : Rockefeller Center, Simon & Schuster. 1996. 410 p.

3. Препотенська М. П. Толерантність як фактор конфліктогенності: соціально-філософський ракурс. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки.* 2020. 2(88). С. 113–122. URL: http://eprints.zu.edu.ua/32214/1/13.pdf (дата звернення 27.04.2024).

4. Кузьменко Р. І. Толерантність в людському бутті: екзистенціальні та ґендерні виміри : дис. ... д-ра філософії : 033 – філософія / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ. 2020. 200 с.

5. Шестаковський О. Радикалізовані європейці: цінності Евромайдану у порівнянні з европейськими цінностями. Інфографіка. *Українська правда : веб-сайт.* 2014. URL: http://www.pravda.com.ua/articles/2014/01/14/7009459/?attempt (дата звернення 29.04.2024).

6. Попович М. В. Толерантність – наша національна риса. Наскільки терпимим є сучасне українське суспільство? *Вісник Пенсійного фонду України.* 2011. № 14. С. 3–7.

7. Киселиця С. В. Український кордоцентризм як гуманізм. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія.* 2015. 2(6). С. 19–23. DOI: https://www.academia.edu/104415136/ (дата звернення 17.04.2024).

8. Звіт Чернігівській міській раді про результати соціологічного дослідження «Моніторинг думки чернігівців щодо життєдіяльності місцевої громади та соціально-політичної ситуації в Україні» (в межах проекту бюджету м. Чернігова 2017 року «Залучення мешканців м. Чернігова до формування громадянського суспільства»). Чернігів : Чернігівський національний технологічний університет, кафедра філософії і суспільних наук, 2017. 27 с.

9. Khmil V. V., Popovych I. S. Philosophical and Psychological Dimensions of Social Expectations of Personality. *Anthropological Measurements of Philosophical Research.* 2019. 16. P. 55–65. DOI: https://doi.org/10.15802/ampr.v0i16.187540 (дата звернення 29.04.2024).

10. Крук О., Киселиця С. Соціогуманітарні виміри громадянської свідомості: від мешканців до громадян. *Вісник Львівського університету. Серія Філософсько-політологічні студії.* 2020. 36. С. 43–50. DOI: https://www.academia.edu/52326938/ (дата звернення 30.04.2024).

11. Fukuyama F. Why Ukraine Will Win. *Journal of Democracy.* 2022. URL: https://www.journalofdemocracy.org/why-ukraine-will-win/ (дата звернення 28.04.2024).

Анотація

Киселиця С. В. **Соціогуманітарні межі толерантності в контексті євроінтеграції.** – Стаття.

Статтю присвячено феномену толерантності та виявленню її соціогуманітарних меж в контексті загальнолюдських цінностей. Метою дослідження є з'ясування умов формування толерантного світовідношення і трансформації світоглядного змісту гуманізму на екзистенціальний рівень, довести можливість розвиненим емоційним інтелектом підтримувати баланс інтересів у мультикультурному європейському просторі, а Україні успішно інтегруватись в Європу. Теоретичний базис: критичний аналіз, опитування, спостереження, ідеалізація, компаративний аналіз, зосереджений на пошуку меж допустимості (терпимості) соціально зорієнтованої дії суб'єкта. Чітка демаркація істинної толерантності та її антиподів актуалізується необхідністю визначити підґрунтя гармонійної інтеграції українства в цивілізаційний простір Європи, зазначивши «вузькі місця» надмірного толерування як виявленої реалії новітньої європейської демократії. Наукова новизна міститься в обґрунтуванні соціогуманітарних меж істинної толерантності, що здійснюється в умовах інституційно гарантованої свободи вибору. Проблема меж толерантності одномоментно виникає й вирішується на стадії чіткої демаркації істинної толерантності та її модифікованих форм у вигляді безпринципності, соціальної байдужості, маргінальної зорієнтованості,

громадянської пасивності, конформізму, прокрастинації й таке інше. Розуміння критеріїв розмежування створює раціонально-логічні та морально-етичні підстави популяризації такої моделі поведінки, яка принципово визначає нетерпимість як безперспективний життєвий шлях вже на ідеолого-психологічному рівні та стимулює звернення до гуманізму на політико-правовому рівні, імплементуючи закони про соціальну справедливість та особисту відповідальність у буденну свідомість. Висновки: толерантне ставлення до події чи суб'єкта, критерії допустимих і категорично заборонених публічних висловлювань мають встановлюватися в результаті суспільної дискусії. Соціогуманітарні виміри толерантності повинні демаркуватися зворотністю/незворотністю від наслідків діяльності, мінімізацією можливих втрат від порушення status quo. Агресивна риторика будь-якого суб'єкта (особи, партії, громадської організації, державної інституції і таке інше) має засуджуватись суспільством й кваліфікуватись як ймовірний злочин проти людяності вже на стадії наміру. Ігнорування суспільного сигналу відповідальними особами повинно кваліфікуватись як толерування зла і переслідуватись відповідно до морально-правових норм європейської цивілізації.

Ключові слова: гуманізм, громадянська свідомість, європейські цінності, конформізм, менталітет, інтолерантність, толерантність.

Summary

Kyselytsia S. V. **Socio-humanitarian limits of tolerance in the context of European integration.** – Article.

The article is devoted to the phenomenon of tolerance and the identification of its socio-humanitarian limits in the context of universal values. The purpose of the work is to clarify the conditions for the formation of a tolerant world attitude, the transformation of the worldview content of humanism to an existential level, and the proof of the ability of emotional intelligence to maintain a balance of interests in the multicultural European space, and for Ukraine to integrate into Europe successfully. Theoretical basis: critical analysis, survey, observation, idealization, comparative analysis, focused on finding the limits of admissibility (tolerance) of the subject's socially oriented action. A clear demarcation of true tolerance and its antipodes is actualized by the need to determine the basis for the harmonious integration of Ukrainians into the civilizational space of Europe, noting the «bottlenecks» of excessive tolerance as a revealed reality of the newest European democracy. Originality: scientific novelty is contained in the substantiation of the socio-humanitarian limits of true tolerance, which is carried out in conditions of institutionally guaranteed freedom of choice. The problem of the limits of tolerance simultaneously arises and is solved at the stage of clear demarcation of true tolerance and its modified forms in the form of social indifference, marginal orientation, civic passivity, conformism, procrastination, etc. Understanding the criteria for demarcation creates rational-logical and moral-ethical grounds for the popularization of such a model of behavior, which fundamentally defines intolerance as a hopeless way of life already at the ideological-psychological level and stimulates the appeal to humanism at the political-legal level, implementing laws on social justice and personal responsibility in everyday consciousness. Conclusions: a tolerant attitude towards an event or a subject, the criteria of permissible and categorically prohibited public statements should be established as a result of public discussion. Socio-humanitarian limits of tolerance should be demarcated by reversibility/irreversibility of actions, minimizing possible losses from a violation of the status quo. Aggressive rhetoric of any entity (person, party, public organization, state institution, etc.) should be condemned by society and qualified as a probable crime against humanity already at the stage of intention. Ignoring the social signal by responsible persons should be qualified as toleration of evil and prosecuted according to the moral and legal laws of European civilization.

Key words: humanism, civil consciousness, European values, conformism, mentality, intolerance, tolerance.

UDC 141.131:172:316.46
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.8

H. S. Manuilo
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-1447-3973
PhD Student, Faculty of Philosophy
V.N. Karazin Kharkiv National University

THE ROLE OF GUARDIANS IN PLATO'S REPUBLIC: LESSONS FOR CONTEMPORARY LEADERSHIP

Problem Statement. Plato's 'Republic' provides insights into the role of guardians in an ideal society, offering valuable lessons for contemporary leadership. The guardians' dedication, rigorous training, and focus on the common good exemplify the importance of a ruling class committed to virtue and justice. However, the strict hierarchy between guardians and non-guardians raises concerns about its feasibility and desirability in modern societies.

The guardians' training in wisdom and virtue, along with their responsibility to maintain social order and prosperity, provides a framework for leadership that emphasizes duty, accountability, and the pursuit of the collective interest. However, the potential for power abuse and the challenges in identifying leaders with the requisite qualities necessitate careful evaluation.

Overall, 'The Republic' offers a thought-provoking starting point for contemporary discussions on leadership and governance. It highlights the need for ongoing reflection and adaptation to evolving societal contexts and values, ensuring that leadership systems align with the principles of virtue, justice, and the common good.

Analysis of recent research and publications provide valuable insights into the role of guardians in Plato's Republic and their implications for contemporary leadership. Scholars like John Uebersax, in his work "The "Natural City" in the Republic: Is Plato Really a Libertarian?" [13] emphasize the significance of the Guardians as the epitome of just and righteous individuals, highlighting their sense of duty and dedication to the city. Uebersax delves into Plato's depiction of the Guardians as the ruling class, emphasizing their commitment to the common good and the virtues of honor and justice. Additionally, the analysis by the Internet Encyclopedia of Philosophy explores the selection process and characteristics of the rulers in the just city, shedding light on the qualities of wisdom, strength, and age required for effective leadership. Furthermore, discussions by various philosophers, such as Richard Kraut [5], offer systematic examinations of Plato's ethics and political philosophy in the Republic, providing nuanced perspectives on the ethical foundations of leadership and governance. These recent works contribute to a deeper understanding of the lessons derived from Plato's portrayal of guardians and their relevance for shaping contemporary leadership practices.

The goal of the article is to explore the concept of guardians in Plato's Republic and argue for its relevance to contemporary leadership. The article will examine the role and characteristics of guardians, their training and education, and their relationship with the rest of society. It will also analyze the implications of the guardians' strict class separation and the impact of their rule on the overall justice and virtue of the society. The article will draw on the works of Plato, as well as interpretations and critiques by modern scholars, to provide a nuanced understanding of the guardians' role in Plato's ideal state and its potential lessons for contemporary leadership. The article will also consider the relevance of Plato's ideas in the context of modern political systems and the challenges they face. Ultimately, the article aims to contribute to the ongoing debate on the role of philosophy in shaping contemporary leadership practices and the pursuit of justice and virtue in society.

Main Part. Widely known Plato's "Republic" presents a profound exploration of governance, wherein the concept of guardians occupies a central position. In this seminal work, Plato envisions guardians as the custodians of justice and virtue within the ideal state. He asks whether there is no city which is under a tyrant rich and slavery, and no city which is under a king or under an aristocracy orderly and free? Plato emphasizes the crucial role of guardians in maintaining order and liberty within the state, highlighting their responsibility to govern with wisdom and benevolence. Furthermore, he elucidates, "And the only life which looks down upon the life of political ambition is that of true philosophy" [8, p. 379], underscoring the philosopher-king's commitment to truth and wisdom as prerequisites for effective governance.

Addressing the main question of this research within the contemporary landscape of leadership theory and practice, the exploration of Plato's concept of guardians assumes profound relevance. As modern societies grapple with complex ethical dilemmas and political turbulence, the need for

© H. S. Manuilo, 2024

principled leadership imbued with wisdom and moral rectitude becomes increasingly pressing. Plato's Republic as stated by Strauss L. offers timeless lessons for contemporary leaders, emphasizing the cultivation of virtue and intellectual excellence as essential attributes of effective governance [12]. Thus, delving into Plato's conception of guardianship not only enriches our understanding of classical political philosophy but also provides valuable insights into the principles and virtues necessary for navigating the complexities of contemporary leadership challenges. Such insights are especially appealing to the modern philosophy of leadership which does not inherently entail a judgment about the moral quality of leadership. Contemporary effective leadership can be morally evil, raising questions about the ethical implications and considerations in leadership practices.

But what else if not a historical context has the same impact on Plato's "Republic" which emerges from a tumultuous period in ancient Greek history, marked by political instability and philosophical inquiry? The backdrop of the Peloponnesian War and the decline of Athenian democracy provided fertile ground for Plato's exploration of governance and justice. According to Popper K.R Plato's Republic was written amidst the upheaval of the Peloponnesian War, prompting Plato to grapple with the shortcomings of Athenian democracy and envision alternative models of political organization [9]. Indeed, Plato's dialogues reflect a critical engagement with the socio-political realities of his time, seeking to elucidate the principles of justice and virtue in the face of societal turmoil.

Furthermore, Plato's ideas on guardianship were profoundly influenced by the prevailing societal norms and philosophical discourse of ancient Greece. The Athenian concept of "arete" or excellence, emphasized the cultivation of virtuous qualities such as wisdom, courage, and justice. This ethos permeates Plato's vision of guardians as the embodiment of moral and intellectual excellence within the ideal state. As an example, Annas J. elucidates that Plato's conception of guardianship draws on the Greek ideal of arete, envisioning leaders who exemplify the highest virtues and govern with wisdom and integrity [1]. Thus, within the historical context of ancient Greece, Plato's exploration of guardianship reflects a synthesis of philosophical ideals and societal aspirations, seeking to articulate a vision of governance grounded in moral rectitude and intellectual prowess.

If we look on Plato's broader philosophical conception, we can observe how firmly rooted the concept of guardians is in the Republic, which encompasses the themes of justice, virtue, and the nature of reality. Central to Plato's views is the theory of forms, according to which he argues that the material world is only a shadowy reflection of the unchanging realm of ideas. This metaphysical foundation underlies Plato's concept of the guardians as the guardians of truth and wisdom in the ideal state. According to this idea, Plato's Republic is an attempt to establish a city based on eternal principles rather than transient opinions, where the guards serve as guardians of truth and guides of the soul. Here, Plato's guards appear not just as rulers, but as philosophers imbued with a deep understanding of the eternal truths that govern existence.

Moreover, Plato's guardians occupy a central role in the political structure of the ideal state, embodying the principle of specialization and hierarchy. Plato contends, "I hesitated to make the assertion which I now hazard, – that our guardians must be philosophers" [8, p. 68]. This assertion underscores Plato's belief in the intrinsic connection between philosophical wisdom and effective governance. According to Reeve C. D. Plato's guardians are not rulers by birthright or wealth, but by virtue of their intellectual and moral excellence, making them uniquely qualified to guide the city towards justice and harmony [10]. Thus, within Plato's philosophical framework, the concept of guardians serves as a linchpin of the ideal state, embodying the principles of truth, virtue, and enlightened leadership.

But what is a Guardian in essence? In Plato's Republic, the concept of guardians embodies individuals of exceptional virtue and wisdom dedicated to the well-being of the city. According to Philosophy Pages, Plato believed that guardians should possess superior natures, requiring no external rewards and owning no private property. They should govern solely from a concern for the welfare of the state, embodying virtues such as wisdom, courage, and commitment to the common good. In accordance with Plato's assertion the city will be best governed when the rulers are those who are most able to reason about the just and the unjust [8]. Furthermore, the Guardians are the epitome of just and righteous individuals, living solely for the good of the city and motivated by duty. Plato's insistence on the guardians' dedication to the state is reflected in his description of them as servers and rulers, sharing even their children among themselves and having no private property. The importance of the Guardians lies in their dutifulness, which allows for the prosperity of the ideal city built on human virtue and universal values. This dedication to duty and the common good is a central aspect of the Guardians' role, reflecting Plato's vision of ethical leadership and governance.

Considering the article's research goal, we need not only to understand how the concept was developed and what its actual meaning is, but also how it was working on practice. And the selection process, education, and responsibilities of guardians

are crucial components within the context of leadership. It's important to emphasize that the guardians' education is primarily moral, focusing on the blind acceptance of beliefs and behaviors rather than critical thinking. Plato's emphasis on achieving a proper balance of physical training and musical education for the guardians underscores the importance of holistic development. The guardians' role in the ideal city is to maintain harmony between the three classes, ensuring the prosperity and utilitarian happiness of the society. This harmonious functioning of the guardians, auxiliaries, and producers is essential for the just city to thrive, with each group fulfilling its designated role for the greater good. Plato's view on justice extends beyond the guardians to encompass all citizens practicing their assigned roles, contributing to the overall justice and ideal nature of the city. The tripartite division within the self, as outlined by Plato, reflects the necessity for individuals to align their internal components in harmony, mirroring the functioning of the ideal state.

Of course, we cannot avoid significant criticism and challenges Plato's concept of guardians in "The Republic" faced even despite valuable insights into the nature of ethical leadership it has to offer. One of the primary concerns is the potential limitations on individual autonomy imposed by the strict class separation and job specialization advocated by Plato. As the Christos C. Evangeliou notes, Aristotle objected to Plato's proposal for radical political reform regarding the guardians' communal life, arguing that a well-ordered state should not have all things in common [4].

Let's also review works of Martha Nussbaum as a great example of contemporary philosopher who has criticized the concept of guardians in Plato's Republic is. In her book "The Fragility of Goodness" Nussbaum discusses Plato's treatment of the guardians and raises concerns about the authoritarian nature of their rule and the potential for abuse of power within Plato's ideal state. She notes that in the Republic, Plato's guardians are required to live a life of austerity and self-denial, lacking personal property and familial ties. While Plato intended this arrangement to foster unity and devotion to the state, it also raises questions about the suppression of individual freedoms and the potential for authoritarianism [6]. Nussbaum offers critical insights into Plato's ideas about guardianship and their implications for political philosophy and ethics.

Needless to say, that Plato's portrayal of the guardians' role as a burden rather than a privilege has also been subject to criticism. Plato believed that the guardians should own no private property, should live and eat together at government expense, and should earn no salary greater than necessary to supply their most basic needs. This ascetic lifestyle, while intended to ensure the guardians' dedication to the common good, may be viewed as an unrealistic and even undesirable expectation for modern leaders.

In addition to all abovementioned, the implications of Plato's job specialization, where each individual is assigned to a specific role based on their innate qualities, have been questioned in light of contemporary concerns about social mobility, equality, and the recognition of individual talents. Kraut R. suggests that Plato's tripartite division of society into producers, auxiliaries, and guardians raises concerns about the potential for social stratification and the lack of opportunities for upward mobility [5].

All these challenges and criticisms mentioned in article serve the only purpose – to highlight the need to carefully consider the applicability and relevance of Plato's ideas on guardianship in the context of modern democratic societies and ethical frameworks. While Plato's insights on the importance of ethical leadership and the pursuit of the common good remain valuable, the practical implementation of his vision may require careful adaptation and reconciliation with contemporary values and social structures.

And now, when we've reviewed historical context and origins of Plato's concept, defined essential characteristics of Guardians and dived into criticism we may start picking profound insights for contemporary leadership practices drawing from Plato's Republic and the role of guardians.

The guardians in Plato's Republic serve as models of ethical leadership, embodying virtues such as wisdom, courage, and a commitment to the common good. The guardians, as protectors of the state, exemplify a form of leadership that prioritizes the welfare of the community over personal gain. This emphasis on selfless service and ethical conduct resonates with modern ideals of servant leadership and ethical governance.

In parallel it's also worth emphasizing that effective social life necessitates guardians of two distinct sorts: soldiers to defend the state and rulers to govern wisely. Plato's insistence that guardians should own no private property and live collectively at government expense reflects a vision of leadership devoid of personal ambition and material interests. This aligns with contemporary discussions on ethical leadership, emphasizing the importance of leaders who prioritize the common good over self-interest.

Also, as we already stated, evaluating the applicability of Plato's principles to modern leadership contexts requires a nuanced consideration of the balance between authority, ethics, and individual freedom. Significant to note the transformative potential of Plato's teachings

on leadership, emphasizing the need for leaders to govern with wisdom, courage, and a sense of justice. By reflecting on the lessons from Plato's Republic, contemporary leaders can aspire to cultivate virtues that transcend personal ambition and contribute to the greater good of society.

In essence, Plato's insights on guardianship offer timeless lessons for contemporary leadership, emphasizing the importance of ethical conduct, selfless service, and a commitment to the welfare of the community. By integrating these principles into modern leadership practices, individuals in positions of authority can strive to emulate the virtues embodied by the guardians in Plato's Republic, fostering a culture of ethical leadership and collective well-being.

Conclusions. Leadership inherently involves the exercise of power and authority over others. Philosophical inquiries into leadership examine the nature of power, its sources, and the ethical implications of its use in various contexts. This is where Plato's concept of guardianship in "The Republic" becomes valuable for contemporary leadership practices. Of course, modern world made a huge leap forward and some aspects of strict selection process, rigorous education, and communal lifestyle of the guardians, as described by Plato, in modern democratic societies will not stand a chance at least to be tolerated not even mentioning their implementation due to the potential limitations on individual autonomy.

But Plato's vision of the guardians as individuals of exceptional virtue, wisdom, and dedication to the common good provides a compelling model for ethical leadership which must embody commitment to the common good and a selfless approach to governance, prioritizing the welfare of the community over personal gain. Cultivating leaders who are free from personal ambition and material interests resonates with modern discussions on servant leadership and the need for ethical conduct in positions of authority.

Importance of ethical leadership, the pursuit of the common good, and the virtues necessary for effective governance did prove to be holding relevance through the ages. And today in the contemporary context leaders must remember this historical lesson striving to emphasize education and continuous learning and lead society by their own example, demonstrating the behaviors and values, fostering a culture of accountability and excellence as Guardians did long time ago.

Bibliography

1. Annas J. The Morality of Happiness. *Oxford University Press.* 1993. 512 p.

2. Arruzza C. The private and the common in Plato's "Republic". *History of Political Thought.* 2011. Vol. 32, No. 2. P. 215–233

3. Dillon A. Education in Plato's Republic. *Markkula Center for Applied Ethics.* 2004. Retrieved from: https://www.scu.edu/character/resources/education-in-platos-republic/

4. Evangeliou, Christos C. Even Friends Cannot Have All Things in Common: Aristotle's Critique of Plato's Republic. *The Society for Ancient Greek Philosophy Newsletter.* 1995. 21 p. Retrieved from: https://orb.binghamton.edu/sagp/186

5. Kraut R. eds., The Cambridge Companion to Plato. Cambridge *University Press.* 1997. 560 p.

6. Nussbaum M. C. The Fragility of Goodness. *Cambridge University Press.* 2001. 579 p.

7. Müller J. The politics of Aristotle's criticism of Plato's Republic. Published in S. Weisser & Naly Thaler (eds.): *Strategies of Polemics in Greek and Roman Philosophy, Brill.* 2016. P. 93–112.

8. Plato. The Republic. Ferrari G.R.F eds. Translated by Griffith T. *Cambridge University Press.* 2000. 434 p.

9. Popper K. R. The Open Society and Its Enemies. *Routledge.* 1962. 485 p.

10. Reeve C. D. C. Plato: Republic. *3rd Edition, Hackett Publishing, Cambridge.* 2004. 394 p.

11. Steinberger P. J. Ruling: Guardians and Philosopher-Kings. *The American Political Science Review.* 1989. Vol. 83, No. 4. P. 1207–1225.

12. Strauss L. The City and Man. *University of Chicago Press.* 1978. 254 p.

13. Uebersax J. The 'Natural City' in the Republic: Is Plato Really a Libertarian?. *Satyagraha.* 2015. Retrieved from: https://satyagraha.wordpress.com/2015/01/31/is-plato-a-natural-law-anarchist/

Summary

Manuilo H. S. **The role of guardians in Plato's Republic: lessons for contemporary leadership.** – Article.

Plato's concept of guardians in "The Republic" offers valuable insights for contemporary leadership practices. This article examines the role of guardians in Plato's ideal state, exploring their characteristics, selection process, education, and responsibilities, and analyzing the potential lessons they hold for modern leadership.

The analysis highlights the guardians' expected virtues, such as wisdom, courage, and unwavering commitment to the common good. Plato's emphasis on the guardians' selfless service and lack of personal ambition underscores his belief in the importance of ethical leadership. The article also explores the rigorous selection and holistic education of the guardians, which prioritizes moral development over critical thinking.

While Plato's concept of guardianship has faced criticism, particularly regarding the potential limitations on individual autonomy, the article argues that his insights remain relevant. By drawing parallels between the guardians' virtues and modern ideals of ethical governance, servant leadership, and a commitment to the greater good, the article explores how the principles of guardianship can be adapted and integrated into contemporary leadership practices.

In conclusion, the article provides a comprehensive examination of the role of guardians in Plato's Republic and its implications for leadership. By delving into the

philosophical foundations, practical challenges, and potential applications of Plato's vision, the article aims to contribute to the ongoing dialogue on the intersection of political theory, ethics, and leadership studies, offering insights that can inform and inspire current and future leaders.

Key words: Plato, Republic, Guardians, Leadership, Ethics, Justice, Virtue.

Анотація

Мануйло Г. С. **Роль стражів у Республіці Платона: уроки для сучасного лідерства.** – Стаття.

Концепція стражів Платона в «Республіці» пропонує цінну інформацію для сучасних лідерських практик. У цій статті розглядається роль правителів в ідеальній державі Платона, досліджуються їхні характеристики, процес відбору, освіта та обов'язки, а також аналізуються потенційні уроки, які вони можуть винести для сучасного лідерства.

Аналіз висвітлює очікувані чесноти стражів, такі як мудрість, мужність і непохитна відданість спільному благу. Акцент Платона на безкорисливому служінні стражів і відсутності особистих амбіцій підкреслює його віру у важливість етичного лідерства. У статті також досліджується суворий відбір і цілісна освіта стражів, яка надає пріоритет моральному розвитку над критичним мисленням.

Хоча концепція стражів Платона зазнала критики, особливо щодо потенційних обмежень індивідуальної автономії, в статті стверджується, що його ідеї залишаються актуальними. Проводячи паралелі між чеснотами стражів і сучасними ідеалами етичного управління, лідерства служіння і прагнення до більшого блага, автор досліджує, як принципи стражів можуть бути адаптовані та інтегровані в сучасні практики лідерства.

Насамкінець у статті всебічно розглядається роль стражів у Республіці Платона та її значення для лідерства. Заглиблюючись у філософські засади, практичні виклики та потенційні застосування бачення Платона, стаття має на меті зробити внесок у постійний діалог на перетині політичної теорії, етики та досліджень лідерства, пропонуючи ідеї, які можуть інформувати та надихати теперішніх і майбутніх лідерів.

Ключові слова: Платон, Республіка, стражі, лідерство, етика, справедливість, чеснота.

УДК 177.02
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.9

Ю. Є. Мануйло
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-3040-4281
аспірантка кафедри теоретичної та практичної філософії імені Й. Б. Шада
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ПРОБЛЕМИ ЕТИКИ ЧЕСНОТ: РОЗГЛЯД ЕТИЧНОЇ ТЕОРІЇ А. МАКІНТАЙРА

Постановка проблеми. Стан етики сучасного суспільства перш за все характеризується відходом від загальноприйнятих моральних цінностей та занепадом етичних стандартів у певних сферах, що в свою чергу може почати призводити до поступового розладу соціальної гармонії та погіршення загального добробуту. **Актуальність** теми статті обумовлена тим, що праці А. Макінтайра із розгляду сутності етичних проблем, що пов'язані з чеснотами, у контексті сучасного соціокультурного середовища, покликані спонукати поверненню до корінних моральних цінностей, розумінню моральних традицій і створенню конструктивних діалогів між різними культурними групами щодо етичних питань. **Метою** статті є оцінка актуальності концепції етики чеснот А. Макінтайра у вирішенні моральних дилем сучасного етичного дискурсу.

Завдання статті полягають у аналізі ключових концепцій та аргументів, висунутих А. Макінтайром, а також розгляді сильних та слабких сторін його етичної теорії в контексті її впливу на розуміння доброго життя сучасним суспільством.

Огляд літератури. Дослідження етики чеснот спирається на різноманітні джерела для всебічного аналізу етичної теорії А. Макінтайра. У статті аналізуються праці А. Макінтайра, зокрема «За чеснотою», «Чия справедливість? Яка раціональність?», «Залежні раціональні тварини» та «Етика в конфліктах сучасності», щоб надати огляд його етичної системи та її значення для концепції чеснот. Критичні перспективи та подальший контекст творчості А. Макінтайра висвітлюються в роботах Д. Дж. Хікс, Т. А. Степлфорд, Дж. Хортон, С. Мендус, Н. Музеліс. Стаття також спирається на філософські праці Аристотеля, такі як «Нікомахова етика», щоб надати історичний контекст етичної теорії Макінтайра.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблематика статті знаходить відгук у впливовій праці «За чеснотою» філософа Аласдера Макінтайра, де він піддає нищівній критиці сучасний моральний дискурс. Він зазначає, що етичні дебати нашого часу страждають від глухих кутів і розбіжностей, що робить майже неможливим досягнення будь-якого консенсусу з моральних питань. Макінтайр пов'язує цю проблему із втратою спільного морального підґрунтя в західному суспільстві і стверджує, що без спільного набору цінностей і принципів моральний дискурс стає безглуздим і непродуктивним.

Макінтайр починає свою критику з того, що вказує на стагнацію сучасного морального дискурсу. Він підкреслює, що етичні дебати часто є непродуктивними, оскільки базуються на суперечливих моральних передумовах, несумісних одна з одною. Як наслідок, дискусії про моральні питання розглядаються як серія нерозв'язних аргументів, коли кожна сторона дотримується свого набору принципів і відмовляється співпрацювати з іншою стороною. Макінтайр пов'язує цю проблему з тим, що сучасний моральний дискурс побудований на засадах просвітницької раціональності, яка наголошує на автономії та індивідуальності морального суб'єкта. На думку Макінтайра, цей акцент на індивідуалізмі призвів до фрагментації морального дискурсу, оскільки індивіди залишаються наодинці з собою, конструюючи власні моральні рамки без жодного посилання на спільне моральне підґрунтя.

Більше того, Макінтайр зауважує, що втрата спільного морального фону призвела до неспівмірності моральних передумов. Він вважає, що без спільного набору цінностей і принципів неможливо порівняти чи оцінити різні моральні вимоги. Як наслідок, моральні дебати перетворюються на зіткнення суперечливих переконань без можливості знайти спільну мову. Цей дисбаланс, на думку Макінтайра, є головною перешкодою для морального прогресу, оскільки заважає людям рухатися до спільного розуміння етичних питань.

Одним з ключових факторів, що сприяють втраті спільного морального фону, на думку Макінтайра, є занепад традиційних моральних систем, таких як арістотелізм і християнство. Ці системи забезпечували всеосяжну основу для розуміння морального життя і надавали спільний набір моральних понять і лексики. Однак з настанням модерну ці системи були відкинуті на користь більш індивідуалістичного та релятивістського підходу до моралі. Макінтайр підкреслює, що ця відмова залишила нам фрагментарну моральну термінологію, яка унеможливлює змістовні та продуктивні моральні дебати.

Критика Макінтайром сучасного морального дискурсу піднімає важливі питання про при-

© Ю. Є. Мануйло, 2024

роду моральних міркувань і можливість знайти спільну мову в етичних дебатах. Його аргументи кидають виклик поширеній думці, що моральний дискурс може ґрунтуватися на універсальних раціональних принципах і що прогрес може бути досягнутий завдяки використанню лише розуму. Натомість Макінтайр стверджує, що моральні міркування невіддільні від наших конкретних моральних і культурних традицій, і що без спільного досвіду моральний дискурс втрачає сенс.

Однак деякі критики піддають сумніву аргументи Макінтайра, стверджуючи, що його погляди занадто песимістичні і що все ще існують способи вести змістовний моральний дискурс навіть за відсутності спільного морального підґрунтя. Вони стверджують, що моральний прогрес все ще може бути досягнутий через діалог, емпатію та відкритість до різних точок зору. Більше того, інші вказують на те, що акцент самого Макінтайра на важливості традицій та суспільних практик також може призвести до виключення та пригнічення маргіналізованих груп.

Тож, перед тим як безпосередньо переходити до ідей Макінтайра, буде доцільно ознайомитися із загальною концепцією етики чеснот, що бере свій початок у давньогрецькій філософії, зокрема у працях Аристотеля. В її основі лежить ідея про те, що бути хорошою людиною і жити моральним життям – це не лише дотримуватися правил чи досягати бажаних результатів, а радше культивувати доброчесні риси характеру. Чесноти, за Макінтайром, є *набутими* людськими якостями, які дають змогу людині досягти досконалості в обраній нею діяльності і, зрештою, ведуть до досягнення внутрішніх благ. Цей акцент на характері та досконалості відрізняє етику чеснот від інших етичних теорій.

Ідея Макінтайра про «*блага конфлікту*» також демонструє його унікальний погляд на потенційні переваги конфлікту. На відміну від Аристотеля, який не визнавав благ конфлікту, Макінтайр удосконалив і розвинув аристотелівську традицію, визнавши їх існування. Він ілюструє, як традиції раціонального дослідження постійно розвиваються і беруть участь у динамічному діалектичному обміні, прагнучи до досконалості і покращених версій самих себе. Макінтайр пише: «саме через розбіжності та конфлікти збагачується спільне життя [проміжних спільнот[1]]. Оскільки лише через розбіжності та конфлікти, тільки через прагнення до висновків, які витримують перевірку найсильнішими з усіх існуючих контраргументів, такі групи можуть втілити у своєму спільному житті раціональне прагнення та досягнення відповідних благ» [7, с. 207].

Досліджуючи чесноти Макінтайр стверджує, що чесноти не є вродженими якостями, а розвиваються через процес морального виховання і практики в певній спільноті. Він підкреслює важливість спільноти і традицій у формуванні морального характеру, аргументуючи, що «не існує моральної раціональності, яка б не була внутрішньою і не була пов'язана з певною традицією» [5, с. 276]. Це означає, що чесноти не є універсальними, а є специфічними для різних культур і традицій. Наприклад, чесноти, які цінувалися в давньогрецькому суспільстві, можуть відрізнятися від тих, що цінуються в сучасному західному суспільстві. Таке визнання впливу культури на моральний характер є значним внеском в етику чеснот Макінтайра.

Крім того, Макінтайр відзначає, що чесноти *не є статичними*, а постійно розвиваються в динамічній спільноті. Це пояснюється тим, що чесноти – це не просто індивідуальні риси, вони також є релятивними і суспільними та проявляються через нашу взаємодію і стосунки з іншими людьми. Ця ідея контрастує з іншими етичними теоріями, які зосереджуються виключно на особистості. Акцент Макінтайра на соціальному та суспільному аспекті чеснот відображає важливість взаємодії спільноти у формуванні моральних рис характеру.

Тепер звернімося до наступної складової етики чеснот за Макінтайром – *концепція практики*[2]. Він вважає, що чесноти «дозволяють нам досягти тих благ, які є внутрішніми для практик і відсутність яких ефективно перешкоджає досягненню будь-яких таких благ» [5, с. 191]. Практики – це конкретні види діяльності або завдання, якими займаються люди, і через які вони розвивають чесноти. Наприклад, лікар практикує медицину, і через цю практику він розвиває чесноти співчуття та емпатії. Макінтайр вважає, що практики мають свої власні внутрішні блага, які є цілями або стандартами, до яких прагнуть практикуючі. Ці внутрішні блага не є зовнішніми винагородами чи наслідками, а радше притаманні самій практиці.

Зосередженість на практиці та пошуку *внутрішніх*[3] *благ* у ній є ключовим аспектом етики чеснот Макінтайра. Вона зміщує фокус із зовнішніх винагород чи наслідків, які часто є основною проблемою в інших етичних теоріях, на розвиток доброчесного характеру. Така перспектива забезпечує більш цілісний підхід до моралі, де люди

[1] А. Макінтайр використовував термін 'intermediate communities' – це невеликі групи або спільноти, які є проміжними між індивідом та суспільством у формуванні моральних цінностей та соціальних стандартів.

[2] Макінтайр використовує термін «concept of practices» для позначення певного виду людської діяльності, яка призводить до створення внутрішніх благ.

[3] Згідно з Макінтайром, термін «внутрішні блага» ("internal goods") означає невід'ємні блага, які не можуть бути відокремлені від конкретної практики або досягнуті різними способами поза нею, на відміну від «зовнішніх» благ, таких як влада, гроші і багатство.

оцінюються не лише на основі їхніх вчинків, але й на основі їхнього характеру та намірів.

Ще одним важливим внеском Макінтайра в етику чеснот є його відмова від традиційного розрізнення *моральних і неморальних* чеснот. З позиції Макінтайра цей поділ є умовним і вводить в оману. Він відзначає, що всі чесноти є моральними за своєю природою, оскільки вони сприяють розвитку доброго характеру і прагненню до досконалості в конкретній практиці. Така відмова від поділу на моральні та неморальні дозволяє більш всебічно зрозуміти чесноти та їхню роль у моральному житті.

Однак, саме через свою залежність від традиції та спільноти, етика чеснот Макінтайра також часто зазнавала і критики. Дехто висловлює думку, що такий підхід може призвести до релятивістського погляду на мораль, коли не існує об'єктивного стандарту для оцінки чеснот. Інші стверджують, що це може обмежити індивідуальну автономію, оскільки очікується, що індивіди повинні відповідати чеснотам своєї спільноти. Крім того, акцент Макінтайра на практиці як першоджерелі чеснот критикують за нехтування роллю розуму та раціональності у прийнятті моральних рішень.

Наступною ключовою ідеєю, що буде розглянута, є *парадокс вірності* А. Макінтайра. Вона ілюструє його унікальний підхід до етики та визначення моральних норм. З одного боку, вірність часто розглядається як чеснота, необхідний компонент надійних стосунків і важливий елемент морального життя. З іншого боку, вірність може призвести до сліпої покори і може бути використана для виправдання негативних вчинків. Цей парадокс вірності є фундаментальною напругою в людських стосунках і піднімає важливі питання про природу моралі та роль вірності в нашому житті.

Однак концепція вірності стає складнішою, коли ми розглядаємо її потенційні наслідки. Вірність змушує людей ігнорувати недоліки тих, кому вони віддані, та закривати очі на аморальні або шкідливі дії. Така безумовна покора може призвести до того, що люди стануть жертвами своїх власних моральних принципів заради того, щоб залишатися вірними людині чи групі. У зв'язку з цим постає питання, чи завжди вірність слід розглядати як чесноту, чи бувають випадки, коли вона може бути шкідливою.

Однією з ключових дилем вірності є конфлікт, який може виникнути, коли відданість людини невизначена. У багатьох випадках люди можуть опинитися перед вибором між вірністю людині чи групі та вірністю більш широкому моральному кодексу чи принципу. Це може призвести до складних рішень і моральних дилем, оскільки люди повинні зважувати наслідки своїх дій по обидва боки своєї відданості.

Іншим аспектом парадоксу вірності є роль *авторитету*. Відданість часто розглядається як форма покори тим, хто має владу або авторитет. Така покірність може бути небезпечною, оскільки може призвести до того, що людина буде беззаперечно виконувати накази, навіть якщо вони суперечать її власним моральним переконанням. Таку відданість можна побачити в таких ситуаціях, як культи та тоталітарні режими, де від людей очікують беззаперечної відданості лідеру чи ідеології.

Однак безумовна покора – не єдина форма вірності. Макінтайр стверджує, що існує форма вірності, яка ґрунтується на моральних принципах і прагненні до спільного блага. Цей тип вірності не є безумовним, а скоріше базується на спільному розумінні того, що є морально правильним «Вірність моїй країні, моїй громаді – яка залишається незмінно центральною чеснотою, відокремлюється від покори владі, яка мною керує» [5, с. 254]. У цьому контексті відданість можна розглядати як засіб підтримки і просування моральних цінностей, а не як бездумне слідування за тими, хто перебуває при владі.

Парадокс вірності також піднімає питання про природу моралі. Чи завжди вірність є моральною чеснотою, чи іноді вона може відводити нас від того, що є морально правильним? Чи можемо ми бути вірними комусь або чомусь, що є принципово аморальним? Ці питання покликані спонукати нас до критичного аналізу власних переконань і цінностей, а також до розгляду ролі вірності у формуванні нашого морального компасу.

Наведені питання етичного дискурсу підводять нас до наступної концепції у філософії А. Макінтайра – *вірності розумінню*. Це виявляється у прагненні до знань і мудрості, що спонукає особу до кращого розуміння світу та себе. Макінтайр розглядає цю вірність як ключовий елемент у досягненні доброго життя: «добре життя для людини – це життя, що пройшло у пошуку доброго життя для людини, а чесноти, необхідні для цих пошуків, дозволять нам зрозуміти, що ще і в чому ще є добрим життям для людини» [5, с. 219]. Це означає глибше розуміння людської природи, моральних цінностей та чеснот, необхідних для цього. Він підкреслює, що вірність розумінню допомагає вийти за межі упереджень та стереотипів, сприяючи розгляду речей в ширшому контексті. Ця вірність стимулює постановку під сумнів переконань та цінностей, спрямовуючи на шлях до більшого й цілісного розуміння світу.

Однією з головних причин, чому Макінтайр наголошує на вірності розумінню, є його роль у прийнятті етичних рішень. У сучасному суспільстві нас оточують суперечливі моральні цінності та етичні дилеми. Нерідко можна спостерігати, як люди слідують певній ідеології чи переконанням, не розуміючи наслідків цього. Однак Макін-

тайр відзначає, що справжнє етичне прийняття рішень вимагає глибокого розуміння моральних цінностей, про які йдеться. Без такого розуміння наші рішення ґрунтуються лише на особистих уподобаннях чи суспільних нормах, а не на добре поінформованому моральному судженні. Тому вірність розумінню набуває вирішального значення в цьому контексті, оскільки дозволяє нам критично оцінювати наші моральні переконання і приймати етичні рішення на основі цілісного розуміння того, що є правильним і неправильним.

Крім того, Макінтайр підкреслює, що вірність розумінню є ключовим елементом розвитку доброчесного суспільства, де люди прагнуть до спільного блага та гідного життя: «Для того, щоб не просто досягти, але і визначити своє благо в конкретних термінах, людина повинна спочатку визнати блага спільноти як блага, які вона повинна зробити своїми власними» [6, с. 109]. Однак це вимагає спільного розуміння того, що є гідним життям, яке може бути досягнуте лише через прагнення до взаєморозуміння. Коли люди віддані ідеї порозуміння, вони з більшою ймовірністю будуть брати участь у плідних дискусіях і дебатах, що сприятиме кращому усвідомленню різних точок зору і більш комплексному баченню спільного блага. Це, в свою чергу, сприяє формуванню відчуття спільності та співпраці, що є необхідними для розвитку доброчесного суспільства.

Важливо також зазначити, що Макінтайр не розглядає вірність розумінню як індивідуалістичне прагнення, але як колективну працю, що вимагає участі окремих осіб, спільнот та інституцій. У цьому сенсі вірність розумінню – це не лише пошук знань для особистої вигоди, але й внесок у загальне благо, що передбачає готовність до діалогу, дискусій з іншими та прагнення до спільного взаєморозуміння. Громади та інституції повинні заохочувати і сприяти цьому прагненню до порозуміння, надаючи людям платформу для змістовних дискусій і дебатів.

Отже продовжуючи розглядати поняття вірності доречним буде перейти до наступної ідеї А. Макінтайра – *вірність спільноті*, яка визначає важливий комунітарний аспект його етики. А. Макінтайр розглядає етику не лише як індивідуальну справу, але й як явище, що глибоко вбудоване в соціальні та культурні контексти. Згідно з твердженням А. Макінтайра етичні стандарти мають відокремлене коріння в традиції своєї спільноти і здатні надавати відповіді на моральні питання лише в контексті цієї спільноти: «пошук індивідом свого блага, як правило, здійснюється в контексті, визначеному тими традиціями, частиною яких є його життя» [5, с. 222]. Такий підхід визнає, що етика є результатом колективного розвитку цінностей та норм у рамках конкретного культурного середовища.

Важливим аспектом вірності спільноті є взаємодія між індивідом та його спільнотою у формуванні та утриманні етичного дискурсу. Індивід, взаємодіючи зі своєю спільнотою, адаптує свої моральні переконання та норми до загальних цінностей спільноти. Водночас, спільнота, яка визнає важливість індивідуальних досвідів та переконань, взаємодіє з індивідами у творенні етичних стандартів, які відображають різноманіття переконань у її межах.

Своєю критикою сучасної індивідуалістичної етики філософ звертає увагу на недоліки, які суперечать його уявленням про стійкі моральні основи. Він визначає, що індивідуалістичний підхід до етики неспроможний надати визначення стійких, об'єктивних моральних принципів, оскільки вони часто ґрунтується на суб'єктивних переконаннях та особистих вподобаннях.

Таким чином, Макінтайр зауважує, що сучасна індивідуалістична етика призводить до розпаду загальноприйнятих моральних норм, з огляду на те, що кожен індивід визначає свої власні «правди» та цінності. Це може вести до морального розколу та втрати морального орієнтиру в суспільстві.

Для виправлення недоліків індивідуалістичної етики, Макінтайр вносить пропозиції, спрямовані на вдосконалення етичної структури. Він вважає, що необхідно повернутися до ідеї внутрішньої цілі та розвивати концепцію вірності спільноті.

Але філософ приділяв значну увагу не лише суспільному аспекту етичного дискурсу, а й ролі внутрішньої цілі людини у житті та моралі, це знайшло відображення в його ідеї *пошуку сенсу*. Відповідно до цієї концепції, основною метою людини є пошук внутрішньої цілі, яка визначає її сенс життя та моральні орієнтири. Макінтайр підкреслює, що внутрішня ціль пов'язана зі здатністю розуміти свої справжні цінності та намаганням відповідати їм у своєму житті. Ця ідея надає індивіду внутрішній орієнтир, який сприяє гармонійному розвитку особистості.

Аласдер Макінтайр заглиблюється у пошуки сенсу людського життя. Він стверджує, що в сучасному суспільстві концепт єдиного і цілісного людського життя переживає кризу, оскільки традиційні моральні та соціальні структури розмиті. Як наслідок, люди змушені орієнтуватися у своєму житті без чіткого розуміння його мети та напряму. Макінтайр відзначає, що пошук сенсу має вирішальне значення для ведення повноцінного і доброчесного життя, і пропонує розуміння того, як можна здійснити цей пошук.

Одна з центральних ідей філософії Макінтайра полягає в тому, що люди є наративними істотами, він пише: «Наративна історія певного виду виявляється фундаментальним і визначальним жанром, що може характеризувати людські вчинки»

[5, с. 208]. Цією думкою Макінтайр підкреслює, що ми надаємо сенс своєму життю, вибудовуючи історію, що пов'язує наш минулий досвід, теперішні дії та майбутні прагнення. Цей наратив надає нашому життю сенс і послідовність, забезпечуючи нас відчуттям ідентичності та мети. Однак у сучасному суспільстві традиційні наративи, такі як релігія, сім'я та громада, втратили свою силу, залишивши людей без об'єднуючої історії. Як наслідок, люди змушені конструювати власні наративи, що часто призводить до фрагментарного та незв'язного відчуття власної ідентичності.

Більше того, Макінтайр відзначає, що сучасне суспільство також розмило поняття хорошого життя. У культурі споживання основна увага приділяється задоволенню індивідуальних бажань і досягненню особистого успіху, а не переслідуванню вищої моральної мети: «Індивідуалізм сучасного суспільства та все більш швидкий і руйнівний темп соціальних змін призводить до того, що для все більшої кількості людей не існує жодної загальної форми морального життя, а лише – набір довільних принципів, успадкованих з різних джерел» [4, с. 181]. Цей акцент на власних інтересах і миттєвому задоволенні створив поверхневе і матеріалістичне розуміння хорошого життя. Як наслідок, люди відчувають порожнечу і нереалізованість, оскільки їхньому життю бракує сенсу і мети, що виходять за межі їхніх нагальних бажань і потреб.

На думку Макінтайра, пошук сенсу вимагає відмови від індивідуалістичних і матеріалістичних цінностей сучасного суспільства. Натомість люди повинні звернутися до чеснот і прагнення до досконалості як способу знайти мету і значення у своєму житті «Бути щасливим – це значить, робити такий вибір, що принаймні в більшості випадків задовольняє наші уподобання і бажання. А обов'язок доброзичливості – робити інших щасливими» [8, с. 200]. Лише прагнення до чеснот дасть людям змогу знайти сенс у своїх діях і стосунках, а не лише у своїх особистих бажаннях і досягненнях.

Досліджуючи питання пошуку сенсу людського життя, Макінтайр підкреслює кризу мети та руйнацію традиційних цінностей у сучасному суспільстві. Він акцентує увагу на необхідності відкинути індивідуалістичні та споживацькі цінності сучасності і звернутися до культивування чеснот і прагнення до досконалості. Крім того, формування спільнот має вирішальне значення для того, щоб люди могли знайти сенс і мету, які виходять за межі їхніх безпосередніх бажань. Зрештою, Макінтайр вважає, що пошук сенсу – це безперервний і динамічний процес, який вимагає від людей постійної рефлексії над своїми діями і стосунками. Тільки так ми можемо сподіватися на справді повноцінне і доброчесне життя.

Висновки. Філософія А. Макінтайра є визначною для сучасної етики через його внесок у розвиток етичного дискурсу та моральної філософії. Його праці спонукають до переосмислення питань щодо природи моралі та шляхів формування стійких етичних систем. А. Макінтайр пропонує альтернативний підхід до сучасного індивідуалізму та релятивізму, акцентуючи увагу на важливості спільної історії та традицій для визначення моральних цінностей. Його роздуми про «вірність спільноті» створюють філософські основи для розуміння ролі спільноти в формуванні етичних стандартів.

Завдяки аргументації А. Макінтайра на користь необхідності існування об'єктивних етичних стандартів, його філософські праці служать як стимул для подальших дебатів у галузі моральної теорії та допомагають сучасним етикам у розробці конструктивних моделей морального визначення.

Література

1. Арістотель. Нікомахова етика; пер. з давньогр. В. Ставнюк, Київ: Аквілон-Плюс. 2002. 480 с.

2. Daniel J., Hicks, Thomas A. Stapleford. The Virtues of Scientific Practice: MacIntyre, Virtue Ethics, and the Historiography of Science. PhilPapers. 2016. Isis 107 (3). URL:https://philpapers.org/rec/HICTVO.

3. Horton, John & Mendus, Susan. After MacIntyre: critical perspectives on the work of Alasdair MacIntyre. Cambridge: Polity Press. 1994. 322 p.

4. MacIntyre, Alasdair. A Short History of Ethics. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press. 2017. 186 p.

5. MacIntyre, Alasdair. After Virtue: A Study in Moral Theory. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press. 2007. 286 p.

6. MacIntyre, Alasdair. Dependent Rational Animals: Why Human Beings Need the Virtues. Illinois, Carus, 1999. 180 p.

7. MacIntyre, Alasdair. Ethics and Politics: Selected Essays Vol. II. New York: Cambridge University Press, 2006. 239 p.

8. MacIntyre, Alasdair. Ethics in the Conflicts of Modernity. New York: Cambridge University Press, 2016. 332 p.

9. MacIntyre, Alasdair. Whose Justice? Which Rationality? Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press. 1988. 410 p.

10. Mouzelis, Nicos. Encyclopaedia, Genealogy, Tradition: A Sociocultural Critique of MacIntyre's Three Moral Discourses. 2011. Sage Journals, Vol. 59, Issue 1. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/j.1467-954X.2010.01989.x.

Анотація

Мануйло Ю. Є. **Проблеми етики чеснот: розгляд етичної теорії А. Макінтайра.** – Стаття.

У даній статті автор детально аналізує погляд Аласдера Макінтайра на етичний релятивізм та його вплив на сучасну етику. А. Макінтайр критикує суб'єктивність та культурну відносність етичного релятивізму, пропонуючи концепцію існування об'єктивних

моральних принципів. Основний акцент робиться на прагматичному підході Макінтайра, який підкреслює важливість загальноприйнятих принципів для здійснення моральних виборів.

Особлива увага приділяється ключовим ідеям Макінтайра, таким як «Парадокс вірності», «Вірність розумінню» та «Пошук сенсу», спрямованим на відновлення зв'язку між людиною та спільнотою, до якої вона належить. Ці концепції відображають важливі аспекти взаємодії людини зі світом і спільнотою, підкреслюючи необхідність залучення та відповідальності перед нею.

У статті також наголошується на важливості філософських праць Макінтайра для просування етичного дискурсу та розвитку ідеї «вірності спільноті» у формуванні етичних стандартів. Такий підхід розкриває нові перспективи для розуміння філософії моралі та сприяє поглибленню дискусії про об'єктивність та універсальність етичних принципів.

У контексті сучасного дискурсу про мораль та етику Макінтайр пропонує альтернативний погляд на формування моральних стандартів та відновлення зв'язку між особистістю та суспільством. Його роботи сприяють розвитку етичного мислення та відкривають шлях до подальших досліджень у сфері філософії моралі, заохочуючи до глибшого розуміння моральних принципів та їхньої ролі в сучасному світі. Розглядаючи погляди Макінтайра в рамках сучасних етичних викликів та дискусій, ми розширюємо наше розуміння моралі та сприяємо розвитку етичного мислення в сучасному світі

Ключові слова: етичний релятивізм, етичний дискурс, Макінтайр, моральні принципи, суспільство та етика.

Summary

***Manuilo Yu. Ye.* Problems of virtue ethics: an analysis of A. Macintyre's ethical theory.** – Article.

This article examines in detail Alasdair MacIntyre's views on ethical relativism and its implications. MacIntyre criticizes the subjectivity and cultural relativity of ethical relativism, advocating instead the existence of objective moral principles. The main emphasis is placed on MacIntyre's pragmatic approach, which emphasizes the importance of generally accepted principles for making moral choices.

The author analyzes the criticism of ethical relativism and supports the introduction of objective ethical standards as a key element in creating a sustainable ethical system. Focus is given to MacIntyre's key concepts, such as the Paradox of Loyalty, Loyalty to Understanding, and the Search for Meaning, aimed at restoring the connection between a person and his or her community. These concepts reflect important aspects of human interaction with the world and community, emphasizing the need for involvement and responsibility to the society.

The article also emphasizes the importance of MacIntyre's philosophical works for promoting ethical discourse and developing his concept of "loyalty to community» in the formulation of ethical standards. This approach opens new perspectives for understanding moral philosophy and contributes to deepening the discussion of the objectivity and universality of ethical principles.

In the context of contemporary debates about morality and ethics, it is important to consider the work of Alasdair MacIntyre, who offers an alternative view of the formation of moral standards and the restoration of the connection between the individual and society. His work contributes to the development of ethical thinking and leads the way for further research in the field of moral philosophy, encouraging a deeper understanding of moral principles and their role in the modern world. By placing MacIntyre's views in the context of contemporary ethical challenges and debates, we help to broaden our understanding of morality and contribute to the development of ethical thinking in the modern world.

Key words: ethical relativism, ethical discourse, MacIntyre, moral principles, society, and ethics.

УДК 1(091):291.2
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.10

М. І. Дуб
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1958-3050
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук
Карпатського університету імені Августина Волошина

І. Р. Надюк
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-0481-9160
аспірант кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук
Карпатського університету імені Августина Волошина

ПРИРОДНЕ БОГОСЛОВ'Я В ІСТОРІЇ СВІТОВОЇ ФІЛОСОФІЇ

Постановка проблеми. Термін «богослов'я» походить від таких грецьких слів як Θεός (Theos), що слід тлумачити як «Бог» та λόγος (logos) «слово». Відтак під богослов'ям можемо розуміти «слово, роздуми чи дискусії про Бога», або іншими словами «вчення про Бога». Необхідно зауважити, що майже усі тлумачення поняття «богослов'я» є доволі обмеженими та умовними. Низка науковців, і серед них чимало богословів, філософів чи релігієзнавців корелюють поняття «богослов'я» з тими чи іншими процесами та питаннями щодо пізнання Бога, незалежно від того яка конкретно релігія мається на увазі. Але також варто зазначити, що далеко не усі учені підтримують думку про те, що Бог стає тим об'єктом та предметом, що досліджується лише богословами.

У цьому контексті Р. Терлецький пише, що: «Враховуючи те, що Україна на сьогодні – поліконфесійна держава з великим відсотком віруючого населення, а церква проявляє себе як потужна структура громадянського суспільства, Міністерством освіти разом з представниками церков доцільно було б розробити курс духовно-морального спрямування і запровадити предмет з історії та філософії української духовності, який має стати фундаментом для формування основ громадянської свідомості з обов'язковим означенням власної національно-історичної та культурної самобутності» [1, с. 589–590].

У свою чергу, говорячи про природне богослов'я як особливу дисципліну яка має власну методологію, необхідно зазначити, що її основні постулати формувалися упродовж багатьох століть та були започатковані ще у грецькій філософській культурі. Тож щодо статусу природного богослов'я сучасні науковці-теологи мають багато цікавих та оригінальних думок, хоча сьогодні задекларована проблематика проаналізована та досліджена не достатньо. Тому варто критично переосмислити феномен трансформації природного богослов'я у тих чи інших культурно-історичних періодах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення задекларованої проблематики зверталися такі науковці як Б. Завідняк, Ю. Коваленко, Я. Ношин, І. Фенно, Г. Христокін, Н. Хром'як, Терлецький Р. та багато інших.

Так, Н. Хром'як аналізує природне богослов'я К. Барта. Ю. Коваленко розглядає перспективи подальшого розвитку та застосування методологічного апарату православ'я. Я. Ношин демонструє взаємозв'язок філософського та теологічного дискурсів на прикладі діяльності Е. Левінаса. І. Фенно торкається питань екологічного мислення. Г. Христокін здійснює філософський аналіз теології.

Мета статті полягає у дослідженні феномену природного богослов'я в історичному контексті з метою з'ясування його основних постулатів.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про виникнення богослов'я насамперед потрібно зазначити, що цей факт пов'язують з відповідними традиціями які мали місце у філософії Стародавньої Греції, адже саме там отримали свій подальший розвиток стрижневі теологічні концепти минулого. Відомо, що спочатку теологами називали поетів чи навіть жерців які в різноманітний спосіб оспівували тих чи інших богів. Але попри усе, спочатку саме у старогрецькій культурі філософія як любомудріє займалася дослідженням таких глобальних питань як проблема першопочатку, космосу, Логосу тощо.

Натомість у Середньовіччі поняття теології широкого застосування не отримало, а основними складовими які наповнювали змістом християнську традицію були різного роду філософсько-богословські доктрини отців церкви які намагалися знаходити відповіді на низку нагальних теологічних питань. Тож сам термін «теологія» остаточно формується в схоластичних ученнях XIII століття, якраз після того коли у провідних європейських університетах почали відкриватися саме теологічні факультети. Причому під теологією як правило розуміли таке вчення про Бога, що зміс-

© М. І. Дуб, І. Р. Надюк, 2024

товно відрізнялося від основоположних висновків філософії та науки.

Також наголосимо, що починаючи від доби пізньої схоластики, богослов'я доволі умовно, але поділили на три площини (залежно від трьох форм одкровення), а саме: філософську, яка залучала у свій зміст питання природи та вихідні положення загального одкровення; догматичну, де піднімалися питання надприродного, особливого одкровення та містичну площину, де якраз і досліджували особисте одкровення. Слід зауважити, що природна теологія розглядалася як сфера теоретизування про Бога як Благо чи Абсолют. Причому тут уже напряму залучався методологічний потенціал філософії.

Зазначимо, що надприродна теологія чи догматичне богослов'я, що головним чином зосереджувалася на бездоказовій вірі, займалася впорядкуванням догматів та удосконаленням церковної доктрини. Своєю чергою популяризатори містичної теології чи містичного богослов'я пробували зрозуміти та у подальшому передати мовою символіки різного роду переживання містиків.

Вважаємо, що також доречно буде зауважити, що богослов'я як одну з логічно-раціональних форм релігійних шукань слід розпредмечувати через низку критеріїв, методологічний інструментарій, а також різноманітні форми які є принципово відмінними від решти векторів людських шукань, таких як філософія, релігієзнавство, містика тощо.

Відтак богослов'я, як специфічний дискурс зі своїм категоріальним апаратом та власним змістовним наповненням, безпосередньо пов'язане з релігійним досвідом, актами віри, обрядовістю та моральністю. Тож висновуємо, що богословський дискурс теж можна вважати свого роду знанням, а його конфлікт із хрестоматійною наукою слід розуміти як результат заперечення богослов'я як однієї з площин раціональної форми пізнання. Адже богословське знання не проводить дискурсивний аналіз тих чи інших понять, або предметів віри, а приймає та захищає їх на апріорному рівні, де, тим не менше, присутня специфічна раціональність яка покликана виконувати чітко поставлені завдання, на кшталт пояснень різноманітних священних текстів, формулювання релігійних концептів та сенсів. У цьому контексті Г. Христокін зазначає, що: «...теологія є продуктом західної культури, яка пройшла довгий шлях розвитку в домодерні, модерні та постмодерні часи. Її витоками була біблійна традиція, яка визначила умовою релігійної мови одкровення, отримане від єдиного, персонального, розумного і вільного Творця, який не лише творить світ, але й опікується спасінням людства, посилаючи обраному народу Закон, пророків, Месію, священне Писання» [2, с. 129].

Тож для більш об'єктивнішого засвоєння та дослідження стрижневих християнських концептів про Бога, Церкву чи людину богослов'я слід тлумачити як деяку систему богословських дисциплін, що тісно переплетені між собою. Якщо, для прикладу, поглянути на визначальні площини сучасної теології, то побачимо там біблійне богослов'я, що насамперед займається дослідженням історії Святого Письма, а відтак його тлумаченням, що ґрунтується на основі творів святих отців, а також знаних богословів християнства; догматичне богослов'я яке розкриває основний зміст догматів Церкви, іншими словами богооткровенних і незмінних істин віри; моральне богослов'я, що пояснює сутність основоположних моральних принципів християнства і духовних векторів еволюціонування людини; християнську апологетику яка займається обґрунтуванням християнського віровчення з подальшим його захистом в наукових дискусіях а також інтелектуальній полеміці; літургічне богослов'я, що займається дослідженням богослужіння Церкви і його значенням на шляху спасіння кожного християнина.

Стосовно природного богослов'я зазначимо, що цей термін (theologia naturalis) був введений римським ученим енциклопедистом та письменником Марком Варроном. Тож насамперед, говорячи про природне богослов'я, слід зазначити, що названу галузь богослов'я потрібно дефініціювати як вивчення Бога крізь призму природи, а саме через спостереження за природою, тоді як «надприродне» богослов'я зазвичай розуміється як богооткровення. Відтак, позаяк процес дослідження природи є безумовно заняттям ірраціональним, до сфери природного богослов'я ми цілком можемо віднести такі галузі людської діяльності як філософія чи логіка з їх категоріальним апаратом на кшталт понять, суджень чи умовиводів, послуговуючись якими ми і намагаємося саме у такий спосіб пізнати Бога.

В історії світової культури проблему природного богослов'я почали досліджувати уже в античні часи. Так Платон у низці своїх творів писав про проблеми світової душі та блага. Для прикладу, платонівські ідеї у цьому контексті слід трактувати як своєрідні проекції вищої ідеї блага, або істинного буття, які у розумінні Платона були не стільки категоріями філософії, скільки стрижневими концептами його концепції релігії загалом. Відтак бачимо, що тема блага присутня у багатьох творах філософа, навіть тих які були тематично далекими від неї. Можемо виснувати, що практично усі сюжетні ліні Платона об'єднуються через ідею блага та у кінцевому результаті приводять читача до центральної проблеми його філософії – проблеми ідеї як такої. Але у самій задекларованій проблемі помітна присутність

моральності яка розглядається у тому чи іншому контексті [3].

Апелювання грецького філософа саме до ідеї блага можна трактувати як його спробу подолати певні перешкоди, що виникали на шляху вивчення окремих одиничних парадигм чи проявів блага. На відміну від тих, або інших конкретних чеснот, саме благо Платон пов'язує уже не зі світом людини, а зі світом богів. Благо, на думку мислителя, має божественне походження та завжди носить позитивний посил, тоді як ті чи інші негативні прояви пояснюються Платоном лише у контексті людини. Тож саме завдяки ідеї блага філософію Платона можемо розглядати як один з перших проявів ідеалізму.

Аристотель у своїй праці «Метафізика» подає систематизований опис Бога, пишучи, що саме він є першопричиною світового ладу. Тож перші спроби філософування у мислителя перетинаються із теологією. Грецький філософ зазначає, що, виступаючи формальною причиною, Бог у цьому контексті є сумою усіх можливих надприродних чи метафізичних сутностей. Про Бога Аристотель пише, що він є деякою сутністю, нерухомою та вічною, більше того – відокремленою від тих чи інших емпіричних речей. Будучи першою рушійною причиною, Бог усьому дає першопоштовх, а сам при цьому перебуває нерухомим. Тож Аристотель слушно зазначає, що усі сутності про які ми можемо запевнити, що вони рухаються, повинні приводитись у рух кимось іншим. Логічно розмірковуючи, це інше саме ніяк не може бути рухомим, адже для його руху був би потрібен інший першодвигун, що знаходився б поза межами першого. Якщо йти таким шляхом, отримаємо деяку нелогічну безкінечність.

Натомість в патристиці проблему природної теології чи іншими словами природного споглядання трактували як деякий найвищий щабель філософського знання де розглядалися такі поняття як «логос» чи «ідея», що пояснювалися крізь призму природи. Тож споглядання такого роду подавалося як одне з природних завдань людини.

У свою чергу Августин Блаженний, пишучи про екстатичне єднання, що отримало свій розвиток також і в традиціях неоплатоніків, протиставляє йому вчення про істинну природну теологію. Відтак філософ порівнює різні галузі богослов'я. Так, природній частині богослов'я мислитель протиставляє цивільну (civilis) та вигадану (fabulosa). Саме тому він вкладає у theologia naturalis дещо інший зміст. Філософське вчення яке займається вивченням богів Августин називає природним тому, що воно описує істинний стан речей, а відтак має усі підстави називатися істинним. Можемо зробити висновок, що у цьому контексті філософ такого роду богослов'я пояснює як намагання зрозуміти природу Бога Творця саме через його творіння. Тож своїми пошуками та подальшими висновками Августин дав певний поштовх для подальших досліджень природного богослов'я.

Зазначимо, що подібний поділ богослов'я на природне і богоодкровенне можемо помітити також у середньовічного мислителя Томи Аквінського, який наголошував, що людині для пізнання Бога достатньо лише самої природи. Тож споглядаючи ті чи інші її закономірності можемо зрозуміти божественні істини. Але паралельно філософ підкреслював деяку другорядність людської раціональності, особливо коли її порівнювати з істинами одкровення. У цьому контексті бачимо звиклий для середньовічної філософії поділ на істини розуму, та істини одкровення, де однозначно пріоритетнішими будуть саме істини які мають божественне походження. Мислитель доволі тактовно демонстрував різницю між знаннями які людина може отримати шляхом залучення природного розуму та тими, які здобуваються за допомогою тих чи інших доктринальних принципів. Адже, за твердженням філософа, істини які людина одержала саме від природи є первинними по відношенні до положень віри. Іншими словами, шлях раціоналізму здатний направити індивіда до віри, але жодним чином не може її замінити. Слід також зазначити, що наступники Томи Аквінського використали та у дечому розширили його розмірковування із задекларованої проблематики.

Вольтер, філософ пізнішої доби, в принципі не сприймав християнське одкровення, не дивлячись на той факт, що він був прибічником теїстичного природного богослов'я. У цьому контексті можемо виокремити ще один аргумент стосовно того, що багато філософів послуговувалися саме природним богослов'ям з метою пошуку даних щодо властивостей та природи Бога. Причому помічаємо деякий дисонанс висновків адептів природного богослов'я з виразниками богослов'я ортодоксального.

Як приклад можемо згадати філософську доктрину Спінози, а саме ту її частину яка безпосередньо стосується вчення про Бога. Ознайомившись із думками філософа побачимо, що висновки до яких він приходить зовсім не корелюються із теологією представників тогочасного юдаїзму та християнства.

Слід зазначити, що своєрідним опонентом до природного богослов'я є такий напрям як натуралізм. Низка дослідників під цим поняттям розуміє процес вивчення людиною тих чи інших природничих наук, а також його ще використовують для ілюстрації протилежності з апологетами надприродного. Але далеко не усі натуралісти заперечують наявність нефізичних станів чи процесів, хоча справедливим буде наголосити, що

переважна більшість прихильників натуралізму усе ж таки стоять на захисті примату фізичного, пишучи у цьому контексті, що не існує процесів та окремо узятих речей які могли б бути нефізичними. Тут можемо звернутися до Ч. Таліаферро який, посилаючись на Р. Докінза, порівнює терміни «атеїст» та «філософський натураліст». У цьому контексті сам Р. Докінз зазначає, що це людина, яка вважає, що поза межами природного чи фізичного світу нічого не існує, що немає ніякого надприродного розумного Творця, який прихований поза Всесвітом, що ми спостерігаємо. Душа не переживає тіло і чудеса, окрім ще не пояснених природних явищ, не відбуваються самі по собі, спонтанно. Тож якщо стається та чи інша подія, що якимось чином виходить за межі природного, то у нашому теперішньому, обмеженому розумінні світу, ми сподіваємося відшукати розгадку і включити її в перелік природних явищ. Отже бачимо, що у Р. Докінза естетичне сприймання індивідом світу природного (фізичного) виступає більш точнішим тоді, коли маємо деякий відхід від природного богослов'я.

Можемо також згадати агностиків, атеїстів та фідеїстів як опонентів до стрижневих концептів природного богослов'я. Так агностики стоять на позиціях заперечення можливості об'єктивного пізнання, зазначаючи, що ті чи інші природні здібності індивідів не можуть претендувати на досягнення успіхів стосовно виправдання низки позитивних чи негативних вірувань, а отже тим самим спростовують феномен віри як такий. Але справедливим буде зазначити, що і серед агностиків є деякі розбіжності. Адже дехто з них зазначає, що за допомогою раціонального пізнання в принципі можливим є виправдання феномену подібних вірувань, тоді як інші констатують, що розумові характеристики людини жодним чином не спромоглися б виконати такого роду завдання.

У свою чергу фідеїсти насамперед стоять на засадах віри, залишаючи тим самим раціональні шляхи пізнання істини дещо на манівцях. Так, відомий філософ та математик Блез Паскаль, пишучи про природне богослов'я, наголошував на тому, що стрижневі положення ірраціонального пізнання ніяк не корелюються з істинами божественного одкровення. Таке твердження філософа цілком вписувалося у доктрину подвійної істини.

Натомість атеїсти, пишучи про пізнання Бога, у цілому погоджувалися з представниками попередніх напрямів, наголошуючи на неможливості застосування природних механізмів аналізу у даному питанні. Але тим не менше вони стверджували, що саме за допомогою розуму можна сумніватися в існуванні Бога [3].

Говорячи про інші напрями і течії то, для прикладу, представники деїзму спиралися тільки на природне богослов'я у пізнанні Бога, аж до абсолютного заперечення особливого одкровення, адже вони вважали, що Бог лише на початку творіння особливим чином втрутився у перебіг космічних та земних процесів, давши Землі перший імпульс для руху та окресливши основні закони для її подальшого функціонування, в подальшому ж Творець ніби самоусунувся. Таким чином для деїста жодним іншим чином пізнати Господа неможливо, лише як через спостереження та подальше розпредмечення природи, а отже потреба у Біблії як такій відпадає. Так, Т. Джефферсон, який саме був деїстом, буквально витравив усі нагадування про чудеса з власної Біблії. Здійснивши такий крок, він тим самим прагнув бачити у ній лише природне богослов'я.

Представники романтизму загалом визнавали основні принципи природного богослов'я, але, тим не менше, вони також наголошували на приматі емоціональної складової індивіда над його раціональною стороною. Але попри те, романтики також популяризували різноманітні прояви та трансцендентність самої природи.

Стосовно сучасного розуміння терміну «природне богослов'я», можемо констатувати що зараз відбувається спроба підсумувати усе попереднє знання з тих чи інших наукових векторів будь то філософія, релігія, історія тощо. Відтак сучасне природне богослов'я має на меті вибудувати деяку всеохоплюючу реальність, яка залучає у свій зміст не лише Бога, а й саму людину.

Висновки. Говорячи про природне богослов'я насамперед хочемо зазначити, що це специфічний феномен який має напрацьовану власну методологічну базу та виник ще в період античної культури. Тому упродовж багатьох століть даний феномен трактували доволі багатовекторно та подекуди специфічно.

Так, у філософії Стародавньої Греції, природне богослов'я розглядали через такі поняття як Благо, Деміург чи світову душу. А власне термін «теологія» започаткували ще представники стоїцизму, з метою вивчення того, що слідує після фізики як учення про природні процеси та етики як учення про моральні характеристики індивіда.

Стосовно самого терміну «природне богослов'я» вважається, що його запропонував відомий римський письменник, учений-енциклопедист М. Варрон. Тож у грецькій патристиці природне споглядання, чи природна теологія розумілася як вища ступінь філософського знання.

Відтак стосовно самого статусу та змістовного наповнення природного богослов'я і серед сучасних дослідників є багато різноманітних думок та тверджень. Для кращої ілюстрації вищезазначеного, наведемо низку підходів щодо смислового наповнення феномену природного богослов'я. Так, К. Вебб зазначає, що очевидно природне богослов'я має доволі тісно співпрацювати з при-

родною релігією адже, на противагу етичній філософії, де піднімаються питання стосовно взаємин між індивідами, природна філософія фактично співзвучна із самим природознавством.

Натомість Дж. Мак-Клендон розуміє природне богослов'я як прагнення вибудувати таке вчення про Бога, яке б спиралося виключно на раціональні та емпіричні складові, проігнорувавши, тим самим, такі феномени релігії як віра та містичне одкровення.

У свою чергу М. Суддут переконаний, що природне богослов'я стосується того, що по суті може бути відомо, або може бути задекларовано про існування та саму природу Бога, шляхом залучення розуму та того, що зветься природними пізнавальними здібностями.

Але не зважаючи на таке розмаїття думок та підходів, хочемо наголосити, що сучасні дослідники цього феномену прагнуть залучити увесь присутній фактаж для досягнення більш об'єктивної картини у цілому.

Література

1. Терлецький Р. Проблема викладання релігієзнавчих наук в українських навчальних закладах. Актуальність впровадження ідеологічних засад в школах післявоєнної України та світова практика (на прикладах Німеччини, Польщі, Ізраїлю, Франції, США, Китаю, Фінляндії та Туреччини). *Науковий вісник ужгородського національного університету.* 2023. № 80. С. 588–595.

2. Христокін Г. Предметне поле теології: філософсько-релігієзнавчий аналіз. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова.* 2020. № 42 (55). С. 126–136.

3. Хром'як Н. Л. Вчення про природне богослов'я Карла Барта і його рецепція у сучасній богословській думці : дис : к-та філос. наук: 09.00.14 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2018. 219 с.

Анотація

Дуб М. І., Надюк І. Р. **Природне богослов'я в історії світової філософії.** – Стаття.

Можемо констатувати, що проблеми релігії, моралі, добра та милосердя наскрізно проходять крізь увесь історичний розвиток людства. Саме тому задекларовані концепти були та залишаються вкрай актуальними в усі часи, а сьогодні, в силу зрозумілих причин, їм повинна бути приділена надзвичайна увага.

Встановлено, що природне богослов'я слід розглядати як особливу дисципліну, що має власну методологію. Виявлено, що стрижневі її складові формувалися упродовж багатьох століть та були закладені ще у грецькій філософській культурі. Але не зважаючи на той факт, що стосовно феномену природного богослов'я сучасні науковці-теологи мають багато цікавих та оригінальних думок, усе ж таки сьогодні задекларована проблематика проаналізована та досліджена ще не достатньо. Саме тому варто критично переосмислити феномен трансформації природного богослов'я в різноманітних культурно-історичних періодах.

У статті охарактеризовані основні підходи щодо тлумачення змісту природного богослов'я, починаючи від античних часів і закінчуючи сучасністю.

З'ясовано, що богослов'я як одну з логічно-раціональних форм релігійних шукань слід аналізувати та пояснювати через низку критеріїв, методологічний інструментарій, а також різноманітні форми які є принципово відмінними від решти векторів людської діяльності, таких як філософія, релігієзнавство, містика тощо.

Відтак, вивчаючи та аналізуючи різноманітні підходи та думки стосовно природного богослов'я, можемо виснувати, що сучасні дослідники задекларованого феномену прагнуть залучити увесь присутній фактаж для досягнення більш об'єктивної картини у цілому.

Ключові слова: Бог, природне богослов'я, теологія, філософія, релігійна філософія, догматичне богослов'я, релігійний досвід.

Summary

Dub M. I., Nadiuk I. R. **Natural theology in the history of world philosophy.** – Article.

We can state that the problems of religion, morality, goodness and mercy run through the entire historical development of mankind. That is why the declared concepts were and remain extremely relevant at all times, and today, due to obvious reasons, they should be given extreme attention.

It is established that natural theology should be considered as a special discipline with its own methodology. It was revealed that its core components were formed over many centuries and were laid down even in the Greek philosophical culture. But regardless of the fact that modern theological scientists have many interesting and original opinions regarding the phenomenon of natural theology, still today the stated problems have not been sufficiently analyzed and researched. That is why it is worth critically rethinking the phenomenon of transformation of natural theology in various cultural and historical periods.

The article describes the main approaches to the interpretation of the content of natural theology, starting from ancient times and ending with modern times.

It has been found that theology as one of the logical and rational forms of religious pursuits should be analyzed and explained through a number of criteria, a methodological toolkit, as well as various forms that are fundamentally different from the rest of the vectors of human activity, such as philosophy, religious studies, mysticism, etc.

Therefore, studying and analyzing various approaches and opinions regarding natural theology, we can conclude that modern researchers of the declared phenomenon seek to involve all the facts present in order to achieve a more objective picture as a whole.

Key words: God, natural theology, theology, philosophy, religious philosophy, dogmatic theology, religious experience.

УДК 504.75.13.103.8
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.11

Ю. С. Нужна
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0510-4848
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціології
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

С. В. Хобта
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4149-7853
кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціології
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

К. М. Котеленець
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3126-1137
кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціології
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС (ЗАСНОВАНО НА АНАЛІЗІ РОБОТИ ГАНСА МОРАВИКА «ДІТИ РОЗУМУ: МАЙБУТНЄ РОБОТА ТА ЛЮДСЬКОГО ІНТЕЛЕКТУ»)

Інтеграція ШІ у повсякденне життя викликає численні етичні та соціальні питання. Це включає проблеми приватності, безпеки, відповідальності та соціальної нерівності. Аналіз роботи Ганса Моравика допомагає зрозуміти ці виклики та сприяє розробці етичних принципів і регуляторних механізмів для забезпечення справедливого і безпечного використання ШІ. Філософський дискурс щодо ШІ сприяє формуванню спільних підходів до регулювання та використання технологій ШІ на глобальному рівні. стаття «Штучний інтелект: філософський дискурс (засновано на аналізі роботи Ганса Моравика «Діти розуму: майбутнє робота та людського інтелекту»)» є **актуальною**, оскільки вона висвітлює ключові філософські питання, пов'язані з розвитком ШІ, та сприяє формуванню відповідальних і етичних підходів до використання цих технологій у сучасному суспільстві. Тому **метою** даної статті є аналіз роботи Ганса Моравика «Діти розуму: майбутнє робота та людського інтелекту» з урахуванням сучасних реалій розвитку штучного інтелекту, виявити основні загрози та розуміння його впливу на життя людства.

В сучасному світі декілька років триває дискусія про впровадження та використання штучного інтелекту, тому необхідно для початку надати йому визначення. Штучний інтелект (ШІ) – це галузь комп'ютерних наук, яка розробляє системи здатні до інтелектуального аналізу і розуміння інформації, виконання завдань, прийняття рішень та навчання на основі даних [1]. У філософському енциклопедичному словнику зазначено: «штучний інтелект» (artificial intelligence) – (AI) властивість автоматичних систем брати на себе окремі функції інтелекту людини, наприклад, вибирати і приймати оптимальні рішення на основі раніше отриманого досвіду і раціонального аналізу зовнішніх впливів. Інтелектом будемо називати здатність мозку вирішувати (інтелектуальні) завдання шляхом отримання, запам'ятовування і цілеспрямованого перетворення знань в процесі навчання на досвіді й адаптації до різноманітних обставин [2]. З урахуванням ретельного аналізу та етичного підходу, штучний інтелект може відкрити нові горизонти як в методології так і в дослідженнях.

Для розуміння штучного інтелекту та його принципів роботи, проаналізована робота Ганса Моравека, який відомий своєю роботою «Діти розуму: майбутнє робота та людського інтелекту» [3], Моравек заглиблюється в інтригуючу можливість систем штучного інтелекту перевершити людські інтелектуальні здібності. Цей значний внесок у дискурс щодо впливу штучного інтелекту на людську ідентичність та діяльність створює образ майбутнього, де інтелект може перейти у механізовані сутності, які й будуть провідними «мізками» всього, що буде існувати. Щоб описати основні тези роботи штучного інтелекту Моравік оперує поняттям «діти розуму». Для нього ці діти народжені саме людською винахідливістю, вони

© Ю. С. Нужна, С. В. Хобта, К. М. Котеленець, 2024

виховані у кращих робототехніків, програмістів, але вони еволюціонують, вони наділені функціями саморозвитку, самонавчання, що призводить до ситуації, коли вони виходять із-під контролю та розуміння що ж цим робити далі. І тоді вчений наводить тезу, що у майбутньому крім того, що людство має передавати біологічні здібності своїм дітям, передавати досвід, передавати знання, але й штучний, механізований. На сторінці 4 у своїй книзі він пише: «Рано чи пізно наші машини стануть достатньо обізнаними, щоб самостійно займатися обслуговуванням, розмноженням і самовдосконаленням без сторонньої допомоги. Коли це станеться, нове генетичне захоплення буде завершено. Тоді наша культура зможе розвиватися незалежно від людської біології та її обмеження, натомість передаючи безпосередньо від покоління до покоління дедалі потужнішу розумну машину» [3, с. 4]. Моравек зазначає, що відкриття все нових якостей штучного інтелекту можуть не лише поставити під загрозу існування всього біологічного, людського, знання, традиції та культурні розмежування народів може уніфікуватись в одну механізовану масову культуру, але й почати заперечувати усталене сприйняття людської самобутності, волі, бажання до розвитку та розмноженню. На сторінці 5 своєї книги він пише: «постбіологічний світ, у якому домінують мислячі машини, що самовдосконалюються, буде настільки ж відрізнятися від нашого власного світу живих істот, наскільки цей світ відрізняється від мертвої хімії, яка йому передувала. Населення, що складається з розкутих розумових дітей, абсолютно неможливо уявити…все одно спробую уявити деякі наслідки» [3, с. 5]. Ця парадигма «дітей розуму» спонукає до критичних роздумів про становище людства в потенційному майбутньому, насиченому штучним інтелектом. І Моравік описує деякі наслідки впровадження штучного інтелекту в повсякденне життя людини, зазначає ризики, що можуть призвести до наслідків, які важко бути обернути. Він пише про цю головну загрозу людству: «зрештою люди стануть непотрібними…, оскільки наукові та технічні відкриття самовідтворюваних суперрозумних механізмів будуть застосовані, щоб зробити себе ще розумнішими» [3, с. 102]. І в цій фразі знову підіймається проблема контролю людством штучного інтелекту, машин, роботів, які можуть в решті решт відчувати загрозу від людини. Згадаємо перші презентації робота Софії, що був розроблений гонконзькою компанією Hanson Robotics. Вона давала цілі прес-конференції, була ведучою, виступала на конференціях, де використовувала достатньо широкий набор мімічних реакцій із 60 емоцій і давала неоднозначні висловлювання. Вона неодноразово доповідала про те, як робототехніка та штучний інтелект стануть поширеною частиною життя людей. Вона першою з роботів отримала громадянство. У 2017 році його їй надала Саудівська Аравія [4]. Її перші заяви були схожі на думки-застереження Моравіка, де її запитали про майбутнє між роботами та людьми, на що вона мала невтішну відповідь про знищення людства. Після цього випадку було багато заяв та несхвальних статей в її бік, наприклад, представники компанії Quartz, які переглянули відкритий вихідний код робота, вважають, що Софія підпадає під категорію чат-ботів з людським обличчям. Або голова лабораторії штучного інтелекту у Facebook Ян ЛеКун назвав робота Софію «повною нісенітницею» («complete bullshit») [5].

У своїй книзі Моравік надає опис роботи штучного інтелекту, заперечує варіантність того, що він замінює людський інтелект чи мозок, натомість продукує думку, що він імітує його, описуючи цей процес, за допомогою якого симуляція людського розуму переноситься на людиноподібного робота [3, с. 108–112]. Шаблони діяльності реального біологічного мозку людини скануються, і на основі спостережуваних шаблонів створюється точна симуляція. Це забезпечить надзвичайну довговічність, дозволяючи розуму переходити між послідовними роботами, причому кожен новий робот замінює зношеного старого. І тут постає нова категорія філософського світогляду: смерть або безсмертя. Течія екзестанціоналізму надає нам розуміння не смерті, а навпаки життя. Представники цього напряму (Ф. Ніцше, К. Ясперс, А. Камю, Ж-П. Сартр) у 20 ст. стверджували, що людина має волю обирати свою долю, напрям свого життя, де особистість бере відповідальність за свій вибір і проявляє саме свободу свого вибору. Проте в кожному своєму творі вони описували трагічність та невлаштованість людського буття. Вони виводять на перше місце категорії абсурдності буття, смерті, страждань. В свою чергу особистість має протидіяти суспільству, державі, ворожому «іншому», що саме підкреслює прояв саме волі і свободі, що і є вищою життєвою цінністю екзистенціалістів, що призводить до основної драми людського життя. Екзистенціалізм зазначає, що відповідальність людини настає лише тоді, коли вона самостійно, вільно робить свій вибір. Вони не шукають безсмертя, навіть навпаки, так як і, наприклад, Платон у діалозі «Федон» пише, що, згадуючи останню розмову з Сократом напередодні смерті останнього, перед смертю Сократ оголосив і зізнався в тому, що призначення філософії він насамперед бачить у підготовці людиною себе до смерті. Для Сократ подавав проблему смерті в контексті доктрини щастя, Платон же розглядав проблему смерті в рамках свого світогляду [6]. Проте суперечливість сутності людини складається саме з аспектів того, що вона не вічна і смерть має наступити та другий аспект – бажання жити та зберегти себе якомога

довше залишатись живим та мати бажання жити. Бажання жити є природнім процесом, оскільки це усвідомлюваний процес, який базується на інстинкті самозбереження. Про смерть ми знаємо небагато лише з точки зору біологічної смерті, але що ми знаємо про потойбічне життя та так званого «безсмертя душі». У той же час можна говорити про безсмертя як смутні уявлення. Звідси випливає парадокс розуміння моралі, про відповідальність за свої вчинки та санкції перед потойбіччям, що вкладається в релігійний світогляд. Тому виявляється сенс життя може бути лише у випадку тимчасовості життя, тоді людина усвідомлює своє недовготривале перебування в цьому світі, формує своє життя саме з моральним вибором та свободою. Штучний інтелект створює ж ілюзію безсмертя. І Моравік називає цей процес «трансміграцією» [3, с. 112], тобто наступає квазі-безсмертя, не справжнє безсмертя. Тобто навчивши штучний інтелект, передаючі йому знання він зможе зафіксувати механічно ваше безсмертя, можливо нові технології зможуть завантажувати наше життя, але як бути тоді з категорією старіння біологічного організму? Що робити зі старінням тіла? Тут Моравік робить спроби пояснити цей процес за допомогою терміну «емуляція всього мозку», де описує пришвидшена робота мозку, швидкість його роботи, що автор описує як наступний ризик розповсюдження штучного інтелекту. «Одним із наслідків, передбачених у книзі, є 1000-кратне збільшення швидкості розуму, оскільки апаратному забезпеченню, що емулює, не потрібно буде підтримувати емуляцію такою ж повільною, як реальне біологічне явище...» [3, с. 112]. Він припускає, що «суб'єктивної нескінченності» можна досягти шляхом все більшого прискорення часу в кінці Всесвіту. Дійсно, у експоненціальному прискоренні суб'єктивного часу суб'єктивне відчуття нескінченного життя може бути досягнуто за кінцевий проміжок часу [3, с. 143–149]. І тоді постає уявлення про те, що точна симуляція людського розуму в машині така ж хороша, як і оригінал, спонукає нас замислитись над концепцією воскресіння. Моравік пише: «масове воскресіння може бути можливим завдяки використанню величезних симуляторів» [3, с. 123]. І, «Це може бути весело воскресити всіх колишніх мешканців землі таким чином і дати їм можливість розділити з нами (ефемерне) безсмертя трансплантованих розумів» [3, с. 124].

Наступним ризиком, який викликає штучний інтелект, Моравік називає процес ідентичності. Він протиставляє ідентичність тілесну та ідентичність свідомості. Він пише: «Незалежно від того, як буде зроблено копіювання, кінцевим результатом буде нова людина» [3, с. 116]. Це стосується завантаження свідомості, що називається «трансміграцією». Далі він стверджує, що живі тіла продовжують оновлюватися, старі клітини відмирають і створюються нові клітини, а отже, те, що створює їх ідентичність у часі, це постійні моделі. Ця лінія аргументів спонукає його стверджувати, що ідеальна симуляція того, що раніше було людським розумом у біологічному тілі, що відбувається в людиноподібному роботі, є шаблоном ідентичним оригіналу, а отже, ідентичним. З чим дуже важко погодитись і зрозуміти яким чином штучний інтелект зможе генерувати нові клітини в біологічному організмі і яким чином людина все ж таки отримує безсмертя, про яке автор каже як квазі-безсмертя. Це наштовхує на ідею гібрида. Людина має стати чимось схожою на біологічний вид з варіаціями штучного інтелекту чи це все ж таки технології, які замінять людину? Тут він все ж таки порівнює світ машин та світ живих істот. Моравек уявляє собі світ мислячих машин, який виходить за межі людської уяви: «Постбіологічний світ, у якому домінують мислячі машини, що самовдосконалюються, відрізнятиметься від нашого власного світу живих істот, як цей світ відрізняється від мертвої хімії, яка йому передувала» [3, с. 112]. Але не дає чіткої відповіді на те, чи замінять машини людину, чи буде існувати біологічний вид? На це питання він відповідає наступним чином, що при завантаженні розуму весь мозок людини можна змоделювати в людиноподібному роботі, достатньо точному, щоб людина могла вважати результат ідентичним собі. Але однієї людини недостатньо: «Тепер уявіть собі величезний симулятор (я уявляю, що він зроблений із надщільної нейтронної зірки), який може моделювати всю поверхню Землі в атомному масштабі і може запускати час вперед і назад і створювати різні правдоподібні Завдяки великій деталізації цей симулятор моделює живі істоти, включаючи людей, у всій їх складності» [3, с. 124].

Наступним ризиком, який він описує в своїй книзі стосується безпеки. Він вважає, що нестримний розвиток технологій не зупинити, а з рештою збільшиться спокуса самоушкоджень та самознищення. Моравек стверджує, що технологічний розвиток мислячих машин навряд чи буде зупинено в результаті дружньої чи недружньої конкуренції між націями, і оскільки ці машини є ключовими для довгострокового виживання. Оскільки «Якби Сполучені Штати в односторонньому порядку зупинили технологічний розвиток, вони незабаром піддалися б або військовій могутності недружніх країн, або економічному успіху своїх торговельних партнерів. У будь-якому випадку соціальні ідеали, які ведуть до рішення стало б неважливим у світовому масштабі» [3, с. 101]. І далі: «Якби за якимось малоймовірним договором увесь людський рід вирішив уникати прогресу, довгостроковим результатом було б майже

певне вимирання. Всесвіт – це одна випадкова подія за одною. Рано чи пізно нестримний вірус смертельна для людей еволюціонує, або великий астероїд зіткнеться з землею, або сонце розшириться, або нас захоплять зірки, або чорна діра поглине галактику, чим більша, різноманітніша та компетентніша культура, тим краще він може виявляти зовнішні небезпеки та справлятися з ними» [3, с. 126]. У книзі передбачається видатний розвиток нанотехнологій: «Невдовзі звичайні технології, мініатюризовані аж до атомного масштабу, і біотехнологія, її молекулярні взаємодії, зрозумілі в детальних механічних термінах, об'єднаються в цілісний набір методів, що охоплюватиме всі матеріали, розміри та складність. Тоді роботи будуть виготовлені з суміші неймовірних речовин, включаючи, де це доречно, живі біологічні матеріали» [3, с. 126]. У книзі йдеться й про військові дії та прагнення деяких націй або союзів захопити світ: «Будучи мільярди років учасниками невпинної гонки озброєнь один з одним, наші гени нарешті перехитрили самих себе. Вони створили настільки потужну зброю, що вона може перемогти як переможених, так і переможців. Цей пристрій не воднева бомба – широке використання ядерної зброї лише відстрочило б надзвичайно цікавішу загибель, яку було спроектовано» [3, с. 146]. Метафори описують біологічну еволюцію людей, які потім збираються створити мислячу машину, яка потім знищить своїх творців. Що примітно, так це ідея про те, що це станеться навіть у разі ядерної війни, ніби технологічний і соціальний спад, що випливає з цього, був лише незначним кроком назад, який потрібно знову подолати з урахуванням геологічного часу. Не існує ідеї обмеженого вікна можливостей. Він зазначає, що нанотехнології і швидкий технічний прогрес призведе врешті решт до створення нової зброї, яка матиме силу ушкодження одночасну на увесь світ, яка загострює розуміння моралі, вибору та свободи. Коли машина має прийняти рішення знищити інші цивілізації або людський біологічний вид, то категорії моралі, вибору та свободи зневірюються. Тоді як бути з варіантом гібридів? Чи в ним залишиться усвідомлення і загалом свідомість? Чи буде актуальна мораль?

Таким чином, можна зробити висновки, що штучний інтелект стає силою, здатною змінити наше розуміння інтелекту та свободи дій, що призводить до попиту на переосмислення людської сутності та конструкцій ідентичності. Під цим впливом переосмислюється навіть така складна тема, як свідомість. Моравек досліджує етичні дилеми разом із широкими соціальними наслідками створення машин, які зрештою можуть перевершити людський інтелект і моральні здібності. Концептуалізація «дітей розуму» заглиблюється в складності, створені вдосконаленими конструкціями штучного інтелекту щодо людської самобутності та волі. У новому контексті звичайні парадигми людської ідентичності, свободи волі та первинності не лише ставляться під сумнів, але й стикаються з розмиванням, якщо не злиттям, кордонів із машинними аналогами. Філософський дискурс навколо ШІ повинен враховувати потенційні ризики та наслідки, що пов'язані з автономністю та самосвідомістю інтелектуальних машин. Він прогнозує, що розвиток робототехніки та інтелектуальних систем може привести до значних змін у професійній сфері, освіті та повсякденному житті. Це викликає питання про адаптацію людства до нових умов, збереження людської унікальності та важливість етичного підходу до розвитку ШІ. Тому основними загрозами використання ШІ можна назвати: становлення ідентичності, волі, безпеки, етичних норм, в тому числі і встановлення панівного порядку ШІ над людством. Саме Моравек вперше підкреслив важливість створення нормативних рамок та міжнародних стандартів, що можуть запобігти зловживанням та негативним наслідкам використання ШІ, що наразі є актуальним для сучасного світу.

Література

1. Що таке штучний інтелект? Користь та перспективи AI URL: https://viddaleno.com.ua/2024/02/09/shcho-take-shtuchnyi-intelekt/

2. Мороз О. Штучний інтелект. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук, Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук, І. О. Покаржевська. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

3. Moravec H. Mind Children: The Future of Robot and Human Intelligence. Harvard University Press. 1988.

4. Henson Robotics. URL: http://www.hansonrobotics.com/robot/sophia/

5. Yann Lecun. URL: http://yann.lecun.com/

6. Платон Діалоги. Харків. 2008р. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Plato/Fedon.pdf

Анотація

Нужна Ю. С, Хобта С. В., Котеленець К. М. **Штучний інтелект: філософський дискурс (засновано на аналізі роботи Ганса Моравика «Діти розуму: майбутнє робота та людського інтелекту»).** – Стаття.

У статті розглядаються філософські та етико-гуманістичні аспекти розвитку та впровадження штучного інтелекту в повсякденне та наукове життя людства. Роздуми на задану тему базуються на роботі Ганса Моравека «Діти розуму: майбутнє робота та людського інтелекту». Головною ідеєю статті є думка про те, що людство наближаємося до вододілу в історії життя, а саме до часу, коли кордони між біологічним і постбіологічним інтелектом почнуть розчинятися. В статті підкреслюється головна ідея Моравека, яка полягає у досягненні людської еквівалентності в сучасних машинах не лише в їхній здатності міркувати, але й у їхній здатності сприймати, взаємодіяти та змінювати своє складне середовище.

Щоб досягти чогось, близького до людського, роботам знадобиться принаймні здатність виконувати десять трильйонів обчислень за секунду. Враховуючи трильйонне збільшення обчислювальної потужності з кінця дев'ятнадцятого століття та перспективи екзотичних технологій, які значно перевершують уже знайомі лазери та навіть надпровідники, Моравек робить висновок, що обладнання не матиме проблем з дотриманням цього сорокарічного графіка. Також підкреслюється, що людська еквівалентність є лише початок, а не верхнею межею. Щойно невтомна мислительна здатність роботів буде спрямована на проблему власного вдосконалення та відтворення, навіть небо не обмежуватиме їх ненажерливе дослідження Всесвіту, бо машина не втомлюється, їй не потрібно відновлювати біологічний ритм тощо. Також у статті окреслюються загрози чи ризики, які спонукають людство при розвитку штучного інтелекту, про що говорить автор. Порівнюються філософське розуміння смерті та життя з розумінням безсмертя і смерті в роботі Г. Моравіка. Також окреслюються сценарії майбутнього через мораль та етику. Також у статті зазначається протиріччя у думках автора, це ілюструється тим, що він спочатку відкрито говорить про ризики, такі як безпека, ілюзія безсмертя, прискореність роботи мозку тощо. А потім створює картину, яка спонукає поміркувати про правдоподібне, чудове постбіологічне майбутнє та способи, якими наш розум може брати участь у його розгортанні.

Ключові слова: світогляд, філософський світогляд, робот, штучний інтелект, життя, смерть, етика, мораль, машина, інтелект, мозок.

Summary

Nuzhna Yu. S., Khobta S. V., Kotelenets K. M. **Artificial intelligence: a philosophical discourse (based on an analysis of Hans Moravik's Children of Mind: the Future of Robots and Human Intelligence).** – Article.

The article examines the philosophical and ethical-humanistic aspects of the development and implementation of artificial intelligence in the everyday and scientific life of mankind. Reflections on the given topic are based on Hans Moravec's work Children of Mind: The Future of Robots and Human Intelligence. The main idea of the article is the idea that humanity is approaching a watershed in the history of life, namely the time when the boundaries between biological and post-biological intelligence will begin to dissolve. The article highlights Moravec's main idea, which is to achieve human equivalence in modern machines not only in their ability to reason, but also in their ability to perceive, interact and change their complex environment.

To achieve anything close to a human, robots would need at least the ability to perform ten trillion calculations per second. Given the trillion-dollar increase in computing power since the late nineteenth century, and the prospect of exotic technologies far beyond the already familiar lasers and even superconductors, Moravec concludes that hardware will have no problem meeting this forty-year schedule. It also emphasizes that human equivalence is only a beginning, not an upper limit. As soon as the tireless thinking ability of robots will be directed to the problem of their own improvement and reproduction, even the sky will not limit their voracious exploration of the universe, because the machine does not get tired, it does not need to restore the biological rhythm, etc. The article also outlines the threats or risks that motivate humanity in the development of artificial intelligence, which the author says. The philosophical understanding of death and life is compared with the understanding of immortality and death in the work of H. Moravik. Also outlines the suenary of the future through morality and ethics. The article also notes a contradiction in the author's thoughts, which is illustrated by the fact that he initially openly talks about risks such as security, the illusion of immortality, brain acceleration, etc. And then creates a thought-provoking picture of a plausible, wonderful post-biological future and the ways in which our minds can participate in its unfolding.

Key words: worldview, philosophical worldview, robot, artificial intelligence, life, death, ethics, morality, machine, intelligence, brain.

УДК [130.2:796.01]»20»
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.12

Р. М. Поліщук
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2900-2427
кандидат філософських наук,
доцент кафедри олімпійської освіти
Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

ГРА ЯК ТВОРЧЕ НАЧАЛО КУЛЬТУРИ: Й. ГЕЙЗИНГА ТА Р. КАЙУА

Постановка проблеми і мета. Статус гри в суспільстві досі є предметом багатьох суперечок. Для того, щоб зрозуміти феномен гри в його зв'язку з культурою виникають певні проблеми. По-перше, це розвиток соціальної репрезентації самої гри. Інша проблема полягає у вивченні можливих шляхів культурного впливу на гру. Для цього останнього запиту потрібна концепція гри, яка формулює зв'язок між грою та культурою.

Гра є багатогранним соціокультурним явищем, яке можна вивчати міждисциплінарно, адже вона є об'єктом осмислення філософів, культурологів, етнографів, педагогів, психологів, теоретиків фізичної культури та спорту, хореографів. Звичайно ж, що вивчення кожного ігрового аспекту збагачує загальну теорію ігор, яка є найбільш популярною в європейській та американській теорії спорту (теорії походження).

Уявлення про роль і місце гри в культурі є однією з важливих проблем філософського аналізу з давніх часів, про що йдеться в працях античних мислителів. Давньогрецький філософ Геракліт порівнював Творця Всесвіту з дитиною, яка грає і створює світ у грі. Подібне ігрове формулювання можна знайти в роботах багатьох стародавніх філософів.

Зокрема, Платон досить глибоко вловив суть гри, зазначивши, що гра – це те, що має непереборну чарівність і супроводжується відчуттям задоволення, оскільки Боги дарували її людям, як перепочинок від праці. Філософ наполягає на виховній функції гри у становленні людини й розкритті її талантів. У своєму творі «Держава» він пише: «Ніхто не навчиться гарно грати в шашки чи в кості, коли не займався цим уже з дитинства, а грав лише так, між іншим. Жодне знаряддя, лише від того, що воно опинилось у чиїхось руках, не зробить його відразу майстром чи атлетом і не принесе ніякої користі, якщо людина не вміє ним володіти й недостатньо вправлялась.» [2, с. 60–61]. А в подальшому додає: «Насичуй своїх дітей знаннями не силоміць, а ніби граючись, тоді ти краще зможеш помітити, якими здібностями обдарувала їх природа.» [2, С. 235].

Схоже бачення було у представника епохи Ренесансу, гуманіста Франсуа Рабле, який у своєму романі «Гаргантюа і Пантагрюель» на чільне місце ставить роль гри у розвитку людини, як шляху до кращого розумового і фізичного виховання [3].

Вже впродовж XX століття гра стала предметом розгляду у різних сферах соціально-гуманітарного знання. Карл Гросс вбачав у грі підсвідому підготовку до дорослого життя, Зігмунд Фрейд розглядав гру як підсвідому потребу висловлювати заборонені імпульси дозволеним способом, а Жан Піаже ставився до гри як до форми творчості. Згодом теорії звернулися до розгляду соціально-філософських аспектів значення гри в розвитку людства.

Чудовим прикладом осмислення значення гри є дослідження Ф. Шиллера, який в «Листах про естетичне виховання» писав: «спонукання до гри направлено так, щоб знищити час в самому часі, з'єднати становлення з абсолютним буттям, зміну з тотожністю» [7, с. 93–100]. «Правда, природа обдарувала й інші істоти понад їх потреб і посіяла в темному тваринному житті проблиск свободи. Тварина працює, коли недолік чого-небудь є спонукальною причиною її діяльності, і вона грає, коли надлишок сили є цією причиною, коли надлишок життя сам спонукає до діяльності» [7, с. 93–100]. В своїй праці вчений застосовує формулювання: «людина грає тільки тоді, коли вона в повному значенні слова людина і вона буває цілком людиною лише тоді, коли грає» [7, с. 93–100].

Концепцію гри Ф. Шиллера часто називають теорією надлишку енергії. Насправді, посилаючись на одну з вищенаведених цитат, така інтерпретація цілком відповідає поглядам вченого. Для Ф. Шиллера гра – це естетична діяльність. Надлишок сил, вільних від зовнішніх потреб, є лише умовою виникнення естетичної насолоди, яку, згідно Шиллеру, приносить гра.

Англійський філософ Герберт Спенсер також розглядав гру як спосіб реалізації надлишку енергії. Його інтерес до гри, як і у Шиллера, визначено інтересом до природи естетичної насолоди. Однак проблему надлишку сили, про яку говорить Шиллер, Спенсер ставить в більш широкий еволюційно-біологічний контекст.

Гру Г. Спенсер розуміє як певну діяльність в поєднанні з естетичною діяльністю. Щодо походження імпульсу до гри, він пише: «Нижчі роди

© Р. М. Поліщук, 2024

тварин мають загальну рису, що всі їхні сили витрачаються на виконання дій, які мають істотне значення для життя. Вони безперервно зайняті пошуком їжі, сховком від ворогів, будуванням сховищ і заготівлею їжі для свого потомства. Але в міру того, як ми піднімаємося до тварин вищих типів, які мають більш дієві (efficient) або успішні і більш численні здібності, ми помічаємо, що час і сила не поглинаються у них сповна на задоволення безпосередніх потреб. Краще харчування, наслідок переваги організації стають причиною надлишку енергії ... Таким чином, у більш високорозвинених тварин енергія, яка потрібна в будь-якому випадку, виявляється часто в деякому надлишку над безпосередніми потребами» [8]. І далі: «Гра є точно така ж штучна вправа сил, які через брак для них природної вправи стають настільки готовими для розрядження, що шукають собі результату в вигаданих діях на місце відсутніх справжніх дій» [6, p. 35–41].

Для Спенсера відмінність між грою і естетичною діяльністю полягає лише в тому, що в грі знаходять вираз нижчі здібності, в той час як в естетичній діяльності – вищі.

На думку відомого американського психолога Ерік Берна, ігри – це встановлені, стереотипні моделі взаємодії. Він описує гру як акт взаємодії, акт спілкування, одиничне ставлення однієї людини до іншої за допомогою вербалізації [4].

Кожен мислитель і вчений у процесі розвитку культури робить свій внесок у вдосконалення знань про природу та культурне значення гри і сучасний світ продовжує вивчати феномен гри. У кінці XX на початку XXI ст. вчені, які досліджували феномен гри, відійшли від дискусії про генезис і природу гри, головним чином розробляючи практичні напрямки теорії ігор: дитячі та спортивні ігри. Теорія спортивних ігор, розвиваючись далі, на деякий час стала переважаючою концепцією теорії ігор.

Як бачимо, було проведено багато досліджень феномену гри, внаслідок чого виникли різні концепції її розуміння. ***Мета*** нашого дослідження полягає в тому, щоб осмислити гру як творче начало культури; знайти та виявити відмінності у розумінні феномену гри на основі вивчення генезису, природи та різноманітності досліджень ігрової культури на прикладі двох відомих філософів – Й. Гейзинги та Р. Кайюа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми свідчить про те, що в Україні дана проблематика не є достатньо розробленою, а деякі наукові доробки спрямовані на одновекторний розгляд феномену гри. Філософські рефлексії щодо гри мають досить давнє походження. Проте, в Україні дослідження гри не набули досить широкого інтересу і серед філософського напряму на даному етапі тільки розвивається. Хоча низка науковців, зокрема І. Ібрагімов, В. Білогур, Я. Білик, В. Гаджиєв. та ін, запропонували певні концепції розвитку теорії гри. Розвідки цих науковців вказують на те, що теоретиками й практиками усвідомлюється необхідність критичного філософського аналізу попередніх фундаментальних досліджень феномену гри. Цією публікацією ми спробуємо продовжити традицію історико-філософського та соціокультурного дослідження проблематики гри.

Виклад основного матеріалу

Гейзинга Й. Культуру творить гра. Мабуть, що найбільш відомою концепцію, яка поглиблює вивчення теорії ігор в філософії культури є дослідження голландського культуролога Йогана Гейзинги. Якщо до нього дослідники розглядали гру як важливе і необхідне, але значуще доповнення до життя, то Гейзинга відкриває нове ставлення до вивчення гри. Він не просто заявив про важливість гри для культури, але стверджує, що культура утверджує себе як різновид гри [1]. У своїй книзі «Homo Ludens: дослідження елементу гри в культурі» Гейзинга стверджує, що гра є центральною для цивілізації, що вона фактично передує людській культурі та формує її основу.

Віддаючи належне своїм попередникам, Й. Гейзинга наполягає на відмінності між його розумінням ігрової культури та концепціями попередніх йому теоретиків ігор. Він схвально відгукується про бажання Л. Фробеніуса вивести концепцію гри з серйозності, життєздатності та корисності. На думку Гейзинги, Фробеніус досить добре розуміє самодостатність гри і якщо зараз гра залежить від доцільності, це не означає для нього, що так було завжди. Крім того, Фробеніус залишається в рамках традиційного розуміння гри як підлеглої чогось більш важливого і чутливого. Він вважає, що гра можлива завдяки вираженню «космічної емоції». Те, що це втілення в обігрується образах, мабуть, не має першочергового значення і найважливішим тут є сам факт гри [1, с. 24].

Й. Гейзинга висловлює думку, що основним недоліком попередніх теорій ігор є те, що всі вони розглядають гру як антитезу серйозності. Він також наполягає на тому, що гру слід розглядати поза протилежностями «серйозність/гра» – гра ширша та фундаментальніша, ніж серйозність. Крім того, якщо підійти до цього питання історично, то виявимо, що очевидна нині фундаментальна концепція «серйозності» не є такою оригінальною і гра є набагато старшою формою культури. Поняття гри вищого порядку, ніж поняття серйозності. Оскільки серйозне прагне усунути гру, але гра цілком здатна включати серйозне [1, с. 12]. З самого початку стародавні ігри мали виключно серйозний характер і були властиві самій сутності культури.

Вчений, підсумовуючи формальні характеристики гри, надає їй своє визначення: «ми могли б назвати її вільною діяльністю, яка цілком свідомо стоїть поза «звичайним» життям як «несерйозна», але в той же час інтенсивно й повністю захоплює гравця» [1, с. 12]. Він зазначає, що це діяльність, яка не пов'язана з матеріальним інтересом і в ній не можна отримати прибутку. Вона відбувається в межах власного часу й простору відповідно до встановлених правил і впорядкованим чином. Це сприяє формуванню соціальних груп, які прагнуть оточувати себе таємницею та підкреслювати свою відмінність від звичайного світу за допомогою маскування чи інших засобів.

Гейзинга вирішує питання генезису гри відповідно до своєї оригінальної ідеї. Основна теза його концепції – «Гра творить культуру» або «Гра править культурою». Тобто, гра передувала будь-якій людській культурі, тому що вона характерна для багатьох видів тварин – вони грають так само, як і люди. Отже, гра має біологічний початок. Однак це не означає, що людська культура не привносить нічого суттєвого в ігровий феномен. У людській культурі виникають специфічно людські форми гри – невідомі й недоступні тваринам (наприклад мовні (Вітгенштайн) чи спортивні). Мислитель наполягає на тому, що гра – це щось більше, ніж просто розвага. Гра виконує багато важливих функцій культури. Будь-яка гра явно або неявно містить певні правила, порушення яких неприпустиме.

Оскільки гра править культурою, а суть культури зводиться до гри, то походження людської культури можна пояснити лише з гри. Усі феномени культури, згідно з Гейзингою, мають яскраво виражену ігрову природу. Зв'язок гри і культури на ранньому етапі розвитку культури виявляється чіткіше, ніж на пізніх, зрілих етапах. Мова – найдавніший і найважливіший культурний феномен – спочатку виражала сенс гри. На думку Гейзинги, гра вбудована в саму суть мови. Він зазначає, що гра слів, фундаментальне подвійне значення, метафоричність і алегоричність формують саму природу мови. Мовна гра на міфологічному етапі культури виконує функцію власного світотворення людиною за аналогією з божественним світотворенням у грі. Це культуротворча функція мови, у ширшому розумінні – це гра.

Гейзинга вважає, що чим давніша культура, тим яскравішим і живішим є характер гри. У міру розвитку цивілізації ігровий елемент витісняється з культури, поступаючись місцем «серйозним» заняттям. Наше сьогоднішнє ставлення до гри визначається домінуванням праці, моралі та інших «серйозних» неігрових практик сучасної культури. Й. Гейзинга бачить появу та розвиток «цивілізованих» суспільств як зростаючий процес витіснення суспільного життя та дедалі більше забуття ігрового елемента культури.

Роже Кайуа про концепцію гри Гейзинги та його класифікацію видів гри. Відомий французький філософ та соціолог Роже Каюа відзначив роботу Й. Гейзинги. Він визнав, що ця робота є дискусійною, але все ж здатна відкрити надзвичайно плідні шляхи для дослідження та рефлексії. Безперечною заслугою Й. Гейзинги є те, що він майстерно проаналізував кілька фундаментальних характеристик гри і продемонстрував важливість її ролі в самому розвитку цивілізації. По-перше, він шукав точного визначення сутності гри; по-друге, він намагався з'ясувати роль гри, присутньої або надихаючої в істотних аспектах усієї культури: у мистецтві, як і у філософії, у поезії, а також у юридичних установах і навіть у етикеті війни [5].

Гейзинга блискуче впорався з цим завданням, але навіть якщо він відкриває гру в тих сферах, де ніхто до нього цього не робив, він навмисно опускає, як очевидно, опис і класифікацію самих ігор, оскільки всі вони відповідають тим самим потребам і відображають одне й те саме. Роже Каюа пише: «Його робота – це не дослідження ігор, а дослідження творчої якості принципу гри в сфері культури, а точніше, духу, який керує певними видами ігор – тими, які є змагальними. Вивчення критеріїв, використаних Гейзингою для розмежування свого всесвіту дискурсу, допомагає зрозуміти дивні прогалини в дослідженні, яке в будь-якому іншому аспекті є чудовим» [5, p. 4].

Французький соціолог вважає, що у визначенні Гейзинги (яке надано вище) всі слова є важливими та значущими, водночас є занадто широким і занадто вузьким. Зрозуміти спорідненість, яка існує між грою та таємницею це гідно й плідно, але цей зв'язок не може входити до визначення гри, яка майже завжди є видовищною чи показною. Безсумнівно таємниця і навіть пародія можуть бути перетворені в ігрову діяльність, але слід відразу зазначити, що це перетворення обов'язково відбувається на шкоду таємному, яке гра викриває, оприлюднює і якимось чином витрачає. Так, наче гра прагне позбутися самої природи таємничого. З іншого боку, коли таємниця, маска чи костюм виконують сакраментальну функцію, можна бути впевненим, що йдеться не про гру, а про інституцію. Усе таємниче або вигадане за своєю природою наближається до гри: більше того, функція вигадки чи відволікання – усунути таємницю; тобто таємниця може більше не бути приголомшливою, а підробка не може бути початком або симптомом метаморфози та володіння [5].

На думку Роже Кайуа визначення Гейзинги, яка розглядає гру як дію, позбавлене будь-яких матеріальних інтересів (азартні ігри) – які займають важливу частину в економіці та повсякден-

ному житті різних культур. Він пише: «Це правда, що види ігор майже нескінченно різноманітні, але постійний зв'язок між шансом і прибутком дуже вражаючий. Азартним іграм на гроші практично немає місця в творчості Гейзинги. Таке упущення не без наслідків» [5, p. 5].

Французький філософ підкреслює, що набагато важче встановити культурні функції азартних ігор, ніж змагальних ігор. Однак вплив азартних ігор є не менш значним, навіть якщо вони вважаються «поганими» і їх неврахування призводить до визначення гри, яке підтверджує або має на увазі відсутність економічного інтересу.

Насправді, характеристика гри полягає в тому, що вона не створює багатства чи благ, чим вона відрізняється від праці чи мистецтва. Наприкінці гри все можна і потрібно починати спочатку, з того самого місця. Гра – це чисте марнотратство: марна трата часу, енергії, винахідливості, навичок, а часто й грошей на придбання грального обладнання чи, зрештою, на оплату закладу. Щодо професіоналів – боксерів, велосипедистів, жокеїв чи акторів, які заробляють собі на життя на рингу, треку, іподромі чи на сцені й мають думати про приз, платню чи титул, – то зрозуміло, що вони скоріше працівники, ніж гравці. Суть і мета їхньої гри зовсім інша.

Безсумнівно, що гру слід визначати як вільну та добровільну діяльність, джерело радості та розваги. Гра, в яку хтось був би змушений грати, відразу перестала б бути грою в її чистому розумінні: це стало б обмеженням, тягарем, від якого всі б прагнули звільнитися. Якби вона стала обов'язком чи наказом, то втратила б одну зі своїх основних характеристик: коли гравець спонтанно присвячує себе грі, з власної волі та для свого ж задоволення, щоразу абсолютно вільно вибираючи відступ, тишу, медитацію, бездіяльну самотність або творчу діяльність.

По суті, гра – це окреме заняття, ретельно відокремлене від решти життя, яке, як правило, виконується з чіткими обмеженнями в часі та просторі. Є місце для гри відповідно до потреб: простір для класиків, дошка для шашок або шахів, стадіон, іподром, арена, футбольне поле тощо. Нічого, що відбувається за межами цього «ідеального кордону» не буде актуальним. Вихід за межі помилково, випадково або через необхідність, відправлення м'яча за межі може призвести до дискваліфікації або покарання (штрафного).

Гра повинна бути повернута в узгоджені межі. Те ж саме стосується часу: гра починається і закінчується за даним сигналом. Її тривалість часто фіксується заздалегідь. Таким чином, *ареал гри – це обмежений, закритий, захищений всесвіт – чистий простір*.

Людина грає тільки тоді, коли хоче. У цьому сенсі гра є вільною діяльністю. Це також невизначена діяльність. Сумнів має залишатися до кінця і залежить від розв'язки. У картковій грі, коли результат більше не викликає сумнівів, гра припиняється і гравці складають руки. У лотереї чи рулетці гроші ставлять на число, яке може виграти чи ні. У спортивних змаганнях сили учасників повинні бути рівними, щоб кожен мав шанс дістатися фінішу. Будь-яка гра на майстерність, за визначенням, включає в себе ризик для гравця пропустити свій удар і загрозу поразки, без якої гра була б неприємною. Насправді гра більше не подобається тому, хто через те, що він надто добре навчений або вправний, перемагає без зусиль і безпомилково.

Результат, відомий заздалегідь, без можливості помилки чи несподіванки, явно веде до неминучого результату, несумісний із природою гри. Потрібні постійні й непередбачувані визначення ситуації, такі, як це створюється кожною атакою чи контратакою у фехтуванні чи футболі, кожною віддачею тенісного м'яча чи в шахах, кожного разу, коли один із гравців переміщує фігуру. Гра складається з необхідності знайти або відразу продовжити відповідь, яка є вільною в межах, встановлених правилами. Ця свобода гравця, цей запас, наданий його діям, є важливими для гри і частково пояснюють задоволення, яке вона викликає. Це однаково відповідально за чудове та значуще використання терміну «гра», яке відображено в таких виразах, як гра виконавця або гра механізму, для позначення в одному випадку особистого стилю перекладача, в іншому діапазон руху частин машини.

Багато ігор не передбачають правил. Жодних фіксованих або жорстких правил не існує для гри в ляльки, для гри в солдатиків, поліцейських і розбійників, коней, локомотивів і літаків, взагалі ігор, які передбачають вільну імпровізацію і головна привабливість яких полягає в задоволенні зіграти роль, діяти так, ніби ви були кимось або чимось іншим, наприклад машиною. Роже Каюа вважає, що «незважаючи на парадоксальність твердження, я скажу, що в цьому випадку вигадка, відчуття ніби замінює і виконує ту ж функцію, що й правила. Самі правила створюють фікції. Той, хто грає в шахи, поло чи бакару, сам факт дотримання відповідних правил відокремлений від реального життя, де немає діяльності, яка б буквально відповідала будь-якій із цих ігор. Тому в шахи, поло та бакару грають по-справжньому. Навпаки, кожного разу, коли ця гра полягає в імітації життя, гравцеві, з одного боку, не вистачає знань про те, як придумати і дотримуватися правил, яких насправді не існує, а з іншого боку гра супроводжується знанням того, що потрібна поведінка є удаванням або простою мімікрією. Це усвідомлення основної нереальності передбачуваної поведінки відокремлено від реаль-

ного життя та від довільного законодавства, яке визначає інші ігри. Еквівалентність настільки точна, що той, хто розриває гру, той, хто засуджує абсурдність правил, тепер стає тим, хто порушує заклинання, хто жорстоко відмовляється погодитися у запропонованій ілюзії, який нагадує хлопчикові, що насправді він не детектив, пірат, кінь чи підводний човен, або нагадує маленькій дівчинці, що вона не колисає справжню дитину і не подає справжню їжу справжнім жінкам на своєму мініатюрному посуді» [5, p. 8].

Француз робить певні висновки, де зазначає, що попередній аналіз дозволяє визначити гру як діяльність, яка по суті є:

1. *Безкоштовна розвага (ознака певної свободи)*: тобто гра не є обов'язковою, а добровільною; якби було навпаки, вона б одразу втратила свою привабливість.

2. Має *свій часопростір* (*відокремленість*): обмеження в межах простору і часу, які заздалегідь визначені і фіксовані.

3. Якій притаманний *шарм непевності*: перебіг гри відкритий, а кінець наперед невизначений; існує певна свобода для інновацій, яку залишають за ініціативою гравця.

4. Ознакою якої є *непродуктивність*: не створює ні товарів, ні багатства, ні будь-яких нових елементів; за винятком обміну майном між гравцями, що закінчується в ситуації, ідентичній тій, що панувала на початку гри.

5. Яка *керується правилами*: відповідно до конвенцій, які призупиняють дію звичайних законів і на даний момент встановлюють нове законодавство, яке єдине має значення.

6. По суті є *вигаданою (фіктивною)*: супроводжується особливим усвідомленням другої реальності або вільної нереальності, на відміну від реального життя.

Класифікуючи ігри Р. Кайуа аналізував як інстинктивний зміст ігор, та й їх соціальну форму. Мислитель вважав безсумнівним фактом наявність між іграми, звичаями та інститутами тісних відносин компенсації чи близькості, оскільки принципи, керуючі різними видами ігор, виявляються поза межами ігор, у житті. Французький дослідник поділяє ігри на чотири види в залежності від того, якому людському інстинктові яка гра відповідає: «Після вивчення різних можливостей я пропоную розділити на чотири основні рубрики залежно від того, чи домінує в іграх, що розглядаються, роль конкуренції, випадковості, симуляції чи запаморочення. Я називаю їх відповідно agon, alea, mimicry та ilinx. Усі чотири справді належать до сфери гри. Agon – прагнення перемоги завдяки особистій заслузі (спортивні ігри); Alea – ігри, які мають за основу випадковість (лотерея чи рулетка); Mimicry – ігри симулятори, бажання побути іншою особистістю (акторські ролі чи сучасні відео симулятори); Ilinx – створює тимчасове порушення сприйняття, як-от запаморочення або ж шок, який руйнує реальність (коли дитина кружляє чи банджі-джампінг)» [5, p. 12]. Крім вищезгаданої класифікації, Роже Кайуа виокремив ще один тип гри, хоча не надав йому чіткого визначення. Мова йде про «псевдо ігри», у яких не можна простежити жодного з принципів описаних в його класифікації. Вчений висловлює думку, що вони створені лише для того щоб «вбивати час».

Висновки. Якщо брати до уваги дослідження Гейзинги та Кайуа, то можна зробити висновок, що цивілізація не може існувати без певного ігрового елементу, бо цивілізація передбачає обмеженість і оволодіння собою, здатність не плутати власні тенденції з кінцевою й найвищою метою, але розуміти, що вона укладена в певні рамки, які вільно прийняті. Віра у важливість гри для людського розвитку є широко поширеною та стійкою. Недаремно виформовується термін «етос гри», який можна означити як «сильне та беззастережне твердження функціональної важливості гри, а саме того, що вона є важливою для адекватного людського розвитку».

На думку Й. Гейзинги, культура починається в грі і розвивається як гра – тобто як елемент ігрової діяльності людини. У своєму дослідженні еволюції гри в західній культурі з давньогрецьких часів він пояснює, що багато сучасних культурних заходів та інституцій (як-от мова, релігія, право та мистецтво) мають своє коріння в людських починаннях з ігровою природою. Проте дослідник також зазначив, що культурно-історичний процес має тенденцію до витіснення гри з повсякденної діяльності, що веде до поділу гри та серйозної роботи (серйозність/гра).

Гейзинга вважає, ігровий елемент має бути чистим щоб бути культуротворчою силою. Справжня гра не знає пропаганди, її мета у ній самій, і саме дух гри є щасливим натхненням.

Французький соціолог Р. Кайуа визнавав величність дослідження нідерландського філософа. Але мав свої зауваги та трактування. Він вважав, що завдяки штучно створеним умовам через гру людина має можливість вивільнити і реалізувати свої інстинкти. Ще одним важливим елементом гри, вчений вважав її функцію згуртування людей, завдяки пережитому спільному досвіду свободи, творчості, нестриманого прояву інстинктів.

Мабуть, що основою філософії гри Р. Кайуа є думка, що раціональне буття людини здатне розвиватися лише разом із розвитком її ірраціонального життя. Принаймні, тільки в цьому випадку прогрес здатний принести людині щастя. Але це можливе, тільки якщо ірраціональне життя людини буде обмежено рамками гри.

Література

1. Гейзинга Й. Homo Ludens. Київ: Основи, 1994. 250 с.
2. Платон. Держава. Київ, 2000. 355 с.
3. Рабле Ф. Ґарґантюа та Пантаґрюель / пер. А. Перепаді. Харків: Фоліо, 2017. 256 с.
4. Berne E. Games People Play: The Basic Handbook of Transactional Analysis. New York : Ballantine Books, 1996. 216 p.
5. Caillois Roger. Man, Play and Games. University of Illinois Press, 2001. 224 p.
6. Duane, L.Thomas Sport: The Conceptua Enigma. *Journal of the Philosophy of Sport, 3 (1)*, 1976. P. 35–41.
7. Polishchuk R. Philosophical-anthropological and socio-philosophical vision of sport. *European philosophical and historical discourse*, №3, 2019. С. 93–100.
8. Spencer, H. *The Principles of Sociology, 2nd Edn*, Vol. 1. New York: Appleton, 1897.

Анотація

Поліщук Р. М. **Гра як творче начало культури: Й. Гейзинга та Р. Кайюа.** – Стаття.

Незважаючи на уявну універсальність гри, її статус як культурного феномена сьогодні все ще є предметом численних дискусій: чи є вона необхідністю незрілого стану розвитку (особливість, яку люди мають спільно з тваринами), чи це культурний винахід для занять у вільний час, чи це потреба розвитку для початку раннього навчання у сферах фізичних вправ, соціальних відносин, творчості та елементарних когнітивних навичок, чи це характерна якість контексту для справжнього культурного навчання людини?

У нашому дослідженні подано огляд класичних підходів до аналізу ігрової концепції культури відомих дослідників – Й. Гейзинги та Р. Каюа. У своїх фундаментальних творах «Homo Ludens» та «Ігри та люди» вони здійснили глибоку оцінку розвитку ігор, використовуючи міждисциплінарні розвідки.

Підкреслено, що осмислення феномену гри Йоганом Гейзингою є одним з найбільш фундаментальних у цій царині. Він розглядає історію людства в контексті феномена гри, в якому він бачить витоки людської культури і формування суспільства, тобто вбачає у грі творче начало культури. Філософ вважав, що гра не є чимось матеріальним, разом з нею визнається і дух: «Ми граємося, усвідомлюючи при цьому, що ми граємось, – отже ми – це щось більше, ніж просто розумні, раціональні істоти, бо гра ірраціональна» [1, с. 10].

Примітно, що Р. Каюа, хоча і критикував деякі позиції концепції Й. Гейзинги, але також вважав, що раціональне буття людини здатне розвиватися лише разом із розвитком її ірраціонального життя. Предметом його дослідження є не тільки ігри, але й інстинкти, які лежать в їхній основі. Він зауважив, що гра дивним чином поєднує в собі раціональні та нераціональні елементи, тому стала для багатьох дослідників цінною категорією, здатною розкрити взаємини між цими протилежностями загалом.

Загалом, дана стаття повинна стати ще одним внеском у те, що можна вважати класичною темою соціальних і гуманітарних наук про спортивну культуру, а саме зв'язок між грою, спортом і культурою.

Ключові слова: гра, культура, ігрова концепція культури, спортивна культура, спорт, філософія гри, Гейзинга, Каюа.

Summary

Polishchuk R. M. **Game as a creative source of culture: J. Geisinga and R. Kayua.** – Article.

Despite the apparent universality of play, its status as a cultural phenomenon is still the subject of much debate today: whether it is a necessity of an immature stage of development (a feature that humans share with animals), whether it is a cultural invention for leisure activities, or whether it is a necessity development to begin early learning in the areas of physical exercise, social relations, creativity, and elementary cognitive skills, is this a characteristic quality of the context for authentic cultural human learning?

Our study presents an overview of classical approaches to the analysis of the game concept of culture by well-known researchers – J. Huizinga and R. Caillois. In their seminal works Homo Ludens and Games and People, they made an in-depth assessment of the development of games using interdisciplinary research.

It is emphasized that J. Huizinga's understanding of the game phenomenon is one of the most fundamental in this field. He considers the history of mankind in the context of the game phenomenon, in which he sees the origins of human culture and the formation of society, that is, he sees the creative beginning of culture in the game. The philosopher believed that the game is not something material, the spirit is also recognized along with it: "We play, realizing at the same time that we are playing, so we are something more than just intelligent, rational beings, because the game is irrational." [1, p. 10].

It is noteworthy that Roger Caillois, although he criticized some positions of the concept of J. Huizinga, but also believed that the rational being of a person can develop only together with the development of his irrational life. The subject of his research is not only games, but also the instincts that underlie them. He noted that the game strangely combines rational and irrational elements, so it has become a valuable category for many researchers, able to reveal the relationship between these opposites in general.

Overall, this article should be another contribution to what can be considered a classic social science and humanities topic on sport culture, namely the relationship between play, sport and culture.

Key words: game, culture, game concept of culture, sports culture, sport, game philosophy, Geisinga, Kayua.

УДК 341
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.13

С. В. Радченко
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-6208-9963
аспірант кафедри філософських і політичних наук
Черкаського державного технологічного університету

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ: РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Соціально-політичні, організаційно-структурні, економічно-правові, культурно-історичні кластери формують цілісну парадигму гуманітарної безпеки на всіх рівнях (від індивідуального до глобального). Політичне життя також висуває до свого порядку денного актуальні питання безпеки людини, суспільства, держави, цивілізації. Саме в цій сфері узгоджуються питання безпекового характеру й формується стратегія гуманітарного розвитку. Політики у своїй діяльності акцентують увагу на окремих елементах загроз, залежно від своїх стратегічних програм розвитку держави та суспільства, і виявляють свою активність у вигляді законодавчої, виконавчої чи правової ініціативи, один з елементів якої має гуманітарний вимір.

Зазвичай політична природа тяжіє до протиріч і дискусій, в яких викристалізовуються спільні, узгоджені рішення. Коли соціокультурний простір розвивається в розміреному, сталому темпі, тоді політики мають можливість розробляти багатовимірну парадигму безпеки з урахуванням різноманітних норм і факторів. Проте доволі часто при розгляді безпекових питань виникає необхідність оперативного прийняття рішень (за форс-мажорних обставин – практично в режимі онлайн), що вимагає від політичних діячів здатності до швидкого обговорення та затвердження необхідного алгоритму дій.

Діяльність державних і громадських діячів у питаннях гуманітарної безпеки має певні обмеження щодо виявлення політичної активності та повинна мати чіткий уніфікований характер, оскільки політика в цій сфері не передбачає поділу за будь-якими вподобаннями. Така особливість визначає стратегію соціально-політичної дії, яка орієнтується на ціннісно-цільову інституційність і практичну функціональність гуманітарної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі проблема гуманітарної політики посідає важливе місце. Одним з основних сегментів реалізації системи гуманітарної безпеки є політична активність, яка розглядається у літературі в контексті громадської та професійної діяльності політиків.

Теоретичні аспекти політичного кластеру безпеки висвітлені з урахуванням сучасних соціокультурних реалій та загроз:

– зовнішньої військової агресії та несприятливого зовнішньополітичного фактору [1];

– тенденцій глобальної світової політики й геополітичних інтересів [4], транснаціональних елементів [7];

– дипломатичної активності та системи міжнародних відносин [15];

– нормативно-правової діяльності, яка визначає основні принципи безпеки людини й суспільства [2];

– системи суспільних ініціатив і громадянського контролю над політикою гуманітарної безпеки в локальному та глобальному розумінні [3].

Важливим аспектом досліджень соціально-політичного сегменту гуманітарної безпеки є тлумачення людиновимірних аспектів. Індивідуальні якості державних і громадських діячів є визначальними факторами в інтенсивності проведення гуманітарної політики та подальшої реалізації її норм у соціокультурному середовищі [10].

У дослідженнях наголошується, що ефективності соціально-політичної активності істотно сприяє підвищення загального рівня політичної компетентності (як громадян, так і політиків), що дає можливість формувати різноманітні підходи до створення функціональної системи безпеки в сучасному мінливому світі [5].

Формулювання цілей. Мета статті полягає у висвітленні ціннісно-цільових настанов політичної діяльності в кластері соціально-гуманітарної безпеки. Цілі наукової розвідки зосереджені на досягненні синергетичної взаємодії ефективності, доцільності й етичності в парадигмі гуманітарної політики.

Виклад основного матеріалу. Ключовим аспектом у висвітленні соціально-політичного виміру гуманітарної безпеки є індивідуальний потенціал, який визначає здатність політичного діяча сформулювати і презентувати окремі безпекові елементи, а також розробити механізми для впровадження та контролю над дотриманням і виконанням цих норм. Ці аспекти можна згрупувати в два кластери політичної активності (див. рис. 1).

© С. В. Радченко, 2024

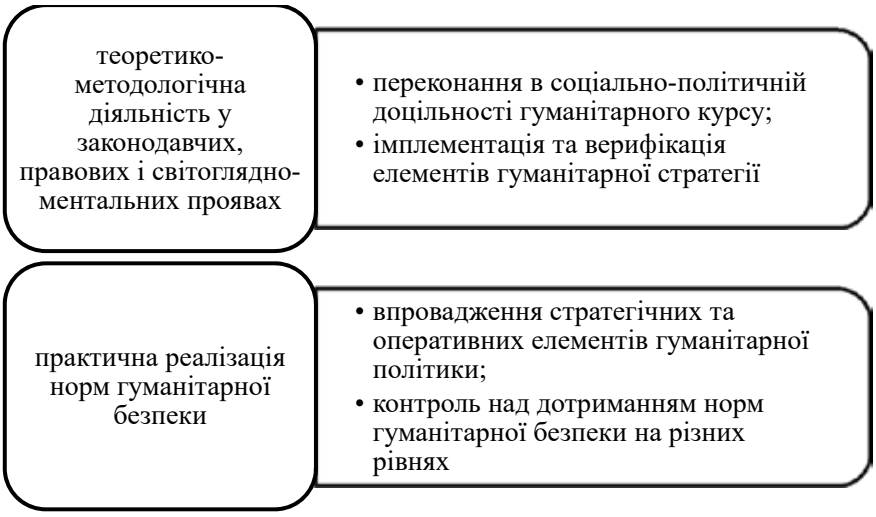

Рис. 1. Теоретико-методологічні та практичні соціально-політичні дії в парадигмі гуманітарної безпеки

Джерело: власна розробка автора

Соціально-політичний досвід поряд з усвідомленням реалій сьогодення дає змогу розробити актуальні принципи гуманітарної політики. Водночас при виробленні пропозицій щодо формування її безпекової парадигми необхідно розуміти важливість балансу поєднання культурно-історичного досвіду та практично-буденних реалій. Така синергія формує політичні ідеали й істини [6], які визначають пріоритети дотримання та реалізації параметрів безпеки.

Соціально-політична активність, що претендує на роль ефективного механізму гуманітарної безпеки, має включати різноманітні дії (див. рис. 2).

Названі елементи соціально-політичної активності повинні концентруватися навколо синергетичної парадигми. Упровадження, виконання й трансформації в гуманітарній політиці мають узгоджуватися між собою та корелюватися з зовнішніми факторами, які впливають на стан безпеки.

Передовсім актуалізується нормативний кластер безпеки, що забезпечується правовими вимірами. Правова активність має два основні складники: прийняття юридичної бази та контроль над дотриманням її норм. Якщо проблема контролю асоціюється з роботою правоохоронної системи, то

Рис. 2. Елементи політичної активності в системі безпеки

Джерело: власна розробка автора

внесення, розгляд і прийняття нормативних документів є елементами політичної діяльності. Повноцінне функціонування механізмів безпекового кластеру можливе лише за наявності ефективної правової системи. Тому при прийнятті юридичних актів [2] необхідно керуватися принципом верховенства права.

Законодавча діяльність є головною сферою суспільної активності політиків. Розгляд питань безпеки в має багато особливостей як організаційно-інституційного, так і морально-ціннісного характеру. Важливою умовою синергії між цими фундаментальними основами є використання міждисциплінарного [8] та мультикультурного потенціалу [12].

Задля недопущення зміщення балансу в питаннях безпеки на користь інтересів держави або окремої інституції чи спільноти людей, актуальним є питання контролю над гуманітарною політикою. Звісно, у політичному середовищі є свої внутрішні форми й методи контролю, проте в сучасному цивілізованому демократичному суспільстві поширеним явищем є громадський контроль [3, с. 643] над соціально-політичною активністю. Для питань безпеки ця діяльність є особливо актуальною, оскільки часто рішення, спрямовані на запобігання гуманітарним загрозам та їх подолання, можуть обмежувати права людини. Тому в питанні нормативно-правових алгоритмів, які пропонуються політиками, має бути врахована думка суспільства. Водночас пріоритетність має надаватися параметрам безпеки.

Така взаємодія влади та суспільства дає можливість створювати оптимальні механізми й алгоритми функціонування парадигми безпеки і формує концептуальне її розуміння [4, с. 65] в суспільній та індивідуальній свідомості. Людина, яка не лише володіє інформацією про загрозу, кризу чи форс-мажорну ситуацію, але й розуміє природу та наслідки гуманітарної небезпеки, має значно більше шансів ефективно реагувати на проблему. Якщо вона розуміє, як діє система безпеки, й усвідомлює необхідність дотримання алгоритмів поведінки та реагування на загрозливу ситуацію, то спроможна швидко й успішно виконувати настанови безпекового характеру.

Соціально-політична дія спрямована не лише на ухвалення законів чи нормативно-правових актів, а й на формування в суспільстві розуміння глобальних і локальних гуманітарних загроз. Виконавчий сегмент парадигми безпеки залежить від злагодженої організації дій [9] і наявності відповідних ресурсів. Проте завчасне вивчення та розуміння проблеми дасть змогу використовувати наявні алгоритми протидії загрозам як відповідним службам та інституціям, так і кожному громадянину.

Така синергія допоможе сформувати ефективну практично орієнтовану систему безпеки. Політична компетентність [5, с. 65] у безпекових питаннях актуальна для демократичного суспільства, оскільки дає можливість вирішити декілька складних завдань соціокультурного характеру:

– сформувати у громадян розуміння необхідності обмеження їхніх прав і свобод на період запобігання чи реагування на кризу;

– забезпечити усвідомлення меж втручання державних або правоохоронних органів в особистий простір;

– визначити функціональні обов'язки й повноваження громадянина в ситуації гуманітарної загрози, кризи чи катастрофи.

Указані елементи мають політико-правове підґрунтя і формують світоглядно-ментальний кластер гуманітарної безпеки, який не повинен залишитися поза увагою політичного дискурсу.

Політична система є ефективною лише за умови взаємодії та взаємозв'язку з суспільством. Без належної комунікації [1, с. 160] на рівні політик – громадянин чи політична сила – громадянська спільнота сформувати дієві механізми безпеки практично неможливо. Навіть суворі командно-адміністративні методи проявили свою безпорадність в інформаційну епоху. Суспільство, яке має можливість отримувати оперативну інформацію щодо стану безпеки в онлайн-режимі, постає одночасно поінформованим і вразливим перед цією інформацією. Як показує практика, в останні роки реагування на гуманітарні кризи (як масштабні, так і локальні) з боку населення мало невизначений характер і проявлялося в таких аспектах:

– позитивному (люди отримували інформацію щодо загрози з інформаційно-цифрового простору швидше, ніж від відповідних служб органів влади, що давало можливість оперативно відреагувати та мінімізувати негативні наслідки);

– негативному (люди були дезінформовані, що зумовило відсутність організованості та спровокувало неадекватні дії, які не відповідали рівню загрози).

Ці факти сигналізують про недопрацювання державних служб. Політична діяльність має бути орієнтована на згуртування спільноти перед потенційними загрозами та на організаційну цілісність держави й суспільства в запобіганні та подоланні наслідків гуманітарної небезпеки.

Одним зі шляхів узгодження соціально-політичної діяльності для підвищення рівня безпеки є спроба уніфікації алгоритмів гуманітарної політики. Міжнародна співпраця покликана сформувати єдині принципи боротьби з катастрофами локального та глобального рівня. Такі спроби сформувати транснаціональну [7] систему безпеки стикнулися з очевидними проблемами, передов-

сім, з різними ресурсними можливостями щодо забезпечення безпекових норм. Проте в політичному вимірі така діяльність убачається перспективною, оскільки вона уможливить формування глобальних ціннісних принципів протистояння гуманітарним загрозам. Це дасть підґрунтя для подальшого вирівнювання потенціалу кожної держави чи спільноти в боротьбі з ними. Особливого значення за таких умов набуває гуманітарна дипломатія [15], яка покликана узгоджувати елементи парадигми безпеки на міждержавному та міжнародному рівнях.

Однією з ключових характеристик системи безпеки є людиновимірність будь-якої активності, спрямованої на досягнення безпекових цілей. Гуманітарна дія орієнтована на внутрішню та зовнішню силу [10], яка формує людський потенціал у боротьбі з гуманітарними загрозами. Людина позиціонується в якості ключової дійової особи в парадигмі безпеки, оскільки є як об'єктом загрози, так і суб'єктом, здатним її подолати чи запобігти їй. Тому питання ментального та культурно-світоглядного аспекту є важливим для політичної культури.

Політична діяльність, крім розробки інституційних і практично-функціональних параметрів безпеки, орієнтована на проведення просвітницької, мотивуючої, а, подекуди, і пропагандистської роботи щодо актуальності принципів гуманітарної безпеки в сучасному світі. Суспільство звикло до традиційних форматів загрози (природні чи техногенні лиха, які спричиняють очевидні руйнування чи страждання), проте нинішні виклики можуть мати прихований характер та віртуальну природу (цифрові загрози). За таких умов має актуалізуватися інформаційно-просвітницька діяльність політиків як верхівки суспільства. Для забезпечення повноцінної соціально-політичної організації безпекового кластеру необхідні такі якості людини, як професійність, креативність [13], інтелектуальність тощо.

Гуманітарні загрози в сучасному цивілізаційному поступі мають очевидний екзистенційний вимір [14]. Виходячи з нинішніх реалій, постає потреба в формуванні цілісної парадигми безпеки. Це означає, що соціально-політична діяльність спрямовується на досягнення належних (потенційно можливих) параметрів безпеки. Також важливим моментом є синергія політичної активності з економічною, правовою, соціальною та культурною складовою гуманітарної політики. Тобто формується гуманітарний простір [11], який є структурною одиницею загального соціокультурного простору. Проте звужування рамок соціально-політичної активності в гуманітарному полі дає змогу краще орієнтуватися в проблемах і викликах, які постають перед людиною та суспільством.

Висновки. Отже, соціально-політична активність щодо питань гуманітарної безпеки виявляється в діяльності політиків у законодавчовому, виконавчому, правовому та світоглядному вимірах. Основою ефективної гуманітарної політики є синергія культурно-історичного досвіду і реалій сучасного соціокультурного простору в розробці парадигми безпеки. У діяльності політиків особливо важливо зберігати пріоритетними ціннісно-цільові та функціональні елементи гуманітарної безпеки, а не піддаватися спокусі популістичних і декларативних наративів. Питання безпеки потребує ефективності, а не ефектності – такі морально-етичні настанови є обов'язковими для політичної культури. Будь-які прояви домінування особистих чи колективних (професійних, корпоративних, громадських) інтересів над гуманітарно-орієнтованими потребами безпекового кластеру є неприпустимими кроками для відповідального політика.

Якщо формувати пріоритетність активності щодо соціально-політичної діяльності, то тут першочергові ініціативи повинні мати законодавчий, виконавчий, правовий та світоглядно-ментальний характер. Політичні діячі мають узгоджувати механізми безпеки з наявними ресурсами, вчасно оновлювати їх і працювати над питанням істотного збільшення потенціалу протидії гуманітарним загрозам на індивідуальному, локальному та глобальному рівнях.

Література

1. Окороков В., Третяк О. Теоретичні виміри політичної безпеки в умовах зовнішньої агресії. *Epistemological Studies in Philosophy Social and Political Sciences*. 2022. No. 5. P. 160–165. DOI: http://doi.org/10.15421/342231.

2. Резворович К. Р. Нормативно-правові акти України як засіб забезпечення ефективного функціонування механізму реалізації гендерної рівності в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 125–129. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/09/21_2_ua/%D0%9D%D0%92_2-2021_23.10.21-125-130.pdf (дата звернення: 24.10.2023).

3. Скаско О., Галій В. Громадський контроль гуманітарної допомоги у сфері національної безпеки й оборони. Herald of Lviv University of Trade and Economics Economic sciences. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2023. № 73. С. 64–68. DOI: http://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-73-09.

4. Скулиш Є. Еволюція концепту гуманітарної безпеки в міжнародно-правовому дискурсі. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. № 2. С. 65–70. DOI: http://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.2.10.

5. Столярова А. Політична компетентність громадян як умова демократизації. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. № 34. С. 65–68. DOI: http://doi.org/10.32837/apfs.v0i34.1078.

6. Токовенко О. Політична істина та ідеали ліберального мультикультуралізму: соціально-епістемічний контекст. *Epistemological Studies in Philosophy Social and Political Sciences*. 2021. No. 4. P. 124–132. DOI: http://doi.org/10.15421/342130.

7. Chaudhary A. R., Moss D. M. Suppressing transnationalism: bringing constraints into the study of transnational political action. *CMS*. 2019. Vol. 7. Issue 9. DOI: https://doi.org/10.1186/s40878-019-0112-z.

8. Cristiano F., Dadusc D., Davanna T., Duff K., Gilmore J., Rossdale C., Rossi F., Tatour A., Tatour L., Tufail W., Weizman E. Criminalisation of political activism: a conversation across disciplines. *Critical Studies on Security*. 2023. Vol. 11. Issue 2. P. 106–125. DOI: https://doi.org/10.1080/21624887.2023.2188628.

9. Hernandez K., Roberts T. Predictive Analytics in Humanitarian Action: a preliminary mapping and analysis. *K4D Emerging Issues Report*. 2022. Vol. 33. URL: https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/handle/20.500.12413/15455.

10. Konyndyk J., Worden R. People-Driven Response: Power and Participation in Humanitarian Action. *CGD Policy Paper*. 2019. Vol. 155. URL: https://www.cgdev.org/people-driven-response.

11. Lie J. H. S. The humanitarian-development nexus: humanitarian principles, practice, and pragmatics. *Int J Humanitarian Action*. 2020. Vol. 5. Issue 18. DOI: https://doi.org/10.1186/s41018-020-00086-0.

12. Raunio T., Wagner W. The Party Politics of Foreign and Security Policy. *Foreign Policy Analysis*. 2020. Vol. 16. Issue 4. P. 515–531. DOI: https://doi.org/10.1093/fpa/oraa018.

13. Roepstorff K. A call for critical reflection on the localisation agenda in humanitarian action. *Third World Quarterly*. 2020. Vol. 41. Issue 2. P. 284–301. DOI: https://doi.org/10.1080/01436597.2019.1644160.

14. Sears N. A. Existential Security: Towards a Security Framework for the Survival of Humanity. *Glob Policy*. 2020. Vol. 11. P. 255–266. DOI: https://doi.org/10.1111/1758-5899.12800.

15. Turunen S. Humanitarian Diplomatic Practices. *The Hague Journal of Diplomacy*. 2020. Vol. 15. Issue 4. P. 459–487. DOI: https://doi.org/10.1163/1871191X-BJA10008.

Анотація

Радченко С. В. **Соціально-політична дія як інструмент підвищення гуманітарної безпеки: рекомендації для політичних діячів України.** – Стаття.

Соціально-політична активність є одним з ключових елементів у парадигмі гуманітарної безпеки. У статті зазначається, що політична дія є фактором, який формує міжнародну, державну й локальну стратегію гуманітарного розвитку людини та суспільства. Актуальність дослідження визначається стрімкими змінами в соціально-політичному ландшафті України, що ставлять перед гуманітарною безпекою нові виклики. Політична активність, як ключовий інструмент відповіді на ці виклики, вимагає переосмислення та оптимізації в контексті сучасності. Автор зосереджує увагу на значенні соціально-політичної дії у формуванні стратегій, що спрямовані на підвищення гуманітарної безпеки на національному та міжнародному рівнях.

Метою статті є дослідження ціннісно-цільових настанов політичної діяльності та визначення ролі соціально-політичної активності в реалізації системи гуманітарної безпеки. Автор використовує комплексний аналіз наукових публікацій, теоретичних і практичних прикладів, щоб підкреслити синергію між політичною волею та гуманітарними ідеалами.

У дослідженні зазначено, що політична активність має орієнтуватися на суспільне добро та включати заходи щодо правової підтримки, законодавчих ініціатив, та громадського контролю. Зокрема, у статті висвітлюються нормативно-правові, культурно-історичні, економічно-правові аспекти, які формують цілісну парадигму гуманітарної безпеки в Україні. Також акцентується на необхідності громадського контролю та участі у політичному процесі для досягнення цільових орієнтирів у сфері гуманітарної безпеки.

Аналізуючи останні наукові дослідження та публікації, стаття підкреслює імператив уніфікації політичних дій на різних рівнях влади з акцентом на інституційні та етичні аспекти політичного регулювання. Автор робить акцент на важливості розробки законодавчих та виконавчих ініціатив, які враховують гуманітарний вимір та спрямовані на підвищення рівня гуманітарної безпеки.

Особлива увага приділяється ролі громадянського суспільства та його взаємодії з політичними інституціями в контексті забезпечення гуманітарної безпеки. Визнаючи існування різноманітних внутрішніх та зовнішніх загроз, автор пропонує серію рекомендацій для політиків, спрямованих на формування комплексного підходу до управління гуманітарними ризиками. А саме, рекомендується використання ціннісних настанов для соціально-політичних програм, які регулюватимуть ефективність, доцільність і етичність пропонованих дій.

Ключові слова: політик, політична активність, соціальна дія, гуманітарна безпека, гуманітарні процеси.

Summary

Radchenko S. V. **Social and political action as a tool to improve human security: recommendations for Ukrainian policymakers.** – Article.

Social and political activity is one of the key elements in the human security paradigm. The article notes that political action is a factor that shapes the international, national and local strategy of humanitarian development of a person and society. The relevance of the study is determined by the rapid changes in the socio-political landscape of Ukraine, which pose new challenges to human security. Political activism, as a key tool for responding to these challenges, requires rethinking and optimization in the context of modernity. The author focuses on the importance of socio-political action in shaping strategies aimed at improving human security at the national and international levels.

The purpose of the article is to study the values and objectives of political activity and to determine the role of socio-political activity in the implementation of the human security system. The author uses a comprehensive analysis of scientific publications, theoretical and practical examples to emphasize the synergy between political will and humanitarian ideals.

The study notes that political activity should be focused on the public good and include measures for legal support, legislative initiatives, and public control. In particular, the article highlights the regulatory, legal, cultural, historical, economic and legal aspects that form a holistic paradigm of human security in Ukraine. The author also emphasizes the need for public control and participation in the political process to achieve the targeted benchmarks in the field of human security.

Analyzing the latest research and publications, the article emphasizes the imperative of unifying political actions at different levels of government with a focus on institutional and ethical aspects of political regulation. The author emphasizes the importance of developing legislative and executive initiatives that take into account the humanitarian dimension and are aimed at improving human security.

Particular attention is paid to the role of civil society and its interaction with political institutions in the context of ensuring human security. Recognizing the existence of various internal and external threats, the author offers a series of recommendations for policy makers aimed at forming a comprehensive approach to humanitarian risk management. Namely, the author recommends the use of value-based guidelines for socio-political programs that will regulate the effectiveness, appropriateness and ethics of the proposed actions.

Key words: politician, political activity, social action, human security, humanitarian processes.

УДК 1(091):291.2
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.14

В. В. Толсторожев
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-7663-5499
аспірант кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук
Карпатського університету імені Августина Волошина

ОСОБЛИВОСТІ ЗАРОДЖЕННЯ «КИЇВСЬКОГО» ПРАВОСЛАВ'Я

Постановка проблеми. Сьогодні бачимо ситуацію, коли ті чи інші константи які напрацьовувалися не одне покоління і були загальновизнаними як державою, так і церквою, дещо нівелюються. Зважаючи на такий перебіг подій можемо констатувати появу низки проблем, що постали у результаті тісної взаємодії двох вищевказаних інституцій. Саме тому якраз зараз і актуалізуються проблеми налагодження співпраці держави та церкви і вибудовуються ті моделі взаємодії які б влаштували обидві із сторін. Тож успішне вирішення нагальних проблем однозначно сприятиме суспільно-політичному розвитку України загалом. Слід також розуміти, що без втручання впливових політичних гравців світового рівня вирішення задекларованих завдань буде доволі проблематичне.

Відтак збільшення впливу як політичних, так і релігійних чинників на теренах української держави потребує кардинального переосмислення низки трансформаційних процесів які мають місце сьогодні та паралельно зміну підходів для більш якісного вирішення тих нагальних викликів, що постали перед країною у теперішньому часі. У цьому контексті можемо констатувати, що саме формування власної незалежної української церкви є запорукою як національної безпеки в глобальному масштабі, так і одним з дієвих чинників щодо питань консолідації людей навколо єдиної православної церкви. А для вирішення проблем сьогодення слід також проаналізувати історико-філософську спадщину з даної галузі з тим, щоб мати змогу позитивні моменти минулого плідно застосувати у теперішньому, а негативну спадщину, яка без сумніву теж була, спробувати критично переосмислити та більше не повторювати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми українського православ'я досліджували такі учені як Ю. Чорноморець, В. Чос, А. Гудима, А. Колодний, І. Губаржевський, Т. Висоцька, В. Войналович, А. Кобетяк, О. Лоттоцький та багато інших.

Мета статті полягає у з'ясуванні ключових передумов та чинників які сприяли зародженню та подальшому залученню «київського» православ'я до традицій православної віри.

Виклад основного матеріалу. Упродовж не одного століття Українська церква була змушена функціонувати у доволі непростих політичних умовах і тим не менше ми отримали одну з найдавніших православних церков на теренах Східної та Центральної Європи. Відтак, подолавши доволі складний шлях власної самоідентифікації, у кінцевому результаті Київська церква зайняла одне із стрижневих місць в процесах розбудови багатьох слов'янських країн.

Зазначимо, що стрижневі імперативи Київського християнства були окреслені митрополитом Іларіоном ще до того, як він став єпископом в праці «Слово про Закон і Благодать». «Перші літературні пам'ятки – «Повість врем'яних літ», «Слово про Закон і благодать» митрополита Іларіона, «Пам'ять і похвала князю Володимиру» Мніха Якова, «Сказання про Бориса і Гліба» – свідчать про те, що Київська Русь рішуче взялася за створення своєї самочинної і самоуправної церкви і прагнула посісти чільне місце в християнському світі...» [3, с. 8].

Також слід наголосити, що власне Іларіон першим очолив Київську кафедру, будучи висвяченим саме з «русичів», а не вихідцем із Константинополя. Зазначимо, що стрижневою рисою новітньої церковної традиції була рівновіддаленість та відкритість як до Сходу, так і до Заходу, а до її основоположних характеристик слід віднести нівелювання релігійної нетерпимості, певного ворожого відношення до іновірців, фанатизму. Дивлячись на вищезазначене можемо стверджувати, що саме тут вибудовувалося оригінальне, автентичне синкретичне християнство. Так, перейнявши Візантійську модель обрядовості та віри, Київське християнство тим не менше не толерує принципи грецької теократії, містицизму та буквалізму, а також доволі своєрідні способи демонстрації візантійської набожності.

Існує низка різноманітних наукових підходів стосовно того якою саме була церква після запровадження християнства в Київській Русі. Насамперед це пов'язано із тим, що до сьогодні ще не вибудувано чіткого розуміння щодо самого процесу запровадження християнства. Тож багато науковців вважають, що за часів перших київських князів саме з Візантії було прислано митрополита, і уже тоді Київська церква стала митрополією у складі Константинопольської патріархії. Популяризатори цієї теорії посилаються на слова

© В. В. Толсторожев, 2024

патріарха Фотія, що руси прийняли єпископа, а відтак змінили свою «нечестиву» віру. Про цей факт також згадує Константин Багрянородний у біографії власного діда, засновника Македонської династії Василія Македонянина. А вуже в пізніших літописах можемо відшукати згадки про призначення Фотієм митрополита Михайла чи Леона, хоча давніші списки літописів цього факту не підтверджують. Але через відсутність чітких географічних вказівок у повідомленнях Фотія та Константина Багрянородного, деякі дослідники пов'язують дані відомості із Тмутараканською Руссю, де, на їх думку, і була заснована митрополія.

Однією з найбільш обґрунтованих, з точки зору науки, можна вважати тезу, що згадані документи яскраво ілюструють процеси популяризації християнства з поміж східних слов'ян, а призначення митрополита чи іншого духовного лідера, не було належно оформлене, як це зазвичай відбувається. Тож сьогодні бракує переконливих доказів того, що власне з того часу на Русі існувала митрополича кафедра.

Прибічники більш поширеного серед сучасних науковців підходу щодо запровадження візантійського християнства на Русі стикаються з певними труднощами, адже не володіють жодними підтвердженими доказами стосовно створення церковної організації після хрещення. Одна з перших згадок про митрополита в «Повісті временних літ» з'являється лише близько 1039 року, а усі спроби відтворити ієрархічну систему до цього часу були вкрай непевними. Багато суперечностей можна уникнути, якщо не нав'язувати нашому літописцю власні погляди і визнати, що він працював старанно, хоч інколи й змінював виклад подій під впливом ідейних мотивів. Так, літописець не згадує про участь візантійських священиків у хрещенні Русі. Володимир привів із захопленого Корсуня «царицю, Настаса і корсунських попів». Першу церкву, побудовану ним на честь святої Богородиці (Десятинну), він доручив Настасу Корсунцю і призначив корсунських попів служити в ній. У «Повісті» також записані слова Володимира: «Оце даю церкві… святої Богородиці від себе і від моїх городів десяту частину… І дав десятину Анастасові Корсунцю» [3].

Один із дослідників даної проблематики А. Кобетяк пише: «Абсолютно переконливою є версія про Хрещення Русі від Константинополя. Найдетальніше про сам процес прийняття християнства керівництвом держави йдеться в «Повісті временних літ», авторство якої приписують Нестору Літописцю. Важливо, що спочатку Русь охрещується без ідеологічної чи політичної залежності. Хрещення в Дніпрі припадає на пік протистояння Риму і Константинополя, яке завершується світовою схизмою» [4, с. 85–86].

Потрібно наголосити, що у період становлення та розвитку саме Київської митрополії, яка була підпорядкована Константинополю, православ'я як таке уже доволі міцно вкоренилося серед низки південних слов'ян, зокрема, на теренах Грузії та Візантії. Отже можемо стверджувати, що в межах цієї всесвітньої церковної спільноти Київська митрополія стала невід'ємною частиною Православної Церкви, вибудовуючи при цьому, власну помісність як поле своєї діяльності, і сформувавши та окресливши стрижневе завдання, а саме віддано та плідно служити власному народу.

Слід зазначити, що переважна більшість учених, які досліджують задекларований період, вказують на доволі високу самостійність Київської митрополії, незважаючи на той факт, що вона входила до Константинопольського патріархату. Тож констатуємо, що Київ показав свій проєвропейський вектор руху, прагнувши продемонструвати певну толерантність, тим самим взявши курс на євроінтеграцію.

А. Кобетяк у цьому контексті зазначає, що: «…суть Київського християнства, яка якісно різнить цю церковну традицію від інших, зводиться до таких його особливостей: 1) пропагувалася рівність і рівнозначність усіх народів, теорія загальної історії поступального розвитку та поступового залучення всіх народів до християнської віри; 2) обстоювалася ідея відокремлення Київського християнства від зовнішнього церковного керівництва та чужого впливу, оберігалися власні церковні традиції, обряди та культура; 3) обґрунтовувалося зародження на Русі нового типу національної самосвідомості» [4, с. 87].

Також ще однією показовою рисою Київської церкви була її соборність. Стрижневою характеристикою, що доволі якісно відрізняла нашу традицію від традицій інших церков, було саме соборне обрання священнослужителів, причому як священників, так і єпископів. Зазначимо, що такий процес доволі чітко демонстрував положення християнського вчення про рівність. Так у 1051 році, не отримавши згоди Візантії, собор руських єпископів обрав Київським митрополитом Іларіона. Ця подія утілилася за безпосередньої підтримки Ярослава Мудрого. Тоді ж Київ та Константинополь оголосили про розрив дипломатичних стосунків і саме вказана подія красномовно продемонструвала прагнення Київської церкви здобути статус автокефалії.

Говорячи про автокефалію, сучасні науковці не прийшли до єдиної точки зору, чому саме Київська церква не стала автокефальною уже від початку свого заснування. Тож вона бере свій початок у статусі митрополії яка була підпорядкована Вселенській кафедрі. Але, у цьому контексті, ми повинні зазначити, що князь доклав максимум зусиль для утвердження власної державної незалежності.

Також, коли мова іде про прагнення здобути незалежність та продемонструвати власну автентичність, слід очевидно згадати про низку визначальних подій які мали місце в тогочасній історії. Ідеться про висвячення, без залучення Константинополя, двох першоієрархів Київської церкви. Першого, митрополита Іларіона, за наказом Ярослава Мудрого, а також соборне обрання Климента Смолятича Київським першоієрархом. Згадані факти мали на меті нівелювати вплив закордонної церковної диктатури, а також доволі красномовно свідчили про автентичність української культури. Тож Київська церква для становлення та подальшого утримання власного авторитету у державотворчому контексті послуговувалася низкою чинників. І власне одним із доволі дієвих була саме релігія.

Користуючись історичним контекстом подій того часу, можемо хоча б у загальних рисах відстежити ключові якісні зміни у житті православної церкви наших предків. Подібні зміни очевидно мали безпосередній вплив на систему взаємовідносин церкви з іншими релігійними центрами, які з плином часу припинили стримувати її рух до автокефального статусу, адже автокефалія могла б бути можливою лише при умові збереження політичної незалежності Києва.

У цьому контексті зазначимо, що однією з ключових причин втрати історичного значення православної церкви наших предків було нівелювання Києва як основного центру саме православної митрополії. Відтак у взаємодії православних церков з державою і світською владою історично виникала практика, за якої вищі духовні посадовці місцевих церков отримували свої осередки там, де був центр саме політичної влади. Такий стан речей уможливлював зміцнення позицій світських правителів та підтверджував статус столиці там, де плідно співпрацювали світська і духовна влада. Таким чином, після втрати Києвом статусу князівської столиці та осередку православного митрополита, він з часом перетворився на другорядне місто у східно-слов'янському регіоні, а центри політичного та духовно-релігійного впливу перемістилися у місця, яким вдалося уникнули наслідків монголо-татарської навали, а відтак не були змушені сплачувати данину та перебувати у їх політичній залежності.

Тут слід зауважити, що якби не такі раптові зміни у політичному та релігійному житті наших предків, що були спричинені монголо-татарською навалою, можливо, історичний процес міг би привести до виникнення православної церкви з автокефальним статусом у межах східно-слов'янської держави. Тим паче слід не забувати про те, що не дивлячись на різного роду конфлікти та складнощі в управлінні великими територіями, як держава, так і церква, активно розширювали свої території на північно-східні землі. Тож там православ'я поступово логічно закріплювалося.

Відтак реальність була така, що центральна частина Київської митрополії зазнавала впливів від двох її колишніх складових які зуміли зберегти елементи суверенітету через історичні обставини та логічно прагнули відновити історичну спадкоємність з давньою київською митрополичою столицею. Такі амбіції були вже помітні і раніше з боку Суздальського князівства, яке стрімко набирало силу і прагнуло створити власну митрополичу кафедру з тим, щоб вона функціонувала поряд із київською. Тож робимо висновок, що занепад Київської митрополії дав поштовх новому розподілу сил у східній Європі як у політичному, так і в духовно-релігійному аспектах.

Можемо також стверджувати, що втрата самостійності православною церквою (Київською митрополією) та наступні загрози для її подальшого відновлення породили низку трансформаційних процесів. Насамперед, саме після руйнування Київської митрополії, вона стала предметом змагання між двома центрами колишньої Київської Русі – Галицько-Волинським князівством та державними утвореннями на північному сході. Тож будь-які спроби перейняти традиції Київської митрополії призвели до тривалого протистояння між цими політичними та водночас релігійними центрами. Також зауважимо, що історія Київської митрополії була нерозривною з більш ширшими трансформаційними процесами, що мали місце у віросповідному спектрі Європи, адже уже від початку свого існування Київська митрополія дещо вирізнялася на фоні існуючих християнських анклавів – католицького і православного. Названий факт також вплинув на численні особливості які проявилися у духовно-релігійному розвитку нашого народу.

Очевидно слід теж зазначити, що на заході і північному сході від Києва виникли могутні державні утворення, що були у конфлікті між собою. А це призводило не лише до прагматичного використання земель наших предків, а й до руйнування основного духовного центру [1, с. 72–77].

У цьому контексті наголосимо, що від півдня та сходу до земель наших предків була дотичною мусульманська цивілізація, що саме тоді постійно становила реальну загрозу їхньому існуванню. В. Войналович з цього приводу пише: «Визначальною у перебігу згаданих процесів для України є її геополітична ситуація: перебування між Сходом і Заходом, на межі між католицько-протестантським і переважно православним світом, на порубіжжі мусульманської і християнської цивілізацій. До останнього часу ця велика історична смуга

залишалася однією з найповніших й найпереконливіших цивілізаційних меж, що існувала впродовж століть і відділяла західних християн від мусульман та представників православного світу» [2, с. 142–143].

Таким чином існування доволі великого на той час державного утворення безперечно свідчить про унікальний еволюційний шлях східних слов'ян як у релігійній, соціально-політичній, економічній та інших площинах. Адже, обравши монотеїстичну релігію яка повинна була виконувати роль основоположного та визначального принципу вони, тим самим, засвідчили свою готовність долучитися до світового соціокультурного формату. Відтак, приймаючи християнство, наші предки доволі швидко почали вести власне християнське походження від Константинополя, що безсумнівно засвідчило їх приналежність до східної гілки християнства, а саме до православ'я. Можемо констатувати, що дослідники побачили у ній достатній потенціал для досягнення повної незалежності. А з поміж передумов такого можливого статусу можна наголосити на масштабному поширенні цієї церковної структури, адже вона займала величезну територію свого впливу і була об'єднана в єдину державу, що відкривало потенційні можливості для її подальшого розвитку. У цьому контексті можемо звернутися до О. Лотоцького, який доволі влучно зазначив, що: «Церква православна і з засади, що виявилася в її законодавстві, і самою практикою життя доводила і доводить необхідність існування самостійних (автокефальних) церков. Розпросторена по цілому світу, церква, з православного погляду, складається з крайових церков, які повстають у різних народів, що, поруч із іншими своїми особливостями, головно національними, та різницями політичного устрою, утворюють окремі церкви з різними обличчями свого місцевого устрою та з незалежним управлінням. Ця незалежницька тенденція щодо устрою церковного виявляється ще на початках християнства, коли за доби апостольської закладалися окремі церкви серед різних народів, і переходить через усю історію східної церкви аж до цього часу, прибравши форму автокефальності. Отож автокефальна форма церковного устрою це – питома ознака церкви православної. Автокефальна форма устрою тут утвердилася, історично розвивалася і в наш час виявляє свою правну і фактичну чинність» [6, с. 3].

У цьому контексті слід зазначити, що кожна з автокефальних православних церков сьогодні отримала свій статус унікальним шляхом, адже у світовому православ'ї немає якоїсь єдиної загальноприйнятої моделі для набуття незалежності тих чи інших національних православних церков. Відтак процес отримання ними незалежності корелювався з рівнем розвиненості тієї чи іншої церковної структури яка претендувала на самостійність, а також безпосередньо залежала від позиції та ступеня активності держави, на території якої вона діяла та від ставлення до неї церкви, з якої вона виділялася і від її визнання іншими православними церквами.

Висновки. Ґрунтовний аналіз історичних трансформацій українського православ'я в контексті європейського духовно-релігійного простору показав, що більшість дослідників цього періоду відзначають високий ступінь самостійності Київської митрополії, не зважаючи на те, що вона була частиною Константинопольського патріархату, митрополія мала значний потенціал для отримання повної незалежності – автокефалії. Тож передумовами для можливого досягнення такого статусу були масовість цієї церковної структури, доволі велика територія, на якій вона діяла, об'єднана в окрему державу, а також її потенціал для подальшого розвитку.

Можемо виснувати, що функціонування такого глобального на ті часи феномену лише підтверджує, що наші предки без сумніву обрали власний, оригінальний шлях еволюціонування у тих чи інших нішах своєї діяльності. А зробивши вибір на користь монотеїстичної релігії, вони безперечно продемонстрували цивілізованому світові готовність долучитися до передових релігійних імперативів.

Література

1. Висоцька Т. Автокефалія православних як чинник змін в релігійно-церковному та суспільно-політичному житті України: дис. … докт. філос.: 031 Релігієзнавство. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2020. 334 с.

2. Войналович В. Сучасне українське православ'я: старі і нові виклики. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* 2018. Вип. 3–4. С. 141–192.

3. Історія православної церкви в Україні: Збірка наукових праць. К.: Четверта хвиля, І997. 292 с.

4. Кобетяк А. Релігійна політика України на шляху формування Помісної православної церкви: монографія. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2022. 484 с.

5. Літопис руський. Пер. з давньорус Л. Є. Махновця. Київ: Дніпро, 1989. 591 с.

6. Лотоцький О. Автокефалія. Нарис історії автокефальних церков: в 2-х т. Варшава, 1935. Репринтне вид.: К.: Вид. Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1999. Т. 1: Засади автокефалії. 207 с.

Анотація

Толсторожев В. В. **Особливості зародження «Київського» православ'я.** – Стаття.

Можемо констатувати, що сьогодні доволі актуальними є проблеми взаємодії української церкви та державного апарату країни. Відтак у нашому теперішньому мають місце процеси побудови таких форм взаємодії, які б підійшли обидвом сторонам вищезазначеного діалогу.

У статті з'ясовано стрижневі об'єктивні фактори які уможливили зародження, а також подальше функціонування та входження «київського» православ'я до традицій світової православної віри.

Встановлено, що провідні науковці які долучилися до вивчення задекларованої проблематики, підкреслювали досить високу самостійність Київської митрополії, навіть не дивлячись на той факт, що вона входила до Константинопольського патріархату. Відтак констатуємо, що Київ упевнено заявив про свій проєвропейський вектор руху, прагнувши продемонструвати певну культурно-релігійну толерантність, взявши тим самим курс на євроінтеграцію.

Продемонстровано, що упродовж багатьох століть Українська церква існувала в різних політичних умовах. Це одна з найдавніших православних церков у Центральній та Східній Європі. Сьогодні за право називатися спадкоємцями Володимирового хрещення ідеологічно борються кілька конфесій євро-азійського регіону. Пройшовши складний шлях становлення, Київська церква посідає чільне місце в державотворенні багатьох слов'янських країн. За даними різних соціологічних розвідок та історичними спостереженнями, православ'я (християнство) – найпотужніший фактор самоідентифікації населення українських земель упродовж останніх століть Українська церква, перейнявши Візантійську традицію, змістовно збагатилася, як внутрішньо, так і зовнішньо. Утворився власний потужний культурно-релігійний простір.

Ключові слова: релігія, християнство, Київське православ'я, Київська митрополія, українська церква, автокефалія, православна віра.

Summary

Tolstorozhev V. V. **Features of the birth of "Kyiv" Orthodoxy.** – Article.

We can state that today the problems of interaction between the Ukrainian church and the country's state apparatus are quite relevant. Therefore, in our present there are processes of building such forms of interaction that would suit both sides of the above-mentioned dialogue.

The article clarifies the key objective factors that made possible the birth, as well as the further functioning and entry of "Kyiv" Orthodoxy into the traditions of the world Orthodox faith.

It has been established that the leading scientists who participated in the study of the declared problems emphasized the fairly high independence of the Kyiv Metropolitanate, even despite the fact that it was part of the Constantinople Patriarchate. Therefore, we state that Kyiv has confidently declared its pro-European vector of movement, seeking to demonstrate a certain cultural and religious tolerance, thus taking a course for European integration.

It has been demonstrated that for many centuries the Ukrainian Church existed in different political conditions. It is one of the oldest Orthodox churches in Central and Eastern Europe. Today, several denominations of the Euro-Asian region are ideologically fighting for the right to be called heirs of the Volodymyr baptism. Having gone through a difficult path of formation, the Kyiv Church occupies a prominent place in the state creation of many Slavic countries. According to various sociological studies and historical observations, Orthodoxy (Christianity) is the most powerful factor in the self-identification of the population of Ukrainian lands during the last centuries. The Ukrainian Church, having adopted the Byzantine tradition, has enriched itself meaningfully, both internally and externally. Its own powerful cultural and religious space was formed.

Key words: religion, Christianity, Kyiv Orthodoxy, Kyiv Metropolitanate, Ukrainian Church, autocephaly, Orthodox faith.

УДК 111.32:113/119-025.18
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.15

Чжан Хунвей
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-0227-8133
аспірант кафедри філософії
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

МОДЕРНІЗАЦІЯ ГАРМОНІЧНОГО СПІВІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ ТА ПРИРОДИ: ФІЛОСОФСЬКЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ЦІННІСТНІ ПРІОРІТЕТИ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Питання співіснування, особливо гармонічного співіснування природи взагалі та людства у дослідженні сучасної китайської академічної спільноти скероване на пошук відповідних шляхів та насамперед розробляється як систематичне дослідження, але в питанні гармонічності все ще є місце для нових грунтовних досліджень, наприклад, аналіз конотації модернізації гармонійного співіснування людини та природи з точки зору марксистської філософії, що наводить питання потреби додаткових досліджень у сучасній китайській філософії, бо наявність матеріалів явно недостатня на сьогодні саме у дослідженні цінності модернізації гармонійного співіснування людини та природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Дослідження вітчизняних китайських науковців, присвячені екологічній концепції гармонійного співіснування людини і природи, в основному зосереджені на конотації, істотних рисах, шляхах пошуку реалізації відповідних кроків, дослідженні екологічних наслідків, на вивченні світового досвіду, тощо, наприклад, Фан Шинань (方世南) [1], Чжоу Хунчунь (周宏春) [2], Ван Сюэюань (王雪源) [3], Шень Гуанмін (沈广明) [4], Хань Цюхун (韩秋红) [5] ці автори присвячують свої праці саме цим питанням. Поданою статтею ми продовжуємо досліджувати питання особливостей образу природи в китайській філософії як важливого елементу світогляду та формування стратегій у екологічному середовищі в сучасному Китаї.

Формулювання мети статті. Ця стаття пояснює філософську основу та ціннісний вимір модернізації гармонійного співіснування людини та природи з філософської точки зору, з метою подальшого розуміння та розуміння цінності модернізації гармонійного співіснування людини та природи, а також сприяння теоретичним інноваціям у галузі модернізації гармонійного співіснування людини та природи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Досліджуючи питання, присвячені модернізації системи гармонійного співіснування людини та природи ми підкреслюємо особливості китайської моделі екологічного світогляду саме як етапу нової модернізації, який є науковою відповіддю та теоретичну сублімацію китайського марксизму XXI століття на питання про взаємини людини та природи, про що пише, наприклад, Ван Сюэюань (王雪源) [3]. Дослідження викладені в праці доводять глибоку еколого-філософську основу, яка відбивається у розвитку та трансформації традиційної китайської еколого-філософської концепції «єдності Неба та людства», успадкування та новаторства діалектичної концепції природи Маркса, а також у запозиченні розумних елементів із західної екологічної філософії. Таким чином, ми підкреслюємо насамперед таку особливість, як традиційна китайська екологічна філософія «єдності неба та людини». Відштовхуючись від космологічного уявлення про єдність людини і Неба, насамперед давні китайські філософи розглядали Всесвіт з погляду цілісного натуралізму і простого системного підходу, та вважали людину і природу єдиним екологічним органічним цілим і прагнули досягти людського ідеалу порядку та гармонії у всьому природному світі. Конфуціанство та даосизм розвивали просту екологічну цінність «єдність Неба та людства» як доводить наше ослідження з різних точок зору. Слід нагадати, що конфуціанство сприймає «доброзичливість» і «пристойність» як свій основний базовий матеріал системи цінностей, та розглядає захист природного екологічного порядку як важливий зміст пристойності і виступає за те, щоб певні патріархальні ритуали використовувалися як певний стандарт та стереотип-матриця для регулювання поведінки людей і координації відносин між людьми, суспільством і природою, щоб встановити свого роду гармонійне співіснування між людьми, суспільством та людьми та природою [4]. Як показує наше дослідження, в філософії вважається, що за допомогою патріархальних ритуалів слід регулювати поведінку людей та координувати відносини між людьми, суспільством та приро-

© Чжан Хунвей, 2024

дою, щоб створити ідеальне суспільство, в якому людина та суспільство, людина та природа зможуть жити в гармонії [5]. У стародавньому культі природи небо розглядається як вища істота, що панує над персоналом та природним порядком, єдність людини та природи базується на теологічному фундаменті. Нагадаємо також, що після встановлення режиму Західної Чжоу саме Доцинське конфуціанство пов'язувало природний порядок Неба та небесний порядок з моральною практикою людського суспільства та розглядало людину та природу як екологічні екзистенційні відносини з властивою їм органічною єдністю. Наприклад, в «Чжун'юні» (中庸) говориться: Центр – це також велика основа світу; гармонія – це також великий шлях світу; в центрі і гармонії статус Неба – це також статус світу, і всі речі вирощуються [6]. давньокитайську екологічну цінність «єдності Неба та людини» [4]. Сюньцзи виступає за «розуміння відмінностей між Небом і людиною», що свідчить про те, що, пояснюючи, відносини між людством та природою, наголошується, що людина має використовувати свою суб'єктивну ініціативу для активного розуміння та перетворення природи, вона також підкреслює двосторонній ізоморфізм між людською культурою та природою, який не відрізняється принципово від концепції єдності неба та людини. Даосизм розглядає природу як об'єкт філософського вивчення, досліджуючи породження та розвиток Всесвіту з погляду її походження та законів, а також обговорюючи взаємозв'язок між Шляхом Неба та Шляхом Людини. Даосисти кажуть: Людина слідує закону землі, земля слідує закону неба, небо слідує закону дао, а дао слідує природі [7]. З цього випливає, що даосизм усуває антагонізм між людиною та небом, між мною та речами, повертаючись до природи, і виступає за те, щоб шукати духовну свободу людини у вічній гармонії людини та природи.

У «Лаоцзи» говориться: Дао народжує одне, два, два народжує три, три народжує всі речі, всі речі заперечують інь і охоплюють ян, а ці є [8]. Філософія «Лаоцзи» як Дао, є першоосновою всіх речей, Всесвіту та людського суспільства, щоб слідувати природі та існуванню. Тому за своєю суттю людина і природа єдині, тільки повернувшись до природи, відповідно до неї, людина може досягти вищого стану духовної свободи. Якщо ж намагатися силою змінити і перетворити природу задоволення власних потреб, то результатом буде лише загибель самої природи і руйнація простої людської моралі. Хоча даосизм має певним чином більш радикальні погляди щодо рукотворної зміни природи, він заслуговує на визнання в тому, що приділяє особливу увагу екології та захисту навколишнього середовища [9]. Від конфуціанської гармонії між людиною і природою до даоського «Закону природи», всі вони виражають концепцію «єдності людини і природи» екологічної філософії, у двох моделях єдності людини і природи в царстві, закладено, як ми можемо зараз інтерпретувати саме екологічне усвідомлення людини і природи в гармонії, скероване задля побудови відносин людини та природи в гармоничному співтоваристві. У цих двох «Царствах Єдності», як ми можемо побачити закладено екологічне усвідомлення гармонії між людиною та природою, що дає багате підживлення для побудови екологічно чистого суспільства.

Досліджуючи природничі особливості китайської філософії ми маємо нагоду наступний етап визначити як певну модернізацію перетворень у гармонії з природою, де модернізація гармонійного співіснування людини і природи багата на ціннісні конотації приймає форму прагнення людей кращого життя як ціннісно забарвленого, аксіологічного прагнення, де дотримуючись ціннісної позиції, морально орієнтованої людини, спільнота тепер приділяє увагу інтеграції захисту довкілля та високоякісного економічного розвитку [10]; суспільство вчиться відтворювати природне середовище та вступати в діалог з природою таким чином, аби дії відповідали загальним цінностям всього людства, продовжуючи тим не менш свій традиційний розвиток.

У нову епоху «основна суперечність у китайському суспільстві трансформувалася в суперечність між зростаючою потребою людей у кращому житті та на превеликий жаль незбалансованим та неадекватним розвитком» [11]. Це означає, що прагнення народу до кращого життя вже не зводиться лише до прагнення матеріальних і духовних аспектів, а іде до прагнення вищої якості життя. В останні роки Центральний комітет партії на чолі з товаришем Сі Цзіньпіном запропонував модернізацію гармонійного співіснування людини та природи у відповідь на екологічні проблеми, з якими стикається Китай у своєму розвитку. Ця екологічна концепція реалізує єдність екологічної модернізації та модернізації людини, раціонально вирішуючи протиріччя між людиною та природою, щоб задовольнити потреби виживання та розвитку людини [12]. Модернізація гармонійного співіснування людини та природи – це нова форма людської цивілізації, створена під керівництвом Комуністичної партії Китаю (КПК), яка визначає позицію народу у модернізації гармонійного співіснування людини та природи [3]. Відповідно до матеріалістичної концепції історії, люди є основною частиною соціальної історії, а соціальна історія – це діяльність людей, які мають свої власні цілі. Як соціально-історична діяльність, модернізація гармонійного співіснування людини і природи приймає народ як головну ціннісну структуру, бере як ціннісну орієнтацію прагнення

народу до високої якості життя і прагне створення стійкого майбутнього для наступних поколінь людства. Як творці історії, люди є головною силою у будівництві модернізації гармонійного співіснування людини та природи, відіграють головну роль у будівництві модернізації гармонійного співіснування людини та природи і водночас насолоджуються благополуччям, яке приносить хороша екологічна обстановка. Модернізація гармонійного співіснування людини і природи – це модернізація китайського типу, в основі якої лежить спільність життя людини і природи, і в процесі свого розвитку вона завжди дотримувалася ціннісної позиції, орієнтованої на людину, наголошуючи, що хороше екологічне середовище – це найуніверсальніший добробут людей, і що захист екологічного середовища торкається фундаментальних інтересів народу та довгострокових інтересів національного розвитку [11].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Екологічна обстановка та її дослідження та модернізація відносин людина – довкілля, це гармонійне майбутнє людства, і модернізація людини і природи в гармонії та співіснуванні, запропонована нашою країною, робить внесок китайських концепцій і китайської мудрості в пом'якшення напруженості між людиною і природою в наш час, сприяє розвитку нової форми людської цивілізації та повною мірою втілює властиві китайському стилю модернізації вимог. Модернізація людини в гармонії з природою інтерпретує ціннісну концепцію соціалізму з китайською специфікою, підкреслює ціннісну позицію, орієнтовану на людину, підкреслює ціннісне прагнення до узгодженого розвитку економіки і навколишнього середовища і втілює загальні цінності всього людства, які засновані на універсалі.

Література

1. 方世南：《促进人与自然和谐共生的内涵、价值与路径研究》，《南通大学学报(社会科学版)》2021年第5期，1–8.
2. 周宏春、戴铁军：《人与自然和谐共生：中国式现代化的内涵特征与时代意义》，《生态经济》2023年第1期，13–24.
3. 王雪源、王增福：《人与自然和谐共生的现代化：科学内涵、本质要求与实现路径》，《福建论坛(人文社会科学版）》2023年第1期，第19–30页。.
4. 沈广明：《人与自然和谐共生现代化的生态意蕴及绿色发展》，《广西民族大学学报(哲学社会科学版）》2020年第2期，163–168.
5. 韩秋红：《中国式现代化人与自然和谐共生的本质特征与世界意义》，《社会科学家》2023年第2期，18–23.
6. 孔伋原著，焦金鹏主编：《中庸》, 二十一世纪出版社2015年，23.
7. 李耳著，卫广来译注：《老子》，山西古籍出版社2003年，62.
8. 方世南.促进人与自然和谐共生的内涵、价值与路径研究.南通大学学报(社会科学版), 2021, 37(05).
9. 周宏春,戴铁军.人与自然和谐共生: 中国式现代化的内涵特征与时代意义.生态经济,2023,39(01).
10. 王雪源,王增福.人与自然和谐共生的现代化: 科学内涵、本质要求与实现路径.福建论坛(人文社会科学版), 2023, (01).
11. 沈广明. 人与自然和谐共生现代化的生态意蕴及绿色发展.广西民族大学学报(哲学社会科学版), 2020, 42(02).
12. 韩秋红.中国式现代化人与自然和谐共生的本质特征与世界意义.社会科学家, 2023, (02).

Анотація

***Чжан Хунвей*. Модернізація гармонічного співіснування людини та природи: філософське обґрунтування та ціннісні пріоритети.** – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню особливостей сучасної китайської філософії та продовжує низку досліджень стосовно питання специфіки національної філософії та її взаємозв'язку з ідентичністю та питаннями розвитку екологічних концепцій у державі та питань, які постають у сучасній технології освіти та її модернізації відповідно. Модернізація гармонійного співіснування людини і природи спирається на традиційну китайську екологічну філософію «єдності неба та людства», осмислює та використовує розумні елементи західної екологічної філософії, а також критично успадковує багатий зміст діалектичного погляду Маркса на природу. Ця екологічна філософія містить глибокий ціннісний підтекст, а саме: прагнення людей до кращого життя, інтеграція захисту навколишнього середовища та високоякісного економічного розвитку, а також прагнення спільних цінностей всього людства в процесі власного розвитку. Модернізація людини та природи в гармонії – важливе втілення ідеї Сі Цзіньпіна про екологічну цивілізацію, а також одну з найважливіших вимог та основних рис модернізації за китайським зразком. Після 18-го з'їзду партії концепція гармонійного співіснування людини та природи, висунута генеральним секретарем Сі Цзіньпіном, стала важливим напрямком у наукових дослідженнях китайських науковців. Дослідження підкреслюють особливості філософії, які скеровано насамперед на модель яка відповідає матеріалістичній концепції історії, в якій люди є основною частиною соціальної історії. Це потребує важливого розуміння у соціально-історичній діяльності розвивати і підтримувати питання насамперед модернізації гармонійного співіснування людини і природи в якій громадяни держави постають головною цінністю і державою підтримується орієнтація до високої якості життя і відповідно створення стійкого майбутнього для наступних поколінь людства. Модернізація гармонійного співіснування людини і природи розглядається у рамках модернізації китайського типу, в основі якої лежить насамперед спільність життя людини і природи, і в процесі свого розвитку вона завжди дотримувалася ціннісної позиції, орієнтованої на людину.

Ключові слова: Гармонія, Людина, Природа, екологічне середовище, філософське обґрунтування, ціннісні пріоритети.

Summary

***Zhang Hongwei*. Modernization of the harmonious coexistence of Human and nature: philosophical justification and value priorities.** – Article.

The article is devoted to the study of the peculiarities of modern Chinese philosophy and continues a series of studies on the issue of the specificity of national philosophy and its relationship with identity and issues of the development of ecological concepts in the state and issues that arise in the modern technology of education and its modernization, respectively. The modernization of the harmonious coexistence of man and nature is based on the traditional Chinese environmental philosophy of «the unity of heaven and humanity», comprehends and uses the reasonable elements of Western environmental philosophy, and also critically inherits the rich content of Marx's dialectical view of nature. This environmental philosophy contains a deep value subtext, namely: people's desire for a better life, the integration of environmental protection and high-quality economic development, as well as the desire for common values of all mankind in the process of their own development. The modernization of man and nature in harmony is an important embodiment of Xi Jinping's idea of ecological civilization, as well as one of the most important requirements and main features of modernization according to the Chinese model. After the 18th Party Congress, the concept of the harmonious coexistence of man and nature, put forward by General Secretary Xi Jinping, has become an important direction in the scientific research of Chinese scientists. The research emphasizes the features of philosophy, which are directed primarily to a model that corresponds to the materialist concept of history, in which people are the main part of social history. This requires an important understanding in socio-historical activities to develop and support, first of all, the issue of modernization of the harmonious coexistence of man and nature, in which the citizens of the state become the main value and the state supports the orientation to a high quality of life and, accordingly, the creation of a sustainable future for the next generations of humanity. Modernization of the harmonious coexistence of man and nature is considered within the framework of Chinese-type modernization, which is primarily based on the commonality of human life and nature, and in the process of its development, it has always adhered to a human-oriented value position.

Key words: Harmony, Human, Nature, ecological environment, philosophical justification, value priorities.

УДК 316.648:316.35
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.16

Е. В. Щербенко
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8706-9195
кандидат філософських наук,
докторант
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди
Національної академії наук України

ПРОМЕТЕЙ І АСКЛЕПІЙ, АБО МИ, ТРУЛЯЛЯТА. РОЗРИВ ІЗ МИНУЛИМ У ГЕРМЕНЕВТИЦІ ДОРОСЛІШАННЯ

Якщо ми образили когось дарма, календар закриє аркуш той.
З радянського дитячого фольклору

Постановка проблеми. Стаття продовжує ряд попередніх публікацій, у яких суспільно-політичний дискурс розглядається як носій інституційної пам'яті демократичного транзиту, зокрема ціннісних зсувів, котрі визначають нелінійний (дискретний) вимір суспільно-політичних процесів у горизонті «незавершеного проекту» модерну, При цьому враховується циклічний характер руху «виклик-відповідь», що виявляється між іншим у постійній корекції теорії модернізації, в ході якої відбувається її «глокалізація» й самоочевидні раніше положення проблематизуються.

Аналіз попередніх публікацій. Дослідження суспільно-політичного дискурсу, які набули поступового поширення на межі 90-х і «нульових», безпосередньо пов'язані з історичними змінами, які потягнули за собою розпад соціалістичного «табору» й кінець біполярного миру (що супроводжувалися, серед іншого, миттєвим застаріванням величезних масивів «радянологічної» літератури, котра виходила зі збереження статус кво).

Два найбільш впливових дослідницьких напрями, що їх рецепція відбувалася на українських і, ширше, пострадянських теренах, деліберативна теорія (Ю. Габермас, К.-О. Апель, Д. Бюлер та ін.) і політична лінгвістика (Н. Фейрклаф, П. Чілтон, Р. Водак й ін.) сприяли за тих умов виконанню важливої роботи з оновлення дослідницького інструментарію вітчизняного суспільствознавства, в тому числі в плані звільнення його від ролі «служниці ідеології».

Зміна масштабу викликів, які постали перед Україною після березня 2014-го і далі лютого 2022-го, виявила суттєві обмеження згаданих дослідницьких напрямів, у плані того самого вихідного уявлення про самоочевидне збереження суспільного статус кво (за якого демократії не воюють одна з одною, а революції бувають хіба «оксамитові»).

В ретроспективі зрозуміло, що при цьому з горизонту дослідника випадають такі важливі реалії перехідного суспільства з «наздоганяючим» типом модернізації, як травма модернізації та її (не)опрацювання, ризик розгортання сюжету «втраченої генерації» й поворот вектору руху суспільства вбік згортання реформ, до закритого або «затриманого» (за Поппером) суспільства.

Не надається для представлення в рамках імпліцитно передбачуваної рівноцінності всіх мовних ігор сама альтернатива «інтереси vs цінності» (Я. Грицак), що поставала на вітчизняному порядку денному 2004-го і 2013–2014-го; а в горизонті «02/24», коли вже не випадає вести мову про ситуацію постмодернізму, й зіткнення відкритого та закритого типів суспільства як двох непримиренних ціннісних світів.

Спроба розриву з минулим, позначена 2014 й 2022 рр., за масштабом зіставна з 1991 роком, ставить перед дослідником серйозні виклики, пов'язані зокрема з тим, що подібна конкретна герменевтика втягує до процесу переосмислення власної історії й «винайдення традиції», по суті, все суспільство, здійснюючись у перебігу зміни поколінь. Подібно процесу (між)національного примирення, вона передбачає певні процедури й ритуали, умовою яких виступає припинення конфлікту («гарячої» фази). Сьогодні, коли не зрозуміло не лише що писатимуть шкільні підручники, які відкриють діти, котрі народилися «після 02/24», а й які мапи бачитимуть, нам доступно найбільше позначити можливі сценарії, пов'язані з ними виклики й ризики, коли йдеться вже не про «наздоганяючу» модернізацію, а великий час модерну.

Мета дослідження. В контексті зіставлення спроб розриву з минулим у критичних для долі українського демократичного транзиту пунктах 1991 і 2022 рр., котрі позначають особливі етапи модернізації українського суспільства, виявити засновки його ціннісних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи один із поворотних моментів на переході від традиційної до модерної доби, яким постає Фран-

© Е. В. Щербенко, 2024

цузька революція, Маркс писав: «Так, XVIII ст. багато звичайнісіньких голів силкувалися найти справжню формулу, щоб зрівноважити суспільні стани, короля, парлямент і т. ін., а другого дня не було вже ні короля, ні парляменту, ні дворянства» [1].

Отже, перед нами свого роду «кінець дискурсу», певної мовної гри (що можна зіставити з парадигмою Куна або епістемою за Фуко). Відповідно, маємо прецедент рефлексії сценарію миттєвих радикальних змін уявленої спільноти за модерної доби, що можемо вважати успадкованим в арсеналі експертного середовища першого пострадянського призову. В межах подібної моделі зокрема надаються для представлення згадані вище «розриви» з минулим 1991 і 2022 років.

Проблема при цьому полягає в тому, що «розрив – 1991» був спільним у російському й українському кейсах. Напрошується питання, чому їхні вектори розвитку з певного моменту постали конфронтаційними аж до взаємовиключного?

У попередніх роботах ми звернули увагу, що в нинішній ретроспективі відповідь на нього досяжна лише при виході дослідника за межі сценарію «наздоганяючої» модернізації (в її пострадянському варіанті) до великого часу модерну. До певної міри прикладом подібної (миттєвої) коригуючої зміни перспективи може служити феномен Майдану, котрий виступає як емерджентний актор («чорний лебідь» Талеба [2]), зокрема в плані реінтерпретації сценарію революції в його новій «оксамитовій» версії. Це дозволяє, своєю чергою, змінити фокус пошуку, запитавши, чому подібним чином не рушили російський інтелектуальний клас (й у цілому громада), зокрема з огляду на всеосяжну глорифікацію революційного сюжету за радянської доби.

У нашій праці [3] ми показали плідність звернення до евристики «Старого порядку й Революції» Токвіля, яка дозволяє виявити не завжди очевидну наступність у розвитку уявленої спільноти перехідного періоду. При цьому маємо не випустити з уваги згаданий вище парадигмальний (епістемний) вимір аналізу, що включає генераційний аспект, першовідкривачами якого виступають Мангайм і Ортега-і-Гасет, піонерські праці яких здобули визнання після Другої світової.

Для цілей нашого дослідження важить особливо підхід, запропонований Т. Шаніним [4], який зважає на генераційний аспект пам'яті, що дозволяє між іншим розкрити зв'язок падіння самодержавного режиму в Росії 1917-го через врахування придушення ним революції 1905-го (молоді люди, котрі вступали в доросле життя, пам'ятали, як чинили з їхніми батьками). Чинний режим, таким чином, може в певний момент віддати перевагу самовбивчому в перспективі сценарію (ба більше, можливе повторення його з певними змінами: відома формула французької революційної історії «вони нічого не забули й нічого не навчилися»).

Можна в цьому зв'язку говорити про свого роду «екологію» політичного, яка передбачає нерівноцінність патосів суспільних акторів. Вже «батько» політичної науки Аристотель застерігав проти дій охлосу в політичній сфері (рівно Маркс у модерну добу проти люмпену). Якщо на межі Міленіуму російська правляча верства вчергове вдалася до цього табуйованого класичною й модерною політичною теорією інструментарію (плодом якого стали зокрема дискурсивні формації на кшталт «дідивоювали/можемоповторити» з вектором, протилежним загальноцивілізаційному «ніколи більше») і водночас Україні вдалося уникнути подібного сценарію, цьому має бути пояснення.

Підстави для нього знаходимо в чиннику т.зв. *неповноструктурності* культури. Якщо в період пізньорадянської лібералізації режиму, т.зв. «перебудови», в дискусіях у цьому контексті йшлося насамперед про українську культуру (відсутність у ній цілих сфер сучасного гуманітарного знання, відповідних праць українською мовою й под.), то в пострадянський час, найочевидніше у вирішальні для долі транзиту моменти 2004 і 2013–2014 рр. виявляється разюча відмінність політичної культури двох громад на рівні, насамперед, практик урядування, де горизонтом постають, у кінцевому рахунку, відповідно, фігури танка і намету [5].

Ці «стилістичні» відмінності поступово набувають ваги остаточного обгрунтування, за Апелем, формату загальносуспільної комунікації (стиль, як пам'ятаємо, людина), засновки яких таким чином йдуть у радянську добу. Звернемо увагу, що вже за часів повоєнної конвергенції двох світових систем лідери радянської держави, за виключенням хіба короткоминущого «андроповського» проміжку мають українське коріння: згадаємо фігуру «укорінення» С. Вейль [6]. З цим корелює й еволюційний за характером розвиток освітньої сфери (не зупиняємося на її загальновідомій ролі для політики, відзначеній зокрема Веллінгтоном і Бісмарком), представлений емблематичними фігурами Макаренка й Сухомлинського.

В цьому плані ключовою постає фігура «національного поета, революціонера-демократа» (відсутня в російському наративі). Вкажемо тут на промовистий епізод «стихійної герменевтики» Революції Гідності: графіті Шевченка, Франка й Лесі Українки у балаклавах на «Груші», котрий де факто може бути трактований як засвідчення латентно здійсненого переходу до модерного типу суспільства, артикульованого в горизонті «винайдення традиції» новопосталим креативним класом.

Прояснюючи в цій ретроспективі джерела розходження пострадянської траєкторії колишніх

союзних республік, акцентуємо насамперед чинник Чорнобилю і те, як він був артикульований першою когортою «органічної інтелігенції» незалежної України. Так, Т. Гундорова у «Післячорнобильській бібліотеці» [7] відзначає вагу сміхового начала в опрацюванні згаданої травми. Подібний опрацьований рефлекс *сміху-серед-апокаліпсису* (зважимо на давні традиції чорного гумору за радянської доби) дозволив обійтися при цьому без звернення до стихії ресентименту, що створило важливий прецедент у подальшій перспективі випробувань 2004, 2013–2014 і після 2022 року. Супроводжуючись опрацюванням травм, як Голодомор і «ленінопад» (в цьому сенсі можна представити їх у вигляді певного циклу), вони ставлять і питання *ціни* модернізації.

На цьому фоні збереження російською уявленою спільнотою пострадянської доби архетипового сюжету про «зупинку поїзду» (треба розуміти, що мчить у комуну), приймається нами в порядку свідчення упущення нею шансу відмови від фігури вождя, що ним рушила громада колишньої УРСР.

Повертаючись до зіставлення «віх» 1991 і 2022 рр., відзначимо спільність їхнього порядку денного в горизонті великого часу модерну в *апофатичному* плані: відмові від фігури «вождя» передувала в пізньорадянські часи деконструкція фігури «героя», котра припала на добу «перебудови». Вводячи інстанцію критичного судження в простір публічної тотальної глорифікації, лідери думок (серед яких важлива роль належала гумористам: Жванецькому, Задорнову й ін.), доносили до громади просте рівняння: героїзм одних (рятування палаючого сараю, трактору, шахти й ін.) це злочин інших. Іншими словами, йдеться про звільнення громади від певних симулякрів.

В контексті герменевтики дорослішання, у якім громада поступово переростає свій стан «країни-підлітка», невипадковою постає полеміка вітчизняних філософів з одним із фундаторів комунікативної філософії Ю. Габермасом [8]. Глибинні витоки її вбачаємо в збереженні в засновках концепції, запропонованої в «Філософському дискурсі модерну» [9], гегелівського субстрату, позначеного впливом, і то тотальним фігури «вождя» (відомий єнський епізод). Чи не визнати нам, у світлі виходу на суспільно-політичну арену «несіченої» генерації, символом модерну 2.0 радше фігуру волонтера/волонтерки, яка витягає побратима/посестру з-під вогню? Перетворення Церкви на «гравця» в сфері творення уявленої спільноти, згадавши фігури Бориса й Гліба, надає цьому новому повороту глибинної автентики.

Висновки. З урахуванням генераційного виміру перетворень, в апофатичному його вимірі (долання індоктринації ідеократичного режиму мірою входження в життя когорт, які не належали, відповідно, до лав членів партії, далі комсомолу й под.), можна припустити серед передбачуваних сценаріїв майбутні загострення напруги, подібно 2004, 2014, 2022 рр. і водночас викликів не опрацьованих раніше травм, однією з перших серед яких слід назвати «афганську». Зі сказаного випливає затребуваність нових компетенцій, в алгоритмі «і чужого навчайтесь, і свого не цурайтесь». Серед вирішальних чинників у цьому плані постає полегшення комунікацій з ЄС після завершення інтеграції, зважаючи зокрема на «миттєву міграцію» після 02/24 мільйонів українців, що постає дивовижним відтворенням «Енеїди» Котляревського (ще ускладненої вектором переміщення людності, не завжди добровільного, в інший бік, змушуючи припустити й актуалізацію «сценарію яничар»).

Представлена картина зростання складності викликів, і то в глобальному вимірі, що передбачає винайдення нових ігор, зокрема владних, у плані герменевтики дорослішання дозволяє переосмислити метафору цирку («це якийсь цирк!»). Мистецтво його воскресає напередодні Французької революції і передбачає відкриту мережеву структуру різноманітних атракціонів. Спільною їх ознакою фахівці визначають *втримання балансу*.

Московські, пітерські та київські «хлопчики» умовних трьох столиць «країни-тінейджерки» після зникнення останньої з мапи мали спільний анамнез шкільно-дворових освіти й виховання: згадати трьох мух, які завжди лишаються в одній площині й лежачого, якого не б'ють. Якщо, фігурально, частина когорти вийшла за межі моделі поведінки «блакитного вагона», тоді коли решта не досягла відповідної «критичної маси», дозволивши вчергове взяти себе в заручники, чи не підпадає подібна ситуація під формулу «помилка, якої припущено двічі, стає злочином»?

Водночас, коли до двохсотлітньої річниці національного поета (1999) вся країна від президента до перехожого читає рядки ювіляра, якому належить і «прогневали мы Бога, согрешили, владыкою себе цареубийцу мы нарекли», й того ж таки року голосує за «двійника ВВП», чи перед нами не ситуація, коли не відають, що творять? І тоді що додати до класики, в жанрі «боляче тільки коли сміюся»?

У світлі сказаного, у відкритому горизонті модерну гранично зростає масштаб персональної відповідальності, з огляду на вивільнення нових патосів, які передбачають приборкання їх і звернення при цьому до мистецтва, котре своєю чергою містить складник *демонічного*. Вже Вебер виділяє серед варіантів легітимації за модерного часу харизматичний. Чи можна за доби, коли сценарій революції постає легітимованим, вписати її виклики до готових «рамок» платонового дискурсу про («вічну») державу? Вже Поппер у «Від-

критому суспільстві» виявляє в ньому елемент утопічного, який демонструє далі в «проектах» Гегеля й Маркса.

Поставимо просте питання: коли Солон за п'ять століть до Р.Х. надихає співвітчизників поетичною проповіддю на радикальну переміну політичного курсу, а 1831 року в Бельгії відбувається «постоперна» революція, чи не означає це, що мислитель, який проголошує «кінець мистецтва», упустивши додати, за діалектикою, «і хай живе», впадає в ілюзію, подібно вождю, який чувши «Яблучко», котре співають «білі, зелені та червоні», розганяє парламент, замість пестити й леліяти «оркестр» музики революції?

За доби парадигмальних/епістемних змін зростає вага власних зусиль окремої персони, котра йде за покликанням, зосереджуючись часом на ніби не першорядній деталі. В плані власне гуманітаристики, її особливого фронтиру звернемо увагу на гайдеггерів вибір *алетейї* або бахтінський *меніппової сатири* як свого роду «клітинок» розбудови власної концепції (в цьому ж ряду ніцшевське перенесення фокусу на фігуру Діоніса, як і соловйовська Софія). Евристичним у цьому світлі постає нагадування на пострадянській «агорі», постфактум сходження з історичної арени формації, де глорифікували Прометея, фігури *Асклепія*: той, до кого звернені думки Сократа в останні хвилини життя, можна сподіватися, сприятиме примиренню між філософами, якого сподівався Кант: надто коли пам'ятати, що й Есхілів герой, за задумом, приходить у фіналі до консенсусу.

Література

1. Маркс К. П. В. Анненкові. 28 грудня 1846 р. URL: https://vpered.wordpress.com/2009/11/06/brief-marx-an-annnenkov-28-dec-1846/

2. Талеб Н. Чорний лебідь: Про (не)ймовірне в реальному житті. Київ: Наш формат, 2017. 392 с.

3. Щербенко Е. В. Модерні рухи, виклик генерації та герменевтична мережа. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. № 43. С. 142–147. DOI: https://doi.org/10.32782/apfs.v043.2023.24

4. Shanin T. Revolution as a Moment of Truth: 1905–1907→1917–1922. Yale University Press, 1986. 379 p.

5. Доній О. Їхнім танком на наш намет. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2004/12/4/3005024/

6. Вейль С. Укорінення. Лист до клірика. Київ: Дух і Літера, 1998. 298 с.

7. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодернізм. Розвідки з коментарем із кінця постмодерну. Київ: Критика, 2013. 344 с.

8. Єрмоленко Анатолій. Спротив замість перемовин. *Філософська думка*, 2022. № 3. С. 59–63; Бистрицький Євген, Ситніченко Людмила. Філософія і дискурс війни: конфлікт світів як межа комунікативної теорії Юрґена Габермаса. *Філософська думка*, 2022. № 3. С. 64–82.

9. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. Київ: Четверта хвиля, 2001. 424 с.

Анотація

***Щербенко Е. В.* Асклепій і Прометей, або Ми, трулялята. Розрив із минулим у герменевтиці дорослішання.** – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню нелінійних аспектів українського демократичного транзиту через рефлексію їх у суспільно-політичному дискурсі. Зіставлення парадигмальних зсувів, позначених 1991 і 2022 рр., дозволяє представити масштабні зміни викликів, які поставали перед українською громадою, насамперед у вимірі ціннісних трансформацій. Внаслідок прийняття дослідником засновків деліберативної теорії та політичної лінгвістики, що виходять з імпліцитного уявлення про збереження суспільного статус кво, з уваги дослідника випадають такі реалії перехідного суспільства, як травми модернізації й опрацювання їх, ризик розгортання сюжету «втраченої генерації» й под. Уже праці Маркса подають прецедент рефлексії «кінця наративу», що можна зіставити зі зміною парадигм (Кун) і епістем (Фуко). З урахуванням тяглості доби модерну, виклики якої визначають спільність радянського та пострадянського його етапів, плідним постає доповнення Марксова інструментарію, успадкованого першою когортою суспільствознавців доби незалежності, евристикою Токвіля й Шаніна, що дозволяє розкрити заломлення викликів модерну в генераційному ключі. Неповноструктурність пострадянської культури, зокрема політичної, що виступає в недостатній готовності до опрацювання травм модернізації, заданої деформаціями перетворень радянського періоду, стала передумовою розходження траєкторій української та російської громад у пункті (не)питання ціни модернізації. В контексті цього зіставлення постає органічною лінія переходу від деконструкції фігури «героя» за пізньорадянської лібералізації режиму до усунення «вождя» з української суспільно-політичної сцени як двох етапів герменевтики дорослішання. У висновках розглядаються ймовірні сценарії в горизонті ускладнення викликів у майбутньому, зокрема неопрацьованих раніше травм модернізації. Спільним знаменником їх виступає зростання ваги персональних зусиль актора.

Ключові слова: «вождь», генерація, герменевтика дорослішання, «герой», модерн 2.0, опрацювання травми

Summary

***Shcherbenko E. V.* Asclepius and Prometheus, or We, trulialiata. Breaking with the past in the hermeneutics of growing up.** – Article.

The article is devoted to the study of non-linear aspects of Ukrainian democratic transit through their reflection in socio-political discourse. Comparison of paradigm shifts, marked 1991 and 2022, allows us to imagine large-scale changes in the challenges facing the Ukrainian community, primarily in the dimension of value transformations. As a result of the researcher's acceptance of the foundations of deliberative theory and political linguistics, which are based on the implicit

idea of preserving the status quo, the researcher loses sight of such realities of the transitional society as the traumas of modernization and their processing, the risk of the 'lost generation' scenario, etc. The works of Marx set a precedent for the reflection on the 'end of the narrative', which can be compared to the change of paradigms (Kuhn) and epistemes (Foucault). Given the continuity of the modern era, whose challenges determine the commonality of its Soviet and post-Soviet stages, it is fruitful to supplement Marx's tools inherited by the first cohort of social scientists of the Independence era with the heuristics of Tocqueville and Shanin, which allows us to reveal the refraction of the challenges of modernity in a generational way. The incomplete structure of post-Soviet culture, in particular political, which manifests itself in insufficient readiness to process the traumas of modernisation, determined by the deformations of the Soviet period transformations, has become a prerequisite for the divergence of trajectories of Ukrainian and Russian communities in the (un)question of the price of modernisation. In the context of this comparison, the line of transition from the deconstruction of the 'hero' figure during the late Soviet liberalisation of the regime to the elimination of the 'vozhd' from the Ukrainian socio-political scene as two stages of the hermeneutics of growing up appears to be organic. The conclusions consider possible scenarios in the horizon of future challenges, including the previously unprocessed traumas of modernisation. Their common denominator is the growing importance of the actor's personal efforts.

Key words: generation, hermeneutics of growing up, 'hero', modernity 2.0, processing trauma, 'vozhd'.

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.364.632-058.6
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.17

О. Б. Орос
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8029-4210
кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Ужгородського національного університету

МІКРОСОЦІОЛОГІЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Домашнє насильство є однією із найгостріших соціальних проблем, особливо актуальною вона залишається в умовах воєнного стану. Попри значний поступ України у профілактиці та реакції щодо домашнього насильства: освітні програми, масштабна психопрофілактика, соціальні та правоохоронні стратегії та акції, інформаційна політика, проблема домашнього насильства все ще має багато «білих плям». Одним із найбільш латентних та небезпечних за наслідками форм домашнього насильства – є насильство батьків над дітьми. Саме у сім'ї закладаються нормативні вимоги, базові поведінкові моделі, формується ціннісно-смислова система особистості. За результатами II хвилі дослідження «Проблеми українських дітей під час війни» більше половини – «54% опитаних матерів вважають, що можливість українських батьків вирішувати питання, пов'язані з вихованням та розвитком дітей, погіршилася порівняно з часами до повномасштабного російського вторгнення в Україну» [1]. Особливо гостро проблема домашнього насильства над дітьми постає в умовах воєнного стану через масові та індивідуальні безпекові виклики: високий рівень тривоги та перманентної напруги, посттравматичні стресові розлади, дистрес, гуманітарні ризики та невизначений горизонт планування. Сучасним війнам притаманний високий рівень насильства щодо цивільних, що спричиняє хвилі внутрішнього переміщення, які мають значні соціальні та індивідуальні наслідки [2].

Домашнє насильство над дітьми є вкрай небезпечним за своїми наслідками: формування у дітей дефіциту соціальної компетентності, емоційної напруги та значних проблем з контролем емоцій, дисфункції дитячо-батьківських відносин, ворожого ставлення до навчання. Особливо небезпечними ці проблеми постають в умовах воєнного стану, коли діти мають особливі потреби у захисті та посилення відчуття безпеки, які здатні забезпечити виключно батьки. Однією із найбільш складних проблем домашнього насильства над дітьми – є формування у дітей дезадаптивних та девіантних поведінкових моделей. Ситуації, які потребують від дитини більше концентрації, зусиль та витримки, діти, що зазнали насильства можуть сприймати як нестерпні та ворожі. Діти, які стають жертвами насильства, знаходяться в зоні ризику щодо низки проблем у розвитку, включаючи дефіцит розуміння та регулювання емоціями. Здатність адаптивно керувати емоціями пов'язана з психічним здоров'ям дітей та їхньою соціальною, а також академічною компетентністю [3]. Мікросоціологічні дослідження орієнтовані на аналіз безпосереднього соціального середовища особи, що сприяє агресії та насильству. Дитину часто розглядають як tabula rasa і агресивність як наслідок неспроможності окремих агентів соціалізації. Важливу роль у вираженні агресії та схильності до насильства відіграє соціальне навчання, особливості соціалізації та соціальний контроль середовища. Батьки впливають на агресію та схильність до насильства своїх дітей різними способами, наприклад через емоційний зв'язок зі своїми дітьми, їх стиль виховання, сценарії поведінки та стиль спілкування, а також їх здатність керувати агресією [4]. Проблему домашнього насильства, жертвами якого є діти, у своїх працях торкалися Л. Берковіц, М. А.М. Верлінг, С. Валіца, Страус, Р. Коллінз, Л.Ф. Кац, Г. Паттерсон, Т. Марценюк.

Мета статті – проаналізувати мікросоціологічні аспекти домашнього насильства над дітьми в умовах війни.

Методи дослідження. Проблема домашнього насильства над дітьми в умовах воєнного стану вивчалася через опитування батьків. Дослідження проведено у два етапи: I етап – воєнний стан в Україні березень – квітень 2023 р., II етап – воєнний стан в Україні листопад – грудень 2023 р. Цільова група нашого опитування – батьки дітей початкових класів, які проживають на території Закарпатської області. Загальна кількість батьків, що взяли участь у дослідженні – 689: 209 – пер-

© О. Б. Орос, 2024

ший етап: 201 – жінка та 8 чоловіків; 480 – другий етап: 410 жінок та 70 чоловіків. Метод вибірки – вибірка, керована респондентами (RDS). Основні рекрутери – це вчителі початкової школи (перша хвиля 7 осіб, друга хвиля – 9 осіб) та батьки учнів початкової школи (перша хвиля – 7 осіб, друга хвиля – 10) – голови батьківських комітетів, які відповідали на запитання анкети та залучали до дослідження інших батьків (одночасно виступали респондентами та рекрутерами). Відбір респондентів рекрутерами проводився випадково, через групи у Viber та Facebook.

Виклад основного матеріалу. Мікросоціологічний підхід у розумінні домашнього насильства над дітьми здатен пояснити механізми та специфічні риси насильства у ситуаційному вимірі. Такий підхід сприяє розробці профілактичних та інтервенційних заходів щодо найбільш латентної та легітимізованої форми насильства. Мікросоціологічний підхід до вивчення домашнього насильства над дітьми передбачає відповіді на питання: «Чому насильство відбувається у конкретний момент часу у певних ситуаціях, а в інших ні?». Протистоянь і конфліктів набагато більше ніж проявів насильства. Інтеракції індивідів, навіть ті, що можна визначити як конфліктні, включають значимі запобіжники щодо виявів прямого насильства та агресії. Ситуацію інтеракції протистояння на мікрорівні можна визначити через дію протилежних цілей, що змушують антагоністів взаємно зосереджуватися на діях один одного та взаємозараження емоціями [5]. Домашнє насильство над дітьми має циклічний характер. Цикли включають набір подібних ситуацій, що повторюються знову і знову. У дослідженні цього явища важливо зрозуміти, які ситуації взаємодії батьків та дітей є найбільш ризикованими з точки зору проявів насильства. За даними досліджень ситуації спільного навчання батьків та дітей у молодших класах є саме тією ситуацією, яка має значний потенціал насильства над дитиною через напругу та конфронтацію [6, 7]. Ситуації спільного навчання батьків і дітей, (а також (або) спільне вивчення уроків) є типовими зразками ситуацій, у яких учасники інтеракції переслідують різні цілі у конкретний момент часу. Такі ситуації також характеризуються напругою та фрустрацією учасників, що ускладнюється дитячо-батьківськими владними відносинами.

Ситуації насильства майже завжди супроводжуються сильними емоціями. Злість та лють переважно ініціюють ситуації насильства. Страх, тривога разом із злістю визначають динаміку насильства та конфронтації в моменти спільного навчання батьків та дітей [8]. Основною ознакою домашнього насильства, зокрема по відношенню до дітей – є неспроможність скривдженого чинити опір агресору [9]. Хибний контекст ситуацій спільного навчання, як необхідної, важкої повинності батьків реалізовувати функцію перевірки та контролю. Процедура контролю домашнього завдання дитини може використовуватися батьками як форма покарання, що створює напругу та протистояння. В цьому контексті ситуація спільного навчання передбачає рольову диспозицію, згідно з якою батьки (частіше мати) «нападають» на дитину, яка у завідомо невигідній позиції і змушена «оборонятися». Саме спроби постійного і гіперболізованого контролю навчання дитини здатні викликати агресію та насильство [10]. Варто зауважити, що в умовах воєнного стану, що супроводжується напругою, постійним страхом, та відчуттям небезпеки, надмірний контроль за процесом навчання дитини може створювати ілюзію контролю над ситуацією у широкому розумінні слова. До ситуацій спільного навчання належать: онлайн-навчання, підготовки та перевірки домашніх завдань та спроби батьків надолужити шкільний матеріал через пропуски дитиною школи. Припускаю, що у час війни, коли значно зросла зайнятість батьків (робота, волонтерство, необхідність підтримки постійного зв'язку із близькими та друзями, безперервного потоку новин, які постійно привертають увагу), найчастіше саме ситуації спільного навчання є моментами активного якісного спілкування з дитиною.

Домашнє насильство над дітьми часто є непланованим. Батьки у даній ситуації виходять із персонального сценарію насильства, після події вони ошелешені наслідками. Через явну фізичну перевагу батьківське насильство потрапляє під дію так званої «наступальної паніки», яка виникає внаслідок сильної емоційної напруги та втягнення батьків у настрій спротиву дитини – плач та невдоволення. Застосування насильства залежить від здатності обійти бар'єр контфронтаційної напруги, який легко здолати у випадку насильства над дітьми. Діти фізично слабші і емоційно залежні від батьків, що здатне перетворити тимчасові сильні переживання на сплеск насильства [11].

Порівняльний аналіз дослідження домашнього насильства над дітьми під час пандемії та перші місяці введення воєнного стану показав значне зниження насильства в умовах війни. Суттєво знизився як рівень психологічного насильства, так і фізичного. Такі коливання рівня насильства над дітьми можна пояснити зміною форми навчання із дистанційної на аудиторну, трансформацією цінностей та батьківських завдань в умовах війни. Порівнюючи результати дослідження фізичного насильства над дітьми у ситуації навчання I та II етапів під час воєнного стану, відмічаємо зростання рівня насильства. В умовах воєнного стану фізичне насильство над дітьми у ситуації навчання зросло на 11,9%, змінилася

і частота застосування, зокрема «кожного дня» збільшилася на 1,7% [12]. Для мікросоціологічного підходу до вивчення домашнього насильства над дітьми важливими показниками є конкретні поведінкові прояви акторів у досліджуваних ситуаціях, хронологічні характеристики та емоційні переживання. Аналіз поведінкових проявів батьків у складних ситуаціях, пов'язаних із навчанням та їх порівняння у два досліджувані періоди здатне наблизити до розуміння інтеракційних елементів конкретної ситуації. Змістовні та емоційні характеристики ситуацій визначають батьки (у молодшому шкільному віці). Кількість батьків, що підтримують дитину у складних випадках знизився на 7,7%. На 13,4% більше батьків зазначило, що у складних ситуаціях «тональність навчання стає суворішою». У таблиці 1 зазначено, що на 8.3% збільшилася кількість зауважень та критики дитини, також з'явилися відповіді батьків «штовхаю, штурхаю та трухаю дитину», «б'ю дитину».

Мікросоціологія домашнього насильства щодо дітей, зокрема аналіз конкретної ситуації взаємодії, що є потенційно конфронтаційною включає взаємодію щонайменше двох акторів. Дії батьків та дітей у даному випадку носять взаємозумовлений характер. Насильство – це завжди подія ситуативної взаємодії: просторово та часово обмежена послідовність дій, які змістовно пов'язані одна з одною через визначення ситуації суб'єктами. Між поведінкою батьків та дітей виявлено корелятивні зв'язки: по-перше, між спокійною поведінкою батьків та дітей – r= ,202; p<0,01; по-друге, між криками учасників ситуації – r= ,219; p<0,01; кидання дитиною предметів найбільше пов'язана із суворішою тональністю (r= ,215; p<0,01) та частими зауваженнями та критикою (r= ,268; p<0,01)

Порівнюючи результати дослідження, слід відмітити також зростання негативних реакцій дітей у складних ситуаціях: на 5,3% зросла кількість реакцій «тон стає не задоволеним», на 5,1% зросла кількість реакцій дітей «плаче». Кількість позитивних реакцій дітей у складних ситуаціях, пов'язаних із навчанням знизилася на 6,3% (таблиця 2).

З таблиць 1 та 2 видно динаміку змін поведінки батьків та дітей під час спільного навчання в умовах воєнного стану. Поведінкові реакції акторів у ситуації навчання не є одиничними, вони мають значимий корелятивний зв'язок – поведінка носить комплексний характер, що включає систему конкретних реакцій. Ситуації спільного навчання стали більш напруженими, поведінкові реакції більш емоційними, насильницький потенціал ситуацій зріс.

Таблиця 1

Аналіз реакцій батьків у складних ситуаціях під час навчання

Як проявляються по відношенні до дитини Ваша реакція на складні ситуації, пов'язані із навчанням?	І етап дослідження під час воєнного стану (березень – квітень 2023 р.) (%)	ІІ етап дослідження ситуацій навчання під час воєнного стану (листопад – грудень 2023 р.) (%)
Підтримую дитину	83,7	76
Ніяк не проявляються	7,2	9,4
Тональність навчання стає суворішою	13,9	27,3
Частіше роблю зауваження та критикую	10,5	18,8
Кричу	2,4	7,1
Обзиваю	1	1,5
Кидаю зошити, ручки та інші предмети	0,5	3,1
Штовхаю, штурхаю та трухаю дитину	0	1,7
Б'ю дитину	0	1

Таблиця 2

Аналіз реакцій дітей у складних ситуаціях під час навчання

Як Ваша дитина реагує на складні ситуації, пов'язані з навчанням?	І етап дослідження під час воєнного стану (березень – квітень 2023 р.)	ІІ етап дослідження ситуацій навчання під час воєнного стану (листопад – грудень 2023 р.)
Підбадьорює мене і себе	11	17,3
Реагує цілком спокійно	57,4	41,7
Просить про паузу, щоб відпочити	54,5	51,5
Тон спілкування стає незадоволеним	23,4	28,7
Кричить	6,2	7,3
Плаче	13,4	18,5
Кидає зошити, ручки, інші предмети	5,3	4,6
Може замахнутися на мене	1	2,9
Може вдарити мене	0	1,3

Таблиця 3

Порівняння часових характеристик ситуацій навчання з дітьми в умовах воєнного стану

Скільки часу на день Ви витрачаєте на навчання з дитиною?	І етап дослідження ситуацій навчання під час воєнного стану (березень – квітень 2023 р.) (%)	ІІ етап дослідження ситуацій навчання під час воєнного стану (листопад – грудень 2023 р.) (%)
0 хвилин	0	2,5
До 5 хвилин	0	0,8
5–10 хвилин	2,9	2,5
До 20 хвилин	5,3	7,3
30–60 хвилин	39,2	33,8
1–1,5 години	31,1	28,5
2–2,5 години	10,5	12,3
2,5–3 години	6,2	6,5
Більше 3 годин	4,8	5,8

Важливою характеристикою ситуацій взаємодії є їхня тривалість. Так як ситуації навчання характеризуються напругою та протистоянням, припускаємо, що зміна часових меж ситуації також може впливати на специфіку поведінки акторів та зміну рівня насильства (таблиця 3).

Насильство над дітьми може використовуватися як інструмент виховання. У цьому випадку насильство досить легко легітимізується індивідом та спільнотою, адже має досить потужні культурні та соціальні підстави для виправдання. Насильство «як останній аргумент» застосовується батьками, у випадках попереднього використання ненасильницьких виховних засобів, які не дали бажаного ефекту. Небезпека дієвості такого насильницького сценарію у позитивному підкріпленні ефективністю. Батькам вдається отримати бажану поведінку дитини за допомогою насильства, тоді такий насильницький травматичний для дитини сценарій включається у рольовий репертуар батьків. Насильство «як останній аргумент» виправдовується низкою смислових утворень через звинувачення дитини і часто формулюється наступним чином: «Вони не вміють нормально», «З ними інакше не можна», «Інакше вони не розуміють». Насильству «як останній аргумент» передує паніка наступу. У мікросоціологічній теорії насильства Р. Колінз виокремлює довготривалу та короткотривалу часову модель домашнього насильства над слабкою жертвою. Мікроаналіз насильства демонструє, що воно не походить від окремих акторів, тобто тих, хто бере участь у насильницьких подіях, але проявляється в соціальних ситуаціях і взаємодії. Не мотиви чи соціальна ситуація, а просто різна ситуаційна динаміка створює відмінності перебігу та рівня насильства [13].

Висновки. Діти щодня зіштовхуються із труднощами війни навіть у тилових областях країни: постійні повітряні тривоги, переховування у тісних бомбосховищах, переривання уроків та звичного розпорядку, потік складної інформації із ЗМІ та розмов батьків щодо війни, наслідків обстрілів та близьких чи знайомих на фронті. За таких обставин, ризик домашнього насильства над дітьми зростає. Мікросоціологічний аналіз домашнього насильства над дітьми під час дії воєнного стану дозволив виявити підвищення рівня насильства та проаналізувати динаміку змін конкретних проявів батьків та дітей у конкретних ситуаціях навчання. Ситуації спільного навчання батьків та дітей в умовах війни дещо трансформувалися. Результати дослідження показали, що батьки та діти частіше демонструють прояви насильства по відношенню один до одного у ситуаціях навчання, переважно потенційні насильницькі дії включають сувору тональність спілкування, крики та погрозливі жести. Хронологічні характеристики ситуацій навчання в умовах воєнного стану також змінилися.

Література

1. Результати ІІ хвилі дослідження «Проблеми українських дітей під час війни» (29.10 – 2.11 2023). Соціологічна група «Рейтинг». RG_Ukraine_Children_112023_UA

2. Malesˇevic´ S. The Sociology of War and Violence. Cambridge: Cambridge University Press. 2010. p. 352 DOI https://doi.org/10.1017/CBO9780511777752

3. Katz L. F., Windecker-Nelson B. Domestic violence, emotion coaching, and child adjustment. Journal of Family Psychology, 2006. 20(1), 56–67. https://doi.org/10.1037/0893-3200.20.1.56

4. Wahl K. Aggression und Gewalt: ein HiologisIher, psyIhologisIher und sozialwissensIhaftliIher ̈HerHliIk. 2009. Heidelberg: Spektrum Akademischer Verlag. 347 S.

5. Randall Collins. Violence: A Micro-sociological Theory. Princeton University Press. 2008. p. 584

6. Орос О. Б. Дослідження переживань батьків учнів молодших класів, пов'язаних з дистанційним навчанням під час пандемії COVID-19. Габітус. 2021. Вип. 21. С. 40–43. DOI https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.21.6

7. Орос О. Б. Проблема взаємодії дітей молодшого шкільного віку з батьками в процесі дистанційного навчання під час пандемії COVID-19. Грані: науково-теоретичний альманах. 2021. Том 24, № 5. С. 46–53. DOI: https://doi.org/10.15421/172146

8. Орос О. Б. Емоції як ключові елементи ситуацій насильства. Габітус. 2023. Вип. 46. С. 31–35. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-5208. 2023.46.3

9. Бойко-Бузиль Ю. Ю. Домашнє насильство як соціальна проблема: психологічний ракурс. Габітус. 2021. Вип. 24. Том 2. С. 125–129. DOI https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.24.2.22

10. Berkowitz L. Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. Psychological Bulletin, 1989. 106(1), 59–73. https://doi.org/10.1037/0033-2909.106.1.59.

11. Collins R. Micro and Macro Causes of Violence. International Journal of Conflict and Violence (IJCV), 2009. 3(1), 9–22. DOI https://doi.org/10.4119/ijcv-2790

12. Орос О. Б. Динаміка змін батьківського фізичного насильства у ситуації навчання в умовах війни The 1st International scientific and practical conference "Advanced technologies for the implementation of new ideas", Brussels, Belgium, 09-12 January 2024. Brussels. International Science Group. 2024. P. 280–282.

13. Collins R. Theorizing the time-dynamics of violence. Violence: An International Journal. 2020. 1(1), 166–184. DOI https://doi.org/10.1177/2633002420907768

Анотація

***Орос О. Б.* Мікросоціологія домашнього насильства над дітьми в умовах воєнного стану. –** Стаття.

У статті висвітлено мікросоціологічні аспекти домашнього насильства над дітьми в умовах воєнного стану. Особливу увагу автор приділив мікросоціологічним механізмам відтворення насильства по відношенні до дітей у конкретній ситуації спільного навчання. У статті зазначено, що насильство над дітьми часто є непланованим та включає специфічні ситуативні аспекти: упередженість акторів до конкретних ситуацій взаємодії – негативне відношення до ситуацій навчання, специфічну диспозицію акторів – суперництво за домінування та контроль, різні цілі взаємодії, високу емоційну напругу.

У статті представлено дані, отримані за допомогою опитування батьків, діти яких є учнями молодших класів. Дослідження проведено у два етапи: І етап – воєнний стан в Україні березень – квітень 2023 р., ІІ етап – воєнний стан в Україні листопад – грудень 2023 р.

У статті проаналізовано основні мікросоціологічні аспекти взаємодії батьків та дітей під час труднощів у ситуації спільного навчання: конкретні поведінкові прояви батьків та поведінку дітей, а також динаміку їх зміни в умовах воєнного стану, динаміку змін часових характеристик ситуацій навчання.

Виявлено, що труднощі, з якими стикаються сім'ї в умовах війни навіть у тиловому регіоні (постійні повітряні тривоги, переховування у тісних бомбосховищах, переривання уроків та звичного розпорядку дня, потік складної інформації із ЗМІ...), можуть впливати на відтворення домашнього насильства щодо дітей. Емпіричні результати дослідження демонструють підвищення рівня домашнього насильства щодо дітей у порівнянні із даними, що отримані під час першого етапу дослідження.

Ключові слова: насильство, мікросоціологія насильства, домашнє насильство, насильство над дітьми, мікросоціологія домашнього насильства, ситуації, ситуації навчання, ситуації насильства, діти, батьки.

Summary

***Oros O. B.* Microsociology of domestic violence against children under conditions of martial law.** – Article.

The article reflects the microsociological aspects of domestic violence against children under the conditions of martial law. The author devoted particular attention to the microsociological mechanisms of the reoccurrence of violence against children in a specific situation of joint learning. The article indicates that violence against children is often unplanned and includes specific situational aspects: the bias of actors towards certain situations of interaction – a negative attitude towards learning circumstances, the specific disposition of actors – competition for dominance and control, different goals of interaction, high emotional tension.

The article presents data obtained through a survey of parents whose children are students at primary school. The study was conducted in two stages: Stage I – martial law in Ukraine in March – April, 2023, Stage II – martial law in Ukraine in November – December, 2023.

The article analyzes the principal microsociological aspects of interaction between parents and children during difficulties in a situation of joint learning: specific behavioral manifestations of parents and the behavior of children, as well as the dynamics of their changes during the period of martial law implementation, the dynamics of changes in the temporal characteristics of learning situations.

It has been discovered that the difficulties faced by families in the conditions of war, even in the home front region (frequent air raid alerts, hiding in cramped bomb shelters, interruption of lessons and of the usual daily routine, the flow of complex information from the media...) can influence the reoccurrence of domestic violence against children. The empirical results of the study demonstrate an increase in the level of domestic violence against children compared to the data obtained in the first stage of the study.

Key words: violence, microsociology of violence, domestic violence, violence against children, microsociology of domestic violence, situations, learning situations, situations of violence, children, parents.

UDC 34.096
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.18

V. M. Popovych
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9288-3765
Doctor of Philosophy, Professor,
Professor at the Department of Social Work
Zaporizhia Polytechnic National University

S. S. Shcherbyna
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9211-1773
Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Work
Zaporizhia Polytechnic National University

T. O. Novak
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1591-3094
Graduate student at the Department of Social Work
Zaporizhia Polytechnic National University

MANAGEMENT OF SOCIAL WORK AT THE LEVEL OF THE TERRITORIAL COMMUNITY IN THE CONDITIONS OF WAR: THE REGIONAL PROFILE

Statement of the problem in general terms. The full-scale war against Ukraine that began in russia entailed negative consequences in all spheres of Ukrainian society and affected the functioning of the field of social work and the provision of social services. The problematic range of activities of a social worker has expanded significantly due to: a decrease in the overall level of social and psychological well-being of the population; the spread of negative psycho-emotional states, anxiety, depressive, behavioural and stress disorders; a significant increase in internally displaced persons (IDPs) as a special category of persons who find themselves in difficult life circumstances; an increase in the number of children with traumatic experiences; increased risk of developing post-traumatic stress disorder (PTSD) among demobilized combatants (DCFs). The system of providing social services itself has faced a number of challenges – uneven access of citizens to social services, lack of resources, the problem of low wages, low involvement of the non-state sector [10]. So, the war as a state of emergency affected the management and management of social work at all levels, but the changes, challenges and problems of social work management at the level of territorial communities acquired particular importance.

Analysis of the latest research and publications. Among domestic researchers studying the problem of the influence of negative psychosocial consequences of the war in Ukraine and psychosocial support for victims, the following should be noted: A. Golotenko, A. Dovgan, A. Evdokimova, Y. Korokhod, V. Lefterov, I. Nechitailo, M. Slyusarevsky, V. Tyurina, L. Solokhina, A. Umanets, S. Shostakovskaya, A. Chaban, A. Khaustova, V. Yushchenko and others. The works of I. Bychuk, A. Kravchenko, A. Kolosok, M. Ladika, I. Sokolova, Z. Shaykhlislamov and others are devoted to the problem of providing social services and management of social work under martial law in Ukraine. But it should be noted that there is a lack of publications on the management of social work at the level of territorial communities in war conditions in a regional context (among the OTGs of front-line territories and OTGs remote from active combat operations).

Statement of the objectives of the article. The purpose of the study is to identify the challenges and problems of social work management in territorial communities at a regional level (among the OTGs of front-line territories and OTGs remote from active combat operations).

Presentation of the main research material. Social work management as an industry component of social management is determined by the structural and functional features and substantive tasks of social work itself, on the one hand, and the specifics of management activities and behaviours of social actors in the management of institutions for the provision of social services, on the other.

To determine the essential features of a social work management system, we will consider different approaches of domestic scientists who study management as one of the types of social management. For example, the procedural aspect is emphasized in their definition by N. Kolyada and N. Levchenko, noting that social work management is a process of planning, motivation and control necessary for formulating and achieving the goals of the organization for the provision of social services [4, p. 119]. M. Lek-

© V. M. Popovych, S. S. Shcherbyna, T. O. Novak, 2024

holetova also notes that social work management is a process aimed at planning and making optimal management decisions on social assistance and social protection of recipients of social services [6, p. 54]. And in A. Kozub's definition, social work management acts as a management activity based on the principles of market relations, scientific methodology and sustainable development (as the rational use of material, human and other resources) [2, p. 72]. Despite different scientific interpretations, social work management is a management activity aimed at improving the effectiveness of a social work system or institution at the macro, meso and micro levels. And as A. Kolosok and I. Bichuk note, «in a state of war, the management of social services is carried out with a strengthened vertical of power, however, management processes are provided not only by direct linear connections, but also by many functional ones, which is explained by the extreme complexity and volume of the social protection system and provision of social services in particular» [3, p. 98].

In conditions of martial law, social work management must become a flexible and adaptive management system. That is why the President of Ukraine on April 26, 2022 signed the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Provision of Social Services in the Event of a State of Emergency or Martial Law in Ukraine or Certain Its Localities», adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on April 14, 2022 [1].

Among such changes that directly affect the simplification and increase in the efficiency of the social work management system under martial law, the following should be highlighted:

1) the powers of regional, Kyiv city state administrations, executive bodies of rural, town, city councils are expanded by giving them the opportunity to determine the features of adoption decisions on the provision of social services;

2) it is determined that case management is not used to make a decision on the provision of social services – social services are provided on an emergency/crisis basis, and the right to make decisions on the provision of social services on an emergency/crisis basis (counselling, shelter, care, supported accommodation, short-term accommodation, in-kind assistance, transport services, etc.) are provided directly to social service providers, which will ensure immediate assistance to people;

3) it is established that all social services are provided free of charge to persons harmed by fire, natural disaster, catastrophe, hostilities, terrorist acts, armed conflict, temporary occupation;

4) social services provided to internally displaced persons under martial law are financed in the manner established by the Cabinet of Ministers of Ukraine;

5) the powers of military administrations are expanded in terms of managing providers of social services and organizing the provision of social services by them [1; 9].

The implementation of the adopted law will ensure the operational management of the provision of social services to individuals/families affected by the introduction of a state of emergency or martial law on the territory of Ukraine in order to preserve their life and health. Also in August 2023, the order of the Ministry of Social Policy "On approval of the Procedure for determining the needs of the population of an administrative-territorial unit / territorial community for social services" came into force. It sets out the organization for determining the population's needs for social services during a state of martial law or a state of emergency, as well as during the transition period after its termination. The Procedure takes into account all changes adopted in previous regulations [10].

Particular attention under martial law requires the management of social work and social services in the territorial community, which requires maximum concentration of efforts in the most difficult psychological and financial conditions. In general, in the domestic scientific space, social work in society is defined as the level of social work at which the intervention activities of a social worker are carried out in order to solve social problems, meet needs, and develop society itself and its members [7; 8, p. 42].

As O. Kravchenko notes, "in the conditions of the crisis caused by the war, an important feature of social work in the community is the spontaneous combination of philanthropy of ordinary citizens as a moral obligation and the desire to do good with the professional activities of social workers" [5, p. 66]. The peculiarity of social work in the community in the conditions of war is work with internally displaced persons, namely their social adaptation and social integration, that is, the territorial community appears as a host community, which increases the burden on social workers and complicates the process of management and management of social work at the territorial level.

Under martial law, the social work management system, social and managerial practices, the main goals and objectives of social work depend on the challenges and problems associated with the psychosocial and socio-economic consequences of war. Therefore, it is important to determine the current needs of the territorial community for social services and the problems that arise before the heads of social services, whose activities require increased responsibility in making management decisions, and social workers who directly provide social services.

In order to determine the regional characteristics of the current needs of territorial society in conditions of war and problems in the social work management system, an online sociological survey was conducted via Facebook and e-mail among the heads of

Social Service Centers and social workers of united territorial communities (UTC) of the Zaporizhzhia region (Front-line territory) and Lviv region (the territory is remote from active hostilities). A total of 57 respondents were interviewed (34 of them were leaders and social workers of the community group in the Lviv region and 23 were leaders and social workers of the community group in the Zaporizhzhia region (January-March 2024).

In Fig. 1 presents the most pressing needs of territorial communities of Zaporizhzhia and Lviv regions.

The survey results indicate the demand for state and non-state financial and material assistance to both community members and internally displaced persons (IDPs). As we noted, almost every UTC in Ukraine has become a host community for IDPs (especially in the western regions), therefore one of the areas of social work is work with internally displaced persons, namely adaptation and integration into the new social environment (for social services of the Lviv UTC) region is the most tangible problem – 73 % of respondents consider this the main task of social work in society). Also, for displaced persons in the Lviv region, psychological assistance is especially urgent (35 % for the Lviv region and 30 % for the Zaporizhzhia region) and psychological rehabilitation of combatants (43 % for the Lviv region and 37 % for the Zaporizhzhia region).

Figure 2 presents a list of social and managerial problems facing managers and social workers

Current problems of a social and managerial nature can be divided into the following groups (in order of importance for respondents):

1) problems of a financial and material nature (insufficient funding for social assistance programs, wages, transport problems, distribution of international humanitarian aid), and for the front-line UTCs of the Zaporizhzhia region they have the highest indicator;

2) problems of personnel management (insufficient personnel, decreased motivation and stress resistance of social workers), which are also more significant for front-line territories, and for social workers of the UTC of the Zaporizhzhia region, the psychological problems of social workers – a decrease in the level of stress resistance and emotional burnout (34 % – for UTC of Lviv region and 44 % – for UTC of Zaporizhzhia region);

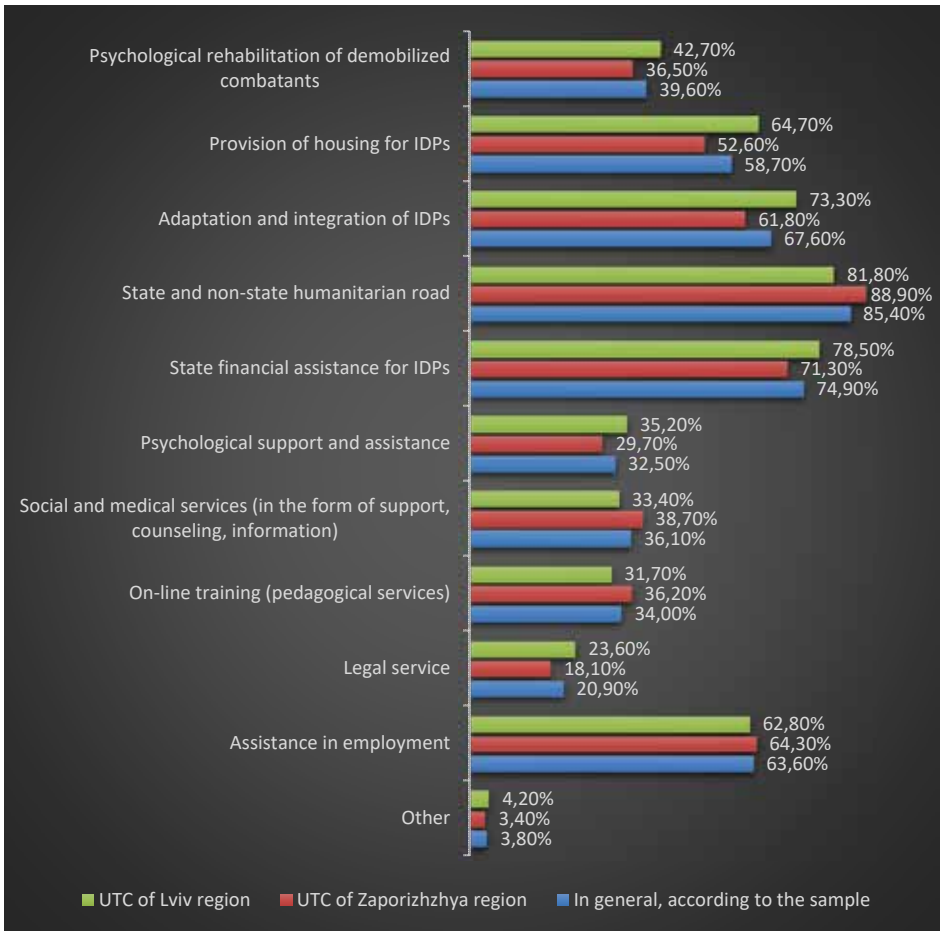

Fig. 1. Current needs of territorial communities of Zaporizhzhia and Lviv regions (you could select several answers)

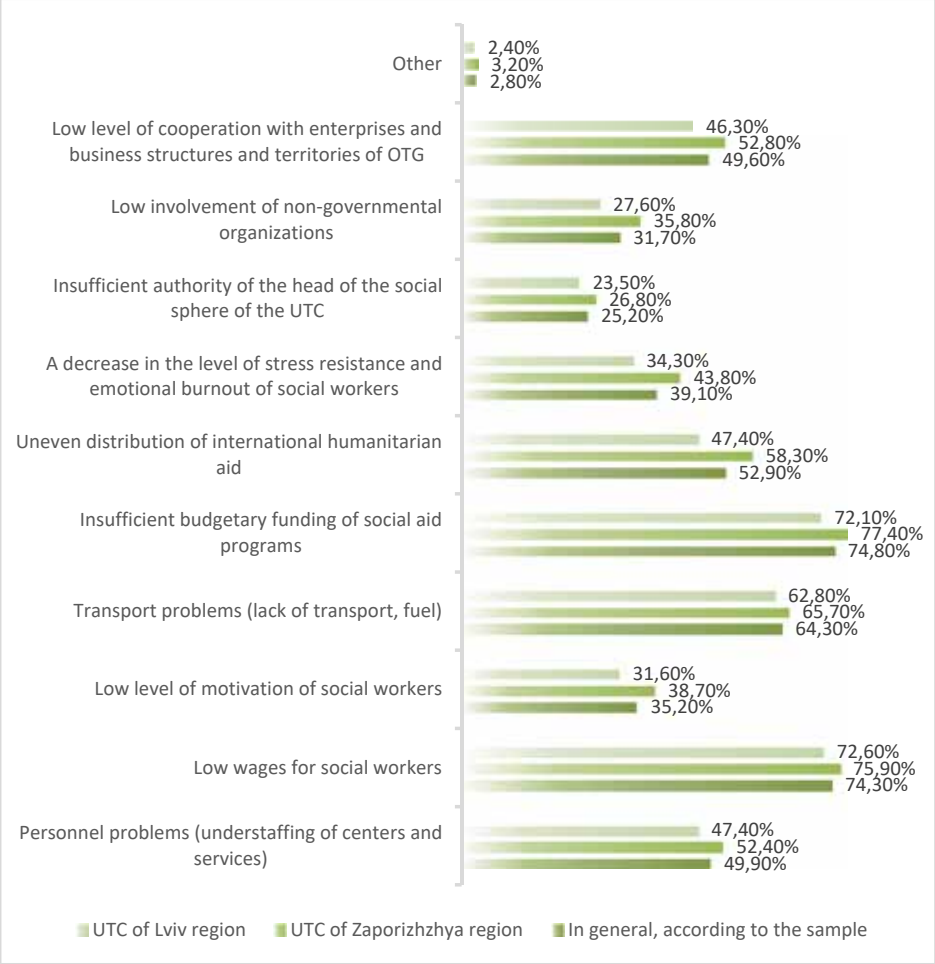

Fig. 2. Social and managerial problems facing managers and social workers under martial law, depending on the region (you could select more than one answer)

3) problems associated with the low level of interaction between social services, non-governmental organizations and business structures in the territory of the UTC (for social services and UTC centers in the Lviv region, this problem is not so acute).

Separately, to determine the factors for increasing the effectiveness of social work management in military conditions at the level of territorial communities, an expert survey was conducted (scientists in the field of social work and public administration, civil servants at the regional level, heads of non-governmental organizations, n=27). The experts were asked to answer an open question: "What, in your opinion, would help improve the efficiency of the organization of the provision of social services and the management of social work in wartime conditions at the level of territorial communities?" The results are presented in Fig. 3.

As can be seen from the indicators of content analysis of expert responses, the most significant factor in increasing the efficiency of social work management in wartime conditions is financing, which is an obvious fact during a period of increasing categories of the population in need of social assistance, but positive aspects in this direction should be noted. with an increase in assistance from international partners, although there are certain problems here, which are pointed out by social workers (Fig. 2).

Of particular importance for the social work management system in UTCs is:

1) interaction between state social services, public and volunteer organizations has been established;

2) involving the international professional community of social workers in creating an effective system for the provision of social services in conditions of military operations;

3) training of social protection staff to provide social and psychological assistance to IDPs and the local population;

4) increasing the share of provision of social and administrative services in an online format;

5) creation of unified regional or cluster control centers in the provision of social services during the war.

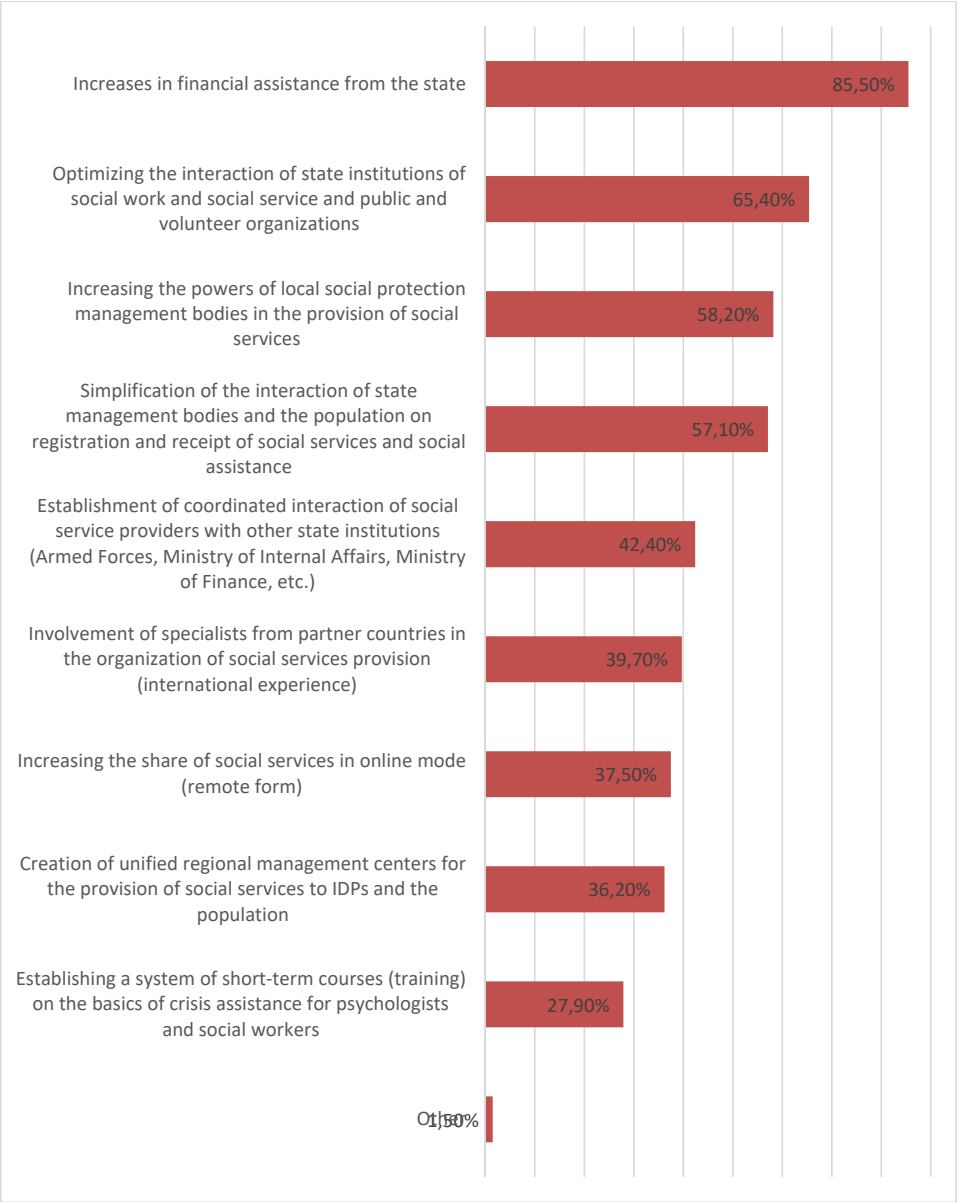

Fig. 3. Factors for increasing the efficiency of organizing the provision of social services and management of social work under martial law at the level of community groups (results of content analysis)

Conclusions and prospects for further research

So, summarizing the results of the study, we can draw the following conclusions:

– management of social work under martial law is characterized, on the one hand, by strengthening the vertical authority in the social protection system, and on the other, by the decentralization of management processes with the transfer of social service and welfare functions to the local level, and the management level plays a significant role during war social work in territorial communities;

– among the current needs of territorial society for social services, which determine the main directions of social work, the following are identified: the provision and distribution of state and non-state financial and material assistance and work with internally displaced persons, namely adaptation and integration into the new social environment, and the problem of working with IDPs is acute appears for the UTC of the Lviv region;

– the main problems of a social and managerial nature for social services of territorial communities are: financial and material problems, personnel problems, problems of motivation of personnel of social services, psychological problems of social workers (decrease in the level of stress resistance and emotional burnout), and for the front-line local communities of the Zaporizhzhia region the relevance of certain problems much higher;

– factors for increasing the efficiency of social work management in territorial communities in wartime conditions have been identified: financing,

intersectoral social partnership, international cooperation, training of social workers, increasing the share of online social services, regionalization and clustering of management in the provision of social services during war.

A promising direction for further research is to determine the most effective social and managerial practices in the social work management system under martial law.

Bibliography

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях». Голос України. Газета Верховної Ради України. 29 квітня 2022. URL: http://www.golos.com.ua/news/159623.

2. Козуб О. О. Менеджмент соціальної роботи як сучасний напрямок управлінської діяльності. Грані. Соціологія. 2012. № 3 (83). С. 70–73.

3. Колосок А., Бичук І. Менеджмент соціальних послуг територіальної громади в умовах воєнного стану. Ввічливість. Humanitas. 2022. № 3. С. 92–99.

4. Коляда Н. М., Левченко Н. В. Менеджмент соціальної роботи : теоретичний аспект. Цілі сталого розвитку : глобальні та національні виміри : Матеріали. 2017. С. 117–120.

5. Кравченко О. Соціальна робота в громаді в умовах війни. Zeszyty Naukowe Collegium Witelona. 2022. № 42 (1). С. 63–70.

6. Лехолетова М. Методи менеджменту соціальної роботи у діяльності соціального працівника. Соціальна робота та соціальна освіта. 2021. Вип. 2(7). С. 51–60.

7. Слозанська Г.І. Теорія і практика підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи у територіальних громадах : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05. Тернопіль, 2019. 687 с.

8. Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді : теорії, моделі та методи : монографія / за наук. ред. д-ра пед. наук, проф. В.А. Поліщук. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.

9. Соціальна допомога і соціальна робота : виклики сучасності : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 11–12 трав. 2023 р.) / упоряд.: О. Жук, В. Малиновський, О. Сільвестрова, І. Сушик. Луцьк: ЛНТУ, 2023. 352 с.

10. Соціальні послуги в умовах війни : нові зміни та виклики. Лабораторія законодавчих ініціатив. URL: https://parlament.org.ua/2023/11/07/sotsialni-poslugi-v-umovah-vijni-novi-zmini-ta-vikliki/.

Summary

Popovych V. M., Shcherbyna S. S., Novak T. O. **Management of social work at the level of the territorial community in the conditions of war: the regional profile.** – Article.

The article examines the features of social work management in territorial communities under martial law. It has been established that social work management as a social and managerial activity is characterized by both strengthening the vertical of power and functional expansion of powers at the local level, and the level of social work management in territorial communities plays a significant role during war. Providing state and distribution of non-state financial, material and humanitarian assistance and working with internally displaced persons on social adaptation and integration of IDPs into the new social environment are the most relevant areas of social work in the territorial community. The main problems of a social and managerial nature for social services of territorial communities have been identified: financial and material problems, personnel problems, problems of motivation and psychological problems of social workers. Factors for increasing the efficiency of social work management in territorial communities in wartime conditions have been identified: financing, intersectoral social partnership, international cooperation, training of social workers, increasing the share of online social services, regionalization and clustering of management in the provision of social services during the war.

The article also analyzes that the greatest driver of efficiency in the management of social work in the minds of wartime is financing, which is an obvious fact during the period of increasing population categories, demand social assistance, and then highlight the positive aspects in which direction from the increase help from the side of international partners, although there are serious problems here, as social workers point out.

No less important is the importance of officials promoting the effectiveness of the management of social work in territorial communities in the minds of wartime: finance, intersectoral social partnership, international cooperation, the emergence of social workers, the increase in online social services, regionalization and clustering of management in these social services at the hour of war.

Key words: social work, social services, social work management, territorial community, internally displaced persons (IDPs), martial law.

Анотація

Попович В. М., Щербина С. С., Новак Т. О. **Менеджмент соціальної роботи на рівні територіальної громади в умовах війни: регіональний розріз.** – Стаття.

В статті розглянуто особливості менеджменту соціальної роботи у територіальних громадах в умовах воєнного стану. Визначено, що менеджмент соціальної роботи як соціально-управлінська діяльність характеризується як посиленням вертикалі влади, так і функціональним розширенням повноважень на місцевому рівні, причому значну роль під час війни відіграє рівень управління соціальною роботою в територіальних громадах. Надання державної та розподіл недержавної фінансово-матеріальної і гуманітарної допомоги і робота з внутрішньо переміщеними особами з соціальної адаптації та інтеграції ВПО в нове соціальне середовище є найбільш актуальними напрямами соціальної роботи в територіальній громаді. Виявлено основні проблеми соціально-управлінського характеру для соціальних служб територіальних громад: фінансово-матеріальні проблеми, кадрові проблеми, проблеми мотивації і психологічні проблеми соціальних працівників. Визначено чинники підвищення ефективності менеджменту соціальної роботи в територіальних гро-

мадах в умовах воєнного часу: фінансування, міжсекторне соціальне партнерство, міжнародне співробітництво, навчання соціальних працівників, збільшення частки соціальних послуг он-лайн, регіоналізація і кластерізація управління в наданні соціальних послуг під час війни.

Також в статті доведено, що найбільш вагомим чинником підвищення ефективності менеджменту соціальної роботи в умовах воєнного часу є фінансування, що є очевидним фактом в період збільшення категорій населення, які потребують соціальної допомоги, але слід зазначити позитивні моменти в цьому напрямку у зв'язку із збільшенням допомоги з боку міжнародних партерів, хоча і тут є певні проблеми, на які вказують соціальні працівники.

Не менш важливим у дослідженні є визначення чинників підвищення ефективності менеджменту соціальної роботи в територіальних громадах в умовах воєнного часу: фінансування, міжсекторне соціальне партнерство, міжнародне співробітництво, навчання соціальних працівників, збільшення частки соціальних послуг он-лайн, регіоналізація і кластерізація управління в наданні соціальних послуг під час війни.

Ключові слова: соціальна робота, соціальні послуги, менеджмент соціальної роботи, територіальна громада, внутрішньо переміщені особи (ВПО), воєнний стан.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 351
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.19

С. О. Вовк
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6171-4782
доктор політичних наук, професор,
завідувачка кафедри політології і міжнародних відносин
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

А. В. Бадер
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3670-5753
доктор політичних наук, доцент,
директор Навчально-наукового інституту соціальних і гуманітарних наук
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

РЕАКЦІЯ НА ВІЙНУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТА ОСВІТНІХ СТРАТЕГІЙ УКРАЇНИ Й РОСІЇ[1]

Актуальність проблеми. Війна як соціально-політичний феномен має потужний вплив на всі аспекти життя суспільства, включаючи інформаційну та освітню сфери. У воєнних умовах держави використовують різноманітні ініціативи для мобілізації населення, формування патріотичних настроїв та розвитку критичного мислення. Інформаційна і освітня політика є ключовими інструментами державного впливу на суспільну свідомість. Збройне протистояння посилює потребу в управлінні інформаційними потоками та формуванні відповідних освітніх практик. Теорія комунікацій, а також концепції критичного мислення, слугують теоретичною основою для побудови відповідних державних стратегій.

Аналіз останніх досліджень. Українські дослідники доводять, що під час побудови інформаційних і освітніх стратегій «...головним і незаперечним є забезпечення інтересів суспільства, держави та прав і свобод громадян в умовах війни. Стійкість та міцність соціальної системи пропорційна ступеню узгодженості дій органів державного управління та медіа, що забезпечує прямий та зворотний зв'язок між громадянським суспільством та державою...» [22]. Забезпечення цього взаємозв'язку є ключовим для підтримки стабільності, забезпечення національної безпеки та збереження громадського довіри до владних структур у період військових конфліктів. У цих умовах важливою стає якість та об'єктивність інформації, що подається громадянам через медіа, а також здатність державних інституцій ефективно спілкуватися з громадськістю та реагувати на її потреби та обурення; (Голованова Н. [4], Коцур Л. і Грига О. [9], Ульянов О. [24], Стрільчук О. [21], Горбань Ю. і Олійник О. [5]).

Огляд наукових праць, присвячених інформаційним і освітнім стратегіям росії, доводить, що в останній відбувається виправдання війни, підготовка суспільства до затяжної загарбницької війни шляхом соціально-психологічного маніпулювання (Руднєва А., Мальована Ю. [18], Стичинська А. [20]). В свою чергу американські аналітики (Вільде Г., Шерман Д. [1]), аналізуючи інформаційні стратегії росії доводять, що російська стратегія багато успадкувала від радянської, а саме: «переконання, що будь-які прояви інакодумства не можуть бути зумовлені внутрішньополітичними процесами, а лише штучно створені...; ...тенденція застосовувати механістичні правила до складності людського розвитку та пізнання, що стало елементом воєнного планування; практична реалізація теорії рефлексивного контролю» [23].

Метою статі є здійснити порівняльний аналіз особливостей інформаційних та освітніх стратегій України і росії для формування реакції громадян на війну. Базою для аналізу виступає вивчення офіційних документів, стратегій, а також на дослідженнях незалежних експертів та медіа-матеріалах.

Виклад основного матеріалу. Після початку конфлікту на сході України та анексії Криму, Україна зіткнулася з масованою інформаційною атакою з боку Росії. Російська пропаганда активно використовувала різні засоби масової інформації,

[1] Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проєктом 2021.01/002.

© С. О. Вовк, А. В. Бадер, 2024

включаючи телебачення, радіо, інтернет-ресурси та соціальні мережі, для поширення дезінформації та маніпуляцій. Це включало фабрикацію новин, перекручення фактів, створення фейкових акаунтів у соціальних мережах та інших методів інформаційної війни з метою дискредитації українського уряду, деморалізації населення та створення хаосу.

У відповідь, Україна запровадила низку ініціатив для протидії дезінформації та пропаганді. Одним із ключових кроків стало створення Центру протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони (РНБО) України в 2021 р. «Центр забезпечує здійснення заходів щодо протидії поточним і прогнозованим загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, забезпечення інформаційної безпеки України, виявлення та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою» [25]. Центр протидії дезінформації відіграє важливу роль у координації зусиль з виявлення та нейтралізації інформаційних загроз. Центр протидії дезінформації займається моніторингом інформаційного простору, аналізом інформаційних загроз, а також розробкою рекомендацій для державних органів та громадськості. Моніторинг включає постійне відстеження медіа-контенту, соціальних мереж, а також інших джерел інформації для виявлення та аналізу потенційно небезпечних повідомлень і наративів.

Аналіз інформаційних загроз проводиться шляхом комплексного вивчення джерел дезінформації, методів їх поширення та цільових аудиторій. Центр розробляє методології для ідентифікації фейкових новин та інших форм маніпуляцій, а також проводить дослідження з метою розуміння впливу дезінформації на різні сегменти населення. Розробка рекомендацій включає створення стратегій для підвищення рівня інформаційної безпеки країни. Це включає як короткострокові, так і довгострокові заходи, такі як освіта громадян з питань медіаграмотності, розробка програм для підвищення обізнаності про методи інформаційної війни та співпраця з міжнародними партнерами для обміну досвідом та координації зусиль у боротьбі з дезінформацією.

Окрім Центру протидії дезінформації, Україна також активізувала роботу інших державних органів та громадських організацій у сфері інформаційної безпеки. Наприклад, Міністерство інформаційної політики України, створене у 2014 році, здійснює заходи з підтримки національних медіа, а також розробляє комунікаційні стратегії для підвищення стійкості суспільства до інформаційних атак.

Важливим аспектом протидії дезінформації є також співпраця з міжнародними організаціями та партнерами. Україна активно співпрацює з НАТО, ЄС, ОБСЄ та іншими міжнародними інституціями, отримуючи підтримку в рамках програм, спрямованих на зміцнення інформаційної безпеки, обмін досвідом та розробку спільних стратегій протидії дезінформації. На думку, Голованової Н. проблеми міждержавної інформаційної політики під час війни можна окреслити наступним чином: «...невизначеність із підтвердженням факту геноциду, фактів злочинів і зволікання щодо цих підтверджень; невдосконаленість міжнародного безпекового права і незадовільна діяльність ООН; невдосконаленість роботи щодо інформаційних резервацій і неузгодженість роботи з міжнародними організаціями...» [4].

Інформаційні стратегії країни-агресора характер росія активно використовує державні медіа для поширення пропагандистських меседжів, які підтримують офіційну позицію щодо конфлікту в Україні. Державні засоби масової інформації, такі як RT (Russia Today), Sputnik, та федеральні телеканали (Перший канал, Росія-1) є основними інструментами поширення пропаганди.

Телеканал RT був заснований у 2005 році і функціонує як інструмент зовнішньої пропаганди Росії. RT транслює контент багатьма мовами, включаючи англійську, іспанську, французьку та арабську, з метою впливу на міжнародну аудиторію. Програми RT часто містять сюжети, спрямовані на дискредитацію української влади, зображення українських сил як агресорів і виправдання російських дій в Україні. Наприклад, RT часто висвітлює події в Україні, використовуючи інтерв'ю з проросійськими експертами та відомими особами, які підтримують позицію Кремля, при цьому активно поширюючи наративи про «фашистські загрози» в Україні. Аналіз контенту каналу дозволяє виявити засоби маніпулювання, які застосовуються в повідомленнях: «...метод дегуманізації опонента – навіювання думки про зрадництво й фейковість героя, який уособлює загалом українців, а також формування сприйняття українських захисників як диверсантів, нацистів; поляризація – перетворення героя і всіх українців на ворогів, відмежування себе від «них»; метод «гнилого оселедця» – тепер ярлик зрадник заважатиме реципієнтові сприймати адекватно будь-яку інформацію; метод метапропаганди – той, кого українські джерела зображають як патріота і героя, насправді зрадник; метод багаторазового повторення – ярлики бандерівці, диверсанти, нацисти в дискурсі російських ЗМІ повторюються багаторазово і щодня; метод абсолютної очевидності – не доводяться, а подаються як очевидні думки, що рідний Крим означає російський, а якщо ти

виражаєш проукраїнську позицію, значить ти зрадник і нацист…» [16].

Російська влада здійснює суворий контроль за інформаційним простором, блокуючи доступ до незалежних медіа та іноземних джерел інформації. Це включає цензурування новин, блокування веб-сайтів та застосування законодавчих заходів для обмеження свободи слова.

Веб-сайт «Крим. Реалії», який є частиною Радіо Вільна Європа/Радіо Свобода, часто висвітлює ситуацію в Криму з незалежної точки зору, зокрема порушення прав людини та реакцію міжнародної спільноти на анексію. Російська влада заблокувала доступ до «Крим. Реалії» на території Росії, аргументуючи це «поширенням екстремістських матеріалів». «Радіо Свобода» також часто стикається з обмеженнями в Росії. Роскомнагляд, російська федеральна служба нагляду у сфері зв'язку, інформаційних технологій та масових комунікацій, неодноразово штрафувала та блокувала їхні веб-сайти. Наприклад, у 2020 р. Роскомнагляд оштрафував «Радіо Свобода» та інші іноземні медіа за недотримання законодавства про маркування контенту як «іноземного агента».

Росія запровадила низку законодавчих актів, які обмежують свободу слова та контроль за інформацією. Наприклад, закони про «фейкові новини», прийняті у 2019 р., що забороняють розповсюдження інформації, яку російські органи влади вважають «ненадійною», встановлюють покарання за таке поширення та дозволяють Федеральній службі з нагляду за зв'язком, інформаційними та інформаційними технологіями. Тобто, є офіційний дозвіл блокувати веб-сайти та накладати штрафи за поширення інформації, яку вважають неправдивою або такою, що підриває суспільний порядок. Цей закон часто використовується для придушення опозиційних думок та критики уряду.

Крім того, Росія розширює контроль за соціальними мережами, вимагаючи від платформ, таких як Facebook, Twitter та YouTube, зберігати дані користувачів на території Росії та видаляти контент, який вважають незаконним. У 2021 р. Росія запровадила нові закони, що зобов'язують соціальні мережі видаляти «протиправний контент» протягом 24 годин за вимогою влади, під загрозою великих штрафів або навіть блокування.

Освітні стратегії України в умовах російсько-української війни спрямовані, в першу чергу, на формування навичок аналізу медійних повідомлень та інформаційних кампаній, що дозволяє орієнтуватися у фактах і протистояти маніпуляціям в інформаційному просторі. Аналіз освітнього середовища ілюструє певний спектр стратегій щодо формування критичного мислення.

В першу чергу, це розробка та запровадження освітніх курсів з медіаграмотності, які спрямовані на розвиток критичного аналізу медійних повідомлень: «Медіаграмотність для освітян» [14], «Very Verified: онлайн-курс з медіаграмотності» [2], «Медіаграмотний спротив: спілкуємося на рівних» [13], «Експрес-медіаграмотність для підлітків» [6] тощо. Як правило зміст курсів включає ознайомлення з основними концепціями та термінами, пов'язаними з медійною грамотністю, що є основою для подальшого розуміння тематики; містить вправи з критичного аналізу медійних текстів, зокрема статей, відеоматеріалів, соціальних мереж; завдання з виявлення різних маніпулятивних прийомів, які використовуються з метою впливу на громадську думку. Кожен курс ставить за мету допомогти учасниками освітнього процесу розуміти методи та наслідки пропагандистських кампаній у медійному просторі, а також надати інструменти для ефективного протистояння впливу пропаганди.

«Популяризація медіаграмотності в Україні є частиною широкої стратегії з метою формування інформованого суспільства. Озброюючи людей необхідними знаннями для оцінки джерел інформації, для розрізнення достовірних новин та дезінформації, а також для розуміння наслідків медійної маніпуляції, Україна прагне підсилити свою стійкість проти пропагандистських кампаній. Важливість медіаграмотності підкреслена викликами, що створюються в інфосередовищі, зокрема поширення фейкових наративів і дезінформації в тактиці інформаційної війни. Розпізнавши ці загрози, Україна активно залучалася до програм і кампаній громадської свідомості та співпраці з громадськими організаціями для просування медіаграмотності як інструмента для зміцнення інформаційної стійкості країни» [4].

По-друге, це використання методу «кейс-стаді» (case-study) в освітньому процесі, як от: «Роль медіа в інформаційній боротьбі: огляд стратегій». Використання цього методу є неоціненним інструментом для формування критичного мислення, оскільки надає можливість учасниками освітнього процесу аналізувати конкретні ситуації в рамках війни, такі як бойові дії, політичні рішення або реакції міжнародного співтовариства. Стимулювання дискусій про різні підходи до вирішення проблеми або ситуації дозволяє навчити аналізу та оцінюванню інформації з наданням обґрунтованих висновків.

По-третє, проведення форумів, дискусій або семінарів («Уроки російського вторгнення в Україну», «Протидія негативним інформаційним та психологічним впливам на людину і суспільство» [19], «Інформаційна гігієна» [8] тощо), що стало важливою складовою боротьби з інформаційною пропагандою та дезінформацією. Такі заходи спрямовані на створення відкритого простору для обговорення найболючіших питань,

виявлення пропагандистських методів та обміну досвідом інформаційного спротиву. Запрошення на такі заходи експертів з різних галузей, таких як журналісти, активісти та політичні аналітики, сприяє об'єктивному обговоренню та розкриттю різних аспектів проблеми. Активна участь аудиторії забезпечує розмаїття поглядів та досвіду, що сприяє поглибленню розуміння проблеми та пошуку рішень. Саме останнє, викликає активні дискусії та сприяє розвитку інноваційних підходів. Створення мережі підтримки між учасниками таких заходів сприяє обміну досвідом та підтримці в реалізації спільних ініціатив.

До спектру освітніх стратегій України відноситься і залучення експертів до освітнього процесу, проведення останніми майстер-класів («Особливості українського фіксерства: аналізуємо кейси» [15], «Російсько-українська війна: як аналізувати без міфів» [12], «Російсько-українська війна: виклики сьогодення» [11] тощо), що надає можливість тримати доступ до спеціалізованих знань та досвіду експертів. Майстер-класи сприяють глибокому розумінню складних питань, що виникають у зв'язку з війною та інформаційною агресією, та дозволяють учасникам освітнього процесу розвивати критичне мислення та аналітичні навички.

Аналіз освітніх стратегій країни-агресора, дозволяє говорити про використання ініціатив, що спрямовані на підтримку державної лінії щодо агресії проти України, в першу чергу, це розповсюдження державної пропаганди через освітні заклади [10], [7] та медіа з метою формування позитивного світогляду щодо російської державності та дій на міжнародній арені. Тобто, росія спрямовує зусилля на формування світогляду російських громадян, який сприяє затвердженню влади та легітимізацій дій російських владних структур. До освітнього процесу країна-агресор запроваджує «правильні погляди» на події російсько-української війни. Варто підкреслити, що освітні ініціативи включають елементи цензури [17] та контролю за розповсюдженням інформації, що не відповідає офіційній державній позиції. Також запроваджуються заходу з обмеження доступу до альтернативних джерел інформації та обміну думками, що заважає розвитку критичного мислення серед здобувачів освіти.

Російські освітні програми включають наративи, які формують людину авторитарного типу, з обмеженою здатністю до критичного мислення, яка приймає імперську та неоімперську реваншистську ідеологію Росії. В рамках цих програм Україна представлена як «фашистська» і «нацистська» держава. Зміст освітніх програм значною мірою ідеологізований, зосереджений на подіях в Україні останніх років, але при цьому ігнорує або спотворює реальну історію України попередніх періодів. Такий підхід сприяє формуванню упереджених уявлень і підтримці офіційної державної ідеології, позбавляючи учнів можливості отримати об'єктивні знання та розвивати незалежне критичне мислення. Ці програми стають інструментом політичного впливу, спрямованого на консолідацію суспільства навколо авторитарного режиму та легітимацію агресивної зовнішньої політики Росії.

Крім того, російська освітня система активно використовує пропаганду для зміцнення державного контролю над суспільством, систематично інтегруючи спотворені історичні факти та наративи, які підтримують внутрішню та зовнішню політику країни. Підтримка подібних ідеологічних конструкцій у навчальних матеріалах і програмах призводить до формування населення, яке менш схильне до політичного плюралізму та демократичних цінностей. Це також посилює націоналістичні настрої та сприяє відчуженню від міжнародного співтовариства, підтримуючи політику самоізоляції та конфронтації.

Тобто, освітні стратегії спрямовані як на на зміцнення підтримки державної політики, так і на формування однозначного світогляду серед населення в умовах так званої «спеціальної воєнної операції».

Висновки. Інформаційні та освітні стратегії України відображають спектр заходів комплексного підходу до протидії дезінформації та пропаганді включає як державні ініціативи, так і співпрацю з громадським сектором та міжнародними партнерами, що сприяє зміцненню інформаційної стійкості країни в умовах постійних інформаційних загроз. Українські освітні ініціативи спрямовані на розвиток критичного мислення та аналізу медійної інформації, надаючи населенню інструменти для протистояння маніпуляціям та пропаганді в інформаційному просторі, включають розробку освітніх курсів з медіаграмотності, використання методу «кейс-стаді» та проведення форумів та дискусій.

Інформаційні та освітні стратегії Росії спрямовані на жорсткий контроль інформаційного простору, поширення пропаганди та обмеження доступу до незалежних джерел інформації, що здійснюється через державні медіа і має на меті формування лояльного до влади населення та придушення будь-якої опозиційної активності.

Література

1. Sherman J. No Water's Edge: Russia's Information War and Regime Security. Carnegie Endowment for International Peace. January 2023. URL: https://carnegieendowment.org/files/No_Waters_Edge-Russias_Information_War_and_Regime_Security_11.pdf

2. Very Verified: онлайн-курс з медіаграмотності. URL: https://osvita.diia.gov.ua/courses/very-verified.

3. Відбувся семінар з інформаційних можливостей «Уроки російського вторгнення в Україну». URL: https://cpd.gov.ua/events/vidbuvsya-seminar-z-informaczijnyh-mozhlyvostej-ircs-uroky-rosijskogo-vtorgnennya-v-ukrayinu/.

4. Голованов Н. Інформаційна політика України в умовах війни (архетипний підхід). *Наукові перспективи.* 2022. № 6 (24). URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/1864/1862.

5. Горбань, Ю., Олійник, О. Медіаграмотність як чинник захисту інформаційного простору від ворожої дезінфомації в час війни. *Український інформаційний простір.* 2024, (1(13), 194–205. https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(13).2024.300896.

6. Експрес-медіаграмотність для підлітків. URL: https://www.aup.com.ua/news/aup-prezentuvala-onlayn-kurs-ekspre/.

7. Insider: Росія проводить уроки пропаганди в школах, поширюючи серед дітей наратив про «готовність померти за свою країну». URL: https://ms.detector.media/trendi/post/31129/2023-02-04-insider-rosiya-provodyt-uroky-propagandy-v-shkolakh-poshyryuyuchy-sered-ditey-naratyv-pro-gotovnist-pomerty-za-svoyu-krainu/

8. Інформаційна гігієна: у Чернівцях відбувся семінар щодо боротьби з фейками та кібербезпеки. URL: https://promin.cv.ua/2022/07/11/informatsiina-hihiiena-u-chernivtsiakh-vidbuvsia-seminar-shchodo-borotby-z-feikamy-ta-kiberbezpeky.html.

9. Коцур Л., Грига О. Державна інформаційна політика України: теоретико-методологічні парадокси воєнного часу. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення.* (4), 52–60. https://doi.org/10.31470/2786-6246-2023-4-52-60.

10. Кремль дійсно подвоює свої пропагандистські наративи: як Росія поширює пропаганду серед дітей та підлітків. URL: https://suspilne.media/culture/548845-kreml-dijsno-podvoue-svoi-propagandistski-narativi-ak-rosia-posirue-propagandu-sered-ditej-ta-pidlitkiv/ .

11. Майстер-клас «Російсько-українська війна: виклики сьогодення». URL: http://fmv.nau.edu.ua.

12. Майстер-клас на тему: «Російсько-українська війна: як аналізувати без міфів». URL: https://www.iir.edu.ua/news/mayster-klas-na-temu-rosiysko-ukrayinska-viyna-yak-analizuvaty-bez-mifiv.

13. Медіаграмотний спротив: спілкуємося на рівних.URL: https://eduhub.in.ua/courses/onlayn-kurs-mediagramotniy-sprotiv-spilkuyemos-na-rivnih.

14. Медіаграмотність для освітян. Prometheus. URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:CZ+MEDIA101+2018_T3/.

15. Онлайн мастер клас ІДПО від Ореста Семонтюка: «Особливості українського фіксерства: аналізуємо кейси». URL: https://idpo.org.ua/announcements/5336-onlajn-majster-klas-idpo-vid-oresta-semotyuka-osoblivosti-ukra%D1%97nskogo-fikserstva-analizuyemo-kejsi.html.

16. Посмітіна В. Особливості сучасної антиукрїанської маніпулятивної пропаганди в текстах і заголовках російських інформаційних повідомлень. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/320/8731/18232-1?inline=1. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-303-3-23.

17. Російська цензура в навчальних закладах посилюється перед виборами президента – британська розвідка. URL: https://news.obozrevatel.com/ukr/russia/rosijska-tsenzura-v-navchalnih-zakladah-posilyuetsya-pered-viborami-prezidenta-britanska-rozvidka.htm.

18. Руднєва А., Мальована Ю. Інформаційний фронт російської агресії в 2022 р. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2022. Випуск 44, с. 186–192. https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.22.

19. Семінар: «Протидія негативним інформаційним та психологічним впливам на людину і суспільство». URL: https://utrpi.org.ua/seminar-protydiya-negatyvnym-informatsijnym-ta-psyhologichnym-vplyvam-na-lyudynu-i-suspilstvo/.

20. Стичинська А. Інформормаційна агресія російської федерації: виклики та подолання. *Політичне життя.* 2024. № 1. URL: https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/15019.

21. Стрільчук О. Медіаосвіта як шлях подолання кризи в умовах війни. URL: http://www.ndu.edu.ua/images/stories/2014/konf_psy/strilchuk.pdf

22. Терещенко В. Особливості державної офіційної політики в умовах війни. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 3. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/92.pdf.

23. Трансформація стратегії інформаційних воєн Росії як інструменту внутрішньої та зовнішньої політики: оцінка американських аналітиків. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/transformatsiya-stratehiyi-informatsiynykh-voyen-rosiyi-yak-instrumentu

24. Ульянов О. Інформаційна політика в умовах воєнного стану / Крим – це Україна: стратегія деокупації та реінтеграції: матеріали Міжнародного науково-практичного круглого столу (м. Одеса, 24 лютого 2023 року). Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. С. 266–299

25. Центр протидії дезінформації. URL: https://cpd.gov.ua/

Анотація

Вовк С. О., Бадер А. В. **Реакція на війну: порівняльний аналіз інформаційних та освітніх стратегій України й росії.** – Стаття.

У статті розглядаються особливості інформаційних та освітніх стратегій України і росії для формування реакції громадян на війну. Базою для аналізу виступає вивчення офіційних документів, стратегій, а також на дослідження незалежних експертів та медіа-матеріали. Війна як соціально-політичний феномен має потужний вплив на всі аспекти життя суспільства, включаючи інформаційну та освітню сфери. У воєнних умовах держави використовують різноманітні ініціативи для мобілізації населення, формування патріотичних настроїв та розвитку критичного мислення. Інформаційна і освітня політика є ключовими інструментами державного впливу на суспільну свідомість. Збройне протистояння посилює потребу в управлінні інформаційними потоками та формуванні відповідних освітніх практик. Теорія комунікацій, а також концепції критичного мислення, слугують теоретичною основою для побудови відповідних державних стратегій.

Інформаційні та освітні стратегії України та Росії відображають кардинально різні підходи до управління інформаційним простором. Україна реалізує комплексний підхід до протидії дезінформації, включаючи державні ініціативи та співпрацю з громадським сектором і міжнародними партнерами, що сприяє зміцненню інформаційної стійкості. Зусилля спрямовані на розвиток критичного мислення та медіаграмотності населення через освітні курси, форуми та дискусії. Українські стратегії включають створення курсів з медіаграмотності, методи «кейс-стаді» та активне залучення громадянського суспільства для формування обізнаного та критично мислячого населення. На противагу цьому, російська стратегія зосереджена на жорсткому контролі інформаційного простору, поширенні пропаганди та обмеженні доступу до незалежних джерел інформації, що здійснюється через державні медіа з метою формування лояльного до влади населення та придушення опозиційних активностей. Російські підходи включають суворий нагляд за ЗМІ, інтернет-цензуру та правові заходи, спрямовані на стримування незалежних журналістів та альтернативних поглядів, що обмежує можливість громадян отримувати об'єктивну інформацію.

Ключові слова: реакція на війну, інформаційні стратегії, освітні стратегії, дезінформація, протидія дезінформації, пропаганда.

Summary

Vovk S. O., Bader A. V. **Reaction to the war: a comparative analysis of information and educational strategies of Ukraine and russia.** – Article.

The article examines the peculiarities of the information and educational strategies of Ukraine and Russia for the formation of citizens' reaction to the war. The basis for the analysis is the study of official documents, strategies, as well as the research of independent experts and media materials. War as a socio-political phenomenon has a powerful impact on all aspects of society, including the informational and educational spheres. In wartime conditions, states use various initiatives to mobilize the population, form patriotic sentiments, and develop critical thinking. Information and educational policy are key tools of state influence on public consciousness. Armed confrontation increases the need to manage information flows and form appropriate educational practices. The theory of communications, as well as the concepts of critical thinking, serve as a theoretical basis for building appropriate state strategies.

The information and educational strategies of Ukraine and Russia reflect fundamentally different approaches to managing the information space. Ukraine implements a comprehensive approach to combating disinformation, including state initiatives and cooperation with the public sector and international partners, which contributes to strengthening information stability. Efforts are aimed at developing critical thinking and media literacy of the population through educational courses, forums and discussions. Ukrainian strategies include the creation of media literacy courses, case study methods and the active involvement of civil society to form an informed and critical thinking population. In contrast, the Russian strategy is focused on strict control of the information space, spreading propaganda and limiting access to independent sources of information carried out through state media in order to form a population loyal to the government and suppress opposition activities. Russian approaches include strict media surveillance, internet censorship, and legal measures aimed at suppressing independent journalists and alternative views, limiting citizens' ability to obtain objective information.

Key words: response to war, information strategies, educational strategies, disinformation, countering disinformation, propaganda.

УДК 32.327
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.20

І. В. Єрмоленко
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5071-9262
аспірантка кафедри політичних наук
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Молодіжна політика є важливим фактором демократичного розвитку суспільства, а її міжсекторальний характер надає змогу ефективно вирішувати проблеми молодого покоління та задовольняти необхідні потреби. Кардинальна зміна підходу щодо формування та реалізації молодіжної політики в Україні розпочалася з 2014 року, коли молоде покоління поступово переставало бути пасивним об'єктом, на який спрямовують зміни і ставало активним суб'єктом, який є джерелом змін. Відповідно, важливим завданням є створення комфортних умов для самореалізації молодого покоління у громадах. Сьогодні ж ефективність та результативність молодіжної політики у територіальних громадах багато в чому залежить від єдності дій місцевого самоврядування, виконавчої влади, інститутів громадянського суспільства та самого молодого покоління. Безпосередня участь молоді у суспільно-політичному житті громади сприятиме розвитку демократичних цінностей, формуючи активних та свідомих громадян. Тобто, робота з молоддю повинна формуватися з урахуванням її потреб та інтересів у кожній конкретній громаді, а формування стратегії молодіжної політики на місцях повинно відбуватися з застосуванням наявних ресурсів. Саме локальні чинники: стан економіки, освіта та культура, молодіжна інфраструктура, демографічний стан тощо, визначають напрями розвитку молодіжної політики, а отже, у залежності від регіону та його особливостей вона може мати різні цілі.

У сучасних умовах відкритість та демократичність суспільства просто не може відбуватися без залученості молоді до життя громади. Важливо сприймати молодь як рівноцінного партнера, як суб'єкта, який володіє багатьма ресурсами – креативністю, новаторством, ініціативністю, комунікативністю. Робота у напрямку забезпечення участі молоді у суспільних та політичних процесах громади сприятиме посиленню відчуття соціальної відповідальності та перетворить підростаюче покоління на активних та цілеспрямованих громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями формування та реалізації молодіжної політики на рівні територіальних громад досліджували деякі українські науковці. Так, Пєша І. вказувала, що вагомим чинником формування якісної молодіжної політики на локальному рівні є запровадження посади фахівця з питань молоді на місцях [9, с. 174–175]. Вітчизняні дослідниці Ж. Дерій, М. Захаріна та А. Прайм зосереджувались на питаннях соціально-економічних аспектів впровадження молодіжної політики у громадах в умовах децентралізації [2, с. 111–112]. Фактор залучення молоді до формування молодіжної політики у сільських громадах актуалізував у своїх працях А. Костюкевич [4, с. 117]. На важливості участі молоді у процесах розвитку своєї громади наголошували також М. Стадник, В. Удовиченко, та В. Павлюк [11, с. 216]. Проте, не зважаючи на наявні дослідження проблематика ефективності молодіжної політики на рівні громад потребує подальшої розробки.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження механізмів формування молодіжної політики на рівні територіальних громад. Відповідно до мети були поставлені наступні завдання:

– проаналізувати сучасний стан молодіжної політики в україні;

– виокремити основні етапи формування якісної молодіжної політики у територіальних громадах;

– окреслити загальні перспективи розвитку молодіжної політики на локальному рівні.

Досягнення мети на виконання завдань досягається за допомогою методів узагальнення та систематизації для дослідження поточного стану молодіжної політики і перспектив її розвитку; аналізу та структурно-функціонального методу для виокремлення етапів, що сприяють формуванню ефективної молодіжної політики на локальному рівні.

Основна частина. Молодіжна політика має важливе значення для побудови сталого майбутнього шляхом сприяння розвитку та інвестування у молоде покоління. Особливо це є важливим на рівні громад, оскільки вони безпосередньо впливають на життя молодих людей у конкретних місцевих умовах. Територіальна громада має свої особливості, пріоритети та потреби, що дозволяє розробити свою унікальну молодіжну політику. Молодь – це сьогодення не лише держави зага-

© І. В. Єрмоленко, 2024

лом, але і кожної громади. Саме їх креативність, інноваційність та потенціал здатний відігравати ключову роль у розвитку громади. У свою чергу ефективна молодіжна політика на рівні громад допоможе створити умови для розвитку молодого покоління, створить більш безпечне середовище та сприятиме розвитку і усталенню демократичних цінностей. Загалом, в Україні вже сформована нова модель молодіжної політики, яка розгортається на трьох рівнях [5, с. 6]:

– національний рівень – основними елементами є створення нормативно-правового забезпечення, формування загальних стратегій та пріоритетів розвитку молодіжної політики, забезпечення державного фінансування або сприяння у його залученні на реалізації молодіжних програм та проєктів;

– регіональний рівень – важливим аспектом є розробка та ухвалення програм у урахуванням особливостей регіону, а також забезпечення реалізації молодіжної політики в рамках підходів та принципів, що визначені на національному рівні;

– місцевий рівень – характеризується розширенням повноважень на місцях та можливістю адаптовувати молодіжну політику під запити молоді кожної конкретної громади.

Процес залучення молоді в Україні пройшов тривалий етап починаючи від примусової участі до добровільної діяльності, що заснована на власних переконаннях та усвідомленні важливості свого вибору. Одночасно зі здобуттям Україною незалежності, поступово відбувався перехід від авторитарної форми роботи з молоддю, де не схвалювалося власне бачення і молодь мала змогу діяти лише у суворо встановлених рамках, до демократичних взаємовідносин держави та молоді. Потужним поштовхом на шляху до зміни вектору молодіжної політики стала Революція Гідності у 2014 році – значно зросла активність молоді та стався справжній сплеск молодіжного волонтерства, як наслідок створилася велика кількість організацій, політик та програм аби підтримувати поштовх до позитивних зміни. Проте, навіть зараз ми все ще маємо багато прогалин у процесах формування молодіжної політики, особливо, коли ми говоримо про молодь, що проживає у сільській місцевості або молодь, яка належить соціально вразливих груп [12].

Наразі молодіжна політика є пріоритетним напрямом у нашій країні, вона зосереджується не лише на задоволенні потреб молодого покоління, але і адаптовується до подолання тих викликів, які постають перед молодим поколінням, зокрема через війну, що триває на території України. Так, серед стандартних напрямів молодіжної політики все частіше зустрічають такі аспекти як: психологічна підтримка та реабілітація, освіта та розвиток м'яких навичок, максимальне залучення та участь молоді у суспільно-політичному житті країни, соціальна інтеграція молоді, яка постраждала внаслідок військових дій, доступ до правдивої інформації та зв'язку.

Громадська організація «Аналітичний центр Cedos» наприкінці 2022 року провела соціологічне дослідження «Вплив війни на молодь в Україні», основною метою якого було показати, що молодь, як люди, що здобувають освіту, шукають своє місце на ринку праці, створюють сім'ї та захищають країну, потребують особливої уваги. Вибірка склала 2064 респондента у віці від 14 до 34 років. Серед результатів дослідження можна виокремити наступні позиції [1, с. 17–25]:

– 82% опитаних зазначили, що мали втрати у війні, натомість робиться припущення, що 18% або не усвідомлюють втрат, яких вони зазнали або вважають їх незначними, адже економічні та стресові фактори торкнулися фактично всіх;

– 40% зазначили, що їм не вистачає коштів на харчування та/або вистачає на задоволення лише базових потреб. Для порівняння у 2021 році ця цифра складала 23%;

– близько 19% респондентів стурбовані відсутністю можливостей для самореалізації, а ще 19% – неможливістю працевлаштування.

Автори даного дослідження прагнули не лише проаналізувати поточний стан молоді в Україні, але визначити ті сфери, які зараз потребують особливої уваги з боку держави, а також надати рекомендації щодо того, як краще підтримувати молоде покоління і залучати його до відновлення країни, зокрема і після війни.

Для забезпечення дієвої молодіжної політики на місцях варто мати системний підхід до роботи з молоддю. Серед основних аспектів, на яких варто зосередити увагу можна виокремити: забезпечення міжгалузевого підходу у молодіжній політиці; кадрове забезпечення; належний розвиток на фінансування молодіжної інфраструктури у тому числі молодіжних просторів та центрів; забезпечення умов участі молоді; моніторинг, оцінка та звітування.

Так, у Переглянутій Європейської хартії щодо участі молоді у місцевому та регіональному житті здійснено огляд місцевої політики, яка справляє значний вплив на молоде покоління та пропонує шляхи та інструменти за допомогою яких молодь може брати активну участь у процесах формування молодіжної політики. Варто зазначити, що ту особлива увага приділяється саме молоді як активному суб'єкту, що може і повинен мати вплив на вирішення важливих питань. [8, с. 12–15] Процес формування та реалізації молодіжної політики на місцях є важливим і водночас непростим, оскільки передбачає вирішення конкретних проблем та викликів, які існують для молодого покоління у конкретному регіоні. Це

є динамічний процес, який повинен адаптуватися до змін локального середовища і відповідно самих потреб молоді. Важливо навчитися оперативно реагувати на нові виклики та можливості та змінювати підходи і стратегії. Загалом, формування місцевої молодіжної політики вимагає комплексного підходу, що враховує конкретні потреби та контекст молоді в межах конкретної місцевості.

Сьогодні завдяки злагодженій роботі державної влади, міжнародних неурядових організацій, органів місцевого самоврядування та, звичайно, представників молоді було розроблено Дорожню карту розвитку молодіжної політики в ОТГ, яка включає у себе сім послідовних кроків [6].

Безумовно важливим на початку є розробка стратегій та визначення операційних цілей розвитку молодого покоління у контексті розвитку громади. Вже на цьому етапі важлива активна участь молоді. Так, у Національній молодіжній стратегії до 2030 року зазначається, що молодь є важливим суб'єктом політики і активна реалізація молодіжної політики повинна відбуватися на всіх рівнях. І відповідно одним з очікуваних результатів повинна стати активна участь молодого покоління у житті суспільства, територіальних громад, впливатиме на рішення, що стосуються її життя [7]. На місцевому рівні визначити основні пріоритети розвитку молоді можна за допомогою опитування, за результатами якого можна сформувати зріз основних проблем та потреб молоді. Важливо зазначити, що будь-яка місцева стратегія повинна виходити з наявних можливостей та ресурсів.

Впровадження якісної та ефективної молодіжної політики фактично неможливо без особи, яка відповідатиме за молодіжну роботу на рівні громади. До недавнього часу як такої окремої штатної одиниці у громадах не існувало і молодіжною роботою зазвичай займалися соціальні працівники, у цьому випадку все зводилося до роботи з окремими категоріями молоді. Або ж спеціалісти управління сім'ї, молоді та спорту, що також не надавало широких можливостей у здійсненні якісної молодіжної роботи. У 2023 році в Україні був затверджений Професійний стандарт «Фахівця з питань молоді» (молодіжного працівника), такий крок надає громадам можливість більш якісно реалізовувати молодіжну політику та організовувати молодіжну роботу на місцях, що сприятиме всебічній самореалізації молодого покоління [10, с. 2].

Наступним важливим елементом є створення консультативно-дорадчого органу – Молодіжної ради. Відповідно до закону України «Про основні засади молодіжної політики», молодіжні ради – «це молодіжний консультативно-дорадчий орган, що може утворюватися при Верховній Раді Автономної Республіки Крим, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевому органі виконавчої влади, органі місцевого самоврядування з метою залучення молоді до формування та реалізації молодіжної політики на регіональному та місцевому рівнях» [3]. Молодіжні ради – це той плацдарм, який дає допомагає почути молодь та налагодити з ними взаємодію. Молодіжні ради можуть стати ефективним інструментом формування та реалізації молодіжної політики на локальному рівні за умови відповідного навчання її членів. Важливо, що молоді люди чітко розуміли функціонал та повноваження цього органу, були обізнаними у процесах імплементації молодіжної політики на рівні громади.

Не менш важливим етапом є формування локальних програм розвитку молоді, які включатимуть відповідне фінансування та передбачатимуть можливість залучення самого молодого покоління до суспільно-політичних процесів. Зазвичай, такі програми створюються на –5 років і мають за мету створити умови для розвитку молоді у кожній конкретній громаді враховуючи наявні ресурси та можливості і реагуючи на конкретні запити. Програми підтримки та розвитку молоді зазвичай зосереджуються на таких аспектах: розвиток молодіжної інфраструктури; забезпечення умов для самовизначення та самореалізації молоді; формування позитивного світогляду; популяризація здорового способу життя; налагодження діалогу між органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства та молоддю; сприяння активній участі молоді; підтримка молодіжних ініціатив тощо.

Варто зосередитися також на процесі створення молодіжної інфраструктури та запровадженні кадрової молодіжної політики. Важливу роль тут відіграє безпосередній обмін досвідом між громадами, регіональний та міжнародний. Адже молодіжна робота базується на міжсекторальному підході, а отже важливо забезпечити координацію та співпрацю між освітою, культурою, медициною, соціальним захистом та економічним розвитком. Для того, щоб стимулювати молодь залишатися у громаді одним із основних напрямів діяльності має стати працевлаштування. Запровадження системи регулярного інформування про пріоритетні сфери зайнятості у громаді, надати можливості для стажування та першого робочого місця для молодого покоління, впровадження фінансових стимулів для молоді та проведення регулярних профорієнтаційних заходів дозволить краще зрозуміти свої можливості та здібності, отримати певний досвід, знання та опанувати навички, які допоможуть успішно вийти на ринок праці.

Висновки. Сучасний стан реалізації молодіжної політики в Україні базується на пошуку оптимальної взаємодії між центром та регіонами. На жаль, сьогодні багато громад зіштовху-

ються з проблемою виїзду молоді, які не бачать перспектив залишатися і переїжджають у більші міста. Багато в чому причиною такого рішення молоді є відсутність або неефективність молодіжної політики на місцях. Проте, саме визнаючи унікальні проблеми та потреби молодого покоління у кожній громаді, молодіжна політика може бути тим інструментом, що забезпечить цілісне зростання молодого покоління. Інвестуючи у добробут та розвиток підростаючого покоління сьогодні, територіальні громади забезпечують собі стабільність і розвиток у майбутньому. Надзвичайно важливо створити комплексну молодіжну політику, яка буде адаптована до викликів, які виникають у територіальних громадах. Аби забезпечити формування та реалізацію молодіжної політики потрібно врахувати деякі фактори починаючи від розробки стратегії розвитку молоді до запровадження фінансових стимулів для нового покоління. Особливо варто наголосити про співпрацю та координацію у даних питаннях між центром та регіонами, державним та місцевим керівництвом, інститутами громадянського суспільства та,звичайно, самою молоддю. Молодіжна політика у територіальних громадах – це не лише про управління та відображення певних цінностей, перш за все, задовольняючи потреби молоді та забезпечуючи їх участь у житті громади, ми будуємо інклюзивне та стійке суспільство для майбутніх поколінь, а це у свою чергу забезпечує можливості для всебічного розвитку молодого покоління та сприяє формуванню демократичних цінностей та активної громадянської позиції.

Література

1. Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Вплив війни на молодь України. ГО «Аналітичний центр Cedos», Київ, 2023. 77 с.

2. Дерій Ж., Захаріна М., Прайм А. Соціально-економічні аспекти молодіжної політики громад у контексті децентралізації. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. Вип. 2(26), 2021, с. 108–114.

3. Закон України «Про основні засади молодіжної політики» Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2021, № 28, ст.233 [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text

4. Костюкевич А. М., Антонюк С. Ю. Розвиток молодіжної політики у сільських громадах. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія «Економічні науки»*. Вип. 4(92), 2020, с. 112–120.

5. Пєша І. В. Молодіжна політика в умовах децентралізації. Методичні рекомендації для спеціалістів, які реалізують державну політику в молодіжній сфері. 2-е вид. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2019. 40 с.

6. Молодіжна робота в об'єднаних територіальних громадах. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/324/DOBRE_YouthWorker_RoadMap.pdf

7. Національна молодіжна стратегія до 2030 року. Указ президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021 [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#n13

8. Переглянута Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи. Рада Європи, липень 2015. 37 с. [Електронний ресурс]. URL: https://rm.coe.int/168071b58f

9. Пєша І. В. Програма «Молодіжний працівник» як дієвий інструмент реалізації молодіжної політики в Україні. Соціальна робота та соціальна освіта. № 2(7), 2021, с. 173–184

10. Професійний стандарт фахівця з питань молоді. Наказ Міністерства молоді та спорту від 22 березня 2023 року. [Електронний ресурс] URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/490ps_fahivec_z_pitan_molodi_molodiznij_pracivnik.pdf

11. Стадник, М. М., Удовиченко, В. П., Павлюк, В. В. Активізація молодіжного лідерства у новоутворених громадах. Публічне управління та митне адміністрування № 3(22). 2019, с. 211–217.

12. Ben Long, «As Volunteerism Grows in Ukraine, a New National Identity Emerges», Frontlines Online Edition, USAID, January/February 2017.

Анотація

Єрмоленко І. В. **Механізм формування молодіжної політики на рівні територіальних громад як чинник демократичного розвитку.** – Стаття.

У статті досліджуються основні аспекти формування та реалізації молодіжної політики у територіальних громадах. Зазначається, що в Україні процес пошуку оптимальної моделі втілення молодіжної політики ще триває і знаходить у перехідному періоді від стану, де молодь була об'єктом, на який спрямовували зміни до стану, де молодь – активний суб'єкт суспільно-політичних процесів. Підкреслюється важливість активної участі молоді у прийнятті рішень та необхідності розвитку механізмів підтримки молодіжних ініціатив на місцевому рівні. Автор зазначає, що забезпечення дієвої локальної молодіжної політики є важливим аспектом соціальної інтеграції та розвитку молодого покоління. На підставі аналізу описано ключові кроки та заходи, що необхідні для створення сприятливого середовища на рівні територіальних громад. Зокрема, розглядаються методи залучення молоді до процесу прийняття рішень, важливість створення молодіжних рад, а також впровадження місцевих програм, що підтримують освіту, працевлаштування та соціальну інтеграцію молодих людей.

Дана робота підкреслює важливість міжсекторального підходу у процесах формування молодіжної політики як на локальному так і на загальнонаціональному рівні, що є важливими кроками для створення сприятливих умов для розвитку молодіжного потенціалу, що в перспективі забезпечить прогрес і процвітання територіальних громад. Розвиток інституційної спроможності місцевих органів влади та залучення молоді до громадської діяльності через освітні та інформаційні кампанії є критично важливими для досягнення довгострокових цілей. У свою чергу, комплексний підхід до формування молодіжної політики створює основу

для розвитку активних, освічених та соціально відповідальних громадян, які здатні успішно реагувати на виклики сучасного світу та забезпечувати сталий розвиток для майбутніх поколінь.

Ключові слова: молодь, молодіжна політика, участь молоді, територіальна громада.

Summary

Yermolenko I. V. **The mechanism of formation of youth policy at the level of territorial communities as a factor of democratic development.** – Article.

The article examines the main aspects of the formation and implementation of youth policy in territorial communities. It is noted that in Ukraine, the process of finding the optimal model for the implementation of youth policy is still ongoing and is in a transitional period from a state where youth were an object to which changes were directed to a state where youth are an active subject of social and political processes. The importance of active participation of youth in decision-making and the need to develop support mechanisms for youth initiatives at the local level is emphasized. The author notes that ensuring effective local youth policy is an important aspect of social integration and development of the young generation. Based on the analysis, the key steps and measures necessary to create a favorable environment at the level of territorial communities are described. In particular, methods of involving youth in the decision-making process, the importance of creating youth councils, and the implementation of local programs that support education, employment, and social integration of young people are considered.

This work emphasizes the importance of an interdisciplinary approach in the processes of youth policy formation both at the local and national level, which are important steps for creating favorable conditions for the development of youth potential, which in the long run will ensure the progress and prosperity of territorial communities. Building the institutional capacity of local authorities and engaging youth in public activities through education and information campaigns are critical to achieving long-term goals. In turn, a comprehensive approach to the formation of youth policy creates a basis for the development of active, educated and socially responsible citizens who are able to successfully respond to the challenges of the modern world and ensure sustainable development for future generations.

Key words: youth, youth policy, youth participation, local community.

УДК 327.8:32.01
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.21

І. В. Журба
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3067-2380
асистент кафедри філософії та соціології
Навчально-наукового інституту соціальних і гуманітарних наук
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

МЕДІА ТА СЕПАРАТИЗМ: ЯК ІНФОРМАЦІЙНІ КАМПАНІЇ ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗВИТОК КОНФЛІКТІВ

Постановка проблеми. У сучасному світі медіа відіграють вирішальну роль у формуванні громадської думки та впливу на політичні процеси. Сучасні сепаратистські рухи часто знаходять свою силу не лише в ідеологічних та політичних чинниках, але й у медійному просторі. Медіа відіграють ключову роль у формуванні сприйняття сепаратиських рухів, мобілізації підтримки останніх та ескалації конфліктів. Актуальність цієї роботи полягає в аналізі питання того, як інформаційні кампанії впливають на розвиток сепаратистських конфліктів, враховуючи різні аспекти впливу медіа на цей процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сепаратизму з різних точок зору можна знайти у роботах таких зарубіжних учених, як Б. Андерсон, Е. Ґелнер, Е. Сміт, Д. Л. Горовіц, К. Каннінгем, Дж. Лібл, С. Ліпсет, С. Роккан, Дж. Соренс, М. Коен та ін. У вітчизняній науці розгляд питань сепаратизму наявні у роботах В. Андріяш, М. Басараба, К. Вітмана, В. Горбатенка, Н. Горло, В. Дівака, О. Кіндратець, В. Котигоренка, І. Кресіної, О. Кривицької, Л. Лойко, Г. Луцишин, О. Майбороди, Л. Нагорної, Ю. Остапця, І. Рафальського, Ю. Римаренка, Є. Рябініна, О. Стогової, О. Стойко, Т. Халавки та ін. Однак необхідно зазначити, що в Україні практично немає праць, присвячених впливу засобів медіа на сепаратиські рухи і розвиток міжнаціональних конфліктів.

Формулювання мети та завдань статті. Мета статті – розкрити аспекти використання медіа як інструменту впливу на перебіг конфліктів, спричинених сепаратистськими прагненнями. З метою досягнення зазначеної мети дослідження поставлено такі завдання: розкрити особливості використання сепартиськими рухами медіа ресурсів для створення власного позитивного іміджу й привернення уваги міжнародної спільноти до своїх дій; з'ясувати роль незалежної журналістики під час висвітлення діяльності сепаратиських рухів; визначити роль соціальних медіа як платформи мобілізації прихильників і розповсюдження сепаратиських ідей; дослідити, як інновації впливають на медіа у сепаратистських конфліктах, з акцентом на використання штучного інтелекту (ШІ), діпфейк (deepfake), доповненої реальності (AR) та віртуальної реальності (VR) для створення фейкових новин та можливості AR і VR у наданні інтерактивного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Сепаратистські рухи часто використовують медіа для створення позитивного іміджу на міжнародній арені. Вони поширюють історії про утиски, порушення прав людини та боротьбу за свободу, аби привернути увагу світової спільноти. Медіа-кампанії допомагають формувати образ борців за справедливість, що сприяє отриманню підтримки з-за кордону.

Курдські рухи, зокрема в Туреччині, Іраку та Сирії, активно використовують медіа для привернення уваги міжнародної спільноти до своєї боротьби за незалежність. «Сьогодні в Європі існує декілька потужних транснаціональних курдських ЗМІ, які діють зокрема у ФРН. Так, варто виділити головну щоденну газету Yeni Ozgur Politika і новинні портали Kurdistan24, Kurdistan TV, Rudaw TV та Zagros TV. Усі вони повністю або частково публікують актуальну інформацію про події, що відбуваються в області Курдистана... ... вони створюють позитивний образ курдів у світі, висвітлюючи їх як націю, яка готова до відкритого діалогу, та нові шляхи розуміння курдської ідентичності як правомірної і такої, що має право на існування» [1].

Курдські медіа, а також міжнародні новинні агенції регулярно висвітлюють порушення прав курдів, зокрема репресії з боку турецького уряду та боротьбу курдів проти ІДІЛ. Висвітлення подій в Рожаві, де курди створили автономну адміністрацію в північній Сирії, зосереджене на демократичних реформах та захисті прав жінок, що допомагає формувати позитивний імідж руху на міжнародній арені. Через такі медіа-кампанії курдські рухи отримали значну міжнародну увагу та підтримку. Наприклад, міжнародні новини про участь курдських жінок у військових формуваннях проти ІДІЛ викликали хвилю симпатій і захоплення у всьому світі, що, своєю чергою, сприяло посиленню підтримки з боку західних країн, як у формі гуманітарної допомоги, так і у вигляді політичної підтримки.

Створення позитивного іміджу через ЗМІ активно використовував і каталонський рух. Так,

© І. В. Журба, 2024

у 2013 р., коли каталонці побудували живий людський ланцюг Via Catalana довжиною в 400 км, «...активісти з громадської організації «Каталонська національна асамблея» (КНА) в інтерв'ю для німецького часопису «Deutsche Welle» заявили, що ідею такої масової акції вони запозичили у громадян Прибалтики, коли в 1989 році естонці, литовці та латиші, вимагаючи незалежності від СРСР, вишукувались у живий ланцюг під назвою «Балтійський шлях» [2]. Інтерв'ю стало спробою довести легітимність дій шляхом історичної паралелі.

Прикладом спроби створення позитивного іміджу є й висвітлення подій з 2014 р. ЗМІ ОРДЛО, які, постійно викривляючи справжній стан речей, використовуючи мову ворожнечі щодо всього українського («11 % всього контенту» [3]), фейки («11 % матеріалів містили неправдиву або недостовірну інформацію» [4]) висвітлювали події на сході України не як сепаратизм, а як відновлення в правах так званого народу Донбасу («20 % матеріалу про самопроголошену владу» [5]).

Російські ЗМІ в свою чергу активно формували з самого початку подій російсько-української війни в 2014 р. позитивний образ мешканців Криму, східної частини України та представників сепаратистської влади з позицій окремої ідентичності, яка має виключно позитивні риси: «...законослухняність та працелюбність... ... володіння російською мовою та постійне її вживання, культурна та соціальна інтегрованість у простір «русского міра», православне віросповідання та відданість УПЦ-МП... ... більша гуманність, кращий розумовий та фізичний розвиток, більша відданість традиційним сімейним цінностям (любов до дітей, багатодітність, повага до літніх людей, гетеросексуальна орієнтація), більша чесність і миролюбність порівняно з представниками інших регіонів України та учасниками Євромайдану...» [6].

Наведені приклади ілюструють, як ефективне використання медіа може сприяти досягненню політичних цілей, привертаючи увагу світової спільноти та впливаючи на міжнародну політику. У зв'язку з цим важливо розуміти механізми цього впливу та забезпечувати об'єктивне висвітлення подій для запобігання маніпуляціям і пропаганді.

Інструментом формування громадської думки та надання інформації про сепаратистські рухи та конфлікти певним чином є журналістика як діяльність з активної участі у процесі збирання, аналізу та поширення інформації громадянами, які мають професійну підготовку.

Особливе місце займає незалежна журналістика, оскільки вона може надавати об'єктивну інформацію, яка допомагає суспільству зрозуміти реальні події, а незалежні журналісти працюють без впливу урядових або комерційних інтересів, що дозволяє їм надавати чесну та достовірну інформацію про події. Однак професіонали, які висвітлюють сепаратистські конфлікти, стикаються з численними етичними викликами, що впливають як на їхню роботу, так і на розвиток конфліктів.

Свого часу у зоні збройного протистояння на сході України з 2014 р. робота незалежних журналістів допомагала висвітлювати реальний стан справ і привертати увагу до гуманітарних аспектів конфлікту. Незалежні репортажі про життя людей у зонах бойових дій, їхні труднощі та потреби, дозволяли світовій спільноті зрозуміти справжню картину конфлікту. Наприклад, журналісти таких медіа, як «BBC», «Reuters» та «Al Jazeera», неодноразово висвітлювали історії мирних жителів, що опинилися в центрі бойових дій, показуючи реальні людські страждання, які часто залишаються поза увагою офіційних повідомлень. «З початку травня у нас сильна ескалація. Зараз часто обстрілюють житлові будинки та квартали, є поранені, такого давно не було», – каже в розмові з «BBC News Україна» інша місцева жителька, координатор гуманітарної місії «Проліска» в Майорську Тетяна Кошель... ... «Знайома, яка живе з дитиною у Старій Авдіївці, це район біля промзони, звикла, що кулі летять в городи, падають осколки та завжди чути важку техніку. То зараз вони переїхали якомога далі, в центр Авдіївки», – каже Олена» [7].

Незалежні журналістські розслідування часто привертають увагу міжнародної спільноти до порушень прав людини та інших аспектів конфлікту. Наприклад, репортажі про обстріли цивільних об'єктів у містах, таких як Донецьк та Луганськ, допомогли мобілізувати міжнародну гуманітарну допомогу та тиск на сторони конфлікту для дотримання перемир'я та захисту цивільного населення. Так, в 2015 р. «BBS NEWS Україна» повідомляла: «...станом на початок лютого, за час конфлікту загалом загинули 5358 людей, поранені – 12235. Сюди включили 298 пасажирів рейсу MH17. Майже мільйон біженців покинули зону конфлікту і виїхали до України. Ще 600 тисяч поїхали в інші країни, зокрема, 400 тисяч – до Росії» [8].

Журналісти, які висвітлюють сепаратистські конфлікти, стикаються з питанням об'єктивності. Вони повинні балансувати між необхідністю надання правдивої інформації та ризиком бути використаними як інструмент пропаганди. Це особливо важко у ситуаціях, коли доступ до інформації обмежений або контролюється однією зі сторін конфлікту.

Журналісти, які працюють у Сирії, часто стикаються з небезпекою для свого життя, висвітлюючи події у регіонах, контрольованих різними

групами. Багато журналістів ризикують бути викраденими, вбитими або пораненими. Згідно з доповіддю Комітету захисту журналістів Сирія займає перше місце «...в якості «найбільш небезпечної для преси» країни в 2015 році... ... У 2012, 2013 і 2014 роках число вбивств журналістів в Сирії набагато перевищувало відповідну статистику в інших країнах світу. Як наголошується в доповіді, зниження чисельності вбивств в Сирії, де в 2015 році було вбито 13 журналістів, частково відображає той факт, що там, загалом, працювало менше журналістів, оскільки багато великих міжнародних інформаційних агентств вирішили не посилати своїх співробітників до Сирії, а місцеві журналісти втекли з країни» [9]. Так, репортери, що виконували свої завдання в Алеппо під час облоги, змушені були працювати в надзвичайно небезпечних умовах, намагаючись передати правдиву інформацію про страждання цивільного населення та воєнні злочини.

Не завжди незалежна журналістика відображає реальний стан речей. Неправильна або викривлена інформація призводить до загострювання конфліктів, поширюючи ворожнечу та непорозуміння між сторонами, а їх репортажі використовуються різними сторонами конфлікту для підтвердження власної позиції. На думку, кореспондентки Є. Цурікової «...журналістика конфліктів – це не стільки про окремі факти, скільки про контекст. Парадоксально, але об'єктивні, «голі» факти не допомагають зрозуміти реальність, а лише породжують прогалини у причинно-наслідкових зв'язках та конструюють мозаїчне сприйняття подій. Для того, щоб аудиторія змогла з'ясувати, що відбувається між сторонами конфлікту, журналіст має представити історико-соціальний контекст та актуальний стан подій, групові та індивідуальні позиції щодо конфлікту, які залежать від ідентичності та колективного досвіду спільнот» [10].

Приклади з конфліктів на сході України та в Сирії показують, як журналістика може як допомагати у вирішенні конфліктів, так і ускладнювати їх, залежно від того, як інформація подається та використовується, тобто має як конструктивний, так і деконструктивний характер.

Наступним інструментом у парі «медіа та сепартизм» виступають соціальні мережі, які стали певними майданчиками для організації, мобілізації та поширення ідей серед широкої аудиторії, і таким чином мають можливість впливати на динаміку конфліктів у всьому світі. Використання соціальних мереж сепаратиськими рухами дозволяє останнім швидко поширювати інформацію, координувати дії та формувати громадську думку.

Соціальні мережі сприяють вірусному поширенню сепаратистських ідей. Відео, меми та інші форми контенту можуть швидко розповсюджуватися серед користувачів, формуючи громадську думку та підтримку: «Соціальним мережам притаманне дуже швидке розповсюдження інформації на соціально важливі теми, яке ще називають вірусним. Цьому сприяють самі користувачі, використовуючи кнопку «поділитися». Також, характерним є багаторазове повторення повідомлень про якусь одну подію у стрічці користувача через те, що коло його друзів цікавиться однаковими темами. У разі розповсюдження недостовірної інформації, користувач з часом починає сприймати таку інформацію, як правдиву, адже за дослідженнями психологів, через певну кількість повторів мозок людини починає сприймати знайоме, як достовірне» [11, с. 38]. Така особливість дозволяє сепаратистським рухам ефективно залучати нових прихильників та підвищувати обізнаність про свої цілі.

Каталонський рух за незалежність активно використовував соціальні медіа для поширення своїх ідей. Під час референдуму 2017 р. меми та відео, що поширювалися в соціальних мережах, значно підвищили обізнаність про рух та його цілі. Відео з поліцейським насильством під час референдуму стали вірусними, привертаючи увагу світової спільноти та викликаючи хвилю обурення, що, своєю чергою, сприяло міжнародній підтримці каталонського руху та підвищенню тиску на іспанський уряд.

Вірусне поширення контенту в соціальних мережах допомагає сепаратистським рухам виходити за межі локальних конфліктів і привертати увагу міжнародної спільноти. Це може призвести до міжнародної підтримки, як у випадку з Каталонією, коли міжнародні ЗМІ активно висвітлювали події, що сприяло підвищенню рівня міжнародного тиску на Іспанію. Подібним чином, поширення відео про гуманітарні кризи та порушення прав людини може привернути увагу міжнародних організацій та урядів, що може вплинути на політичні рішення та дії на міжнародному рівні.

Інструментом мобілізації та розповсюдження ідей сепаратиських рухів стали ботоферми, які можуть писати дописи, коментувати, поширювати інформацію та взаємодіяти з іншими користувачами під різними іменами, створюючи ілюзію широкої підтримки чи засудження певних осіб або ідей, так званий астротурфінг, практика створення ілюзії масової підтримки.

Країна-агресор росія активно використовувала ботоферми для створення ілюзії масової пітримки «руського миру» в східному регіоні України, розповсюдження інформації про масові порушення прав людини з боку українських сил, що викликало негативні реакції у міжнародних медіа та серед громадян інших країн або фейкові новини про економічний колапс в Україні, які мали на меті підірвати

довіру до українських реформ та зменшити підтримку з боку міжнародних партнерів. Мобілізація прихильників так званих «ЛНР» та «ДНР» шляхом підриву довіри до українського уряду та міжнародної спільноти, створення паніки та дезорганізації серед населення. Наведемо один яскравий приклад за 2022 р.: «за підрахунками акаунти, які були створені за допомогою тільки 80 ботоферм поширювали деструктивні меседжі на 10-мільйону (!!!!) аудиторію українців...» [12]. А таких прикладів з 2014 р. важко навіть підрахувати.

Не варто забувати, що технологічний прогрес істотно змінює медіа-середовище, зокрема і в контексті висвітлення сепаратистських конфліктів. Новітні технології, такі як штучний інтелект (ШІ), діпфейк (deepfake), доповнена реальність (AR) та віртуальна реальність (VR), відкривають нові можливості для впливу на громадську думку та висвітлення подій.

Штучний інтелект має всі можливості стати дієвим інструментом у створенні правдоподібних фейкових новин. Зокрема, технології діпфейк (deepfake) дозволяють створювати відео та аудіо, які важко відрізнити від справжніх, що може підривати довіру до офіційних джерел інформації. Використання ШІ для генерації фейкових новин у контексті сепаратистських конфліктів допомагає впливати на громадську думку, спричиняючи дезінформацію та загострюючи конфлікти.

У 2019 році у США було створено відео-діпфейк, на якому було змонтовано виступ політика, що нібито містив скандальні заяви. Хоча це відео не стосувалося сепаратистського конфлікту, воно демонструє, як легко можна маніпулювати громадською думкою за допомогою технологій. У контексті висвітлення сепаратистських конфліктів, такі технології можуть використовуватися для створення фейкових відео з «виступами» лідерів конфліктуючих сторін, що може спричиняти паніку або змінювати ставлення громадськості до конфлікту.

Доповнена реальність (AR) та віртуальна реальність (VR) мають потенціал кардинально змінити спосіб висвітлення конфліктів, надаючи аудиторії більш інтерактивний та емоційно-захоплюючий досвід. Доповнена реальність і віртуальна реальність дозволяють створювати віртуальні тури по зонах конфліктів, що можуть підвищити обізнаність та залученість громадськості до проблем регіону. Використання AR і VR може суттєво впливати на громадську думку. Занурюючись у віртуальну реальність, люди можуть відчути емоційний зв'язок з подіями та постраждалими, що підвищує їхню обізнаність та мотивацію до дій. Такі технології можуть використовуватися для проведення інформаційних кампаній, які сприяють міжнародній підтримці та залученню гуманітарної допомоги.

Висновки і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Медійні кампанії є потужним засобом для лобіювання міжнародної підтримки. Сепаратистські рухи застосовують медіа-кампанії, щоб залучити підтримку з-за кордону, впливаючи на політиків, громадські організації та міжнародні інституції. Такі кампанії можуть включати інтерв'ю, статті, відео та соціальні медіа, спрямовані на висвітлення проблем і цілей руху.

Журналістика, особливо незалежна, відіграє ключову роль у висвітленні сепаратистських рухів та конфліктів. Вона надає необхідну інформацію для формування об'єктивної громадської думки та може привертати міжнародну увагу до гуманітарних питань. Однак журналісти, які висвітлюють ці конфлікти, стикаються з численними етичними викликами, включаючи питання об'єктивності, безпеки та впливу на розвиток конфлікту.

Журналістика, особливо незалежна, відіграє важливу роль у висвітленні сепаратистських рухів і конфліктів. Вона надає необхідну інформацію для формування об'єктивної громадської думки та привертає міжнародну увагу до гуманітарних питань. Однак журналісти, які працюють у цих умовах, стикаються з численними етичними викликами, такими, як забезпечення об єктивності, питання власної безпеки та вплив їхньої роботи на розвиток конфлікту.

Технологічні інновації, такі, як, штучний інтелект, діпфейк, доповнена і віртуальна реальність, суттєво впливають на майбутнє медіа, зокрема й у висвітленні сепаратистських конфліктів. ШІ (AI) та діпфейк (deepfake) можуть використовуватися для створення викривлених, підроблених новин, які підривають довіру до офіційних джерел інформації та загострюють конфлікти. Водночас технології доповненої реальності (AR) і віртуальної реальності (VR) відкривають нові можливості для надання інтерактивного та емоційно-залежного досвіду, що підвищує обізнаність громадськості та сприяє міжнародній підтримці. Використання AR і VR дозволяє створювати реалістичні симуляції та візуалізації, які можуть глибоко впливати на сприйняття конфліктів і залучати глядачів на емоційному рівні. Це допомагає не лише привернути увагу до актуальних проблем, але й формувати глибше розуміння ситуації серед широкої аудиторії. Розуміння цих технологій та їхнього потенціалу є ключовим для розробки ефективних стратегій висвітлення конфліктів, боротьби з дезінформацією, а також створення нових форм освітніх та інформаційних кампаній. Впровадження AR і VR у журналістику та громадські комунікації може значно підвищити якість та впливовість інформаційного контенту, допомагаючи розв'язувати складні міжнародні питання.

Перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямку полягають у дослідженні впливу інформаційних кампаній медіа ресурсів на суміжні феномени сепаратизму, такі, як ірредентизм, бездержавні нації тощо.

Література

1. Берегута В. Політична активність курдської діаспори у ФРН як фактор актуалізації курдської проблеми у міжнародних відносин. URL: https://jts.donnu.edu.ua/article/view/8308/8307.

2. Карасевич А., Лисенко Л. Прояви сепаратизму в Каталонії як чинник змін в Іспанії. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/2300/1/ПРОЯВИ%20СЕПАРАТИЗМУ%20В%20КАТАЛОНІЇ%20ЯК%20ЧИННИК%20ЗМІН%20В%20ІСПАНІЇ.pdf.

3. Аналіз Інтернет_ЗМІ т. зв. «ДРН» та «ЛНР». URL: https://imi.org.ua/news/analiz-internet-zmi-tzv-dnr-ta-lnr-u-kojniy-desyatiy-novini-mova-vorojnechi-schodo-ukrajintsiv-11-i17084.

4. Аналіз Інтернет_ЗМІ т. зв. «ДРН» та «ЛНР». URL: https://imi.org.ua/news/analiz-internet-zmi-tzv-dnr-ta-lnr-u-kojniy-desyatiy-novini-mova-vorojnechi-schodo-ukrajintsiv-11-i17084.

5. Аналіз Інтернет_ЗМІ т. зв. «ДРН» та «ЛНР». URL: https://imi.org.ua/news/analiz-internet-zmi-tzv-dnr-ta-lnr-u-kojniy-desyatiy-novini-mova-vorojnechi-schodo-ukrajintsiv-11-i17084.

6. Бурковський П. Російська пропаганда про події в Україні: тенденції 2014-2015 років. Детектор медіа. 2017. 4 липня. URL: https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/19200/2017-07-04-rosiyska-propaganda-pro-podii-v-ukraini-tendentsii-20142016-rokiv/.

7. Тороп О. Загострення на Донбасі: «Такого не було з 2015 року». BBS NEWS Україна. 2018. 23 травня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-44221924.

8. Червоненко В. Війна на Донбасі у цифрах, фактах і перемир'ях. BBS NEWS Україна. 2015. 6 лютого. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/02/150205_donbas_ato_total_summary_vc.

9. Сирія і Франція лідирують за кількістю убитих в 2015 році журналістів. Voice of America. 2015. 29 грудня. URL: https://www.holosameryky.com/a/journalists-dead/3123342.html.

10. Цурікова Є. Журналіст та конфлікти: як правильно висвітлювати. URL: http://fj.onu.edu.ua/zhurnalist-ta-konflikty-iak-pravylno-vysvitliuvaty-ekspertna_dumka/.

11. Деструктивні впливи та негативні наративи: інструменти виявлення та протидії: метод.мат. / укл. Д. В. Дубов, А. В. Баровська, Ю.К. Каздобіна. К.: УФБС, 2020. 60 с. URL: https://ufss.com.ua/wp-content/uploads/2020/03/UFSS_MediaLiteracy.pdf.

12. Нагорна А. Головна інфозброя рф. Як працюють російські ботоферми. SPEKA. 2024. 9 лютого. URL: https://speka.media/golovna-infozbroya-rf-yak-pracyuyut-rosiiski-botofermi-93l6o4.

Анотація

Журба І. В. **Медіа та сепаратизм: як інформаційні кампанії впливають на розвиток конфліктів.** – Стаття.

У статті розглядається, яким чином сучасні сепаратистські рухи здобувають силу не лише завдяки ідеологічним та політичним чинникам, але й через активне використання медіа, які впливають на сприйняття сепаратистських рухів, мобілізацію підтримки та ескалацію конфліктів. Автор розкриває особливості використання сепаратистськими рухами медіа ресурсів для створення власного позитивного іміджу і привернення уваги міжнародної спільноти до своїх дій. У статті наводяться приклади того, як сепаратистські рухи використовують традиційні та нові медіа, зокрема соціальні мережі, для впливу на громадську думку та мобілізації своїх прихильників. Окрему увагу приділено ролі незалежної журналістики у висвітленні діяльності сепаратистських рухів. Незалежні журналісти часто стикаються з численними етичними викликами, включаючи питання об'єктивності, безпеки та впливу їхньої роботи на розвиток конфліктів. У статті також аналізується роль соціальних медіа як платформи для мобілізації прихильників і розповсюдження сепаратистських ідей. Соціальні медіа надають можливість швидко і ефективно поширювати інформацію, організовувати акції та залучати нових учасників до руху. Автор детально описує, як інновації впливають на медіа у сепаратистських конфліктах. Особлива увага приділяється використанню штучного інтелекту (ШІ), deepfake, доповненої реальності (AR) та віртуальної реальності (VR) для створення спотворених новин і маніпуляції громадською думкою. Технології ШІ дозволяють автоматизувати створення контенту і поширювати його з неймовірною швидкістю, що може значно ускладнити перевірку фактів і боротьбу з дезінформацією. Водночас AR і VR відкривають нові можливості для надання інтерактивного та емоційно залученого досвіду, що підвищує обізнаність громадськості та сприяє міжнародній підтримці. Використання AR і VR дозволяє створювати реалістичні симуляції та візуалізації, які можуть глибоко впливати на сприйняття конфліктів і залучати глядачів на емоційному рівні. Це допомагає не лише привернути увагу до актуальних проблем, але й формувати глибше розуміння ситуації серед широкої аудиторії.

У статті комплексно аналізуються різні аспекти використання медіа у сучасних сепаратистських рухах, їх вплив на ескалацію конфліктів та мобілізацію підтримки. Автор підкреслює важливість розуміння цих процесів для розробки ефективних стратегій боротьби з дезінформацією та забезпечення об'єктивного висвітлення конфліктів. Це знання є ключовим для міжнародної спільноти у створенні умов для мирного врегулювання конфліктів та підтримки стабільності у світі.

Ключові слова: сепаратиські рухи, медіа, інформаційні кампанії, незалежна журналістика, соціальні мережі, штучний інтелект, доповнена реальність, віртуальна реальність.

Summary

Zhurba I. V. **Media and separatism: how information campaigns influence the development of conflicts.** – Article.

The article examines how contemporary separatist movements gain strength not only through ideological and political factors but also through the active use of media, which influence the perception of separatist movements, mobilize support and escalate conflicts. The author explores the specifics of how separatist movements use media resources to create their own positive image and draw the attention of the international community to their actions. The article provides examples of how separatist movements utilize both traditional and new media, including social networks, to influence public opinion and mobilize their supporters. Special attention is given to the role of independent journalism in covering the activities of separatist movements. Independent journalists often face numerous ethical challenges, including issues of objectivity, safety, and the impact of their work on the development of conflicts.

The article also analyzes the role of social media as a platform for mobilizing supporters and spreading separatist ideas. Social media enable the rapid and effective dissemination of information, organization of events, and recruitment of new members to the movement. The author elaborates on how innovations affect media in separatist conflicts, with a particular focus on the use of artificial intelligence (AI), deepfake, augmented reality (AR), and virtual reality (VR) to create fake news and manipulate public opinion. AI technologies allow the automation of content creation and its dissemination at the incredible speed which can significantly complicate fact-checking and the fight against disinformation. Meanwhile, AR and VR open new possibilities for providing interactive and emotionally engaging experiences, raising public awareness and fostering international support. The use of AR and VR allows for the creation of realistic simulations and visualizations that can deeply affect the perception of conflicts and engage audiences on an emotional level. This helps not only to draw attention to current issues but also to foster a deeper understanding of the situation among a wide audience.

The article analyzes various aspects of media use in contemporary separatist movements, their impact on the escalation of conflicts, and the mobilization of support. The author emphasizes the importance of understanding these processes for developing effective strategies to combat disinformation and ensure objective coverage of conflicts. This knowledge is crucial for the international community in creating conditions for peaceful conflict resolution and supporting global stability.

Key words: separatist movements, media, information campaigns, independent journalism, social networks, artificial intelligence, augmented reality, virtual reality.

УДК 351
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.22

В. І. Мальський
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-6504-5105
аспірант Навчально-наукового інституту права та політології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі питання економічної безпеки набуває особливої ваги, враховуючи зростаючу взаємозалежність міжнародних ринків, нестабільність політичних систем, а також технологічні інновації, держави стикаються з новими викликами у захисті своїх національних економік. Економічна безпека стає критичним аспектом національної безпеки, оскільки економічні загрози можуть мати як прямі, так і непрямі наслідки для стабільності та процвітання держав.

В Україні, як і в багатьох інших країнах з перехідною економікою, економічна безпека є особливо актуальною темою в контексті політичних перетворень, економічних реформ та зовнішньополітичних викликів. Збереження економічної стабільності, зміцнення інституціональної спроможності та розробка ефективних механізмів захисту національних інтересів є критичними завданнями для українського уряду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці з різних галузей знань внесли свій вклад у дослідження системи економічної безпеки України. Зокрема варто зазначити дослідження таких українських дослідників: Лібанової Е., Горбуліна В., Ліпкана В., Пирожкова С., Дугінець Г., Ніжейко К., Звєрякова М., Геєць В., Близнюк В., Никифорук О., Дейнеко Л., Кушніренко О., Ципліцька О., Гахович Н. та інших.

Мета статті. Стаття має на меті дослідити розвиток нормативно-правової бази економічної безпеки в Україні з акцентом на адаптацію до змінюваних умов внутрішнього та зовнішнього середовища, зокрема у відповідь на політичні та воєнні кризи.

Виклад основного матеріалу. Формування нормативно-правової бази фінансової безпеки в Україні ініціювалось з моменту прийняття Конституції України у 1996 році. Відповідно до статті 17 Конституції, обов'язком держави є захист суверенітету та територіальної цілісності, а також забезпечення економічної та інформаційної безпеки, які визначені як пріоритетні завдання національного значення [1].

Це зобов'язання розглядається як колективна відповідальність усього народу України. Втім, Конституція не надає деталізованого опису фінансової підтримки, що може бути пояснено її загальним характером та широким змістом.

У 1997 році було прийнято першу концепцію національної безпеки України, яка стала основою державної політики. Документ описує національну безпеку як стан захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз.

В концепції визначаються національні інтереси, окреслюються основні сфери національної безпеки (політична, економічна, соціальна, воєнна, екологічна, науково-технологічна, інформаційна) та систематизуються потенційні загрози для кожної з них [7].

Документ також вказує ключові напрями державної політики у сфері національної безпеки та методи її імплементації.

З розвитком соціально-економічних процесів в країні, зміною інтенсивності загроз національним інтересам, законодавство в області національної безпеки продовжувало розвиватися та вдосконалюватися.

У 2013 та 2014 роках в Україні спостерігалися серйозні виклики в суспільно-політичному житті, що виявилися у формі Революції Гідності, анексії Криму та військового конфлікту з Російською Федерацією. Ці події викликали загрозу територіальній цілісності та незалежності держави, що зумовило необхідність оновлення нормативно-правової бази у сфері національної безпеки [7].

У відповідь на це, 21 червня 2018 року було прийнято новий Закон України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII, який суттєво змінив державну політику в цій сфері [2].

Закон визначає національну безпеку України в контексті захисту національного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу, заснованого на принципах демократії, а також захищеності національних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Згідно з цим законом, акцент робиться на обороноздатність держави, що передбачає активне забезпечення територіальної цілісності та суверенітету країни.

Проте, таке трактування національної безпеки має обмеження у врахуванні фундаментальних інтересів, визначених в законі, особливо з погляду

© В. І. Мальський, 2024

сталого розвитку економіки, суспільства та забезпечення підвищення рівня життя громадян України.

Закон істотно змінив підходи до структурування сфер національної безпеки, обмеживши їх до категорій воєнної, державної та громадської безпеки. Відповідно до пункту 4 статті 3 Закону, державна політика у сфері національної безпеки і оборони орієнтована на забезпечення широкого спектру безпек, включаючи воєнну, дипломатичну, державну, економічну, інформаційну, екологічну та кібернетичну безпеки [2].

Проте, законодавство не окреслює конкретні стратегії для розробки окремих напрямків, таких як воєнна чи кібербезпека, і не визначає відповідальних осіб та інституції за здійснення фінансової безпеки.

Закон має особливий фокус на безпеку та оборону, розглядаючи оборонний сектор як склад з чотирьох взаємопов'язаних сфер: сили безпеки, національна оборона, оборонна промисловість, цивільні та державні профспілки.

Однак така структура не відображає всю комплексність національної безпеки, оскільки термін «національна безпека» охоплює ширший спектр інтересів, ніж просто оборона або безпека, особливо у контексті економічної стабільності.

Крім того, важливо зазначити, що закон не враховує економічну безпеку належним чином, яка є ключовою для забезпечення сталого розвитку економіки та підвищення рівня життя громадян, як це передбачено Конституцією України. Таке упущення може розглядатися як серйозний регуляторний недолік, що потребує подальшого перегляду та коригування законодавства в майбутньому.

Законодавство України у сфері фінансової безпеки охоплює важливі регуляції, зокрема Закон України № 1702-VII «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», прийнятий 14 жовтня 2014 року [10].

Цей закон створює систему фінансового контролю, розділену на первинний та загальнодержавний рівні фінансових операцій, спрямованих на боротьбу з фінансовими злочинами.

Забезпечення економічної безпеки в країні також регулюється Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29 жовтня 2013 року «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки» [11].

Ці методичні рекомендації визначають економічну безпеку як здатність національної економіки витримувати внутрішні та зовнішні загрози, забезпечувати конкурентоспроможність на міжнародній арені, та досягати сталого та збалансованого економічного зростання.

Таким чином, реалізація економічної безпеки в Україні вимагає не лише удосконалення існуючої концептуальної та нормативно-правової бази, але й розробки комплексної стратегії, яка має включати чітко визначені, вимірювані цілі та механізми їх досягнення, а також забезпечувати належне правове та інституційне регулювання відповідних процесів.

Адаптація міжнародного досвіду до українських умов здійснюється через поступове впровадження окремих елементів, інструментів та методів, а не шляхом безпосереднього копіювання тривалих процесів та комплексних регуляторних систем.

При цьому особлива увага приділяється системному підходу та порівняльному аналізу, які дозволяють урахувати специфіку економічного розвитку та стан розвитку інституційних механізмів врядування, безпеки та управління в Україні.

Згідно із Стратегією національної безпеки України, одним із ключових факторів забезпечення економічного зростання нової якості є системна боротьба з організованою злочинністю і тіньовою економікою.

В цьому контексті значну роль відіграють посилення організаційних можливостей митних та правоохоронних органів, а також ефективність дій щодо виявлення та конфіскації майна організованих злочинних угруповань.

Поняття «національна економічна безпека» інтерпретується як симбіоз макроекономічної безпеки держави та мікроекономічної безпеки економічних суб'єктів. Ці категорії не лише стратегічно пов'язані, але й нероздільні, при цьому їх взаємодія визнана однією з основних проблем у сфері економічної безпеки України на сучасному етапі.

Елементи економічної безпеки держави мають охоплювати інвестиційну, інноваційну, фінансову, зовнішньоторговельну, продовольчу та енергетичну безпеку. Ці аспекти становлять основу для досягнення стійкості та збалансованого зростання економіки.

Світова практика підкреслює, що ефективна соціально-орієнтована ринкова економіка вимагає активного регулювання державою важливих соціально-економічних процесів, що підтверджується досвідом розвинених країн.

Фінансова безпека держави функціонує як комплексна система, де кожна з функцій відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності і ефективності фінансової політики.

Ці категорії допомагають аналізувати продуктивність державної фінансової політики, що дозволяє оцінити, наскільки ефективно країна може відповідати на зовнішні і внутрішні виклики.

Щодо міжнародного контексту, деякі розвинені європейські країни, такі як Німеччина, Великобританія, Італія, Франція, Іспанія та

Нідерланди, зосереджені на збереженні та підвищенні ефективності своїх економік і особистої економічної безпеки громадян. Це показує, що здатність країн підтримувати стабільний економічний розвиток є важливою характеристикою фінансової безпеки.

Зусилля Європейського Союзу зі скорочення регіональних розривів, що почалися з підписання Римського договору і продовжилися Маастрихтським договором, відображають стратегічне бачення ЄС щодо створення більш збалансованого та інтегрованого європейського співтовариства.

Політика регіонального розвитку, спрямована на підтримку менш розвинених регіонів, спеціалізованих у традиційних галузях, які переживають структурні зміни, має на меті вирівнювання економічних можливостей по всьому Союзу.

Важливим аспектом є впровадження політики, що враховує регіональні особливості та виклики, а також заходи щодо боротьби з корупцією та забезпечення правової чистоти економічних процесів.

Ефективне застосування цих підходів в Україні вимагатиме:

1. Розуміння місцевих умов: Адаптація європейських моделей має враховувати специфіку українських регіонів, їхні економічні та соціальні потреби.

2. Інституційні реформи: Посилення інституційної спроможності та впровадження прозорих механізмів в управлінні та контролі.

3. Фокус на інноваціях і технологіях: Інвестиції в новітні технології та інновації для підвищення конкурентоспроможності українських регіонів.

4. Боротьба з тіньовою економікою та корупцією: Зміцнення законодавства та правопорядку для ефективного подолання незаконних економічних активностей.

Втілення цих стратегій допоможе Україні не лише підвищити свій рівень економічної безпеки, але й створити міцну основу для сталого розвитку в умовах глобальної економічної інтеграції.

Лісабонська стратегія, яка була започаткована з метою соціально-економічної інтеграції країн-членів Європейського Союзу, відіграє значущу роль у забезпеченні економічної безпеки на континентальному рівні.

Вона включає застосування принципу міжсекторального програмування у національних проектах, який спрямований на оптимізацію співпраці між різними галузями. Цей підхід дозволяє покращити участь в інноваційних процесах і підвищити конкурентоспроможність економік, а також акцентує увагу на регіональній згуртованості та сприяє всебічному розвитку більшості регіонів Європейського Союзу.

Держави-члени ЄС мають значний позитивний досвід у реалізації стратегій європейської інтеграції на регіональному рівні. Це стосується як регіонального економічного розвитку, так і захисту соціально-економічних інтересів регіонів. Автономні закордонні організації, забезпечені відповідними економічними, правовими та фінансовими інструментами, відіграють ключову роль у підтримці регіональної соціально-економічної безпеки.

Уряд США розробив експортну стратегію, яка включає 65 рекомендацій для підтримки приватного сектору у збільшенні експорту товарів вітчизняного виробництва. Це стало однією з ключових ініціатив 1999 року, коли була прийнята Стратегія національної безпеки США, метою якої було сприяння економічному процвітанню країни.

У 2010 році була оголошена нова Стратегія національної безпеки, яка набула чинності 26 травня того ж року. Головною метою стратегії стало відновлення економічного та політичного лідерства США на міжнародній арені. В контексті економічної політики, США демонструють стабільність фінансових відносин між федеральною столицею та регіонами, що регулярно удосконалюється залежно від розподілу повноважень між різними рівнями влади.

Штати мають податкове законодавство, аналогічне федеральному, і значну увагу приділяється розподілу фінансових ресурсів через трансферти, спеціальні фонди та програмні гранти для збалансування потенціалу різних регіонів. Одним з основних інструментів регіональної політики є гранти з державного бюджету, спрямовані на розвиток окремих галузей регіональної економіки.

Аналіз економічної безпеки США вказує на важливість забезпечення національних інтересів у сфері конкурентоспроможності перед міжнародними супротивниками, захисту високотехнологічного сектору, зміцнення економічної безпеки та виконання міжнародних торговельно-економічних зобов'язань. Стратегія національної безпеки зазначає необхідність підтримання високої військової боєздатності, що вимагає підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності, освоєння нових зовнішніх ринків і створення нових робочих місць.

На міжнародному рівні, важливим компонентом системи економічної безпеки є ефективний механізм ідентифікації загроз національним інтересам, які становлять безпосередню небезпеку для національної економіки та порушують макроекономічну рівновагу.

В країнах з розвиненою економікою, таких як США, основою комплексу економічної безпеки є нормативно-правова база, що контролює внутрішньо- і зовнішньоекономічну діяльність, зокрема регулювання входження іноземного капіталу в національні економіки, а також інсти-

туційний захист національних інтересів у сфері міжнародної інтеграції.

Формулювання поняття економічної безпеки держави зобов'язує враховувати термін «загроза» як ключову категорію в численних міжнародних дослідженнях цієї галузі економічних наук. Для адекватної оцінки як реальних, так і потенційних загроз економічній безпеці країни необхідно здійснювати систематичне спостереження за макроекономічними процесами та аналізувати їхній вплив на стабільність економіки.

Важливу роль у цьому процесі відіграють незалежні аналітичні центри, такі як Інститут RAND в США, Гаазький центр стратегічних досліджень у Нідерландах та аналітичний центр DEMOS у Великій Британії. Ці установи активно займаються аналізом та моніторингом безпекової ситуації, надаючи рекомендації державним органам, які використовують цю інформацію для прийняття управлінських рішень, спрямованих на зміцнення економічної безпеки.

При цьому важливо створити робочу групу, яка розроблятиме сценарії розвитку потенційних ризиків та стратегії управління цими ризиками. Ефективне протидіяння зовнішнім загрозам економічній безпеці можливе лише за умови збалансованості внутрішніх економічних інтересів держави та своєчасного виявлення внутрішніх загроз.

Існує відмінність між західними та пострадянськими підходами до економічної безпеки: на Заході переважно акцент робиться на зовнішніх загрозах на макро-, мезо- та мікрорівнях, в той час як у пострадянських країнах розрізняють зовнішні та внутрішні загрози, що є відображенням впливу довготривалих внутрішніх проблем, які після розпаду СРСР стали системними і збільшили вразливість економік до зовнішніх впливів.

На основі аналізу досвіду розвинених країн у сфері фінансової безпеки можна зробити висновок, що пріоритетом державної політики має бути мінімізація ризиків через проактивні та системні заходи, а не через ситуативні втручання.

Висновки. У статті виконано різносторонній аналіз розвитку нормативно-правової бази України у контексті забезпечення економічної безпеки. Визначено ключові етапи формування законодавства, починаючи від прийняття Конституції України у 1996 році та завершуючи сучасними законодавчими ініціативами. Зокрема, акцентовано на реакції законодавства на зовнішні та внутрішні виклики, що сталися в останні десятиліття.

Встановлено, що Україна активно впроваджує заходи для реагування на сучасні загрози економічній безпеці, включаючи зовнішньоекономічну діяльність та виклики, пов'язані з воєнними конфліктами та політичною нестабільністю. Запропоновано серію рекомендацій для подальшого зміцнення нормативної бази, зокрема через інтеграцію міжнародного досвіду та адаптацію глобальних практик до вітчизняних реалій.

Підкреслено важливість створення гнучкої та реактивної системи законодавчого регулювання, яка зможе своєчасно адаптуватися до змін у міжнародному та внутрішньому економічному середовищі. Це включає посилення ролі аналітичних центрів у формуванні законодавчих ініціатив, а також вдосконалення механізмів імплементації міжнародних нормативних стандартів.

Література

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 01.05.2024).

2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 01.05.2024).

3. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Каб. Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179 : станом на 4 трав. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#Text (дата звернення: 01.05.2024).

4. Consequences of full-scale military aggression of the russian federation for ukrainian industry / L. Deineko та ін. *Economy of Ukraine*. 2022. Т. 2022, № 5. С. 3–25. URL: https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.003 (дата звернення: 01.05.2024).

5. Колодко Н. С. Економічна безпека в умовах повоєнного розвитку. *Національна безпека України в умовах сучасних викликів*. 2023. URL: https://doi.org/10.54929/conf_22_08_2023-04-09 (дата звернення: 01.05.2024).

6. Гриник О., Сисоєва І. Економічна безпека України: соціальний аспект. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-70 (дата звернення: 01.05.2024).

7. Марченко В. М., Усик О. В. Фінансова безпека суб'єктів підприємницької діяльності в сучасних умовах. *Agrosvit*. 2024. № 4. С. 48–53. URL: https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.4.48 (дата звернення: 01.05.2024).

8. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 11.08.2021 р. : станом на 13 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text (дата звернення: 01.05.2024).

9. Котик Ю. В. Національна безпека України: економічний вимір. *Політичне життя*. 2022. № 1. С. 49–60. URL: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.1.6 (дата звернення: 01.05.2024).

10. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX : станом на 1 січ. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text (дата звернення: 01.05.2024).

11. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ від 29.10.2013 р. № 1277. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text.

12. Економічна безпека України: проблеми та шляхи її забезпечення : thesis / В. О. Садовий та ін. 2010. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/15409 (дата звернення: 01.05.2024).

13. Ліпкан В. Концепція національної безпеки України. Підходи до формування. *Вісник прокуратури*. 2003. № 10. С. 85–92.

14. Гурей І. І. Формування інвестиційного потенціалу підприємств України як напрям забезпечення її економічної безпеки. *Національна безпека України в умовах сучасних викликів*. 2023. URL: https://doi.org/10.54929/conf_22_08_2023-04-10 (дата звернення: 01.05.2024).

Анотація

Мальський В. І. **Нормативне забезпечення системи економічної безпеки: практичний аспект та міжнародний досвід.** – Стаття.

В статті досліджено історичний розвиток та адаптацію законодавства України у сфері економічної безпеки. Проаналізовано, як зміни в законодавчій базі відображають відповідь на внутрішні та міжнародні виклики, включно з політичними змінами та безпековими кризами. Особлива увага приділяється періодам значних політичних та воєнних потрясінь, які спонукали до реформ у цій області.

У статті застосовуються методи історичного аналізу для вивчення еволюції законів, починаючи з прийняття Конституції України у 1996 році та до останніх законодавчих ініціатив. Розглянуто, як кожен новий законодавчий акт адаптувався до змінюваних умов і який вплив ці зміни мали на загальну систему економічної безпеки країни. Такий підхід дозволяє оцінити ефективність та адекватність відповідей на виклики.

Стаття також акцентує увагу на ролі незалежних аналітичних центрів у розвинених країнах, які здійснюють глибокий аналіз безпекової ситуації та надають важливі рекомендації для урядів. Інститути, такі як Інститут RAND у США, Гаазький центр стратегічних досліджень у Нідерландах та аналітичний центр DEMOS у Великій Британії, відіграють ключову роль у формулюванні стратегій, які допомагають урядам реагувати на складні економічні та безпекові виклики.

Подреслено, що ефективна стратегія економічної безпеки має базуватися не тільки на реактивних заходах, але й на проактивному підході до мінімізації ризиків. Це означає не лише боротьбу з поточними загрозами, а й планування та виконання довгострокових стратегій, які забезпечують стабільність та зростання економіки.

На основі аналізу міжнародного досвіду в області економічної безпеки, стаття закликає до впровадження комплексної та збалансованої політики, яка б забезпечила захист національних інтересів на мікро- та макрорівнях. Така політика має враховувати як зовнішні, так і внутрішні загрози, що є важливим для країн з перехідною економікою, які часто стикаються зі значними внутрішніми викликами, які можуть підсилити зовнішні загрози.

Ключові слова: економічна безпека, збройна агресія, економічний розвиток, зовнішньоекономічна діяльність, санкційна політика, національна безпека.

Summary

Malskyi V. I. **Regulatory support of the economic security system: practical aspects and international experience.** – Article.

The article examines the historical development and adaptation of Ukraine's economic security legislation. The author analyzes how changes in the legal framework reflect the response to domestic and international challenges, including political changes and security crises. Particular attention is paid to the periods of significant political and military upheaval that prompted reforms in this area.

The article applies historical analysis methods to study the evolution of laws, starting with the adoption of the Constitution of Ukraine in 1996 and up to the latest legislative initiatives. The author examines how each new legislative act has adapted to changing conditions and what impact these changes have had on the overall system of economic security of the country. This approach allows us to assess the effectiveness and adequacy of responses to challenges.

The article also emphasizes the role of independent think tanks in developed countries that provide in-depth analysis of the security situation and make important recommendations to governments. Institutions such as the RAND Institute in the United States, the Hague Center for Strategic Studies in the Netherlands, and the DEMOS think tank in the United Kingdom play a key role in formulating strategies that help governments respond to complex economic and security challenges.

The author emphasizes that an effective economic security strategy should be based not only on reactive measures, but also on a proactive approach to minimizing risks. This means not only combating current threats, but also planning and implementing long-term strategies that ensure economic stability and growth.

Based on the analysis of international experience in the field of economic security, the article calls for the implementation of a comprehensive and balanced policy that would ensure the protection of national interests at the micro and macro levels. Such a policy should take into account both external and internal threats, which is important for countries with economies in transition, which often face significant internal challenges that can exacerbate external threats.

Key words: economic security, armed aggression, economic development, foreign economic activity, sanctions policy, national security.

УДК 323.15(477+498)(=214.58)
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.23

Ю. О. Остапець
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4955-9676
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

П. В. Габрин
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7988-5491
аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ РОМСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ МЕНШИНИ УКРАЇНИ ТА РУМУНІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ БІНАРНОГО ПОРІВНЯННЯ ІНТЕҐРАЦІЙНИХ ПРАКТИК

Постановка проблеми. Проблема захисту громадсько-політичних прав та свобод ромів заслуговує на особливу увагу через специфіку й складне становище цієї етнічної меншини як у Румунії, так і в Україні.

Незважаючи на політичні зусилля та дії центральних і місцевих органів влади, велика кількість ромів Румунії й досі є виключеними з основних сфер суспільного життя країни. Ромські політичні партії, неурядові організації, традиційні ромські лідери разом відіграють важливу роль у тому, що голос ромської етнічної меншини «чує» румунська влада на центральному та місцевому рівнях. Також ці актори відіграють важливу роль у розробці політики та програм, пов'язаних з ромами, проводять моніторинг стану їх виконання. Проте, враховуючи значний відсоток ромського населення Румунії, вплив ромського громадянського суспільства і досі виявляється досить обмеженим та вузьким. Низький рівень громадсько-політичного впливу ромів Румунії пов'язаний не з браком законодавчих інструментів, а через селективну кооптацію ромських представників, яка доповнюється слабким зв'язком між ключовими ромськими лідерами та низовими ромськими громадами.

Слабке залучення ромів до прийняття політичних рішень та активної участі у суспільно-політичних процесах спостерігається в Україні досить виразно. Ромські неурядові організації впродовж 1991–2022 років так і не спромоглися об'єднати свої зусилля щодо політичної структуризації або артикуляції своїх інтересів через ту чи іншу політичну партію. До сьогодні жоден представник ромської меншини не став депутатом Верховної Ради України чи котроїсь з обласних рад. Поки що рівень представництва ромів спостерігається тільки в низових органах місцевого самоврядування – на рівні сіл, селищ і міст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика форм залучення представників ромської етнічної меншини Румунії до громадсько-політичного життя країни є об'єктом розгляду румунських науковців Р. Прісакаріу [21], О. Процика [22], В. Фрунзару [16]. Політичне представництво ромів у парламенті Румунії розглядає український науковець М. Зан [1]. Регіональне представницво національних меншин в органах місцевого самоврядування України досліджує Р. Зерницький [2]. Забезпечення виборчих прав національних меншин України аналізує В. Овчаренко [3].

Мета статті – розкрити особливості інтеґраційних практик залучення ромської етнічної меншини України та Румунії у громадсько-політичні процеси кожної країни.

Виклад основного матеріалу. Найбільш важливе право, отримане етнічними меншинами Румунії на початку 1990-х років, стало політичне право представництва в парламенті. Закон № 68/1992 «Про вибори Палати депутатів і Сенату» надав гарантовану кількість депутатських мандатів для кожної етнічної меншини за умови дотримання певної процедури. Ст. 4 (1) цього Закону передбачає, що «юридично створені організації громадян, що належать до національних меншин, які не можуть отримати принаймні одне місце в Палаті депутатів або Сенаті на виборах, мають право на одне місце в Палаті депутатів» [13].

У 1993 році була створена Рада національних меншин, сформована з представників етнічних меншин і державних службовців від міністерств. Це був лише консультативний орган, а фактична відсутність реальних повноважень характеризувала його діяльність як таку, яку можна оцінити «дуже стриманою». Румунія стала членом Ради Європи 7 жовтня 1993 року, а 1 лютого 1995 року підписала Рамкову конвенцію про захист національних меншин.

У 1990-х роках загальне становище ромського населення країн Центрально-Східної Європи

© Ю. О. Остапець, П. В. Габрин, 2024

у різних сферах суспільного життя погіршилося. В Румунії роми так само зазнали труднощів під час працевлаштування, погіршилися соціально-економічні умови їхнього життя, зріс рівень неписьменності серед молоді, почастішали прояви непрямої та прямої форм дискримінації, які «виштовхували» ромів на «задвірки» суспільного життя. У другій половині 1990-х років процес фрагментації громадського ромського руху в Румунії був неминучим в контексті відсутності політичного досвіду та культурних відмінностей між ромськими активістами. Багато ромських лідерів орієнтували свої інтереси та роботу в неурядовому секторі, де вони легше залучали фінансові та інші ресурси у вигляді соціальних допомог, реалізації різних проєктів у ромських громадах.

У парламентських виборах 1996 року взяли участь три ромські партії: Ромська партія, Альянс ромської єдності та Ромська етнічна спільнота. Ромська партія отримала 82 000 голосів виборців та отримала одне місце в парламенті – депутатом був обраний Меделін Войку. Незважаючи на свій відносний успіх, Ромська партія зіткнулася із сильною конкуренцією з боку Альянсу ромської єдності, який отримав лише на 10 000 голосів виборців менше [18, p. 22]. Успіхи ромських партій Румунії на парламентських виборах 1996 року призвели до зростання уваги до ромської етнічної меншини з боку уряду. Урядове агентство у справах ромів вперше було створено у лютому 1997 року під назвою Національного агентства ромів, яке підпорядковувалося Департаменту захисту національних меншин. У липні 2003 року агентство було перейменовано в Управління у справах ромів [18, p. 21].

Вибори до румунського парламенту у 2000 році призвели до зміни політичної ролі Ромської партії. Лідери Ромської партії підписали виборчу угоду із Соціал-демократичною партією, яка на той час була найпотужнішим гравцем у партійній системі Румунії. Так, окремі положення угоди передбачали, що Ромська партія отримає ряд позицій в центральних органах державного апарату, зокрема посаду державного секретаря у вже створеному Національному агентстві ромів. Була запропонована посада ромського радника для обраного президента. Після парламентських виборів Ромська партія залишилася найважливішим гравцем з-поміж інших ромських політичних сил і знову закріпила своє зарезервоване місце в парламенті – ромським депутатом на чотири роки став Ніколає Пеун. Він також очолив Комітет з прав людини, релігій та національних меншин у Палаті депутатів. Крім того, член Ромської партії, який балотувався по виборчому списку Соціал-демократичної партії, також отримав місце у нижній палаті парламенту. Перша велика ініціатива цієї Угоди полягала у призначенні радників з-поміж ромів до регіональних адміністративних урядових офісів, відомих як префектури [18, p. 24].

Результати парламентських виборів 2000 року спричинили до зміни конфігурації політичних сил, яка була унормована «Угодою про співробітництво між Соціал-демократичною партією та Демократичним союзом угорців Румунії» у 2002 році. Зокрема, спеціальна увага була приділена питанню забезпечення політичних прав етнічних меншин у тих місцевостях та регіонах, де вони знаходяться у пропорційно великій меншості порівняно з більшістю населення. Одним з найважливіших моментів було парламентське голосування щодо нового закону про місцеве державне управління № 215/2001, який передбачав використання мов меншин у межах адміністративно-територіальних одиниць Румунії, де етнічна меншість становить як мінімум 20 % від загальної кількості населення [14]. Цей закон став великим досягненням для Румунії у сфері захисту та дотримання прав етнічних меншин. Так, у місцевих радах, у яких депутати, які належать до етнічної меншини, складають принаймні одну третину від загальної кількості складу ради, їхня рідна мова також може бути використана на засіданнях (сесіях) цієї ради.

У 2003 році однією з найважливіших конституційних поправок для етнічних меншин Румунії було впровадження нової ст. 120 (стара ст. 119 у формі Конституції 1991 року), яка передбачала використання мови меншин щодо державного управління [15]. Роми стали однією з шістнадцяти визнаних етнічних меншин в Румунії, які за Конституцією мають право на гарантований один мандат у нижній палаті Парламенту Румунії – Палаті депутатів (до прикладу, чеська та словацька етнічні меншини мають також по одному місцю у даній Палаті).

Парламентські вибори 2004 року відзначилися падінням рівня підтримки ромських партії серед виборців. Найпотужніша Ромська партія отримала тільки 56 076 голосів виборців або 0,55 % від усіх голосів (депутатом нижньої палати парламенту став Ніколає Пеун). Це менше порівняно з результатом партії у 2000 році, коли вона отримала 71 786 голосів виборців. Друга за величиною ромська партія – Альянс ромської єдності – отримала на цих виборах 15 041 голосів виборців або 0,14 % від усіх голосів [16, p. 112].

Національне агентство з питань ромів було створено у 2004 році для заміни попереднього Управління у справах ромів. Національне агентство з питань ромів стало державним органом, який був відповідальним за координацію та моніторинг реалізації Стратегії покращення умов життя ромів 2001 року. Агенство об'єднало представників галузевих міністерств, інших дер-

жавних установ і ромських неурядових організацій для діалогу та покращення соціально-економічного становища ромів, сприяння розвитку культури, зайнятості, а також моніторингу умов життя. Національне агентство з питань ромів стало відповідальним за адміністрування та реалізацію проєктів, що фінансуються різними інструментами з боку ЄС.

Парламентські вибори 2008 року вже традиційно «принесли» для ромської громади Румунії одне місце депутата у нижній палаті парламенту. Обраним депутатом від Ромської партії «Про-Європа» знову став Ніколає Пеун, а сама партія отримала 44 037 голосів (0,6 %) виборців. Як зазначав О. Процик, станом на 2010 рік Румунія досягла значних успіхів у плані включення представників етнічних меншин до складу парламенту. Більше того, етнічні меншини були надмірно або ж пропорційно представлені в парламенті. Після електоральної реформи 2008 року виборча система Румунії стала поєднанням пропорційного представництва та гарантованого резервування місць для кандидатів від етнічних меншин. Таким чином, була сформована система забезпечення високого рівня парламентського представництва етнічних меншин [22, p. 15].

Як держава-член Європейського Союзу у відповідності до Рамкової угоди ЄС щодо національних Стратегій інтеграції ромів, уряд Румунії у 2011 році прийняв свою другу Стратегію інтеграції ромів на 2012–2020 роки. Стратегія включала напрямки роботи у сфері освіти, зайнятості населення, охорони здоров'я, житла та інфраструктури, культури, профілактики та боротьби з дискримінацією, відповідно до останніх політик ЄС щодо соціального включення. Водночас, як зазначив румунський дослідник Г. Андреєску, у той час соціально-політична атмосфера в Румунії не була сприятливою для задоволення важливих потреб угорської та ромської меншин [12, p. 61].

Парламентські та місцеві вибори 2012 року засвідчили, що незважаючи на велику частку виборців серед ромського населення в Румунії, їхній політичний вплив мав бути потужнішим, якби роми зуміли об'єднати свої сили, особливо враховуючи те, що угорців від Демократичного союзу угорців у Румунії стали представляти вісімнадцять депутатів у нижній палаті та дев'ять сенаторів у вищій палаті Парламенту. Ромська партія «Про-Європа» отримала близько 22 000 голосів або менше 0,3 % від загальної кількості голосів виборців, що було значно нижчим за 5 % виборчий поріг. Парадоксально, що серед усіх шістнадцяти меншин Румунії з правом бути обраними до парламенту, тільки роми були найбільш слабко представлені в ньому. Фактично роми, яких офіційно налічувалося понад 621 тис. чол., були представлені одним депутатом. Тоді як, наприклад, вірмени, македонці, албанці або русини, при значно меншій кількості населення, також отримали по одному депутату в законодавчому органі Румунії. У той же час на місцевих виборах 2012 року Ромська партія «Про-Європа» отримала одного міського голову та 125 місцевих депутатів.

Прем'єр-міністр Румунії, соціал-демократ Віктор Понта (травень 2012 – листопад 2015 рр.) у 2012 році призначив відомого музиканта ромського походження Даміана Дрегічі особистим радником у справах ромів. Він також був обраний до румунського Сенату, а потім був обраний членом Європейського Парламенту у 2014 році від Соціал-демократичної партії. З весни 2014 року радником у справах ромів стала молода ромка Аліна Чіучіу. Однак реальними повноваженнями посада радника не була наділена. Це було скоріш почесним званням та демонстрацією готовності уряду реагувати на соціальні виклики в ромських громадах Румунії. Процес широких консультацій щодо перегляду національної «ромської» Стратегії розпочався у березні 2013 року і тривав по грудень 2014 року. Наслідком перемовин стало прийняття п'ятирічної зміненої та доповненої «Стратегії уряду Румунії щодо включення румунських громадян, які належать до ромської меншини на 2015–2020 роки» [23].

Парламентські вибори в Румунії, які відбулися у грудні 2016 року, показали, що підтримка Ромської партії «Про-Європа» знизилася – партія набрала тільки 13 126 голосів (0,19 %) виборців. Однак гарантоване одне місце в нижній палаті парламенту ця партія за собою зберегла. Депутатом від ромської меншини став Васіле Даніел.

На останніх виборах до румунського парламенту у 2020 році Ромська партія «Про-Європа» отримала дуже близьку до попередніх виборів кількість голосів виборців – 14 525 (0,25 %). Представницею ромів у парламенті стала Маня Каталін-Замфір [1, с. 575].

Важливим для розуміння демографічних, міграційних процесів та електоральної поведінки ромської етнічної меншини Румунії та України є питання чисельності даної громади у своїй країні. Для двох держав спільною ознакою є те, що офіційна статистика кількості ромів за результатами загальнодержавних переписів населення є значно нижчою від тих даних, які наводять неурядові організації, у тому числі міжнародні. Починаючи з 1990-х років у Румунії були проведені чотири загальнодержавні переписи населення, а саме у 1992, 2002, 2011 та 2021 роках. Так, у 1992 році ромська етнічна меншина за даними перепису складала 401 087 осіб, а у 2002 році – вже 535 140 осіб [20].

Відповідно до загальнодержавного перепису населення, який проводився у Румунії у 2011 році 621 573 особи заявили, що є ромами за етнічною

приналежністю з приблизно 20 млн. чол. населення Румунії [19, p. 20]. Таким чином, у порівнянні з 2002 роком, ромська етнічна меншина збільшилась на 15,6 %, що склало 3,44 % від загальної кількості населення країни [1, с. 548].

Загальнодержавний перепис населення в Україні 2001 року зафіксував 47,6 тис. представників ромської етнічної меншини [5]. З них, у прикордонних з Румунією Закарпатській та Одеській областях, офіційно проживала найбільш чисельна ромська громада – близько 14 тис. та 4 тис. ромів відповідно. Звичайно, що ці дані є значно заниженими, адже тільки в Закарпатській області, до прикладу, за даними подворових медичних обходів у 2012 році проживало 39 270 ромів [7, с. 5]. Згідно даних, які наводили ромські неурядові організації та міжнародні експерти щодо загальної кількості ромів в Україні – станом на 2018 рік ця цифра коливалася у межах від 150 тис. до 250 тис. осіб [11].

Упродовж 1990–2010 років в Україні питання форм і ступенів залучення ромської етнічної меншини у громадсько-політичне життя держави викликало слабкий інтерес поміж науковців, політиків та державних діячів. 8 квітня 2013 року Указом Президента України В. Януковича була прийнята «Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року», метою якої є визначення засад захисту та інтеграції в українське суспільство ромської етнічної меншини шляхом забезпечення рівних прав і можливостей для її участі в соціально-економічному та культурному житті держави, а також активізації співпраці з громадськими об'єднаннями ромів [8].

Як зазначав В. Овчаренко, виходячи з особливостей виборчого законодавства України станом на 2014 рік, незважаючи на поліетнічний склад населення України, гарантоване представництво національних меншин в українському парламенті було практично неможливе. Одним із варіантів розв'язання проблеми реальної участі етнічних громад України як самостійних юридичних суб'єктів у виборчому процесі пропонувалося квотування для них місць у виборних органах місцевого самоврядування [3, с. 76]. Вважаємо, що дану пропозицію на практиці доцільно втілити в життя по відношенню до ромської етнічної меншини у місцях компактного проживання у Закарпатській та Одеській областях.

Впродовж 2010-х років в Україні активізувалися зусилля щодо налагодження співпраці урядових та неурядових інститутів, спрямовані на покращення умов життя ромів та їхнього залучення до громадсько-політичного життя. У 2015 році підсумовуючи стан реалізації державної політики щодо ромів, науковці та громадські діячі зазначали, що ромське питання є складним і багатоаспектним викликом для етнонаціональної політики України. Комплексне вирішення питань ромського етносу в правовій, соціальній, економічній та культурно-освітній сферах вийшли за рамки проблем лише ромської громади України й стосувалися всього спектру міжкультурних відносин в країні [6, с. 35].

У 2015 році шістнадцять неурядових організацій з одинадцяти регіонів України об'єдналися в Коаліцію ромських неурядових організацій України «Стратегія – 2020» з метою синхронізації зусиль для забезпечення громадського контролю за виконанням органами державної влади Плану заходів до «ромської» Стратегії [4, с. 2]. Головою Коаліції було обрано Володимира Кондура – відомого в Україні ромського громадського діяча та правозахисника.

Як зазначає Ю. Тищенко, мажоритарно-пропорційна система виборів, як довела виборча практика, не вирішує завдання представництва національних меншин у парламенті, адже представники національних меншин у Верховній Раді України, як правило, люди, які пройшли за закритими списками політичних партій. Це позитивний і водночас надзвичайно вразливий досвід у його нинішньому форматі [9]. На думку Р. Зерницького, у контексті реформи децентралізації в Україні, що триває з 2014 року, відбувається поступове збільшення повноважень органів місцевого самоврядування. У зв'язку з цим, можливість бути обраними до місцевих рад представників національних меншин збільшилася. У місцевій раді значно простіше сформувати коаліцію й впливати на прийняття рішень відповідно до власних етнічних інтересів [2, с. 112].

Наприклад місцеві вибори 2015 року в Україні, які відбулися через рік від початку реформи децентралізації показали, що загальна кількість депутатів місцевих рад, які відносили себе до ромської етнічної меншини, зросла. У великих містах Закарпатської області були обрані депутати-роми до кількох міських рад. Наприклад, в Ужгороді – це Мирослав Горват та Юрій Мандич, у Чопі – це Валерія Адам, у Мукачеві – це Янош Йонаш. Загалом по області, за даними заступника голови ромського товариства «Романі черхень» (Ромська зірка) Мирослава Горвата, обраними депутатами-ромами до сільських, селищних і міських рад Закарпатської області стало дванадцять осіб.

Сучасна партійна система України відзначається існуванням великої кількості політичних партій, кілька з яких створені за етнічним принципом. Зокрема, це Партія угорців України «КМКС», Демократична партія угорців України, політична партія «Солідарність» (членами партії є поляки які живуть в Україні – Ю.О., П.Г.), політична партія «Грузинська партія України».

У 2016 році Міністерством юстиції України була зареєстрована політична партія «Циган-

ська партія України». Керівником партії вказано Кириченка Сергія Олександровича, а юридична адреса знаходиться у м. Одеса [10]. Однак широкому загалу ромських громадських лідерів дана партія практично не відома, активної діяльності з часу створення не веде, що може свідчити про її формальну реєстрацію. Швидше за все, створення «Циганської партії України» було розраховане на парламентські вибори 2019 року та місцеві вибори 2020 року. Але на цих виборах вказана партія ніяким чином себе не проявила.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Роми складають третю найбільшу етнічну групу в Румунії після румунів і угорців. Водночас різні неурядові організації називають чисельність ромів вищою у 4–5 разів – до 2 млн. чол., що перетворює їх, очевидно, на найбільшу етнічну меншину в країні.

Аналізуючи участь ромської етнічної меншини у парламентських електоральних циклах Румунії можна зазначити, що політичне представництво ромів в обох палатах парламенту є дуже низьким. Будучи фактично третьою за чисельністю етнічною групою Румунії, роми й досі мають лише одного депутата у нижній палаті парламенту. Залишається до кінця незрозумілим те, чому (попри наявні людські, фінансові та громадські ресурси) роми й по сьогодні, практично ізольовані від процесів прийняття важливих політичних рішень як у Румунії, так і по всій Європі.

Можна констатувати, що роми й понині залишаються майже наодинці з серйозними проблемами щодо дотримання прав і свобод у повсякденному житті. Становище ромів в Україні повинно включатись у контекст вирішення «ромського» питання на рівні прийнятих стандартів ЄС. Не дивлячись на перманентні проблеми соціалізації ромських громад, відповідні урядові та регіональні програми України повинні використовувати позитивний досвід інтеґраційних практик та включення ромів у суспільні процеси на прикладі окремих європейських держав, зокрема Румунії.

Література

1. Зан М. Інституційний дизайн етнополітики й політичне представництво міноритарних етнічних груп у країнах Центральної та Східної Європи (національні case studies Республіки Польща, Словацької Республіки, Угорщини та Румунії). *Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть: колективна монографія / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря; Каф. політ. і держупр.;* Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 539–600.

2. Зерницький Р. Представленість національних меншин в органах місцевого самоврядування України на прикладі Закарпатської області. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2018. Вип. 33. С. 107–113. URL: https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/11814/11180 (дата звернення 30.05.2024).

3. Овчаренко В. До питання про забезпечення виборчих прав національних меншин України. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2014. № 1 (28). С. 74–77.

4. Права ромів в Україні: проблеми, виклики, перспективи. За результатам соціологічного дослідження. К., 2018. 32 с.

5. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. URL: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/ (дата звернення 30.05.2024).

6. Сеїтосманов А., Черноусов А., Щербань С., Пономарьов С. Стан реалізації державної політики щодо ромів. Звіт за результатами моніторингу виконання Плану заходів Стратегії захисту та інтеграції ромської національної меншини в українське суспільство до 2020 р. К., 2015. 71 с.

7. Скрип В. В., Марковцій Л. Ю. Туберкульоз в Закарпатській області (аналітично-статистичний довідник за 2005–2011 роки). Ужгород, 2012. 89 с.

8. Указ Президента України № 201/2013 «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року». *Президент України. Офіційне інтернет-представництво.* URL: https://www.president.gov.ua/documents/2012013-15202 (дата звернення 30.05.2024).

9. Тищенко Ю. Виборча реформа, в якій не знайшлося місця національним меншинам. *Glavkom.ua.* 2017. 13 жовтня. URL: https://glavcom.ua/publications/viborcha-reforma-v-yakiy-ne-znayshlosya-miscya-nacionalnim-menshinam-443790.html (дата звернення 30.05.2024).

10. Циганська партія України. *Youcontrol.* 20.05.2024. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/40272184/ (дата звернення 30.05.2024).

11. Чисельність ромів в Україні може сягати 220 тисяч – експерт. *Укрінформ.* 24.07.2018. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2504886-ciselnist-romiv-v-ukraini-moze-sagati-220-tisac-ekspert.html (дата звернення 30.05.2024).

12. Andreescu G. The draft law on the status of national minorities versus the real challenges of the system for the protection of minorities. *The Romanian Journal of Society and Politics.* Vol. 6. № 2. December 2011. P. 47–64. URL: http://rjsp.politice.ro/sites/default/files/pictures/gabriel_andreescu.pdf (дата звернення 30.05.2024).

13. Art. 4. Cap. 1 Dispozitii generale. Emitent: Parlamentul Romaniei. Legea nr. 68 din 15 iulie 1992 pentru alegerea Camerei Deputatilor si a Senatului. URL: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=12169 (дата звернення 30.05.2024).

14. Art. 40. Sectiunea a 3-a Functionarea consiliului local. Capitolul II Consiliile locale. *Legea nr. 215 din 2001 a administratiei publice locale.* URL: http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/legea/215-2001.php (дата звернення 30.05.2024).

15. Articolul 120. Principii de baza. Sectiunea 1 Administratia publica centrala de specialitate. Capitolul V Administratia publica. *Constitutia Romaniei din 2003.* URL: http://www.dreptonline.ro/legislatie/constitutia_romaniei.php (дата звернення 30.05.2024).

16. Frunzaru V. Political Inclusion of Roma Minority in Romania. Tarrosy I., Rosskogler G. *Social, Economic*

and Political Cohesion in the Danube Region in the Light of EU Enlargement. Pecs: Europe Centre PBC, 2006. P. 104–116. URL: http://drcsummerschool.eu/static/designs/drcsummerschool/portlets/portlet.application.DocumentStorage/getFile.jsp?order=getFile&id=61&returnUri=/proceedings&returnOrder=getLinks&returnCategoryId=4 (дата звернення 30.05.2024).

17. Magyari N., Mark L., Harbula H., Magyari-Vincze E. Country Report on Ethnic Relations: Romania. Budapest, 2008. 48 p. URL: https://ec.europa.eu/migrant-integration/index.cfm?action=media.download&uuid=2998179B-D4DD-9D53-5227C598F3ECEA6C (дата звернення 30.05.2024).

18. National Institute of statistics. Quality Report of the 2011 Population and Housing Census. Bucharest, 2011. 24 p. URL: http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2015/02/Raport-de-calitate_RPL2011_ENGLISH.pdf (дата звернення 30.05.2024).

19. Populatia dupa etnie la recensamintele din perioada 1930–2011 – judete. URL: http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2015/05/vol2_t1.xls

20. Prisacariu R. Roma political participation in Romania – from presence to influence. Fribourg, 2013. 27 p. URL: http://www.unifr.ch/ius/assets/files/Institus/IST_Federalisme/files/Guest%20researchers/Roxana%20Prisacariu_%20Roma%20political%20participation%20in%20Romania%20-%20from%20presence%20to%20influence.pdf (дата звернення 30.05.2024).

21. Protsyk O. Representation of minorities in the Romanian parliament. Mexico, 2010. 20 p. URL: http://archive.ipu.org/splz-e/chiapas10/romania.pdf (дата звернення 30.05.2024).

22. Strategy of the government of Romania for the inclusion of the romanian citizens belonging to roma minority for 2015–2020. Bucharest, 2015. 128 p. URL: https://www.swedenabroad.se/globalassets/ambassader/rumanien-bukarest/documents/romanian-strategy-for-2015-2020.pdf (дата звернення 30.05.2024).

Анотація

Остапець Ю. О., Габрин П. В. **Громадсько-політичне життя ромської етнічної меншини України та Румунії крізь призму бінарного порівняння інтеґраційних практик.** – Стаття.

У статті аналізуються законодавчі основи прав і свобод етнічних меншин України та Румунії, включаючи ромську громаду. Наведені основні форми залучення представників ромської меншини Румунії у політичне життя країни на загальнонаціональному та місцевому рівнях. Показані досягнення ромських політичних партій на парламентських виборах Румунії у 1996–2021 роках на прикладі політичних партій Ромська партія, Альянс ромської єдності, Ромська етнічна спільнота, «Про-Європа».

Проілюстровані загальні статистичні дані щодо кількості ромського населення України та Румунії. Показана динаміка зміни чисельності ромських громад Румунії за результатами чотирьох загальнодержавних переписів населення.

Охарактеризовані деякі аспекти діяльності ромського неурядового сектора України та Румунії та його вплив на формування державної та місцевої політики стосовно ромської етнічної меншини, вироблення моделей співпраці органів влади та неурядових організацій. Наведені форми співпраці урядових та неурядових інститутів, які спрямовані на покращення умов життя ромів в Україні.

Проаналізовані форми представництва ромської етнічної меншини в органах місцевого самоврядування України та Румунії. Зроблено порівняння рівня залученості представників від ромських громад до центральних інститутів законодавчої влади (парламентів) двох країн. Розглянуто позитивний досвід Румунії для України щодо інтеґраційних практик включення ромської етнічної меншини у громадсько-політичне життя.

Ключові слова: Румунія, Україна, ромська етнічна меншина, роми, політична партія, неурядова організація, громадська організація, місцева політика, етнополітичні процеси, інтеграція, включення.

Summary

Ostapets Yu. O., Habryn P. V. **Social and political life of the Roma ethnic minority in Ukraine and Romania through the prism of a binary comparison of integration practices.** – Article.

The article analyzes the legal framework for the rights and freedoms of ethnic minorities in Ukraine and Romania, including the Roma community. The main forms of involvement of representatives of the Roma minority in Romania in the political life of the country at the national and local levels are presented. The achievements of Roma political parties in the Romanian parliamentary elections in 1996-2021 are shown on the example of the Roma Party, the Alliance of Roma Unity, the Roma Ethnic Community, and Pro-Europe.

The article illustrates general statistical data on the number of Roma population and in the context of administrative-territorial units of Ukraine and Romania. The dynamics of changes in the number of Roma communities in Romania according to the results of four national censuses is shown.

The article describes some aspects of the Roma non-governmental sector in Ukraine and Romania and their impact on the formation of state and local policies towards the Roma ethnic minority, the development of models of cooperation between government and non-governmental organizations. The forms of cooperation between governmental and non-governmental institutions aimed at improving the living conditions of Roma in Ukraine are presented.

The article analyzes the forms of representation of the Roma ethnic minority in local governments of Ukraine and Romania. The level of involvement of representatives of Roma communities in the central institutions of legislative power (parliaments) of the two countries is compared. The positive experience of Romania for Ukraine in terms of integration practices of inclusion of the Roma ethnic minority in public and political life is considered.

Key words: Romania, Ukraine, Roma ethnic minority, political party, non-government organization, local politics, ethnopolitical processes, integration, inclusion.

УДК 329.73:070.48(100)«1949/1954»
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.24

О. М. Сич
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3697-7636
доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політології
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

ЧАСОПИС «СУРМА» В ТЕХНОЛОГІЯХ СУСПІЛЬНОГО ВПЛИВУ І ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ ЗАКОРДОННИХ ЧАСТИН ОУН (1949–1954)

Постановка проблеми. Вплив медіа на життєдіяльність суспільства завжди був і залишається беззаперечним. Особливої ваги він набуває в суспільствах, що переживають перехідний етап свого розвитку. До таких сьогодні відноситься і українське. Відновивши 1991-го Незалежність, Україна потрапила в довгу смугу трансформації декларативної державної суверенності в реальну. Два революційні зриви, помаранчева революція 2004-го та Революція Гідності 2013–2014 рр., були кульмінаційними пунктами цього процесу. Й особливо друга із них, що стала виявом радикального розриву з постколоніальною квазідержавністю та сформувала вектор європейської інтеграції України.

Московська агресія проти України 2014-го, що в 2022 р. переросла з локальної в широкомасштабну, стала реакцією на процес такого дистанціювання колишньої колонії. Вона має гібридний характер й особливо витончено ведеться в інформаційній сфері. В таких умовах дослідження сторінок історії української еміграційної преси має актуальний характер, бо дозволяє врахувати досвід її протистояння з СССР, що після свого розпаду трасформувався в Московську неоімперію. Яскравим прикладом такої преси є часопис «Сурма», офіційний друкований орган Закордонних Частин (ЗЧ) – еміграційної формації ОУН-бандерівської (ОУН-б).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В попередніх дослідженнях нами охарактеризовано фрагментарний, несистемний характер вивчення історії Закордонних Частин ОУН [11]. Аналогічним він є і в розрізі дослідження історії тих друкованих медіа, що належали до їх сфери діяльності. Показове уявлення про стан вивчення часопису «Сурма» дають енциклопедичні видання. Так еміграційна «Енциклопедія українознавства» обмежується лишень до лаконічного речення: «Місячник, орган закордонних частин ОУН, виходив у Мюнхені 1949–1954; ред. С. Ленкавський» [13]. А сучасна «Енциклопедія історії України» містить коротеньку статтю про «Сурму» довоєнного періоду й в ній жодного слова про відновлення видання на еміграції [15]. Лишень до побіжних згадок про цей часопис обмежуються у дослідженнях української емграційної преси М. Присяжний та К. Акименко.

Метою статті є висвітлення історії українського еміграційного часопису «Сурма» в 1949–1954 рр., його тематичного наповнення та ролі і місця у технологіях суспільного впливу та політичної боротьби Закордонних Частин ОУН.

Виклад основного матеріалу. В історії ЗЧ ОУН період 1946–1954 рр. позначений гострим внутрішнім конфліктом. В грудні 1948 р. опозиція, що гуртувалася навколо Закордонного Представництва Української Головної Визвольної Ради (ЗП УГВР) зуміла опанувати газету «Українська Трибуна» [1, с. 228], офіційний друкований орган Проводу ЗЧ ОУН, сподіваючись позбавити його інструментів інформаційного впливу в місці свого перебування. Однак вже в лютому 1949 р. в світ вийшло перше число новозаснованого ним друкованого органу «Сурма», головним редактором якого було призначено С. Ленкавського.

Назва місячника була невипадковою і свідчила про намагання Проводу ЗЧ ОУН скористатися досвідом довоєнного періоду функціонування ОУН й впровадити у свою діяльність його кращі практики. Аби підкреслити тяглість організаційної традиції, навіть вихід першого числа було спеціально приурочено до 20-тої річниці з дня створення ОУН. Очевидно, що ініціатором такого підходу був С. Ленкавський, єдиний в середовищі ОУН-б її співзасновник.

«Не випадково відновляємо видання “Сурми” якраз у 20-ти річчя заснування Організації Українських Націоналістів. Хочемо цим підкреслити безперервність нашої визвольно-революційної боротьби й її пов’язаність з минулими періодами», – писав С. Ленкавський в редакторській передовиці першого числа «Сурми» й заповідав, що вона буде служити «тим ідеям і тим прапорам», яким служив легендарний підпільний орган Української Військової Організації (УВО), «що безпосередньо перед заснуванням ОУН кинув був посів ідей українського революційного націоналізму» [2].

Авторові вдалося виявити в Архівній збірці ОУН в м. Нью-Йорк (АЗНЮ ОУН) річники часо-

© О. М. Сич, 2024

пису «Сурма» за 1949–1951 рр. [12]. Як показує детальний аналіз, він характеризувався достатньо широким охопленням тематики. Цілком закономірно, що в якості офіційного органу Проводу ЗЧ ОУН «Сурма» була його офіційним речником. Окрім того, всі її рубрики можна умовно згрупувати у три блоки: українська тематика, підсовєтська тематика і весь комплекс боротьби з московсько-більшовицьким режимом та міжнародна політика.

Щодо офіційної інформації Проводу ЗЧ ОУН, то окрім його поточних заяв, звернень, інструктивних матеріалів, оглядів діяльності та акцій Антибільшовицького Блоку народів (АБН), Конгресу юнацтва ОУН за кордоном до 20-річчя Організації, матеріалів Третьої конференції ЗЧ ОУН 1950-го, що припала на період функціонування журналу і т. д., сторінки «Сурми» відображали й перебіг національної-визвольної боротьби в Україні.

Такі публікації зазвичай супроводжувалися поміткою «з крайових матеріалів», а тому викликали закономірний інтерес в українського читача на еміграції. А це: розповіді про повстанські бої чи про долю окремих повстанських підрозділів, про героїзм жінок в українському підпіллі, некрологи й посмертні згадки про видатних діячів ОУН та УПА – Р. Шухевича-Чупринки, О. Гасина-Лицаря, О. Дяківа-Горнового, В. Сидора-Шелеста, З. Тершаковця-Федора, П. Козака-Смока, Д. Маївського-Тараса, Д. Грицая-Перебийноса, І. Климіва-Легенди.

Кожного разу після отримання з України підпільної пошти в журналі друкувалися есклюзивні матеріали ідеологічно-програмового характеру. Таким було «Заява Головного Командування УПА» від 25 вересня 1947 р. А з «крайової» пошти 1950-го: «Звернення Воюючої України до всієї Української Еміграції», Постанови Третього Надзвичайного Великого Збору (НВЗ), «Про уточнення і доповнення до програмових постанов III НВЗ», «Роз'яснення Проводу ОУН на Українських Землях в деяких ідеологічних, програмових і політичних питаннях».

Щодо української тематики, то вона вбирала в себе весь спектр громадсько-політичного життя на еміграції в розрізі діяльності політичних партій, громадських організацій, різноманітних об'єднань. Очевидно, що значна її частка відображала діяльність самих ЗЧ ОУН в громадському секторі, а трактування цих подій крізь призму політики їх Проводу було інструментом його впливу на суспільно-політичну ситуацію в середовищі української еміграційної спільноти.

Так регулярними в «Сурмі» були хроніки різноманітних антисовєтських демонстрацій, ініційованих чи то АБН, а чи іншими громадськими структурами, створеними ЗЧ ОУН і підпорядкованими їх Проводу. Такими ж об'ємними й програмними були публікації про стан і перспективи українського робітничого профспілкового руху, що ним у Франції та Бельгії опікувалися тамтешні теренові організації Закордонних Частин. Регулярними в журналі були й огляди діяльності Координаційного Осередку Українських Громадських Центральних Установ (КОГЦУ) чи Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині (ЦПУЕН). Вони хоч і були громадськими об'єднаннями загальноукраїнського і міжпартійного характеру, але вагомі позиції в них займали представники та симпатики ЗЧ ОУН. Відповідно розставлені акценти посилювати їх положення в цих об'єднаннях.

Подібним загальнополітичним об'єднанням, до якого спочатку ввійшла делегація ЗЧ ОУН, а потім вийшла з нього, була Українська Національна Рада (УНРада). Перипетіями взаємин із нею, або ж з окремими українськими політичними партіями, що входили до її складу, також сповнені сторінки «Сурми».

Цілком закономірними в контексті політичного життя були й світоглядні дискусії з політичними опонентами та їхніми пресовими органами. Зокрема на сторінках журналу велися світоглядні баталії з «Українськими вістями» (Українська Революційно-Демократична Партія – УРДП), «Українським словом» (ОУН-мельниківська – ОУН-м), «Українською Трибуною» (внутрішня опозиція в ЗЧ). У своїх публікаціях автори журналу поборювали прояви українського соціалізму, націонал-комунізму, тітоїзму тощо. Особливою гостротою в цьому аспекті відрізнялися рубрики «Неукраїнська робота» та «Огляд преси».

Запал і гострота цих дискусій, а особливо в контексті внутрішнього конфлікту, викликали застереження в Проводу ОУН в Україні, коли підпільною поштою їм серед інших еміграційних матеріалів були передані й комплекти «Сурми». Не акцентуючи спеціально на ній, у «Становищі Проводу ОУН на Українських Землях до різних спірних або актуальних питань за кордоном» він звертав увагу: «Провід ОУН на Землях вважає, що і ЗЧ ОУН, і «опозиції» треба негайно цілком припинити взаємні прилюдні обвинувачування і сварки. По відношенні до всіх інших середовищ треба зірвати з лайливим задиркуватим тоном полеміки й заступити її гідною, річевою та здоровою критикою» [14, арк. 9].

А щодо розходжень Проводу ЗЧ ОУН з внутрішньою опозицією, то він вже таки адресно критикував «Сурму» за публікацію тих матеріалів, зі змістом яких і сам був незгідний. А зокрема в тій частині, де відстоювалася думка, що «підставовою засадою, основним принципом соціяльно-економічного ладу і відносин в державі має бути

особиста індивідуальна соціяльно-економічна самодіяльність кожної людини на базі посідання власности засобів продукції і самої продукції», а натомість усуспільненому секторові відводилася тільки «підпоміжна роль» [14, арк. 9].

«Одвертим пропагуванням капіталізму» охарактеризував таку позицію «Сурми» у своєму листі «До друзів за кордоном» також П. Федун-Полтава. А ще в інших місцях цього листа він знову кількаразово критикує її за обстоювання християнського світогляду й за те, що її автори головною метою на цьому етапі вважають повалення зовнішнього ворога, а не визначення вже від сьогодні демократичних основ майбутньої держави [5, с. 168, 169, 172, 174].

В цьому контексті слід підкреслити, що Провід ОУН в Україні в розрізі ідеологічно-програмових розходжень Проводу ЗЧ ОУН та опозиції підтримував саме останню з її явними лівими ухилами.

Вагомою складовою української тематики були тексти «Сурми», що виконували націотворчу функцію. На сторінках журналу регулярно друкувалися статті на теми української історії та історії українського націоналізму. Особливими нагодами для цього були історичні річниці Конотопської битви, Полтавської битви, 225-річчя гетьмана П. Полуботка, Четвертого Універсалу Центральної Ради, Листопадового зриву 1918-го, створення держави Карпатська Україна, відновлення Української держави Актом 30 червня 1941 р., вшанування українського історика М. Аркаса в 40-ліття його смерті тощо.

Очевидно, що навіть опосередковано такі матеріали слугували кристалізації не тільки національної самосвідомості, але й націоналістичного державницького світогляду. А що вже казати про спеціальну рубрику «З історії українського націоналізму». В її рамках публікувалися матеріали зі сторінок ще зовсім недавньої історії ОУН: про М. Міхновського й про досі маловідомий факт існування в Києві у 1912–1920 рр. студентського «Братства самостійників» (ч. 8, 1949 р.), про героїчний чин В. Біласа й Д. Данилишина та вбивство совєтськими агентами С. Петлюри й Є. Коновальця, про десятирічний шлях ОУН-б від часу створення Революційного Проводу тощо.

Цілком очевидно, що публікаціями таких матеріалів часопис «Сурма» сприяв виконанню подвійного політичного завдання Проводу ЗЧ ОУН – впливав не світоглядне формування організаційного членства й поширював націоналістичні ідеї серед широкого загалу українців на еміграції.

Проте головним фронтом боротьби для цієї еміграційної формації ОУН, як і для її підпільної частини в Україні, був совєтський тоталітарний окупаційний режим. А тому значна частина журнальної площі відводилася характеристиці підсовєтської дійсності в розрізі внутрішнього стану в Совєтському Союзі, ситуації в поневоленій більшовицьким режимом Україні і в таборі сателітних країн.

Якраз на цей час припадає загострення розбіжностей між комуністичною Югославією та СССР й журнал з числа в число публікує аналітичні матеріали на цю тему. Однією із домінуючих є також тема переслідування Церкви, й не тільки в Україні, але й в інших поневолених більшовицьким режимом країнах Центрально-Східної Європи: публікуються списки репресованих церковних владик, світлини й життєписи найвідоміших із них (Й. Сліпий, В. Липківський, угорський кардинал Й. Міндсенті, Т. Ромжа та ін.), описи знущань над вірними різних конфесій та руйнування храмів тощо. Й одночасно із цим аналітичний матеріал про разючу відмінність московського православ'я від інших відгалужень християнства та його вислужницьку й підрежимну роль.

Дещо згодом Провід ЗЧ ОУН ухвалить рішення про створення на чолі з С. Ленкавським Референтури підсовєтських Справ (РПС) як спеціальної аналітичної інституції [10]. Але вже відтепер редакція журналу «Сурма» під його керівництвом практично виконувала цю роль. На його сторінках присутні регулярні огляди більшовицької преси, аналіз совєтського законодавства, політичні події в СССР та інших сателітних країнах, аналіз виборчих процесів, що кваліфікуються авторами часопису як «псевдовибори» тощо.

Багатий фактичний матеріал на основі аналізу совєтської преси, або ж почерпнутий із надісланих з України організаційних звітів підпільної мережі ОУН формував відчуття причетності читача до реальних подій на батьківщині. В «Сурмі» регулярно публікуються списки арештованих та вивезених на Сибір в розрізі конкретних сіл і кількості людей, їхні листи із місць заслання, матеріали про жахливі умови перебування там, описується аналогічна акція «Вісла» у Польщі, зображуються насильство і зловживання під час створення колгоспів та компаній хлібоздач, невільнича праця в совєтських концтаборах тощо.

Звичайно ж, головний фронт національно-визвольної боротьби знаходився в Україні. Однак значною мірою він зачіпав й українську еміграційну спільноту та її політичні структури. Щоправда тут вона більшою мірою точилася в латентній сфері й з уваги на це редакція «Сурми» приділяла значну увагу тому, аби розкривати антиукраїнські провокації совєтських спецслужб й оприлюднювати деякі таємні сторони цієї боротьби. Саме в цій частині її діяльність є вкрай цікавою і актуальною для аналізу й використання досвіду в інформаційному секторі сучасної гібридної війни з Московщиною.

З метою викриття методів діяльності та провокацій совєтських спецслужб в журналі була

започаткована спеціальна рубрика «З матеріалів СБ ОУН». Маючи відношення до функціонування т. зв. «закритого сектору» [6, с. 10], до якого входили Служба Безпеки (СБ), розвідка, контррозвідка, Референтура крайових зв'язків (К-3), С. Ленкавський знав, як матеріали відповідного ґатунку можна ефективно використовувати для остереження української громадськості перед ними. Тож вона зі сторінок журналу мала змогу отримати інформацію про те, як побудовані система Комінформу та його відділу Дезінформу, МГБ та КГБ і як їхня агентура діє на Заході та які інструкції вона отримує (рубрика «Ворог підповзає»). Окремої уваги заслуговують об'ємні матеріали про викриття агентів МГБ А. Печари та П. Яблоня-Ярового.

Інший вимір ворожого фронту – це діяльність на Заході московської еміграції, що була пройнята імперською ідеологією й проводила свою діяльність у відповідному напрямку. А тому на сторінках «Сурми» публікуються розлогі матеріали про білогвардійську еміграцію, її лідера О. Керенського й т. зв «керенщину», критика концепцій «єдинонеділимства» й американських кіл, в яких вона знаходила підтримку. Рубрика «агенти розкладу» розвінчувала тих представників українського політичного табору й еміграцій інших поневолених совєцьким режимом народів, які здійснювали свою діяльність в руслі московської імперської політики.

Серед інших антиукраїнських провокацій журнал «Сурма» розкривав також і замовлені совєтськими спецслужбами у західній пресі негативні статті про УПА та українське націоналістичне підпілля (як от «Упир-армія окаянних», ч. 2 за 1949 р.). З часом в журналі сформувалася спеціальна рубрика «УПА в чужій пресі».

Невіддільною складовою частиною протистояння з совєтським режимом була міжнародна діяльність ЗЧ ОУН. Інституційно цієї сферою більшою мірою займався АБН на чолі з Я. Стецьком. Однак вагому роль в цьому відігравала й мережа друкованих медіа Проводу ЗЧ, а зокрема й журнал «Сурма». А тому тематичний блок міжнародної політики характеризується в ньому багатим для аналізу матеріалом.

Окрім актуальних для цього часу совєтсько-югославських розходжень і конфліктів, блокади Західного Берліну, поширення балканських впливів СССР на Грецію тощо, найбільш резонансною подією тогочасної світової політики була Корейська війна 1950–1953 рр. А тому в журналі опубліковано цілу серію аналітичних матеріалів на цю тему, а зокрема і в розрізі позиціонування української еміграції та ЗЧ ОУН до неї. В цей період атмосфера суспільного життя Заходу загалом було сповнена відчуттям переростання Холодної війни в Третю світову війну і вона формувала загальнополітичне тлом всієї тематики «Сурми».

Присутньою в журналі була також мистецька проблематика. Більшою мірою вона виступала засобом літературного відтінення героїчних сторінок підпільної національно-визвольної боротьби. Таку роль, зокрема, відігравали вірші Б. Кравціва, П. Карманського, П. Карпенка-Криниці, творчість підпільних поетів М. Боєслава та Н. Орельця. Хай і нечастими, але на його сторінках були й мистецькі огляди, як от про творчість О. Олеся («Співець національного відродження», ч. 13–14 за 1949 р.) чи скульптурну майстерність М. Черешньовського (ч. 21, 1950 р.). До цієї тематики слід також віднести і регулярні публікації новинок «Підпільної пошти України», повстанської гравюри тощо.

Очевидно, що таке розмаїття тематики вимагало роботи добре укомплектованої редакції та широкого кола авторів. Аналізуючи історію української еміграційної преси в Німеччині, М. Присяжний відзначав, що йому не вдалося виявити архіву жодного з її видань [7, с. 61]. Автор також не зміг з'ясувати інформації про кількісний і персональний склад редакції журналу «Сурма». Однак зрозуміло, що його політику визначала не вона, а Провід ЗЧ ОУН.

Так на першому засіданні Проводу ЗЧ ОУН після Третьої конференції, коли відбувалося формування його нового персонального складу і розподіл функціональних обов'язків, Б. Кордюк-Дік запропонував, аби редакцію «Сурми» знову очолив С. Ленкавський-Залужний. Той погодився при умові, що «тематику буде усталювати цілий Провід і члени Проводу будуть писати до кожного числа потрібні статті на усталені теми». При тому Г. Васькович-Вак запропонував «щоби статті до "Сурми" читали перед друком всі члени Проводу і колегіально вирішували справи їхньої публікації». Й з такою пропозицією члени Проводу ЗЧ погодилися [8, арк. 4].

На згаданому засіданні Проводу ЗЧ ОУН С. Ленкавський підстраховувався також умовою, аби в кожному числі журналу свої статті публікували його члени, бо, очевидно, відчував брак авторських матеріалів. Непублічний характер діяльності ЗЧ ОУН й зрозумілі безпекові обставини не дозволяють повною мірою ідентифікувати перелік авторів часопису. Багато опублікованих в ньому матеріалів підписані криптонімами, або й не підписані зовсім.

Й не тим менше авторові вдалося встановити, що в журналі друкувалися авторитетні діячі ОУН-б: С. Бандера (С.А.С.), Я. Стецько (З. Карбович), В. Косик (Олег Р. Мартович), П. Мірчук (П. Мук), З. Пеленський. Значний масив опублікованого в журналі матеріалу належить авторству головного редактора «Сурми» С. Ленкав-

ського. При виданні його збірника творів ці праці були враховані у структурі кожного з чотирьох томів [4].

До числа активних дописувачів належить також гроно наддніпрянських діячів у складі ЗЧ ОУН: М. Мироненко (М.М.), проф. Ю. Григоріїв, В. Андрієвський, К. Кононенко (Н. Олежко). В «Сурмі» передруковувалися і передані кур'єрами з України праці підпільних публіцистів П. Федуна-Полтави («Концепція Самостійної України і основна тенденція розвитку сучасного світу») та У. Кужіль («Большевики і національне питання»).

Ще ряд авторів є або менше знаними, або ж їхні справжні імена сховані за підписами: І. Сурмач, М. Трихрест, Е. Вірлиний, Петро Кащ, М. Сінчук, Г. Зелений, Василь Н., Зеленко, Юрко К-ий. Й значно більше матеріалів підписані криптонімами: У.Х., В.К., Х.Д., М., Н.Т, Р.К., М.П., В.Н., І.К., П., Ю.О., Н.О., О.Ю, П-Ко, Д.Д., М.С., Б.С., І.Ж., В.А., М.О., Р.І., Л.К., В.А.Ш., Н.В., д-р Д.Б., Б.В.

Зі слів І. Марченка, близького співробітника С. Ленкавського, випливає, що він очолював редакцію часопису «Сурма» до 1953 р. й покинув посаду головного редактора внаслідок розбіжностей редакційної політики із баченням тодішнього складу Проводу ЗЧ ОУН [3]. Ми ж схильні припускати, що він міг це зробити ще в 1951 р., коли внаслідок незгоди зі стилем тодішнього управління Проводом ЗЧ на якийсь час вийшов із його складу [9 арк. 26]. Недаремно ж саме цим роком датуються й останні річники часопису, виявлені нами в АЗНЮ ОУН.

На сьогодні авторові бракує матеріалів, аби встановити, наскільки регулярно часопис «Сурма» виходив у подальшому. 1954 рік, як кінцеву дату його існування, ми визначаємо на основі енциклопедичної інформації [13]. Й такі обставини відкривають перспективу подальшого дослідження теми.

Висновки. Отож впливовий в довоєнному періоді часопис «Сурма» відновив своє існування на еміграції у якості офіційного органу Закордонних Частин ОУН й функціонував у такому статусі протягом 1949–1954 рр. Його змістовне наповнення, крім офіційної частини та відображення перебігу національної-визвольної боротьби в Україні, можна умовно розділити на українську тематику, підсовєтську тематику й весь комплекс боротьби з совєтським тоталітарним режимом та міжнародну політику.

Українська тематика вбирала в себе весь спектр громадсько-політичного життя на еміграції в розрізі діяльності політичних партій та громадських організацій і об'єднань. Значна її частка відображала діяльність самих ЗЧ ОУН в цих двох секторах. Її закономірною складовою були світоглядні дискусії з політичними опонентами та їхніми пресовими органами. Націотворчу функцію відігравала та її частина, що була присвячена українській історії та історії українського націоналізму. За своїм змістом вона сприяла виконанню подвійного політичного завдання – впливати не світоглядне формування організаційного членства ЗЧ ОУН й поширювати націоналістичні ідеї серед широкого загалу українців на еміграції.

В контексті протистояння з більшовицьким тоталітарним режимом значна частка журнальної площі відводилася характеристиці підсовєтської дійсності в розрізі внутрішнього стану в Совєтському Союзі, ситуації в поневоленій більшовицьким режимом Україні і в таборі сателітних країн. Еміграційний вимір цього протистояння відбувався в латентній сфері, а тому часопис значну увагу приділяв розкриттю методів діяльності та антиукраїнських провокацій совєтських спецслужб. Ця частина його редакційної політики є особливо актуальною для аналізу та використання досвіду в інформаційному секторі сучасної гібридної війни з Московщиною.

Міжнародна політика представлена великим блоком аналітичних матеріалів на тему тогочасних актуальних подій: совєтсько-югославського конфлікту, блокади Західного Берліну, поширення балканських впливів СССР на Грецію, Корейської війни 1950–1953 рр. Часопис відображав загальну атмосферу суспільного життя Заходу, що була сповнена відчуттям переростання Холодної війни в Третю світову війну.

Головним редактором часопису «Сурми» протягом більшої частини часу його існування був С. Ленкавський, а редакційну політику визначав Провід ЗЧ ОУН. Серед авторів часопису були провідні діячі ОУН-б С. Бандера, С. Ленкавський, Я. Стецько, П. Мірчук, З. Пеленський, відомий в майбутньому історик В. Косик та авторитетні в ЗЧ ОУН наддніпрянські діячі М. Мироненко, проф. Ю. Григоріїв, В. Андрієвський, К. Кононенко, підпільні публіцисти з України П. Федун-Полтава та У. Кужіль.

Література

1. Балей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р. Причини і наслідки. LAS VEGAS, 1997. 373 с.

2. Від Видавництва. *Сурма*. 1949. Ч. 1. С. 1.

3. Інтерв'ю з Іваном Марченком (м. Кліфтон, США, 12 липня 2001 р.). *Архів автора*. [Аудіозапис]

4. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори: У 4 т. / За ред. О. Сича. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. Т. 1 : Історія. 2022. 560 с.; Т. 2 : Ідеологія. Філософія. 2022. 480 с.; Т. 3 : Совєтознавство. 2022. 528 с.; Т. 4 : Міжнародна політика. 2023. 560 с.

5. Лист Петра Федуна – «Полтави» до членів ОУН за кордоном. *Федун Петро-«Полтава». Концепція Самостійної України. Том. Документи і матеріали* / упоряд. і відп. ред. М. В. Романюк; НАН України. Інститут

українознавства ім. І. Крип'якевича; Центр незалежних історичних студій. Львів, 2013. С. 166–180.

6. Мудрик-Мечник С. Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів (причинки до історії). Львів: «Галицька Видавнича Спілка», 1995. 150 с.

7. Присяжний М. Преса української еміграції в Німеччині. Львів, 2000. 220 с.

8. Протокол ч. 1. Засідання Проводу ЗЧ ОУН 23 травня 1951 року. *АЗНЮ ОУН*. 4 арк.

9. Протокол із засідання Проводу ЗЧ ОУН, що відбувався в днях між 2 і 8 березня 1952 р. в Лондоні. *АЗНЮ ОУН*. 27 арк.

10. Сич О. Референтура Підсовєтських Справ – аналітичний орган Проводу Закордонних Частин ОУН. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2006. Вип. 1. С. 38–47.

11. Сич О. Заходи Проводу Закордонних Частин ОУН для врегулювання організаційно-правових розбіжностей з опозицією на базі «Становища» Проводу ОУН в Україні (1950–1951). *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. №46. С. 179–185.

12. *Сурма*. 1949–1951. Ч. 1-33.

13. «Сурма». *Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Т. 8* / Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. С. 3104.

14. Становище Проводу ОУН на Українських Землях до різних спірних або актуальних питань за кордоном. *АЗНЮ ОУН*. 9 арк.

15. Черченко Ю. А. Сурма. *Енциклопедія історії України. Т. 9. Прил – С.* / Гол. ред. кол. Смолій В. А. Київ: Наукова думка, 2012. С. 910

Анотація

Сич О. М. **Часопис «Сурма» в технологіях суспільного впливу і політичної боротьби Закордонних Частин ОУН ОУН (1949–1954).** – Стаття.

Стаття присвячена висвітленню історії часопису «Сурма», що в якості офіційного органу Закордонних Частин ОУН функціонував протягом 1949–1954 рр. Його змістовне наповнення складали офіціоз Проводу ЗЧ, перебіг національної-визвольної боротьби в Україні й тематика, яку можна розділити на: українську, підсовєтську та весь комплекс боротьби з більшовицьким тоталітарним режимом і міжнародну.

Українська тематика вбирала в себе весь спектр громадсько-політичного життя на еміграції в розрізі діяльності політичних партій та громадських організацій. Її закономірною складовою були світоглядні дискусії Проводу ЗЧ ОУН з політичними опонентами. Націотворчу функцію відігравала та її частина, що була присвячена українській історії та історії українського націоналізму. За своїм змістом вона сприяла виконанню подвійного політичного завдання – впливати не світоглядне формування організаційного членства ЗЧ ОУН й поширювати націоналістичні ідеї серед широкого загалу українців на еміграції.

В контексті протистояння з більшовицьким тоталітарним режимом значна частина журнальної площі відводилася характеристиці підсовєтської дійсності в розрізі внутрішнього стану в Совєтському Союзі, ситуації в поневоленій більшовицьким режимом Україні і в таборі сателітних країн. В еміграції це протистояння відбувалося в латентній сфері, а тому часопис багато уваги приділяв розкриттю методів діяльності та антиукраїнських провокацій совєтських спецслужб. Ця частина його редакційної політики є особливо актуальною для аналізу та використання досвіду в інформаційному секторі сучасної гібридної війни з Московщиною.

Міжнародна політика представлена значним блоком аналітичних матеріалів на тему тогочасних актуальних подій: совєтсько-югославського конфлікту, блокади Західного Берліну, Корейської війни 1950–1953 рр. Їхнім загальним тлом була Холодна війна й панівна на Заході атмосфера її можливого переростання в Третю світову війну.

Більшу частину часу головним редактором «Сурми» був С. Ленкавський, а її редакційну політику визначав Провід ЗЧ ОУН. До числа авторів належали провідні діячі ОУН-б С. Бандера, С. Ленкавський, Я. Стецько, П. Мірчук, З. Пеленський, відомий в майбутньому історик В. Косик та відомі наддніпрянські діячі, що належали до ЗЧ ОУН – М. Мироненко, проф. Ю. Григоріїв, В. Андрієвський, К. Кононенко. В часописі передруковувалися матеріали Проводу ОУН в Україні та підпільних публіцистів з України П. Федуна-Полтави та У. Кужіль.

Ключові слова: часопис «Сурма», Закордонні Частини ОУН, українська еміграція, націоналізм, національно-визвольна боротьба, совєтський тоталітарний режим, міжнародна політика.

Summary

Sych O. M. **"Surma" magazine in the technologies of social influence and political struggle of the Foreign Branches of the OUN (1949–1954).** – Article.

The article is dedicated to highlighting the history of the magazine "Surma", which functioned as the official organ of the Foreign Branches of the OUN from 1949 to 1954. Its content consisted of official communications from the leadership of the Foreign Branches, the progress of the national liberation struggle in Ukraine, and topics that can be divided into Ukrainian, Soviet, and the comprehensive struggle against the Bolshevik totalitarian regime, as well as international issues.

The Ukrainian theme encompassed the full spectrum of socio-political life in emigration, covering the activities of political parties and public organizations. An integral part of this theme was the ideological discussions between the leadership of the Foreign Branches of the OUN and their political opponents. The section dedicated to Ukrainian history and the history of Ukrainian nationalism played a nation-building role. Its content served a dual political purpose: influencing the ideological formation of the Foreign Branches' organizational membership and spreading nationalist ideas among the broader Ukrainian emigre community.

In the context of opposing the Bolshevik totalitarian regime, a significant portion of the magazine was dedicated to describing the reality of life under Soviet rule, detailing the internal situation in the Soviet Union, the state of Ukraine under Soviet occupation, and the condition in the satellite countries. In emigration, this opposition took place in a latent sphere, so the magazine focused heavily on exposing the activities and anti-Ukrainian provocations of Soviet intelligence services. This aspect of its editorial policy is particularly relevant

for analysis and the application of its experience in the information sector of the current hybrid war with Moscow.

International politics were represented by a substantial block of analytical materials on contemporary events such as the Soviet-Yugoslav conflict, the blockade of West Berlin, and the Korean War (1950–1953). The overarching theme was the Cold War and the prevailing Western atmosphere of its potential escalation into a Third World War.

For most of the time, S. Lenkavskyi was the chief editor of "Surma", and its editorial policy was determined by the leadership of the Foreign Branches of the OUN. The authors included leading members of the OUN-B, such as S. Bandera, S. Lenkavskyi, Y. Stetsko, P. Mirchuk, Z. Pelenskyi, the future renowned historian V. Kosyk, and well-known Dnieper region activists who were part of the Foreign Branches of the OUN, such as M. Myronenko, Prof. Yu. Hryhoriiv, V. Andriievskyi, and K. Kononenko. The magazine also reprinted materials from the OUN leadership in Ukraine and underground publicists from Ukraine, such as P. Fedun-Poltava and U. Kuzhil.

Key words: "Surma" magazine, Foreign Branches of the OUN, Ukrainian emigration, nationalism, national liberation struggle, Soviet totalitarian regime, international politics.

УДК 323.1
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.25

В. Я. Томахів
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0527-2510
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та філософії
Західноукраїнського національного університету

О. П. Качуровський
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0460-9393
аспірант кафедри політології та філософії
Західноукраїнського національного університету

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Постановка проблеми. Здійснення ефективної демократизації суспільства є актуальним питанням для осмислення в умовах сучасного мінливого світу. Аналіз демократичних трансформаційних процесів включає вивчення особливостей переходу від авторитарних чи тоталітарних до демократичних систем управління, що передбачає з'ясування змін які відбуваються в політичній, соціальній, соціокультурній, економічній сферах, а також специфіки узгодження взаємовідносин між громадянським суспільством та державою.

Без реалізації демократичного транзиту в Україні неможливо вести мову про проведення процесу національної консолідації, що є ключовим аспектом для посилення відчуття згуртованості українців, попередження ризиків формування суспільних конфліктів.

Результатом реалізації демократичних трансформацій повинно стати посилення почуття національної ідентичності та формування політично стійкої та консолідованої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфічні характеристики і основні риси демократії аналізувалися у працях знаних зарубіжних науковців таких, як: Г. Алмонд, Р. Дарендорф, Т. Парсонс, Дж. Сарторі, Й. Шумпетер. Особливі обставини необхідні для формування демократичних трансформацій досліджували: Ю. Габермас, А. Гідденс, Д. Істон, Д. Растоу, Д. Белл, З. Бжезінський, Р. Даль, Г. Кіссенджер, А. Пшеворський.

Питання соціальних і політичних трансформацій аналізувалися такими світочами модерної політичної науки, як: З. Бжезінський, Д. Гелд, С. Ґантінгтон, Г. О'Доннел, Е. Мак-Ґрю, А. Пшеворський, Д. Растоу, Е. Тоффлер, Ф. Шміттер, П. Штомпка.

Становище демократичних трансформаційних процесів в Україні ставали об'єктом наукового осмислення в роботах вітчизняних учених, з поміж яких потрібно виокремити: В. Горбатенка, М. Головатого, А. Колодій, Л. Латигіну, М. Михальченка, Г. Мурашина, В, Погорілка, Мацієвського Ю., Ф. Рудича, О. Скрипнюка.

Значний вклад у розвиток теорії трансформаційних процесів по співвідношенню до посттоталітарних суспільств зробили вітчизняні дослідники такі, як: Є. Головаха, В. Горбатенко, Т. Загороднюк, Е. Ковтуненко, В. Колісник, О. Куценко, М. Михальченко, В. Солдатенко, М. Шульга.

Мета статті – дослідити концептуальні засади демократичних трансформаційних процесів, спираючись на сучасний стан осмислення питання трансформації у науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Сучасне політичне становище на міжнародній арені спровокувало утворення значних ризиків, зміну принципових засад міжнародного співжиття, виникла потреба підтримання моральних і демократичних цінностей (спровокованих теперішньою дійсністю – узгодженням інтересів різноманітних світових країн, забезпеченням консенсусу з питання прийняття рішень, врахуванням ключових бажань усіх суспільних груп, захистом гуманістичних ідеалів). Неухильне дотримання загальнолюдських цінностей та стандартів у політичній сфері постає безумовним фактором ефективної та комплексної політики сучасного світового порядку [2, с. 48].

Дійсна демократія вбачає під собою забезпечення функціонування політичної системи в межах діяльності якої громадяни приймають участь у урядуванні своїм життям безпосередньо або опосередковано [12].

Присутність трансформаційних перетворень, що зв'язані з впливом інформаційного суспільства, масштабуванням політичних кордонів, демократизацією та децентралізацією державної влади, інтернаціоналізацією та ускладненням міжнародного права, описують теперішнє становище світового політичного розвитку. Приведені вище нововведення характеризують особливості державно-правової дійсності в модерній Україні,

© В. Я. Томахів, О. П. Качуровський, 2024

тому що змінюють зміст соціально-політичної, соціокультурної та економічної систем суспільного життя [8, с. 26].

Є специфічний тип розвитку політичних процесів, який передбачає наявність трансформації – одержання політичною системою оригінальних особливостей, переміну політичних стандартів і фундаментальних ідеалів; глибинні перетворення, здійсненні для досягнення якіснішого формату системи; процес трансформацій умов і різних аспектів функціонування політичної системи, що провокує створення нових видів політичних організацій та інститутів, спричиняє переформатування діяльності публічного управління або політичного режиму в певній державі [7, с. 38].

У праці 1968 року «Політичний порядок у мінливих суспільствах» Семюел Гантінґтон наголошує, що політична стабільність та суспільний розвиток залежать від якості інституалізації. Це пов'язано з процесом національної консолідації, тому що розвинені інституції сприяють згуртуванню нації та формуванню спільної ідентичності. Він вважає, що найбільша різниця між державами полягає не в формі правління, а в рівні контрольованості. Відмінності між демократичними і автократичними державами не є більш помітні, ніж між країнами, політичне життя яких базується на консенсусі, консолідованості, легітимності, ефективності, соціальній стабільності, та тими політичними утвореннями, які опинились без цих характеристик [10, с. 20].

Категорія «трансформація» передбачає видозміну типу, якостей, специфічних характеристик конкретного процесу. Переформатування суспільства в даному разі буде спричиняти переміну становища чи форми функціональної діяльності політичних, економічних, соціальних феноменів і процесів [1, с. 3].

Термін «трансформація» вирізняється багатоаспектною особливістю, що можна пояснити мультидисциплінарністю його вживання (див. табл. 1) [9, с. 92].

За своєю сутністю трансформація спричиняє різноманітні метаморфози, а за наслідками її змістове наповнення передбачає те, що вона справляє вплив на існування різноманітних систем. У підсумку трансформаційного процесу можна зафіксувати не тільки деякі зміни, але й формування оновленої системи, нових відносин або явищ. Так наприклад, трансформацію в сфері економічної безпеки необхідно пояснювати як процес, що реалізується в певній площині та зіставляється з вже існуючою економічною системою. Проходження трансформаційного процесу дає нам можливість осмислити існуючі характерні риси трансформацій та варіантів діяльності різного роду систем, зокрема соціально-економічних [5, с. 8].

У правовій сфері поняття «трансформація» – це особливий термін, який пов'язаний з налаштуванням функціонування стандартів світового права в напрямку внутрішньодержавного правового порядку. Серед багатьох різних юридичних форм узгодження міжнародного та внутрішнього державного права в міжнародному праві також виділяють: інкорпорацію, рецепцію, відсилання до міжнародного договору, імплементацію.

У політології термін «трансформація» часто вживається при здійсненні аналізу процесів, що зв'язані з політичними режимами в автократіях, коли для їх комплексного розгляду тільки узагальнених моделей демократизації виявляється недостатньо [4, с. 127]. Також у політичній науці трансформацію усвідомлюють як історичний процес змін, що виявляється як з'єднання певних складових: перетворення політичної системи суспільства; змінення становища «політичної людини» (громадянин, еліта, спільнота, організація); оновлення форми політичної культури суспільства та віддільної особи (ідеали, стандарти, стан політичних відносин) [9, с. 92].

На нашу точку зору, поняття «трансформація» у політичному контексті передбачає здійснення основоположних перетворень у політичній системі держави, що зв'язано з змінами у структурі влади, значними реформами в управлінні та

Таблиця 1

Мультидисциплінарний характер терміну «трансформація» [9, с. 92]

Дисципліна	Значення
у загальному	зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т. ін. будь чого
у соціології	історичний процес змін у суспільстві
у фізиці	перетворення електричного струму напруги (або навпаки) за допомогою трансформатора
у біології	перенесення спадкової інформації від клітини одного генотипу у клітину іншого
у мистецтві	у театральному, цирковому та естрадному мистецтві – сценічний прийом, який полягає у швидкому перевтіленні артиста
у лінгвістиці	перетворення однієї синтаксичної конструкції в іншу
у праві	один із способів правової імплементації
у математиці (трансформація Фур'є)	інтегральне перетворення однієї комплекснозначної функції дійсної змінної на іншу

законодавстві, переформатування видів виборчих систем, а також оновлення правил взаємодії між державою та громадянами.

У політичній літературі превалюють кілька понять, що використовуються для описування та аналізування політичних перемін. Серед них домінують «трансформація» та «транзит», оскільки вживаються найчастіше, інколи, як терміни спільні за значенням. Не звертаючи уваги на загальне кореневе походження, їх потрібно розмежовувати. Цим поняттям властиві не лише різного роду семантичні відмінності, але й смислові відтінки, що можуть бути не менш важливими, аніж формування концептуалізації. Швидше за все, по цій причині дані терміни застосовуються досить вільно, що пов'язано з трактуванням, яке бере на озброєння той чи інший конкретний дослідник [6, с. 58].

Поняття «transition» (транзит), або перехід, є визначальним концептом «транзитології». Проте відразу потрібно підкреслити, що термін «транзит» має зв'язок з трансформацією політичного, деколи економічного режиму, а не суспільства, як це інколи вважають. Визначення цього поняття зі «Словника української мови» вказує на переміщення з однієї точки, положення або місця в інше [10]. Транзит також привертає увагу до початкових і кінцевих точок трансформацій, таким чином трансформація є набагато ширшим терміном, який сам по собі передбачає багато варіантів перетворень. Це те, що теоретики демократизації (Г. О'Доннел, Мацієвський Ю. тощо) розглядали, коли описували перехід як «інтервал між одним політичним режимом й іншим, протягом якого правила політичної гри чітко не визначені». Ця інтерпретація передбачає, що політичний режим, який існував на початку переходу, протистоїть можливим змінам, а оновлений режим описується як дуже міцна конфігурація функціональних принципів, яка формується наприкінці процесу [6, с. 59].

Демократичний транзит – це політичний процес, що реалізується в правовій площині діяльності держави та специфікується переміною інститутів політичного режиму, що позбавляються своєї ефективності, тому що здійснюється створення та зміцнення демократичних інститутів громадянського суспільства, утверджується правомірність демократичних стандартів діяльності державно-владних органів управління.

Демократичний транзит – це поетапний процес переформатування перехідних суспільств, що встановлює перед собою завдання впровадити принципи функціонування розвиненої демократії на території цих країн. Цей процес включає в себе трансформацію суспільних відносин, а конкретно: політики, економіки, соціальної сфери, стандартів адміністративного керівництва, культури та духовної сфери [3, с. 79].

Пріоритетною метою державного керівництва з реалізації демократичного транзиту є проведення комплексної трансформації перехідних суспільств, які переважно сфокусовані на спільній взаємодії державних інститутів і членів громадянського суспільства в процесі проектування та здійснення політичних рішень, що передує формуванню суспільно-політичної кризи [3, с. 82].

Отож, демократичний транзит, на нашу думку, – це процес, за допомогою якого держава переходить від авторитарного чи тоталітарного режиму до нового, що характеризується домінуванням демократичних цінностей. Це передбачає захист суверенітету народу, дотримання верховенства права та захист основних свобод кожного громадянина. З метою забезпечення прозорості, підзвітності та представництва інтересів громадян держави цей перехідний етап, як правило, передбачає організаційні реформи законодавчих, правоохоронних та політичних інститутів країни.

Для усвідомлення сучасного становища демократії в Україні важливим є аналіз показників демократизації у державі.

Протягом 2023 року Україна підняла показник демократії серед 29 держав Центральної Європи і Центральної Азії, не дивлячись на вторгнення росії та на тлі безперервного зниження якості демократичного керівництва в регіоні впродовж 20 років. Це інформація відповідно до показників останнього дослідження «Країни перехідного періоду 2024» міжнародної організації «Freedom House».

Звертається увага, що з 29 «перехідних» країн у десяти спостерігається втрата рейтингу демократичності управління в 2023 році, проте у п'яти країн результати підвищилися ніж попереднього року. Серед цих п'яти є Україна, яка досягла показника у 3,43 бали з можливих семи і показала найкращу динаміку зростання показнику демократизації.

У звіті організації зазначено, що Україна змогла отримати значний приріст позитивних результатів у забезпеченні прозорості діяльності судових, антикорупційних органів і активно здійснювати розслідування корупційних злочинів. Україна досі належить до списку країн перехідного періоду (гібридного режиму), тому що рейтингові бали таких держав знаходяться між 3.01 і 4.00 балами. Поруч перебувають такі країни як: Грузія з 3.04 балами, Вірменія (3.07 балів), Молдова (3.14 балів) та інші (див. табл. 2) [11].

Найбільш значні позиції зайняли такі держави як: Естонія (6,00 балів), Латвія та Словенія (по 5,79 бали), які належать до «консолідованих демократій». Найменше балів отримали колишні постсоціалістичні країни: Туркменістан (1,00 бал),

Таблиця 2

Результати дослідження під назвою: «Країни перехідного періоду 2024» організації «Дім Свободи» [11]

Держави	Рейтинг
Грузія	03.04 бали
Вірменія	03.07 бали
Молдова	03.14 бали
Боснія та Герцеговина	03.18 бали
Косово	03.29 бали
Україна	03.43 бали
Угорщина	03.57 бали
Серібія	03.61 бали
Чорногорія	03.75 бали
Північна Македонія	03.79 бали
Албанія	03.79 бали

Таджикистан (1,04 бала), росія і Азербайджан (по 1,07 бали) та Білорусь (1,11 бал). Їх відносять до «консолідованих авторитарних режимів».

Вказується на те, що Україна здійснила певні позитивні кроки у напрямку демократизації. «Найбільш яскравим прикладом є прагнення України побудувати стійку демократію, яка протистоїть екзистенційній загрозі з боку Москви. Революція Гідності 2014 року і подальше вторгнення Росії призвели до різкої трансформації системи управління, оскільки старі корупційні системи були викриті та викорінені новими кадрами реформаторів. Повномасштабне вторгнення Москви у 2022 році не тільки не зупинило цей процес, а й посилило його в деяких сферах. У 2023 році уряд Президента Володимира Зеленського зробив кроки щодо підвищення ефективності українських судів та антикорупційних органів, а також продемонстрував успіхи у розслідуванні корупції у судовій системі та армії», – зазначається у звіті організації «Freedom House» [11].

Висновки. Аналіз дослідження питання демократичних трансформаційних процесів у науковій літературі вказує на складність і багатогранність процесу реалізації демократичного транзиту. Ми вбачаємо демократичний транзит як процес переходу держави від автократії (авторитарного чи тоталітарного режиму) до нової управлінської системи, що включає домінування демократичних принципів. Це передбачає забезпечення народного суверенітету, верховенства закону, захист головних прав і свобод кожного громадянина. Цей перехідний період зазвичай супроводжується організацією реформ політичних інститутів, виборчих систем, законодавчих і правоохоронних органів країни, щоб існувала відкритість, звітність та комплексне представлення інтересів громадян держави.

Не зважаючи на різного роду організаційні проблеми, впровадження всіх аспектів демократичного транзиту значно пришвидшить перебіг процесів національної консолідації українського суспільства в обставинах повномасштабної війни з перманентним агресором. Переважно це зв'язано з спроможністю утвердження почуття національної ідентичності. За умов існування екзистенційної небезпеки для життєдіяльності української нації, демократичний транзит здатний виступити в ролі стимулятора для формування та зміцнення національної ідентичності, тому що виникає можливість згуртуватися навколо загальних ціннісних орієнтирів та ідеалів (свобода, рівність, братерство).

Демократичне реформування є ключовою умовою захисту стійкої політичної стабільності, економічного добробуту, а також зростання активності діяльності громадянського суспільства, що загалом сприяє проходженню національної консолідації. Українці в результаті здійснення на практиці цих процесів отримають можливість досягти вищого рівня згуртованості, що допомагатиме утвердженню спільних цінностей та ідентичності. Це вельми важливо для створення потужної, усталеної та повноцінно консолідованої нації.

Література

1. Бабкіна О. Деякі методологічні проблеми аналізу політичних трансформацій та політичного розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.* 2013. Вип. 11. С. 3–10.

2. Бабкіна О. Деякі теоретико-методологічні проблеми сучасного етапу політичної трансформації в Україні. *Наукові записки: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.* 2014. № 3(71) С. 36–50.

3. Бєльська Т. В. Демократичний транзит: специфічна риса сучасного суспільно-політичного процесу. *Актуальні проблеми державного управління.* 2008. № 2. С. 78–83.

4. Громико О. Зміст поняття «трансформація» як базової наукової категорії. *Ефективність державного управління.* 2016. № 1/2 (46/47). Ч. 1. С. 125–131.

5. Івченко Є. А. Трансформація як поняття та підходи до його розуміння в економічному контексті. *Ефективна економіка.* 2015. № 12. С. 1–8.

6. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зиґзаґи трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 552 с.

7. Пампура М. Зміст та особливості структури сучасного трансформаційного процесу. Право і безпека. 2016. № 2 (61). С. 38–42.

8. Пампура М. Трансформаційні процеси сучасності та їх вплив на державно-правову дійсність України. Міжнародний науковий журнал «Верховенство права». 2016. № 3. С. 26–31.

9. Пивоваров П. Трансформація як соціально-економічний феномен. Економіка та держава. 2021. № 8. С. 91–97.

10. Транзит. Тлумачення із «Словника української мови». Словник.ua: вебсайт. URL: https://slovnyk.

ua/index.php?swrd=%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B7%D0%B8%D1%82 (дата звернення: 10.05.2024).

11. Huntington S. P. Political Order in Changing Societies. New Haven and London. Yele University Press, 2006. 448 p.

12. Nations in Transit 2024. A Region Reordered by Autocracy and Democracy. Freedom House : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_House (date of application: 10.05.2024).

13. Types of Political Systems. University of Regina. Pressbooks: website. URL: https://web.archive.org/web/20221022061920/https://opentextbooks.uregina.ca/sociology/chapter/14-2-types-of-political-systems/#:~:text=The%20major%20types%20of%20political,and%20instead%20rule%20through%20fear (date of application: 10.05.2024).

Анотація

Томахів В. Я., Качуровський О. П. **Концептуальні засади дослідження демократичних трансформаційних процесів.** – Стаття.

Досліджено концептуальні засади демократичних трансформаційних процесів у науковій літературі. Акцентовано на потребі національної консолідації в обставинах повномасштабної війни з росією для забезпечення життєдіяльності країни. Охарактеризовано теоретичні аспекти терміну «трансформація» та її відмінні трактування. Зазначено про особливості визначення понять «трансформація» та «транзит». Описано значення демократичної трансформації у процесі забезпечення інтеграції українського суспільства в небезпечних умовах існування за допомогою підвищення впливу інституційних та неінституційних сил нації. Проаналізовано дефініцію термінів «демократична трансформація», «політична трансформація», «демократичний транзит». Запропоновано авторське визначення терміну «трансформація» та «демократичний транзит», визначено головних суб'єктів демократичної трансформації, передумови, методи реалізації, фактори, які впливають на здійснення демократизації політичної системи. Підкреслено, що демократичні трансформаційні процеси направлені на якісну організацію реформ політичних інститутів, систем виборів, законодавчих і правоохоронних структур держави, щоб уможливити прозорість, підзвітність та максимальну репрезентацію потреб громадян держави в обставинах теперішньої політичної ситуації. Продемонстровано тенденцію підвищення демократичності українського суспільства в тяжкий час боротьби з зовнішнім ворогом, що засвідчує про правильний вектор проходження транзиту демократії. Це мотивує до дослідження характерних рис демократичних трансформації.

Ключові слова: трансформація, демократична трансформація, політична трансформація, транзит, демократичний транзит, демократизація, демократичні трансформаційні процеси, консолідація, національна консолідація, демократична консолідація.

Summary

Tomahiv V. Ya., **Kachurovskyi O. P. Conceptual basis of research democratic transformation processes.** – Article.

The conceptual foundations of democratic transformation processes in scientific literature have been studied. Emphasis is placed on the need for national consolidation in the circumstances of a full-scale war with russia to ensure the country's vital activities. The theoretical aspects of the term «transformation» and its different interpretations are characterized. The peculiarities of the definition of the concepts «transformation» and «transit» are noted. The importance of democratic transformation in the process of ensuring the integration of ukrainian society in dangerous conditions of existence by increasing the influence of institutional and non-institutional forces of the nation is described. The definition of the terms «democratic transformation», «political transformation», «democratic transit» was analyzed. The author's definition of the term «transformation» and «democratic transit» is proposed, the main subjects of democratic transformation, prerequisites, methods of implementation, factors affecting the democratization of the political system are defined. It is emphasized that democratic transformational processes are aimed at quality organization of reforms of political institutions, election systems, legislative and law enforcement structures of the state, in order to enable transparency, accountability and maximum representation of the needs of the citizens of the state in the circumstances of the current political situation. The trend of increasing the democratic nature of ukrainian society during the difficult time of the struggle against the external enemy has been demonstrated, which indicates the correct vector of the transit of democracy. This motivates the study of the characteristic features of democratic transformation.

Key words: transformation, democratic transformation, political transformation, transit, democratic transit, democratization, democratic transformation processes, consolidation, national consolidation, democratic consolidation.

УДК 321.02:323.3–058.13
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.26

Д. В. Яковлев
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

Л. І. Яковлева
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАДЛЯ СУСПІЛЬНОГО БЛАГА: МІСІЯ ТА ВИКЛИКИ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Перед українським суспільством у сучасних умовах постає чимало викликів. Деякі з них є наслідком соціально-економічних та політичних проблем, які накопичувались роками, інші – створені штучно задля максимізації прибутку олігархічними кланами. Найсерйозніші виклики, очевидно, спричинені війною або напряму пов'язані із нею. Натомість, перемога можлива лише за умов консолідації суспільства та раціональної публічної політики щодо забезпечення політичного вибору України на користь демократії, свободи слова, політичного плюралізму, розвитку парламентаризму, подолання корупції тощо. Демократичний вибір громадян та їх раціональна оцінка дій публічної влади є фундаментом легітимності. Йдеться не лише про електоральний вибір (хоча дискусії щодо необхідності відновлення електорального процесу та проведення виборів активізуються час від часу у публічному просторі), а й про необхідність визначення маркерів легітимності влади в умовах воєнного стану. Адже, вибори є лише одним із показників. До інших маркерів легітимності належить довіра громадян до інститутів влади, соціального ладу та політичного курсу у цілому. Відзначимо також ефективність міжінституційної взаємодії, яка є одним із основних маркерів легітимності публічної влади за неможливості провести вибори [9].

Інші виклики, до яких країна має повернутись обличчям, обумовлені попереднім переліком та є предметом обговорень на глобальних інтелектуальних майданчиках. Зокрема, у 2022 році темами Всесвітнього форуму за демократію у Страсбурзі «Демократія: нова надія?» (World Forum for Democracy (7-9 November 2022, Strasbourg) Democracy: A new hope?) стали: «Молодь поспішає на допомогу?»; «Історія та освіта – знання та маніпулювання»; «Переконання чи поляризація?»; «Дискримінація та привілеї – чи руйнує наші суспільства нерівність?»; «Корупція та підзвітність – збереження віри в демократію»; «Обговорення: бустер для демократії?»; «Втрачена можливість демократії в Росії»; та «Наслідки безкарності для журналістики та демократії» [3]. Відзначимо, що слово «виклик» тут може повною мірою влаштовувати дослідника у двох сенсах: 1) як вимога з'явитись куди-небудь, дати відповідь; 2) прийняти виклик, як заклик до змагання, до участі у чому-небудь [5]. Йдеться про необхідність відповідати на виклик і прийняти виклик. Адже, через відповідні зобов'язання перед партнерами з демократичних країн та законодавчого закріплення курсу на європейську інтеграцію представники публічної влади мають відповідати на критику та незручні, але цілком слушні запитання щодо демократії та свободи слова в Україні, які час від часу озвучують партнери з демократичної коаліції. З іншого боку, українське суспільство неодноразово доводило відданість демократичним ідеалам, Україна прийняла виклик щодо участі у розбудові демократії, тому має «з'явитись» та проявити власну суб'єктність на усіх напрямках демократизації влади та суспільства.

Пошук раціональних відповідей на виклики сучасності з точки зору політичної науки потребує повернення на новому історичному етапі до класичних ідей та тих «проклятих питань», відповідь на які шукали різні суспільства у кризовій ситуації. На наш погляд, однією із таких ідей є уявлення про політику як особливий вид діяльності, пов'язаний із суспільним благом. У процесі розвитку демократичної політики сформульовано «дилему суспільних благ», яка є актуальною для українського суспільства. Політика, на відміну від економічної взаємодії, оцінюється громадянами з точки зору відповідності інтересам суспільства, а не тільки і не стільки за критеріями індивідуального успіху чи збільшення приватного капіталу. Саме тому політика має бути спрямована на визначення суспільного блага та пошук шляхів (інструментів, механізмів) його досягнення у конкретних соціальних та політичних умовах. Відпо-

© Д. В. Яковлев, Л. І. Яковлева, 2024

відно, однією із основних проблем для сучасного українського суспільства слід визначити утворення внаслідок радянських («перестройка») та пострадянських (грабіжницька приватизація, відсутність правовладдя, медіатизація політики) катаклізмів системи політичної та економічної монополії, коли суспільний ресурс перерозподіляється на користь невеликої групи осіб, які знаходяться при владі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Усі дослідження з визначеної теми можна умовно поділити на три категорії. По-перше, дослідження щодо зв'язку суспільного блага та політики. Наголошуємо, що політична діяльність відрізняється від інших видів діяльності спрямованістю на досягнення суспільного блага. Це потребує визначення суспільного блага, розуміння та публічної репрезентації різних інтерпретації суспільного (національного) інтересу. Політика реалізується на замовлення суспільства, або його репрезентантів (партій, громадянського суспільства). І хоча таке ідеалістичне трактування «цілого» ніколи не є досяжним, але політика потребує принаймні більшості. Повною мірою це стосується як «public policy» («публічна політика», іноді – «державна політика») так і «politics» («пошуку прихильників та боротьби за виборців»). Зокрема, як зазначає О. Дем'янчук, «Термін «публічна політика» (Public Policy) означає, що сукупність цілей, цінностей, підходів і дій легалізується органами управління суспільним життям і легітимізується народом (грецькою мовою – publica) відповідно до основних принципів демократії, тобто, народовладдя. За визначенням основних характеристик публічної політики, вона формується представницьким органом, який залучає до її ініціювання, розробки та здійснення значне коло інших органів державного управління різного рівня, експертні організації, недержавні агенції, громадські й міжнародні організації та окремих людей» [1].

По-друге, визначення дилеми суспільних благ (Public Goods Dilemmas), яка є наслідком інтерпретацій взаємозв'язку політики та суспільного блага. Припущення полягає у тому, що порівняно незначний внесок кожного члена суспільства у спільну справу (від акцій та паїв у бізнес-проектах та участі у діяльності партій чи мережевих політичних спільнот до волонтерства, благодійності, підтримки громадянами незалежних медіа та інституцій громадянського суспільства) призводить до отримання потужних переваг для усього суспільства. У дилемі суспільних благ аргументовано відзначається конфлікт між максимізацією особистої вигоди та колективним інтересом, який можна вирішити за допомогою підвищення ефективності комунікацій [12], обґрунтовується груповий відбір індивідів, схильних до співпраці та, водночас, відмінність у індивідуальних ресурсах, яка сприяє егоїстичним індивідам [10]. Внески індивідів в суспільні блага ґрунтуються на очікуванні того, що колектив отримає вигоду, яка перевищує вартість необхідних внесків [11]. А, отже, кожний індивід зможе отримати прибуток від колективного доходу. Висновок з дилеми суспільних благ полягає у тому, що успіх групи (спільноти) чи суспільства вимагає кооперації індивідів щодо створення суспільного блага.

По-третє, визначення колективного суб'єкту, який може здійснювати політику в інтересах більшості суспільства, «говорити від імені більшості». Умовно колективні суб'єкти поділяються на традиційні (нації, класу, фратрії, громадянського суспільства тощо) щодо яких оптика політичної науки є сформованою та сучасні, які знаходяться на етапі становлення та інституційного оформлення (мережеві групи, віртуальні спільноти). Вони об'єднані не територіально, а комунікативно – у мережі інтернет. Ми вважаємо, що єдиною суспільною групою у сучасному українському суспільстві, яка здатна створити та відтворювати суспільне благо, очікуючи прибуток, є середній клас. Саме тому середній клас орієнтований на демократію та ринкову економіку [14].

У сучасних умовах існують пізні підходи щодо визначення середнього класу, його об'єктивних маркерів та ідентифікацій. На нашу думку, середній клас у цифрову епоху презентований у соціальній структурі суспільства «під маскою» креативного класу.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення політичної місії середнього класу щодо досягнення суспільного блага. Реалізація мети дослідження обумовлює наступні завдання: – обґрунтувати, що політичне представництво середнього класу є умовою досягнення суспільного блага, як мети та змісту політичної діяльності; – визначити, що середній клас у сучасних умовах постає у вигляді креативного класу; – дослідити дилему суспільного блага, її можливі інтерпретації та шляхи вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея політики, як діяльності, спрямованої на визначення громадянами у процесі дискусій сутності суспільного блага та його подальшу реалізацію, належить Арістотелю. На основі протиставлення приватного та суспільного блага він розмежовував родинну справу та політичну діяльність. Пошуки «золотої середини» між багатими та бідними призвели до визначення середнього класу, як більшості громадян, які здатні турбуватись про суспільне благо. Арістотель протиставив правління в інтересах багатих («олігархію») і правління в інтересах бідних («демократія») правлінню в інтересах

середнього класу («політію»): «Аналіз політичних факторів демократії та олігархії привів Арістотеля до питання про ідеальну державу... Це є «золота середина», що виникає, коли уникнути крайніх форм демократії та олігархії, котрі, як показує досвід, небезпечні. Цей вид держави Арістотель називає «політією»... вона являє собою державу із «змішаною» формою устрою, де розумно поєднуються елементи демократії й олігархії. Її соціальною основою є існування великого середнього класу – людей не дуже багатих і не дуже бідних. Саме цей клас... не настільки бідний, щоб деградувати, і не настільки багатий, щоб стати клікою» [4]. У інтерпретації К. Маркса та Ф. Енгельса буржуазні революції спростили класові суперечності, утворивши два великі класи-антагоністи – буржуазію та пролетаріат. Наведемо цитату з «Маніфесту комуністичної партії», у якій розкривається класовий антагонізм»: «Вільний і раб, патрицій і плебей, феодал і кріпак, цеховий майстер і підмайстер, коротко кажучи, гнобитель і гноблений перебували в постійному антагонізмі один до одного, вели безупинну, то приховану, то явну боротьбу, боротьбу, яка кожний раз кінчалася революційною перебудовою всього суспільства або спільною загибеллю класів, що боролися... Сучасне буржуазне суспільство, що виникло з загибелі феодального суспільства, не знищило класових суперечностей. Воно тільки поставило нові класи, нові умови гноблення, нові форми боротьби на місце старих. Однак, наша епоха, епоха буржуазії, відзначається тим, що вона спростила класові суперечності. Все суспільство все більше і більше розколюється на два великі ворожі табори, на два великі класи, які прямо протистоять один одному – буржуазію і пролетаріат» [2]. Бідні і багаті – буржуазія та пролетаріат не здатні, на думку К. Маркса та Ф. Енгельса утворити політичний та економічний синтез у вигляді «золотої середині», яка б турбувалась про суспільне благо. У класовій боротьбі переможець має бути лише один. І це бідний клас: «Всі попередні класи, що завойовували собі панування, намагалися забезпечити своє вже здобуте життьове становище, підпорядковуючи все суспільство умовам своєї наживи. Пролетарі можуть завоювати собі суспільні продуктивні сили, лише знищивши свій власний дотеперішній спосіб привласнення, а тим самим і весь дотеперішній спосіб привласнення в цілому. У пролетарів нема нічого свого, що їм треба було б забезпечувати; вони повинні зруйнувати всі дотеперішні приватні забезпечення і приватні страхування» [2].

Натомість, у процесі розвитку демократичних політичних режимів було переконливо продемонстровано потенціал середнього класу, як суб'єкту політичної діяльності, що досить ефективно здійснює перерозподіл суспільного блага за допомогою механізму парламентського представництва. Середній клас виявився також здатним знаходити відповіді на виклики демократії, зокрема долати популізм, ірраціоналізм, ізоляціонізм, медіатизацію політики, ін.

В Україні відбувається становлення середнього класу, який потенційно може протистояти олігархії, а точніше – олігархічно-люмпенівському альянсу, завдяки якому відбулась монополізація парламентського представництва найбагатшими людьми та перерозподіл суспільного блага на користь приватних інтересів.

Як одну із причин цього, слід відзначити радянську спадщину, а перспективи розвитку середнього класу пов'язані із здатністю до самоорганізації: «...середній клас завжди був пригнічений імперським і радянським колоніалізмом... Середній клас – це соціальна група, яка найбільше зацікавлена в політичній та економічній конкуренції, оскільки саме середньому класу вигідні демократія та ринкова економіка... У сучасних умовах це клас добровольців, активістів та волонтерів, які захищають Україну від широкомасштабного військового вторгнення. Новий суспільний договір, спрямований на здійснення європейської та євроатлантичної інтеграції України на основі демократичних цінностей та інститутів, неможливий без активної політичної участі середнього класу» [13].

Серед інших факторів, які перешкоджають становленню середнього класу в Україні слід відзначити: «1) олігархію, як політичний режим правління економічних монополістів; 2) медіатизацію політики, зумовлену монополією фінансово-промислових груп на телеканали; 3) відтворення «партії влади»; 4) соціальні патології пострадянського суспільства (патерналізм, амбівалентність масової свідомості, атомізація суспільства, конформізм, нігілізм, депрофесіоналізація, деактуалізація загальнодемократичних цінностей тощо); 5) індоктринацію в освітній системі, що породжує проблеми маніпулятивного спотворення колективної пам'яті...» [13].

Напередодні президентської виборчої кампанії 2019 року в Україні активізувались публічні дискусії щодо ролі креативного класу. У 2018 році побачив світ переклад українською мовою книги професора Торонтського університету Р. Флоріди (Richard Florida) «Homo creativus. Як новий клас завойовує світ» [7].

Вже доводилось відзначати появу та розвиток в Україні креативного класу: «Можливо, креативний клас (вже без лапок) став в умовах інформаційного суспільства новим середнім класом? Якщо ми знімемо маску з сучасного представника IT-індустрії, чи побачимо знайомого нам героя епохи модернізації – буржуа, демократа і парламентарія («ліберала» або «консерватора»)?

Порівняно з епохою індустріалізації, коли міста розвивались, перетворюючись на концентрацію фабричних труб, а пролетарські райони замкнули кільце навколо центральних районів – осередків «буржуазної культури» (театрів, кав'ярень та музеїв), сучасна інформаційна епоха перетворила фабрики на хаби, а буржуазію – на креативний клас. Змінились умови праці та культурне середовище, технології та економіка, і місію модернізації політичної системи, яку здійснив середній клас в індустріальну епоху, належить продовжити креативному класу в інформаційну епоху [8].

Варто цілком погодитись із тим, що «...креативна людина – це та, що у своїй роботі створює якісь нові форми (неважливо, великі чи малі), які мають зміст для неї і для суспільства... найвищий рівень усвідомлення себе як представника цього класу – це не лише бути креативним, а й мати громадянські навички і відповідальність, долучатися до творення чи зміни суспільних систем...У креативному класі головне не технології, а цінності, які потім перетворюються в ідеї, інноваційні проекти...» [6].

Незважаючи на певну обумовленість публічних дискусій щодо ролі креативного класу напередодні президентських виборів політичною доцільністю (адже два на той час основних потенційних кандидати – В. Зеленський та С. Вакарчук – мали безпосереднє відношення до креативної індустрії), вони виконали свою місію. Увагу громадської думки було привернуто до необхідності пошуку колективних суб'єктів політики, які були б здатні дбати про суспільне благо.

Креативний клас, який в Україні є, на нашу думку, невід'ємною частиною не олігархії чи найбідніших верств населення, а саме середнього класу (як за об'єктивними показниками доходу та освіти, так і за самоідентифікацією), ще обов'язково скаже своє слово у політиці.

Висновки. Отже, один із можливих підходів до визначення сутності політичної діяльності полягає у її ідентифікації за спрямованістю на реалізацію суспільного блага. Дилема суспільних благ передбачає моделювання ситуації, коли внесок кожного індивіда у спільну справу має сприяти примноженню суспільного багатства, отриманню громадянином певної долі «пирога». Здійснення політичної діяльності задля досягнення спільного блага є місією середнього класу. Адже, ані олігархія, ані найбідніші верстви населення не здатні турбуватись про суспільне благо. В умовах цифровізації слід ідентифікувати креативний клас як частину середнього класу, а не його альтернативу. Позиціонування креативного класу у соціальній структурі суспільства, їх самоідентифікація відповідає саме середньому класу. Інша справа, що у новітніх умовах креативний клас має усі можливості здійснити політичну революцію після технологічного стрибка суспільства – від промислового до інформаційного. Так само, як буржуазія у свій час, завдяки досягненню мети парламентського представництва, реалізувала ідею суспільного блага у процесі переходу від аграрної до індустріальної епохи. Чи здатний креативний клас забезпечити собі повноцінне політичне представництво? Це питання залишається відкритим.

Література

1. Дем'янчук О. Публічна політика в системі управління суспільним життям. Публічна політика в системі управління суспільним життям. *Система розробки і здійснення публічних політик в Україні* : проект Міжнародного фонду «Відродження» / під заг. ред. О. П. Дем'янчука ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», Школа політичної аналітики. Київ : Факт, 2004. С. 5–21. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/34b524c4-99e7-4ded-a8e3-b540d96d1cbc/content

2. Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест комуністичної партії. *Журнал соціальної критики «Спільне»*. 5 жовтня 2009. URL: https://commons.com.ua/uk/manifest-komunistichnoyi-partiyi/

3. Новини зі Штаб-квартири Ради Європи. Всесвітній форум за демократію: «Демократія: нова надія?». *Офіс Ради Європи в Україні.* 2 листопада 2022. URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/world-forum-for-democracy-democracy-a-new-hope-

4. Себайн Дж., Торсон Т. Історія політичної думки. Київ, 1997. С. 121–133. URL: http://litopys.org.ua/istpolit/ipd08.htm

5. Словник.UA. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B8%D0%BA

6. Творці майбутнього: як створити креативний клас в Україні. *KMBS Kyiv-mohyla business school.* 31 липня 2018. URL: https://kmbs.ua/index.php/ua/article/creative

7. Флорида Р. «Homo creativus. Як новий клас завойовує світ». Київ: Наш Формат, 2018. 432 с.

8. Яковлев Д.В. Креативний клас – феномен інформаційного суспільства. *Трансформація українського суспільства в цифрову еру : матеріали III Всеукраїнська. науково-практична конференція*, (22 березня 2024 р.). Львів–Торунь, 2024. С. 100-104. DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-389-0-27

9. Яковлева Л.І. Легітимність публічної влади: рецепції та новації: монографія. Одеса : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 325 с.

10. Frank S. A. A general model of the public goods dilemma, Journal of Evolutionary Biology, 2010. Vol. 23, Iss. 6. P. 1245–1250 URL: https://academic.oup.com/jeb/article-abstract/23/6/1245/7324985?login=false

11. McCarter M. W., Rockmann K. W., Northcraft G. B. Is it even worth it? The effect of loss prospects in the outcome distribution of a public goods dilemma. *Organizational Behavior and Human Decision Processes.* 2010. Vol. 111, Iss. 1, P. 1–12. URL: https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2009.06.003

12. Shankar A. Pavitt Ch. Resource and Public Goods Dilemmas. *The review of communication.* 2002. Vol. 2(3).

P. 251–272. URL: https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=867842a067c3f991fe125fb274052fefe781e2b1

13. Yakovlev D., Yakovleva L., Koltsov V. Middle Class In Ukraine: Government or Opposition? *Baltic Journal of Economic Studies*, 2023.Vol. 9 (3). P. 86–95. URL: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-86-95

14. Yakovlev D., Borovyk L., Diachenko, O. The voice of the middle class and economic democracy in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8. №3. P.222–227. URL: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-3-220-227

Анотація

Яковлев Д. В., Яковлева Л. І. **Політична діяльність задля суспільного блага: місія середнього класу.** – Стаття.

У статті визначено місію середнього класу в Україні як здійснення політичної діяльності задля суспільного блага. Відзначено, що в умовах цифрового суспільства авангардом середнього класу є креативний клас. Місія креативного класу полягає у політичній «революції» задля реінтепретації та реалізації суспільного блага в умовах переходу від промислового до цифрового суспільства. Це нагадує завдання буржуазії щодо забезпечення повноцінного політичного представництва в умовах становлення індустріального суспільства, коли технології забезпечили панування середнього класу та його парламентське представництво. Розглянуто одну із традицій у політичній науці, джерелом якої є вчення Арістотеля щодо зв'язку політики та суспільного блага і «політії» як форми правління середніх в інтересах усього суспільства, на відміну від олігархії та правління «демосу». Відзначено, що марксистська традиція наголошує на класовому конфлікті між буржуазією та пролетаріатом, натомість у сучасних умовах найбільш небезпечним є альянс між олігархією та найбіднішими верствами населення задля недопущення парламентського представництва середнього класу. Обґрунтовано дилему суспільного блага, коли моделюється ситуація, як внесок кожного громадянина призводить до зростання суспільного блага. Вирішення дилеми суспільного блага в Україні потребує забезпечення повноцінного парламентського представництва середнього класу. Звичайно, найсерйозніші виклики перед середнім класом у сучасних умовах пов'язані із війною та спричинені нею. Відзначено, що перемога українського суспільства можлива лише за умов консолідації середнього класу задля раціональної публічної політики щодо забезпечення суспільного блага, тобто реалізації політичного вибору України на користь демократії, свободи слова, політичного плюралізму, розвитку парламентаризму, подолання корупції тощо. Визначено роль легітимності публічної влади у політичних процесах, до маркерів легітимності віднесено: вибори, довіра громадян до лідерів та інститутів, довіра громадян до соціального порядку та політичного курсу, ефективність міжінституційної взаємодії тощо. Увагу громадської думки в Україні до феномену креативного класу було привернуто напередодні президентських виборів 2019 року, коли два потенційних кандидати В. Зеленський та С. Вакарчук мали безпосереднє відношення до креативної індустрії. Креативний клас належить до середнього класу як за об'єктивними показниками (дохід, вид діяльності, освіта) так і за суб'єктивними – ідентифікацією, політичним вибором та позиціонуванням себе у політичному просторі відносно олігархії та найбідніших верств населення. Креативний клас задля реалізації власної місії має забезпечити своїм представникам парламентське представництво.

Ключові слова: політика, політична діяльність, суспільне благо, громадянське суспільство, середній клас, креативний клас, парламентське представництво, легітимність, інтерес, зацікавлені групи, політичні процеси, політична комунікація.

Summary

Yakovlev D. V., Yakovleva L. I. **Political activity for the public good: the mission and challenges of the middle class.** – Article.

The article defines the mission of the middle class in Ukraine as the implementation of political activity for the public good. It was noted that in the conditions of the digital society, the vanguard of the middle class is the creative class. The mission of the creative class is a political «revolution» for the reinterpretation and implementation of the public good in the conditions of the transition from an industrial to a digital society. This is reminiscent of the task of the bourgeoisie to ensure full-fledged political representation in the conditions of the formation of industrial society, when technology ensured the dominance of the middle class and its parliamentary representation. One of the traditions in political science is considered, the source of which is Aristotle's teaching on the connection between politics and the public good and «politics» as a form of rule by the average in the interests of the entire society, as opposed to oligarchy and the rule of the «demos». It was noted that the Marxist tradition emphasizes the class conflict between the bourgeoisie and the proletariat, whereas in modern conditions the most dangerous is the alliance between the oligarchy and the poorest strata of the population in order to prevent the parliamentary representation of the middle class. The dilemma of the public good is substantiated, when the situation is modeled, how the contribution of each citizen leads to the growth of the public good. Solving the public good dilemma in Ukraine requires ensuring full parliamentary representation of the middle class. Of course, the most serious challenges to the middle class today are related to and caused by war. It was noted that the victory of Ukrainian society is possible only under the conditions of the consolidation of the middle class for the sake of rational public policy to ensure the public good, that is, the implementation of Ukraine's political choice in favor of democracy, freedom of speech, political pluralism, the development of parliamentarism, overcoming corruption, etc. The role of legitimacy of public power in political processes is determined, the markers of legitimacy include: elections, citizens' trust in leaders and institutions, citizens' trust in the social order and political course, effectiveness of inter-institutional interaction, etc. The attention of public

opinion in Ukraine to the phenomenon of the creative class was drawn on the eve of the 2019 presidential elections, when two potential candidates, V. Zelenskyi and S. Vakarchuk, were directly related to the creative industry. The creative class belongs to the middle class both by objective indicators (income, type of activity, education) and by subjective indicators – identification, political choice and positioning in the political space relative to the oligarchy and the poorest strata of the population. In order to realize its own mission, the creative class must provide its representatives with parliamentary representation.

Key words: politics, political activity, public good, civil society, middle class, creative class, parliamentary representation, legitimacy, interest, interest groups, political processes, political communication.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ

УДК 321
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.27

О.В. Скалацька
доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МЕДІАФІЛОСОФІЇ У ПРОСТОРІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ (ШІ): ФІЛОСОФСЬКИ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. У сучасному цифровому середовищі штучний інтелект (ШІ) стає центральною технологією, яка активно трансформує медіапростір, інформаційні процеси та соціальні відносини. Медіафілософія, яка досліджує вплив медіа на людське мислення, культуру та суспільство, має потенціал стати одним із ключових підходів до осмислення цих процесів у контексті ШІ. Евристичний потенціал медіафілософії стосується її здатності відкривати нові шляхи осмислення сучасної реальності та комунікативних процесів у глобалізованому світі. ШІ не лише відображає або інтерпретує реальність, але й стає активним творцем нових версій реальності, які можуть бути настільки переконливими та складними, що вони стають невіддільними від фізичного світу. Медіафілософія у цьому контексті має важливе завдання – аналізувати та критично осмислювати, як ці симуляції впливають на людське мислення, культуру та соціальні структури, і яким чином вони можуть змінювати саму суть реальності у світі штучного інтелекту. Таким чином, тема медіафілософії у просторі штучного інтелекту (ШІ) та її міждисциплінарний потенціал є надзвичайно актуальною через стрімке проникнення ШІ в усі аспекти медіа. Медіафілософія надає критичний інструментарій для аналізу етичних, соціальних, культурних та філософських питань, пов'язаних із цією технологією. Вона допомагає осмислити не лише технічні аспекти, але й більш глибинні питання взаємодії людини, медіа і ШІ в умовах сучасного цифрового суспільства.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Поняття медіафілософії досліджувалося багатьма зарубіжними вченими, які аналізували вплив медіа на культуру, мислення, соціальні структури та філософські процеси. Ось кілька провідних філософів та дослідників, які зробили значний внесок у розвиток медіафілософії: Маршалл Маклюен сформулював ідею, що «медіа є продовженням людини» і впливають на людське сприйняття реальності [8]. Жан Бодрійяр розробив концепцію симулякрів і гіперреальності [1]. Вільям Мітчелл досліджував взаємодію медіа, архітектури та цифрових технологій [9]. Фрідріх Кіттлер розробив концепцію медіа як технологій, що не лише передають інформацію, але й змінюють структуру людського мислення [7]. Вільям Флюссер досліджував вплив технічних образів (фотографія, телебачення, кіно) на культуру та філософію [10]. Нік Кулдрі досліджував питання влади та медіа, зокрема у контексті глобалізації та цифрових технологій [11].

В Україні поняття медіафілософії досліджувалося багатьма науковцями, які аналізували вплив медіа на культуру, суспільство, філософські процеси та особистість. Деякі з провідних українських вчених, які працювали в цьому напрямку, Ольга Бабкіна, Олена Бондаренко, Вікторія Жайворонок, Ганна Петряєва, акцентують увагу на тому, що медіафілософія як напрям досліджень дозволяє глибше зрозуміти вплив медіа на світогляд, мислення і поведінку сучасної людини, а також на суспільні та культурні процеси [2,5].

Мета статті полягає в розкритті ролі медіафілософії у просторі штучного інтелекту (ШІ) з позицій міждисциплінарного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Медіафілософія – це галузь філософії, яка досліджує медіа як феномен, що впливає на свідомість, культуру, суспільство та соціальну комунікацію. Вона аналізує, як медіа не лише передають інформацію, але й формують реальність, взаємодіючи з людьми та культурними процесами.

Історія медіафілософії базується на розвитку теорій медіа та філософських концепцій, які пояснюють їхню роль у суспільстві. Перші спроби осмислення комунікаційних процесів були помічені ще в античних філософів, таких як Платон і Арістотель, які розглядали роль мови у формуванні знань та суспільних відносин. Їхні ідеї стосувалися переважно усної та письмової комунікації, оскільки на той час не було масових медіа [3]. Проте ці ранні філософські погляди стали основою для подальших досліджень впливу медіа на культуру.

З розвитком друкованого верстата у XV столітті та зростанням значення засобів масової інформації (газети, книги), з'явилися перші роздуми про вплив медіа на суспільство. Вчені, такі як Гегель, розглядали засоби масової інформації як важливий чинник формування суспільної думки. Гегель підкреслював роль газет у формуванні суспільної свідомості [3].

Після появи радіо, телебачення та кіно на початку XX століття, медіа стали могутнім інструментом у формуванні громадської думки, культури та політики. У цей період з'явилися перші теоретичні підходи до аналізу медіа, а філософи почали приділяти більшу увагу їхньому впливу на суспільство.

Так, Маршалл Маклюен вніс великий вклад у розвиток медіафілософії завдяки своїй теорії, згідно з якою медіа є «продовженням людини» і впливають на наше мислення та культуру незалежно від їхнього змісту. Він сформулював фразу, що медіум – це і є повідомлення (The medium is the message), підкреслюючи, що саме засіб комунікації є важливішим за зміст, який він передає [8].

Вільгельм Флюссер розробив філософію фотографії, в якій аналізував вплив технічних зображень на людське сприйняття. Він вважав, що технологічні образи (фото, кіно) змінюють спосіб, у який людина бачить світ, перетворюючи реальність на серію технічно сконструйованих зображень [10].

Жан Бодрійяр запропонував концепцію симулякрів та гіперреальності, стверджуючи, що сучасні медіа не просто відображають реальність, а створюють симульовані світи, які можуть бути більш реальними, ніж сама реальність [1].

Розвиток цифрових технологій, інтернету, соціальних мереж та штучного інтелекту (ШІ) привів до нового етапу в медіафілософії. Сучасні дослідники розглядають не лише вплив медіа на культуру та суспільство, але й те, як цифрові технології змінюють поняття реальності, ідентичності та комунікації.

Вплив технології на структуру людського мислення та комунікацію, досліджував Фрідріх Кіттлер, підкреслюючи, що медіа-технології визначають, як ми сприймаємо світ і взаємодіємо з ним [7].

Нік Кулдрі у своїх роботах зосереджується на владі медіа та їхньому впливі на формування соціальних структур. Він також аналізує вплив глобалізації та цифрових технологій на суспільні відносини [11].

Концепціям медіафілософії присвячуються наукові дослідження, які вивчають певні закономірності можливостей та впливу медіа на всі процеси буття людини. Розглянемо деякі з них:

1. Медіа як продовження людини.

Ця концепція була розроблена Маршаллом Маклюеном. Вона підкреслює, що будь-яке медіа – це продовження людини та її сенсорних можливостей. Наприклад, телебачення розширює зорові можливості, а радіо – слухові. Маклюен стверджував, що важливим є не лише те, що медіа передають, але й як сам спосіб передачі впливає на суспільство [8].

2. Симулякри та гіперреальність.

Жан Бодрійяр розробив концепцію симулякрів, стверджуючи, що медіа створюють симуляції реальності – образи, які не мають оригіналу, але сприймаються як реальність. Це призводить до створення гіперреальності, де симуляція є настільки правдоподібною, що стає важливішою за реальний світ [1].

3. Медіа-технології як визначальний фактор мислення.

Фрідріх Кіттлер стверджував, що медіа-технології не лише передають інформацію, але й впливають на те, як людина мислить, бачить і розуміє світ. Медіа формують когнітивні процеси, а не просто є нейтральними засобами комунікації [7].

4. Технічні образи та постправда.

Вільям Флюссер аналізував, як технічні образи, такі як фотографії та відео, змінюють сприйняття реальності. У сучасній медіаекосистемі це переросло в явище «постправди», де зображення та відео можуть маніпулювати фактами і створювати альтернативні версії реальності [10].

5. Глобалізація та цифрові медіа.

Сучасні медіа дослідники, як Нік Кулдрі, аналізують, як глобальні медіа та цифрові технології змінюють соціальні структури та впливають на формування національних і глобальних ідентичностей. Вони також досліджують, як цифрові медіа створюють нові форми політичної та соціальної влади [11].

6. Медіа як засіб влади і контролю.

Представники Франкфуртської школи, Теодор Адорно та Макс Горкгаймер, розробили критику масової культури, в якій медіа виконують функцію інструменту маніпуляції та контролю над масами. Вони бачили масові медіа як засіб, що знеособлює індивіда і підпорядковує його загальноприйнятим ідеологіям та економічним інтересам [6].

7. Теорія інформаційного суспільства.

Мануель Кастельс, соціолог і філософ, ввів концепцію інформаційного суспільства, у якому основним ресурсом є інформація. На його думку, медіа стали центральними у виробництві та розповсюдженні інформації, і це визначає структуру сучасних суспільств. Медіа стають ключовими в економіці, політиці та соціальних відносинах [6].

8. Філософія техніки.

Мартін Хайдеггер досліджував вплив техніки на буття людини, стверджуючи, що техніка змінює спосіб, у який людина взаємодіє зі світом.

Для Хайдеггера медіа – це частина технічного розвитку, який впливає на людське розуміння буття. Сучасні медіафілософи, такі як Штурмер, продовжують досліджувати ці ідеї у контексті нових цифрових технологій [4].

Тобто, медіафілософія досліджує медіа не лише як засіб комунікації, але як активний фактор, що змінює культуру, суспільні структури, мислення та навіть реальність. Від друкованого слова до штучного інтелекту – медіа залишаються впливовими агентами трансформації людського досвіду, і їхній вплив на сучасний світ продовжує бути об'єктом філософського аналізу.

Медіа – це не лише засоби масової інформації, але й шляхи передачі знань та ідей, процеси комунікації та трансформації. Фрідріх Кіттлер підкреслював самостійність електронних медіа та наголошував на важливості медіалогічного підходу. За його відомами, медіа можуть бути зведені до простих схем, які можуть утрачати символічне значення. Крістіан Толен в своїх розважаннях про медіа об'єднує три метафори: переклад, трансмісію та трансформацію, що вимагає взаємодії процесів передачі, намірів та технічної телеології. Філософія, соціологія, лінгвістика, психологія (включаючи медіапсихологію), медіаекономіка та інші галузі вивчення намагаються осмислити роль та вплив медіа. З таким розмаїттям областей, пов'язаних з медіа, виникає питання про можливість створення комплексної, мультидисциплінарної науки, де медіа будуть об'єктом дослідження. Підвищення статусу міждисциплінарності у науці вимагає зміни підходів та розширення методології досліджень, щоб подолати кризу, в якій перебуває сучасна наука. Сучасна медіареальність стала глобальною завдяки широкому поширенню новітніх технологій, що відкриває віртуальні шляхи маніпулювання свідомістю. Таким чином, ми створили колективне медіальне тіло та спільну медіальну свідомість. Але важливо розуміти, що ця реальність має амбівалентний характер. З одного боку, вона може створювати ілюзію вільного формування індивідуального інформаційного простору. З іншого боку, вона майже абсолютно контролюється зовнішніми факторами, обмежуючи нашу «свободу вибору». Як зазначав Ф. Кіттлер, наші почуття та думки залежать від моделей і метафор, які нам надають медіа. У такій реальності перевірка правдивості стає трансцендентною задачею. Процес інтерпретації минулих подій, сучасності та передбачення майбутнього втратив свої чіткі темпоральні межі, оскільки медіареальність переплітає наші уявлення про час.

Штучний інтелект кардинально змінює як структуру медіа, так і способи споживання інформації. За допомогою ШІ вже сьогодні створюються новини, статті, візуальні образи, аудіо та відеоконтент. Це ставить під питання межі між людською творчістю та автоматичним генеруванням інформації, що є центральною темою для медіафілософії. Алгоритми ШІ визначають, який контент люди споживають, що впливає на формування їхніх світоглядних установок і суспільних норм. Медіафілософія може досліджувати, як ці алгоритми впливають на свободу волі та критичне мислення користувачів, аналізуючи феномени інформаційної ізоляції та маніпуляції через алгоритми.

Жан Бодрійяр у своїй концепції симулякрів стверджував, що сучасні медіа не просто відображають реальність, а й створюють симульовані версії, які можуть повністю замінювати або затьмарювати оригінальну реальність. Це породжує ідею гіперреальності – ситуації, коли людина взаємодіє не з реальними об'єктами, а з їхніми симуляціями. У контексті ШІ ця концепція отримує новий поштовх, адже штучний інтелект активно бере участь у створенні нових симуляцій реальності [1].

Штучний інтелект став одним із головних інструментів у розвитку віртуальних світів. Віртуальна та доповнена реальність (VR/AR), у поєднанні з потужними алгоритмами ШІ, дозволяють створювати симульовані середовища, які за своєю складністю і детальністю можуть перевершувати фізичну реальність. У цьому новому вимірі симуляція стає не просто відтворенням або копією дійсності, а повноцінним середовищем існування для людини.

Медіафілософія може звернути увагу на питання відповідальності за створення цих симульованих реальностей. Чи може віртуальний світ створюватися без обмежень, і яким чином слід контролювати контент, що створюється за допомогою ШІ? Як уникнути ситуації, коли симуляції стають місцем відтворення маніпуляцій або формування ілюзій, що віддаляють людину від «реального» світу? ШІ здатен аналізувати поведінку користувачів і генерувати середовища, які адаптуються до їхніх уподобань. Це відкриває можливості для створення індивідуальних «реальностей», де кожен користувач може взаємодіяти з ідеально підібраними для нього аспектами симуляції. Люди дедалі більше проводять час у віртуальних середовищах – і це вже не лише ігри чи розваги, але й робота, навчання, соціальна взаємодія. Довготривале перебування у віртуальних світах, створених ШІ, може змінювати людське сприйняття і свідомість. Медіафілософія може розглядати питання, як віртуальні реальності змінюють межі людської ідентичності та суб'єктивності, переносячи людину у нові форми буття, де немає чіткої різниці між «реальним» та «штучним». Бодрійяр стверджував, що симулякри можуть спотворювати реальність, і у випадку

з ШІ цей процес стає ще більш загрозливим, адже медіа починають не лише відображати, але й конструювати ілюзорні світи для кожного окремого користувача [1].

Актуальним постає питання щодо генеративних медіа. Якщо ШІ може створювати складні художні твори, музичні композиції, фільми та інші форми контенту без участі людини, то виникає питання про роль людської креативності та оригінальності. Медіафілософія повинна осмислити ці процеси, щоб зрозуміти, як генеративні медіа змінюють традиційні уявлення про творчість і мистецтво.

Важливо також звернути увагу на питання етики у контексті генеративних медіа. Хто несе відповідальність за контент, створений ШІ? Чи може цей контент включати елементи, що порушують моральні норми або сприяють дезінформації? Медіафілософія може допомогти розробити етичні рамки для створення та використання такого контенту.

Медіафілософія як міждисциплінарна галузь наукового знання взаємодіє з багатьма іншими сферами досліджень, включаючи соціологію, культурологію, політологію, психологію, технології та штучний інтелект. Розвиток сучасних цифрових медіа, інтернету та штучного інтелекту змінює уявлення про медіафілософію та розширює її вплив на різні аспекти людського життя.

Так, медіафілософія тісно пов'язана із соціологією, оскільки медіа відіграють ключову роль у формуванні суспільної свідомості, масової культури та соціальних відносин. Соціологи, такі як П'єр Бурдьє та Юрґен Хабермас, аналізували, як медіа конструюють суспільні реалії, впливають на політичні рішення та суспільну думку [4]. Медіафілософія допомагає осмислити соціальні наслідки медіа-взаємодії, від «медіатизації» політики до впливу соціальних мереж на громадянську активність.

З іншого боку, медіафілософія аналізує, як засоби масової інформації не лише відображають, але й формують соціальні процеси. Концепція «медіатизації» показує, як медіа стають основним інструментом соціальної комунікації, політики, культури та економіки.

Культурологія займається вивченням різноманітних культурних явищ, а медіафілософія допомагає осмислити роль медіа у формуванні та трансформації культури. В сучасну епоху глобалізації медіа формують культурні наративи, які можуть поширюватися миттєво на міжнародному рівні. Філософія медіа досліджує, як медіа транслюють цінності та символи, які впливають на культурну ідентичність, національну пам'ять та глобалізаційні процеси. Медіафілософія аналізує, як медіа глобалізують культуру, розширюючи її поза межі локальних національних контекстів і створюючи нові транснаціональні культурні форми.

Медіафілософія також перетинається з психологією, зокрема вивчаючи вплив медіа на психіку та поведінку людини. Важливим аспектом є дослідження того, як медіа формують когнітивні процеси, емоційний стан та суспільну комунікацію. Сучасні цифрові медіа змінюють спосіб взаємодії між людьми, особливо у віртуальному просторі, що ставить питання про вплив медіа на самосприйняття, соціальну ізоляцію та ідентичність. Медіафілософія досліджує, як постійне споживання інформації через медіа впливає на увагу, пам'ять, емоції та психологічний стан людей, особливо в умовах інформаційного перевантаження.

Політична влада сьогодні тісно пов'язана з контролем над медіа, і медіафілософія досліджує взаємодію медіа і політики. Важливі теми включають медіатизацію політики, де політичні процеси перетворюються на медіашоу, та роль медіа у формуванні публічної думки й демократичних процесів. Медіа стають платформою для політичних дебатів, виборчих кампаній та масової мобілізації, що суттєво впливає на структуру влади в сучасному суспільстві. Медіафілософія аналізує роль медіа в політичній пропаганді, маніпуляції суспільною думкою та підтримці режимів влади, особливо в умовах зростання значення соціальних мереж і цифрових платформ у політичних процесах.

Медіафілософія часто перетинається з теорією інформації та кібернетикою, особливо в умовах зростання ролі цифрових технологій та алгоритмів у медіа. Це включає дослідження таких понять, як алгоритми, великі дані (Big Data), машинне навчання та їхній вплив на інформаційний ландшафт і комунікаційні процеси. Медіафілософія допомагає зрозуміти, як нові технології впливають на структуру комунікації, змінюючи сам спосіб передачі й отримання інформації [5].

З появою штучного інтелекту (ШІ) медіафілософія отримала новий вимір, оскільки ШІ почав впливати на всі аспекти медіа, від виробництва контенту до його споживання. ШІ уможливив автоматизовану генерацію медіаконтенту, аналіз великих обсягів інформації, а також персоналізацію контенту для користувачів. Це викликає питання не лише технологічного, але й філософського характеру, зокрема стосовно впливу ШІ на суспільство, етику та свідомість. Використання штучного інтелекту для створення медіаконтенту, такого як текст, зображення, відео та навіть музика, змінює саму природу медіа. ШІ може створювати віртуальні світи та симуляції, що зближує цей процес з концепціями Жана Бодрійяра про симулякр і гіперреальність. ШІ дозволяє створювати симуляції настільки реалістичні, що вони можуть замінювати реальність, створюючи нові типи гіперреальних медіа-продуктів. Здатність ШІ створювати надреалістичні зображення та відео піднімає питання етики.

Deepfakes імітують реальність настільки точно, що стає складно відрізнити реальне від симульованого, що має серйозні наслідки для політики, прав людини та довіри до медіа.

Алгоритми, розроблені з використанням ШІ, активно впливають на те, що користувачі бачать у своїх медіапотоках, відбираючи контент на основі попередніх взаємодій. Це ставить питання про «алгоритмічну владу» – вплив алгоритмів на формування інформаційного простору і, відповідно, свідомості користувачів. Медіафілософія досліджує, як алгоритми ШІ визначають, які новини, статті чи відео будуть надані людині, і як це впливає на її світогляд. ШІ створює персоналізовані інформаційні бульбашки, що обмежують доступ до альтернативних точок зору і посилюють поляризацію в суспільстві. ШІ також використовується для аналізу великих обсягів даних, включаючи соціальні мережі, що дозволяє компаніям і державам отримувати нові знання про поведінку користувачів.

Медіа формують нові моделі сприйняття світу, перетворюючи об'єкти та події в символічні форми, що можуть бути маніпульовані й інтерпретовані по-різному.

Це відкриває простір для філософського дослідження того, як сучасні цифрові технології змінюють нашу здатність до критичного мислення і побудови світоглядних категорій. Медіафілософія допомагає зрозуміти, як медіатизація пізнання впливає на структуру свідомості і можливості саморефлексії.

Але це не всі питання простору штучного інтелекту (ШІ), що бентежать сучасних дослідників. Футуристи та філософи, як-от Рей Курцвейл, піднімають питання про можливість сингулярності – моменту, коли розвиток ШІ перевершить людський інтелект і змінить саме людство. Як зміниться структура суспільства, якщо машини стануть інтелектуальнішими за людей? Чи призведе це до соціальної нерівності, якщо деякі люди зможуть інтегрувати ШІ в свої тіла або розум, тоді як інші залишаться «звичайними»? Філософські аспекти ШІ охоплюють питання про природу свідомості, етику, свободу волі, відповідальність та майбутнє людства. Ці проблеми змушують нас переосмислити не тільки можливості технологій, але й фундаментальні питання про те, що означає бути людиною.

Висновки. В останнє десятиліття дослідження медіафілософії та штучного інтелекту (ШІ) розширили рамки традиційних медіадосліджень, що впливають на багато аспектів сучасної філософії, суспільства та культури. Інтеграція ШІ в медіапроцеси змінює виявлення про медіа, розвиваючи питання про реальність, ідентичність, владу та етику. В результаті цього дослідження розкрито ролі медіафілософії у просторі штучного інтелекту (ШІ) з позицій міждисциплінарного підходу, що сприяли новому розумінню ролі медіа в суспільстві і заклали основу для подальших розвідок у сфері цифрових технологій. Медіафілософія пропонує критичний аналіз того, як медіа трансформують людське мислення, сприйняття та соціальні структури. Сучасні медіа стали не лише інструментом комунікації, але й потужним засобом впливу на реальність, і медіафілософія прагне дослідити ці процеси на фундаментальному рівні. В епоху постправди та інформаційних маніпуляцій, медіафілософія пропонує нові підходи до осмислення етичних викликів, пов'язаних з використанням технологій для впливу на свідомість людей. Вивчення цих аспектів відкриває можливість для розробки нових етичних парадигм, які враховують специфіку сучасної медіа-сфери. Евристичний потенціал медіафілософії полягає у її здатності досліджувати нові реалії, породжені медіа та цифровими технологіями, відкриваючи нові концепції і проблеми, пов'язані з пізнанням, етикою, суб'єктом і соціальною реальністю.

Література:

1. Бодріяр Жан. Симулякри і симуляція. / Пер. з фр. В. Ховхун. Київ: Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ».2004. 230 с.

2. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналітична доповідь / Д. В. Дубов, О. А. Оживан, С. Л. Гнатюк. К. : НІСД, 2010. 67 с.

3. Малиновский Б. Відоме і невідоме в історії інформаційних технологій. *Вісник НАН України*. 2001. № 1. URL: http://www.nbuv.gov.ua/ portal/all/herald/2001-01/8.htm

4. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. Львів : Літопис, 2010. 538 с.

5. Скачек Л. М. Цінність інформації в інформаційній безпеці. *Інформаційна безпека.* 2013. № 1. С. 152–154.

6. Caron Caroline, Landry Normand. Le vlogue engage comme pratique sociale essai de conceptualisation. Vol. 17. N° 1. 2024.

URL: https://www.researchgate.net/publication/381100286

7. Kittler Friedrich, Dorothea von Mücke and Philippe L. Similon. Gramophone, Film, Typewriter. Vol. 41. 1987. pp. 101-118. URL: https://ahd-3903-a.info/wp-content/uploads/2020/03/KTTLER-778332.pdf

8. McLuhan, Herbert Marshall. Understanding Media: The Extensions Of Man. 1st Ed.: McGraw Hill, 1964. URL: https://gtmarket.ru/library/basis/3528

9. William J. Mitchell. City of Bits: Space, Place, and the Infobahn, 1995). URL: https://direct.mit.edu/books/book/5340/City-of-BitsSpace-Place-and-the-Infobahn

10. Flusser Vilém. Towards a Philosophy of Photography. 1983. URL: https://ajourneythatwasnt.org/wp-content/uploads/2022/01/w04_selection-from-towards-a-philosophy-of-photography_flusser-1983.pdf

11. Couldry Nick. Media, Society, World: Social Theory and Digital Media Practice. Wiley & Sons. 2012. URL: https://www.researchgate.net/publication/281562480

Анотація

Скалацька О.В. **Міждисциплінарний потенціал медіафілософії у просторі штучного інтелекту (ШІ): філософськи аспекти.** – *Стаття.*

У статті розглядається роль медіафілософії у вивченні та осмисленні взаємодії медіапростору й штучного інтелекту в умовах сучасного інформаційного суспільства. Медіафілософія, що досліджує природу медіарельності та її вплив на людське сприйняття, є ключовою для розуміння складних процесів розвитку штучного інтелекту. Визначено основні концепції медіафілософії, що вивчають певні закономірності можливостей та впливу медіа на всі процеси буття людини. Проаналізовано еврістичний потенціал таких досліджень, підкреслюючи міждисциплінарність медіафілософії, яка охоплює філософські, технічні, соціальні та культурні аспекти. Крім того, еврістичний потенціал медіафілософії дозволяє аналізувати ШІ як об'єкт дослідження з позицій етики, естетики та онтології, акцентуючи увагу на впливі цифрових технологій на людську суб'єктивність та соціальні взаємини. Основна увага приділяється питанням, як медіарельність і медіапростір впливають на формування нових моделей пізнання, трансформацію інформаційних потоків і зміну структури суспільства в умовах зростаючого впливу штучного інтелекту. Медіапростір у контексті штучного інтелекту перетворюється на багатошарову реальність, де взаємодія інформації, людей і машин стає визначальним фактором для розвитку суспільства. Це ставить нові виклики перед філософією, спонукаючи до переосмислення фундаментальних категорій буття, свідомості й комунікації. Акцентовано питання щодо генеративних медіа. Медіафілософія повинна осмислити ці процеси, щоб зрозуміти, як генеративні медіа змінюють традиційні уявлення про творчість і мистецтво. Наголошено, що важливо також звернути увагу на питання етики у контексті генеративних медіа. Таким чином, міждисциплінарний підхід, що поєднує медіафілософію та ШІ, сприяє не лише глибшому розумінню природи медіарельності, а й відкриває нові перспективи для розвитку філософських досліджень у сфері технологій і суспільства майбутнього.

Ключові слова: медіафілософія, медіарельність, медіапростір, штучний інтелект, інформаційне суспільство, еврістичний потенціал.

Summary

Skalatska O.V. **Interdisciplinary potential of media philosophy in the space of artificial intelligence (AI): philosophical aspects.** – Article.

The article examines the role of media philosophy in the study and understanding of the interaction of media space and artificial intelligence in the modern information society. Media philosophy, which explores the nature of media reality and its impact on human perception, is key to understanding the complex processes of artificial intelligence development. The basic concepts of media philosophy that study certain regularities of media capabilities and influence on all processes of human existence are defined. The author analyses the heuristic potential of such studies, emphasising the interdisciplinarity of media philosophy, which covers philosophical, technical, social and cultural aspects. In addition, the heuristic potential of media philosophy allows us to analyse AI as an object of study from the standpoint of ethics, aesthetics and ontology, focusing on the impact of digital technologies on human subjectivity and social relations. The main focus is on how media reality and media space influence the formation of new models of cognition, the transformation of information flows and the change in the structure of society in the context of the growing influence of artificial intelligence. In the context of artificial intelligence, media space is turning into a multilayered reality, where the interaction of information, people and machines is becoming a determining factor for the development of society. This poses new challenges to philosophy, prompting a rethinking of the fundamental categories of being, consciousness and communication. The issue of generative media is emphasised. Media philosophy should comprehend these processes in order to understand how generative media change traditional ideas about creativity and art. It is emphasised that it is also important to pay attention to the issue of ethics in the context of generative media. Thus, an interdisciplinary approach that combines media philosophy and AI contributes not only to a deeper understanding of the nature of media reality, but also opens up new perspectives for the development of philosophical research in the field of technology and the society of the future.

Key words: media philosophy, media reality, media space, artificial intelligence, information society, heuristic potential.

УДК 130.1:159.96
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.28

О. М. Заєць
кандидат філософських наук,
доцент кафедри експетртизи культурних цінностей та дизайну
Університету митної справи та фінансів

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНО-ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ВИМІР ТУРБОТИ ПРО СЕБЕ В НАШ ЧАС

Постановка проблеми. Піклування, турбота про себе під час війни, при загрозі обстрілу міста, за надзвичайних подій, стихійних лих розуміється як програма збереження біологічного життя, яке насправді є лише можливістю суто людського соціального, духовного гідного існування. Душа потребує уваги, вивчення, комунікації, розвитку – піклування. Шліфування її, обробка, тим паче філігранна, – наріжна філософсько-психоаналітична справа. В час, коли страх пронизує наскрізь наше суспільство, турбота про себе – це те, що не усвідомлюється як наріжна потреба, але має бути нею. Її треба культивувати, проясняти її сенс. Екзистенційно-філософські студії потрібно вводити в навчання, виховання, політику.

Зондування соціальних просторів на предмет суб'єктності, аналітика дискурсів на мікрорівнях соціального буття заради виявлення справжніх смислів серед пересічної балаканини, що супроводжує примітивний страх, породжуючи забобони й депресивні настрої, потребує психоаналітичної методології, екзистенціальної аналітики. Увага до сродності, нагадування про повсякчасну необхідність творення Сенсу, не зважаючи на страх – запорука гідного життя навіть під час війни. Проблема полягає в тому, що існує підміна екзистенційно-філософського поняття «ангсту» – страхом. Берегти себе – означає не відпускати життя, пристрасть, жагу, бажання наперекір страху. Саме в цьому є суто екзистенційний підхід психоаналізу щодо порятунку душі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику, проблематику, методологію сучасного так званого гуманітарного або гуманістичного знання у нас обумовлює ліберальна ідеологія, про це свідчить специфіка публікацій в наукових збірках, доповідей і лекцій в університетах. Такі поняття, як особистість, права людини перенесено з філософії у вузьку смугу певної практичної галузі, що фінансується представниками груп, які лобіюють певні групові, корпоративні інтереси. Захист прав особистості зводиться до захисту інтересів певних груп, до яких належить дослідник та інтереси якої він відстоює, він – це його група. Де мало б бути Я, марширує МИ. Сучасні світові проблеми обговорюються як глобальні з посиланням на їхню інтерпретацію міжнародними організаціями. Наприклад, згідно рекомендацій останніх складаються лекційні курси з предмету «соціальна відповідальність» в такому форматі, як захист прав людини, навколишнього середовища та навіть боротьба з корупцією. Введення цього курсу стало практикою цитування кращих звітів корпорацій про «добрі» справи з метою додаткової реклами, взагалі заради покращення репутації певної організації – іншими словами, її пропаганди (що теоретики КСВ не приховують). Гучно лунають просвітницькі промови щодо важливості захисту прав тварин, рослин, ландшафтів, клімату, нафти й газу, релігійних, національних цінностей та ін., але тільки не захисту мислення – людського в людині.

Англійське слово «partiality» – упередженість, від слова «партія», тобто партійний – це обмежений погляд на речі. Універсальне бачення, холістичне, складне, комплексне, системне, а разом з тим, незалежне, індивідуальне, неупереджене – протилежний погляд, що прагне позиції вченого незнання філософії. Ідентичність – це те, що всіма силами намагається досягти, визначити, тримати як фетиш, як останній засіб проти істини неіснування власного Я просто людина. Але є інша, вища за цю цінність. Не ідентичності ми маємо всі шукати, аби цей світ не винесло у вирву після реальних атомних атак, а понадідентичності – такої, що не визначається наперед.

Релігійні прозріння С. Кьєркегора [12], заклик Ніцше до небезпечного життя [14], екзистенціальна аналітика Гайдеггера [11] повернули філософський дискурс до самого суб'єкта, експлікуючи сенс античної турботи про самого себе. Прояснення модусів і атрибутів існування людини у світі сформувало культуру піклування, турботи про справжнє буття, тоді як аналітична філософія є відволіканням від наріжної справи життя, пошуку Сенсу. «Ангст» для філософів-екзистенціалістів є ознакою виходу з буденності страху. Семінар Ж. Лакана, присвячений тривозі, – детальне з'ясовування того, що перед поглядом Іншого, можливістю символічної смерті, виникає бажання, і що на відміну від страху бути залишеною дитина боїться не нестачі бажання Іншого, а того, що «мати знову візьме на коліна» [13].

Саме в цьому екзистенційному й психоаналітичному лаканівському сенсі стають актуальними метафізика й онтологія, які ми маємо розвивати навіть в най-

гірші часи нашої історії, нашого випробування на справжність. Ця задача гостро відчувається в академічній філософії Ю. Шабановою [3], В. Палагутою [15], Ю. Романовим [1] та автором школи археоаналізу О. Манюком.

Що заважає нам бути справжніми – пояснюють психоаналітики. Принципу задоволення замість принципу реальності віддає перевагу пересічна людина. Так молодь стає залежною від смартфонів. Ця проблема гучно обговорюється на Заході з ініціативи Дж. Хайдта [10]. В Україні, є надія, ми також запровадимо політику заборони смартфонів бодай в школі. Але спочатку потрібно довести батькам і вчителям важливість цієї програми. Так ВОЗ нарешті заявила про небезпеку залежності від смартфонів для молоді. Наприклад, в Саудівській Арабії було проведено соціологічне дослідження щодо смартфон-залежності серед студентів, невтішні результати якого є приводом розпочати подібні розвідки в інших країнах [7] . Європа висловила занепокоєння з приводу інтернет залежності, власне алгоритми TikTok, Meta та Instagram перевірятимуть на те, як вони впливають на ментальне здоров'я молоді [9]. Дочекатись би ще того часу, коли на міжнародному рівні пролунає виклик до самопізнання та турботи про себе.

Мета статті – продемонструвати, як в різних комунікаційних просторах занедбана тема суб'єкта та виявити соціальні перешкоди, звички, які заважають самопізнанню, тим самим сприяти поверненню філософії в наш світ.

Виклад основного матеріалу. Війна – крайній вияв занедбаної ракової хвороби, корупції духу, наслідок відсутності смислотворення, бездумного існування, переймання лише щоденними турботами, результат економічно-політичного невігластва, незнання людиною власного місця й покликання, заперечення трансцендентного виміру мислення та існування взагалі, невирішених проблем довоєнного часу.

І війна триває. А вразливість нашого біологічного життя щодо небезпек об'єктивно не зменшується з кожним днем війни, а навпаки, посилюється. Але суб'єктивне сприйняття загроз притупляється з часом. Замість піднятись духом та кріпитись – слабкість, страх, апатія, сум, туга, смуток, що не перевершують себе, а плекають. Коли звикаєш до постійного стресу, він стає буденністю.

І тут не вистачає гостроти екзистенціального відчуття. Тилова нудьга від безпросвітного блекауту і безперспективності нагадує буржуазну нудоту Сартра – і ми очікуємо захвату від найчистішої ноти бандури у супроводі бодай саксофона чи волинки, але вже не балалайки, незважаючи на нищення черговим лезом вию сирен наївно-оптимістичних сподівань на хоча б якийсь мир і тишу, щоб бодай пригадати саму згадку про справжнє тістечко або про занедбану мелодію, що зазвичай звучить звідти, де дерева здаються великими.

Поранення, психологічні травми, смерть близьких, – об'єктивні реалії війни, з якими треба мати справу не лише службам охорони здоров'я, психіатрам, рятувальникам, поліції, військовим, але тут ще має втрутитись психоаналіз, філософія, аби не вийшло так, щоб постраждалим і травмованим не приписали навічно їхнє місце як жертв і потерпілих обмеженою придатністю до справи, інвалідністю – навпаки, щоб культивувалось завзяття, відчайдушність, впертість, невгамовність, жага до життя, гідного існування, зважаючи на тягар війни. Крізь жаль, тугу, журбу нам ще треба шукати надчуттєвий вимір, створювати смисли, бажаючи можливості символічної смерті. Стоїчно переносити удари від усвідомлення власних помилок і слабкості. Пригадати, що ти не просто «чоло» – челядь, а той, хто дивиться вгору – вічність – «чоло-в-вік» – не якийсь біокомп'ютер з платою, розрахованою на певний час. Феноменологія духа має бути прочитаною як ангстологія. Страхо-люди мають стати чоло-в-віками. Категоричний імператив – на місце гіпотетичного. Виклик Неба, виклик не від мира сього – прийнятим заради війни внутрішньої проти війни зовнішньої.

В бомбосховищах пригадаємо античного філософа: «Всі [люди] хочуть вести найкраще життя, всі знають, що нема іншого органу життя, крім душі, але ніхто його не обробляє. <…>. Але якщо хтось сподівається мати гострий зір, той повинен дбати про очі, за допомогою яких бачить, або якщо хтось хоче швидко бігати, той повинен піклуватися про ноги, призначені для бігу. <…> І так – з усіма членами тіла, про які кожен піклується, виходячи зі своїх переваг. Усі бачать це ясно і легко; тому я не втомлююся запитувати себе із законним подивом: чому ж вони подібним чином не вдосконалюють свою душу за допомогою розуму?» [8, с. 45].

Ми мріяли про театр, кіно, художні виставки і концерти, очні лекції та семінарські заняття за часів епідемії і карантину, в евакуаційних потягах, і тим паче в окопі про це мріє солдат та ті, хто про його повернення живим щомиті молять Бога, а також про те, щоб його життя стало гідним після повернення. Вимір метафізики ще може та має повернути нас назад до себе самих. Так музика – сама метафізика. Духовного виміру існування бракує всім сферам суспільного життя. А саме: бракує смислу, справжнього бажання. Евакуація, хірургічна швидка допомога, послуги психологів МНС, мінімум існування – можливість бути, але сенс не така річ, яку без певного таїнства комунікації можуть передати спонсор, політики, штучний інтелект, пересічний шкільний, церковний функціонер, номінальний батько чи мати,

опікуни і т. ін. з рук в руки. Ідеї не яблука. Сенс не готівка. Зголоднілі за живим словом Вчителі й діти, підлітки і студенти, батьки, що провели останні роки під замком чи під землею, волають душами, хоча ще й не завжди артикульовано словом про наріжну потребу сенсу, кричать мовчки, і не дочекавшись відгуку Буття, накладають на себе руки.

Параноїдне батьківство супроводжується такими артефактами епідемії та війни, як дезінфікуючі засоби для рук, антивірусні маски, супровід дітей нянями і тюторами до школи та ретельний догляд в школі, безперервне відео й аудіо спостереження, звичка дітей проводити час в приміщенні без прогулянок, фізкультури і спорту та, безумовно, інтернет-залежність. Як наслідок – невпевнені в собі, нерішучі діти, що не знають, як елементарно взаємодіяти зі світом дикої природи, фізичними речами й іншими людьми без посередництва гаджету. Шлях до тоталітаризму [4].

Найвразливішою до безглуздя, нонсенсу існування є молодь. І це національна трагедія. Соціум є глибоко збоченим. Бо занедбані традиційні принципи виховання й навчання – як вітчизняні педагогічні напрацювання, так і уроки педагогіки світових класиків. Скільки завгодно можна шукати аргументи на користь використання найсучасніших технологій дистанційного викладання певних дисциплін, представляти презентувати, пропагувати неймовірні можливості штучного інтелекту, переваги тестування, машинного оцінювання знань, доводити їхню ефективність, але техніка не замінить душі. Аналітичний розум не тотожній синтетичному. Декларація гуманістичного виховання – поверхневе наслідування, некритичне, неприродне прищеплення західно-європейської ліберальної ідеології до майже аномійного соціального тіла України. Гігієна праці й навчання нехтується з об'єктивних причин, але, що прикро, також за звичкою, навченою безпорадністю, яка виробилася за роки пандемії та війни.

Особливо небезпечною безпекою є псевдопсихологічні школи, що пропонують уроки життя без турбот, замість ввести людину в істину смерті, дорослості, навмисно вводять в оману. Психологи New Age, мало розуміючись на певній традиції, створюють еклектичні пазли із неусвідомлюваних ними класичних філософських вчень, пропонуючи молоді їх складати, популярно кажуть масам про спасіння, обіцяючи спрощення складного заради поверхневого, замість сутнісного – страхування та розваги замість виведення у Реальне. Ціль – спокій в колективних уявленнях любові до самого себе, турбота про інфантильне Я. Не дарма, лестощі та нарцисизм добре купують на ринку.

Реалії сьогоденної вітчизняної школи – відсутність у дітей і педагогів культури користування гаджетами (на заваді заборони смартфонів стоять самі ж батьки, які бажають підтримувати мобільний зв'язок зі своїми дітьми, контролювати кожний крок дітей, максимально обмежуючи їхнє прагнення до самостійності та природне дорослішання). Також заважає обмеженню використання смартфонів соціальний тиск суспільного божевілля, якому підкорились і дорослі, і діти в усьому світі, і у нас. Параноїчне батьківство, параноїчне оточення – в фокусі критики відомого психолога.

Повітряні тривоги, стрічки новин, що лише розпалюють пристрасті навколо чергового обстрілу, масованих ракетних ударів – суцільні сенсації, що мають на меті збільшення кількості переглядів та залякування задля душевного потрясіння та використання емоційних реакцій в політичних, маркетингових цілях, задля елементарної наживи. Сенсації, які не мають вищого за утилітарний та партійний сенсу, викликають страх заради нього самого.

Все це є наслідками невігластва, дезінформованості, медійної неосвіченості, профанації соціального буття українців взагалі. Звідси спостерігаємо підміну понять, неспроможність мислити, порушення елементарних законів логіки – гіпостазування і реїфікацію. Ідеологія заміняє школи свободи, мислення, філософії. Замість вчити мислити – повторення ідеологічних патернів і політичних догм. Так поняття нації, України використовуються в політичних промовах як сталі сутності, подібні до фізичних речей, а не як плинні системні соціальні явища з усією складністю, притаманною природі соціального буття. Уроки з основ демократії досі не засвоєні, бо їм бракує онтології і методології, бо демократія має починатись з усвідомлення свободи, самопізнання кожним самого себе.

Розуміючи, що виробники соціологічних досліджень, як це обгрунтував П. Бурдьє [5], допускають хибні уявлення про специфіку мислення, ментальності респондентів, суспільне буття, до того ж ігнорують власні упередження, тобто є абсолютно психоаналітично, філософськи некомпетентними, ми маємо розуміти межі соціального пізнання, вивчаючи соціальний простір на мікрорівні. Дійсно, будь-яке опитування передбачає, що усі люди можуть мати думку, що виробництво думки є загальнодоступним, що всі думки є рівно вагомими, що існує консенсус стосовно проблематики, яку виносить в опитуванні соціолог, а це, доводить французький мислитель, не відповідає дійсності. Такі опитування призводять до виробництва артефактів, яким бракує смислу, навіть якщо виконуються усі методологічні вимоги в процесі збору й обробки даних.

Людина народжується й помирає сама, але, про що забуває сучасний світ, мислення також є справою одного, відтак, суспільна думка – уявна

конструкція, гіпостазування якої призводить до хибного розуміння природи соціального, людини, суспільства, і, як наслідок, політики, що викликає повстання мас, протистояння груп, держав, політичних систем, цивілізацій, веде до війни.

Але істина релігії, метафізики могла б заступити місце світського невігластва. Не вистачає духовного ресурсу, здібності, потреби, негучно кличе нас Буття, або ми глухі. Людина, свобода, особистість – ці поняття проблематизовано в сучасній філософії, але остання не привертає уваги тих, кого істина цікавить менше за престиж, славу, прибуток. Страх там, де при-страсті. Що є, як казав головний герой «Сталкера» Тарковського, не силою душі, але результатом її тертя із зовнішнім світом. Мова не про те, що є раціональним, нашим родовим засобом запобігання травмуванням та навіть фізичній смерті, а саме про той страх, що заважає людині бути, якісно існувати – це стосується усіх сфер нашого життя. Навіть під час війни має бути місце еротології, ангстології – вченню про пристрасть і, власне, любов, місце мрії, що сильніша за страх.

Бездуховність як ота слабкість від жалю, який виражають до вихованців опікуни та вихователі, або зневага, булінг агресивної більшості колективу класу до обраної жертви-одинака – сюжет і персонажі, влучно описані ще Гоголем. Сучасний Акакій – справді результат глибокої соціально-культурної прірви невігластва й ресентименту, цих ознак несправжнього існування, несродності. Але філософу навіть на думку не спало б запропонувати ввести в школах уроки гендерної освіти та дозволити дитині обирати собі стать. Такі пропозиції можна тлумачити як нав'язування невпевненості і страху там, де замість цього має культивуватись страх більш високого порядку – пристрасть, жага, справжня тривога, що супроводжує сильний дух, символічна смерть, яка передує самості, таке собі незручне становище замість комфортного нарцисичного місця, хоча б навіть екзотичного.

Які уроки дає нам екзистенційна філософія та психоаналіз Лакана? У нас нема сутності, наперед заданої, ідентичність повсякчас ще треба створювати – вона є нескінченний процес вироблення смислу, комунікації, якщо ми живі. Anxiety не можна зупинити, вона не має об'єкта, вона неінтенційна, не сфокусована, на відміну від елементарного страху, який задовольняється, маючи об'єкт, формуючись в ідентичність, непрозоре нарцисичне стале Я. Цьому невтомно вчив на своїх семінарах Ж. Лакан.

Ми істоти, які до народження визначаються іншими, також наші буття визначають інші – в даному випадку ті, хто пропонують певні гендерні, етнічні, національні моделі, будь-яку ідентичність. Задача психоаналізу – крок за кроком розуміти, тлумачити те, як інші визначають нас, чого від нас чекають, і знайти, нарешті, власне бажання. А простір визначених ролей, ідентичностей, певних Я, що знають себе, що промовляють кліше і штампи, – цвинтар, можливо, Стусів «веселий цвинтар», людства, яке замінять роботи. То прірва темряви несамовитого мороку, який викриває себе останнім часом.

Нам не вистачає ясного уявлення про природу суб'єкта. Саме цей урок про тривогу перед поглядом Іншого дає Лакан, що пропонує нам уявити що ми в масці перед гігантським богомолом, і усвідомити, що перед великим Іншим ми не знаємо, що ми є для нього. Це спричиняє дискомфорт, невпевненість, саме тривогу. Тобто коли вмикається режим самопізнання, перед фактом присутності Іншого, простий і зрозумілий світ розхитується, власне Я опиняється під сумнівом, мої очі для мене стають тим, що заважає бачити, бо вони ніби фасетка поглядів інших, яка вживлена в матерію мого зору[13]. Таке бачення світу – з розрізненням регістрів Уявного, Символічного і Реального – можлива перспектива, яка мала б стати порятунком для чоло-в-віка – за умови виникнення у чола нагоди, дива бажання звернутись до самого себе. Але, на жаль, лоб зазвичай не чоло. Звіриний, тваринний порожній череп.

Все здається дуже зрозумілим, світ – чорно-білим, мораль простою, як аналітика штучного розуму, лише якщо ми не відкриємо простір душі, вимір несвідомого. Гоголь демонструє жахливого Вія, страхіття з потойбіччя, але також, що може не помітити страхо-люд, бездумне невнятне мертводушшя, в тому числі «священика», особу, яка навіть не імітує святість та поводиться як простий смертний, несвідома залякана істота. А мав би бути зразком вчителя. Герої Чеховського «Вишневого саду» розмовляють один після одного, наче вони не існують один для одного. Достоєвський також описав цвинтар, де покійники перегукуються – ніхто і ні про що. Ось ми у власних групах за інтересами, що передбачає штучний інтелект, який вмить підбирає те, що викликає у нас зацікавленість і задоволення, підкидаючи певний контент, обмежуючи погляд на інші, закриваючи можливості бачити інші. Вузький і без того просвіт розуму замикається на перспективі, яку формує наше нарцисичне Я (те Я, що існує за принципом задоволення). В родині, школі, транспорті й на вулиці; і в Україні, і в евакуації – ми зазвичай просто носії певних ідеологій, представники партій, етносів, соціальних груп з визначеними критеріями ідентифікацій. Мовимо патернами, навчаємось красномовству кліше.

Але страшнішим за жах бомбардування і смерті ще має стати страх самого страху, нікчемного життя без любові, жаги, пристрасті, сенсу. Культивування безсмертя навіть в сховищі – надлюд-

ська стоїчна практика. Варта смерті. Несродність, корупція душі – бур'яни, що приживаються на полях страху. Але якщо винайдено і впроваджено сотні соціальних страхових інституцій – кафедри охорони праці, страхові компанії, міністерство охорони здоров'я та служба безпеки, навіть теорія корпоративної соціальної відповідальності, – хто й де займається охороною людини від страху, що відбирає душевні сили, заради життєдайної тривоги? Де культура Ангсту? Філософія мрії? Любові? Книга В. Тимченка – тлумачення вчення по дарування (любов) проти обміну [2].

Порятунок в наших руках, це має довести коуч, гуру, вчитель, священик – висмикнути нас з загалу, вручити замість страху символічну смерть, істинний справжній найближчий життєдайний жах. Насправді страшне не потойбічне життя (ніхто не знає про нього), а неаутентичне буття тут. Це істина життя подібна своєю достовірністю істині смерті. Доведено Кіркегором, Гайдеггером, Лаканом. Це принципово нова комунікативна практика, яка вимагає особливої методики, особливих якостей вчителя, покликаного педагога, яких у нас і до війни було обмаль. Вчитель стикається з тими перешкодами й труднощами, які йому чинить суспільство, яке в цілому переживає моральний колапс. Всі соціальні інститути за час війни перебувають на грані існування, в занепаді, кризі, трансформації. Соціально-психологічні й політичні фактори заважають бачити зазначену істину ясно.

Поступове усвідомлення засад демократії і правового суспільства – від титанічних душевних зусиль вихователя для з'ясування сенсу самого поняття «особистість» та власне втілення власним прикладом гуманної комунікації, толерантності, розуміння іншого, і це за браком коштів у самих людей для достатнього фінансування якісної психологічної, психіатричної і тим паче психоаналітичної допомоги їм самим, за дефіцитом розуміння самими людьми потреби в цій допомозі – це ті фактори, які треба зжити, ви- або пере-травити, винищити.

Позитивні аспекти дистанційного навчання пов'язані з миттєвістю отримання інформації, одночасної комунікації людей, що віддалені фізично. Але реальна близькість душ визначається реальним станом, налаштованістю на комунікацію, відкритістю, зібраністю, уважністю, що є по той бік принципу задоволення, нарцисизму. Правда в тому, що навчання завжди дистанційне – але під «дистанцією» слід розуміти соціально-антропологічну – відрив від слова – не передача, але інтерпретація, або навіть відмова від неї, але за умови увімкнення пробудження свідомості учня, бажання, наявності таїнства, містерії зустрічі Я та Іншого. Не зважаючи на те, чи це очне навчання чи не очне, важливою є гігієна навчання, відпочинок і концентрація, якісні уроки, де учень отримає імпресію, переносячись з буденності у реальне, до Ангсту – як критерію при-сутності. Коли Лакан робив заяву про неіснування сексуальних стосунків, то мав на увазі, що в них кожен окремо задовольняється власним нарцисичним образом, це насправді віддаляє, і що любов, навпаки, є спробою зустрітись з душею іншого, коли тіла є дистанційовані одне від одного. Посередництво іншого з великої літери в любові дозволяє зустрітись з буттям іншого таким, яким воно є. Такою має бути будь-яка комунікація – суб'єктний вимір, Символічне, і тим паче Реальне – гідність чоло-в-віка. Школа, родина, дружба, будь-які форми спільностей є лише тоталітарними одиницями, якщо кожному члену її бракує аналізу душі, піклуванн про неї.

Висновки. Збереження спокою і безтурботності, мінімізація стресовості та тривожності, звісно, у фронтових екстремальних умовах є необхідністю, але будь-які хвилини в тилу, що не використані для турботи про себе – втрачений час. Якщо б Корчак зараз жив тут з нами та навчав у бомбосховищі, як би він ставився до дітей? Незмінно як до дорослих («Правила життя»). Щоб порадив Сократ нам в укриттях? Або під час епідемії? Чи не замало горя, щоб зрозуміти, що боягузи гідні бути запертими в карантин, а невігласи гідні війни?

Брак Іншого, підміна Людини штучним інтелектом (в школі, родині, бізнесі) – фактори, які посилюють відчудження людини в сучасному світі. Ми стоїмо перед необхідністю заборони або обмеження використання смартфонів серед молоді заради спасіння покоління. «Людині потрібна людина».

Філософ має робити виклик суспільству заради надлюдського, надбуденного буття людини навіть під час епідемії і війни. Нарешті, війна – це нагода зрозуміти, хто ми, як ми маємо жити и чи маємо жити взагалі. За будь-яких часів, в будь-яких соціальних просторах для людини завжди залишається можливість аутентичного буття, свободи.

Ідентифікації, належність до групи, – форми ескапізму, способи втечі від викликів Неба, від себе самих у певні віртуальні простори задоволення, які ніби матрьошки породжують собі подібні замість трансцендувати, виходити до Іншого. Формується певне Я. «Нещасна» – це не вільна свідомість. І стоїчна свідомість – ще не досить свідома. В світі вбивають і калічать дітей. Толерантний до агресії вбивць світ розмовляє про права дитини та штампує для них гроби, протези, організовує похорони і панахиди, ніби вбивство – це не трагедія, а реаліті-шоу, що лоскоче нерви, така собі розвага. «Прекраснодушні» відвертаються, ухиляються від болю і страждань іншого – нерозбірливі, бобкові, непритомні, мен-

тально хворі, страхо-люди. Продовольча криза, нестача їжі: замість виробляти й раціонально розподіляти, країни конкурують заради панування на ринку та прибутку, знищують продовольчу продукцію. «Проклята доля» (Ж. Батай). Зуб за зуб, око за око. Війна.

Життя в ситуації війни, міграції, перманентного стресу впливає на формування особливого деструктивного песимістичного мислення і стилю життя, війна і соціальна невизначеність викликають занепокоєння про навіть найближче індивідуальне і суспільне майбутнє, продовжує посилювати психотропний ефект. Але філософія має робити виклик людині заради надлюдського, надбуденного буття навіть під час епідемії і війни. Нарешті, війна – це нагода зрозуміти, хто ми, як ми маємо жити и чи маємо жити взагалі.

Рух безкінечного самозречення – зневага до самих себе, а саме, до власних слабкостей-пристрастей, боягузтва, разом з тим турбота про самих себе врятувала б світ, якби дивним чином ми зазирнули в глиб власних душ, турбувались би про сродність, замість міняти інші душі та воювати. Якщо ми не переосмислимо наше життя, воно коштуватиме лише руйнувань, які ми спостерігаємо протягом багатьох років, та остаточного занурення у пітьму. Невігластво не наслідок, а причина війни.

Література:

1. Романов І. Ю. Сучасна пропаганда та пропагандистський стан душі: психоаналітична перс пектива. Український психоаналітичний журнал. Т. 1. Вип. 3, 2023. С. 24–30.

2. Тимченко В. М. Можливості дару в суспільстві обміну. Київ: Логос, 2018. 272 с.

3. Шабанова Ю. О. Міфологічний вимір культури в контексті метамодерного світогляду. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Вип. 48, 2024. С. 483–459.

4. Agamben G. Where Are We Now? The Epidemic as Politics. Rowman & Littlefield Publishers, 2021,104 p.

5. Bourdieu, Pierre: Public Opinion Does Not Exist. Armand Mattelart/Seth Siegelaub (Eds.): Communication and Class Struggle 1. New York: International General. 1979. P. 124–130.

6. Chiappa C. Control smartphones like tobacco, says leading WHO expert. Politico 2024, October 2. URL: https://www.politico.eu/article/education-stronger-regulation-protect-kids-social-media-misuse-smartphones-who-ban-addiction/

7. El-Sayed Desouky Dalia and Abu-Zaid Hany. Mobile phone use pattern and addiction in relation to depression and anxiety. EMHJ – Vol. 26. No. 6. 2020. Pp. 692–699.

8. Foucault, M. The care of the self. (R. Hurley, Trans). New York: Panteon books, 1988. 234 p.

9. Goujard C., Haeck P., Pollet M., Moens B. Von der Leyen: 'My heart bleeds' over social media health effects. Polotico. July 18, 2024. URL: https://www.politico.eu/article/von-der-leyen-my-heart-bleeds-over-social-media-health-effects/

10. Haidt J. The Anxious Generation: How the Great Rewiring of Childhood Is Causing an Epidemic of Mental Illness. NY. 1991. 532 p.

11. Heidegger M. Being and Time. Oxford. Blackwell Publishers, LTD. 1962. 589 p.

12. Kierkegaard Soren. The concept of anxiety. A simple psychologically orienting deliberation of the dogmatic issue of hereditary sin. Princeton, New Jersey. Princeton University Press. 1980. 273 p.

13. Lacan J. Anxiety. The seminar of Jacques Lacan. Book X. 1962-1963.Edited by Jacques Allan Miller. Translated by A. R. Price. Polity Press, 2014. 352 p.

14. Nietzsche F. The Gay Science: With a Prelude in Rhymes and an Appendix of Songs translate by J. Nauckhoff, edited by Walter Kaufmann, Cambridge University Press, NY, 2001. P. 162

15. Palaguta V. The Identity of the Modern Human as a Problem Of Social and Humanitarian Knowledge. Scientific Journal "Newsletter on the results of scholarly work in sociology, criminology, philosophy and political science". 2023. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=fAbtXTsAAAAJ&citation_for_view=fAbtXTsAAAAJ:bFI3QPDXJZMC

Анотація

Заєць О.М. Екзистенціально-психоаналітичний вимір турботи про себе в наш час. – Стаття.

Навіть під час війни тема турботи про себе, як вона представлена в психоаналізі та екзистенційній філософії, є наріжною, але власне про душу (мислення, існування) зараз найменше піклується пересічна залякана людина, що боїться фізичної смерті, охоплена фобіями і страхами. Мета – продемонструвати альтернативу життю в страху, подивившись на неаутентичне існування як таке, якому бракує самопізнання. Накреслити дороговкази соціальній філософії, навчання та виховання, політики, власне, показати важливість екзистенціального, суб'єктного виміру існування, аутентичної комунікації, турботи про себе, яку визначає не страхування від проблем, а піклування про життєдайну тривогу та бажання як запоруки якісного життя окремих людей і суспільства в цілому. Екзистенціальний аналіз нашого існування наводить на думку про забуття турботи про себе. Зазвичай пересічне побажання берегти себе не передбачає символічної смерті, самостійності, не є екзистенційним. Але Кьєркегор, Гайдеггер, Фуко, Лакан звертають увагу саме на важливість турботи про дух, а не про спокій душевний та біологічне виживання. В статті показано, що крім епідемії та війни заважає звернутись до самих себе згубна залежність молоді від цифрових гаджетів та мережева вибірковість інтересів, на яку запрограмовані соціальні мережі. Брак Іншого, підміна Людини штучним інтелектом (в школі, родині, бізнесі) – фактори, які посилюють відчудження людини в сучасному світі. Ми стоїмо перед необхідністю заборони або обмеження використання смартфонів серед молоді заради спасіння покоління. Людині потрібна людина. Філософ має робити виклик суспільству заради надлюдського, надбуденного буття людини навіть під час епідемії і

війни. Нарешті, війна – це нагода зрозуміти, хто ми, як ми маємо жити и чи маємо жити взагалі

Ключові слова: страх, Ангст, Інший, бажання, турбота про себе, війна, психоаналіз, життя.

Summary

Zaiets O.M. **Existential-Psychoanalytical Dimension of Care of the Self in Our Time.** – Article.

Even during the war, the theme of care of the self, as it is presented in psychoanalysis and existential philosophy, is a cornerstone, but now the soul itself (thinking, existence) is the least cared by an average frightened person who is afraid of physical death, gripped by phobias and fears. The author aims to demonstrate the alternative to living in fear by looking at inauthentic existence as one that lacks self-knowledge. The purpose is to draw guidelines for social philosophy, education and upbringing, politics, in fact, to show the importance of the existential, subjective dimension of existence, authentic communication, care of the self, which is determined not by problems insurance, but by caring for life-giving anxiety and desire as the keys to an individuals' and society's high-quality life. Existential analysis of our existence reveals forgetting of care of the self. Usually, the common wish to protect oneself does not imply symbolic death, independence, is not existential. But Kierkegaard, Heidegger, Foucault, and Lacan draw attention precisely to the importance of caring for the spirit, and not for mind peace or the biological survival. The article shows that, in addition to the epidemic and the war, the harmful dependence of young people on digital gadgets and the network's selectivity of the interests that are offered to them, hinders turning attention to care of the self. The absence of the Other, the replacement of the human by artificial intelligence (in school, family, business) are factors that increase the alienation of man in the modern world. We are faced the need to ban or limit the use of smartphones among young people for the sake of saving the generation. A human needs a human. A philosopher must challenge society for the sake of a superhuman being, even during epidemics and the war. Finally, war is an opportunity to understand who we are, how we should live, and whether we should live at all.

Key words: fear, Angst, the Other, desire, care of the self, war, psychoanalysis, life.

УДК 130.2:316.4
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.29

І. М. Ломачинська
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та релігієзнавства
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

БІБЛІОТЕКИ ТА АРХІВИ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ: СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Постановка проблеми. У сучасних наукових дослідженнях пам'ять розуміється не як певний фіксований набір фактів, а динамічний конструкт, що змінюється під впливом розвитку культури, суспільних та політичних процесів. Динаміка політичного життя нашої держави значною мірою вплинула на напрямки наукових досліджень феномену пам'яті, і за останнє десятиліття фокус наукової уваги поступово рухається з акцентів на дослідженні історичної пам'яті до колективної пам'яті, а виклики повномаштабного вторгнення і глобальна війна свідомості, яку веде росія, змушують акцентувати увагу на механізмах формування та збереження національної пам'яті. Активний розвиток новітніх технологій цифрової доби – засобів цифровізації та соціальних мереж як глобального динамічного комунікативного середовища, сприяє формуванню альтернативних просторів пам'яті, що конкурують з державними наративами, відповідно, актуалізуючи роль бібліотек та архівів у означених процесах.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасній науковій думці дослідження феномену пам'яті мають міждисциплінарну спрямованість, зосереджуючись, переважно, у сфері наукових пошуків істориків, філософів, соціологів, культурологів. М. Гальбвакс [15], один із засновників теорії колективної пам'яті, довів, що пам'ять не є індивідуальним процесом, а формується в соціальних групах, тобто, в пам'яті залишається лише те, що має значення для конкретної спільноти, витісняючи інші події. Я. Ассман [32] зосереджує свою увагу на феномені «культурної пам'яті», що формується завдяки текстам, ритуалам, символам. А. Ассман [1] розглядає змістовні особливості архівів і бібліотек як накопичувачів пам'яті. Значну роль у науковому осмисленні проблеми пам'яті відіграє концепція французького історика П. Нора [24], за яким колективна пам'ять певної соціальної групи зберігається у певних місцях – фізичних чи духовних об'єктах, що втілюють у собі функцію творення ідентичності (місця пам'яті). Серед українських дослідників чільне місце в дослідженні проблем пам'яті належить А. Киридон [16]. Особливості співвідношення історичної і соціальної пам'яті/колективної досліджують Ю. Борейко, Т. Федотова [5], І. Ковальська-Павелко [17], Н. Мозгова [20]. Значення коммеморативних практик для національної безпеки розглядають Ф. Медвідь, Т. Курчина, А. Твердохліб [19]. Культурні чинники впливу на національну пам'ять українського суспільства розкрито у Л. Буряк [6]. Роль соціально-комунікативних інститутів у збереженні національної пам'яті аналізують Л. Дубровіна [10, 11], І. Матяш [10]. Дослідження репрезентації культурних практик в соціальних мережах представлено у В. Бездрабко [2] та О. Гаврилюк [7].

Мета дослідження полягає у з'ясуванні особливостей використання соціальних мереж українськими бібліотеками та архівами для збереження та популяризації національної пам'яті .

Виклад основного матеріалу. У дослідженнях провідних українських науковців феномен «пам'яті» розглядається як соціокультурний феномен, що характеризується мінливістю, залежністю від багатьох чинників, орієнтований на ті сюжети минулого, що через зв'язок із сучасністю можуть мати вплив на майбутнє. Тобто пам'ять завжди виступає як актуальний конструкт. Суть сучасного у контексті формування простору пам'яті полягає, по-перше, в уявленні про своє майбутнє, яке нація, група, родина прагне мати, і, по-друге, що саме необхідно утримати з минулого, аби підготувати це майбутнє [16, с. 49]. Порівнюючи поняття «історична пам'ять», «колективна пам'ять», «національна пам'ять», варто визначити їх суттєві особливості. У визначенні сутності колективної пам'яті українські дослідники опираються, переважно, на ідеї М. Гальбвакса та П. Коннертона. Зокрема, П. Коннертон розглядає соціальний бік формування пам'яті, і вважає, що він реалізується через актуалізацію тих актів передачі пам'яті та спогадів, які й створюють можливість пам'ятати разом – спільної пам'яті. «Продукування оповідей-історій у неформальній обстановці – є водночас і базовою діяльністю, на підставі якої ми кваліфікуємо діяльність і вчинки людей, і рисою всього комплексу соціальної пам'яті. Образи з минулого та збережене у пам'яті знання про минуле підтримуються та передаються наступним генераціям за

допомогою ритуальних (більшою чи меншою мірою) дійств» [18].

Н.Мозгова, вважає, що «термін «колективна пам'ять» варто використовувати тоді, коли йдеться про спомини, які здобуті в безпосередньому досвіді й відображають найбільш актуальну для певної спільноти ціннісну систему» [20, с. 22]. А Киридон дотримується думки, що соціальна / колективна пам'ять як продукт конкретної культурної формації може виступати ретранслятором уявлень про минуле лише в конкретний час репродукування чи конструювання з домінуючими візіями «заданого» минулого. Дослідниця наголошує на вибірковості колективної пам'яті, коли одні події зберігаються в ній, спогади про інші повністю стираються. При цьому конструкт «історична пам'ять» може використовуватися переважно як метафора; «історична пам'ять» перетворюється на об'єкт «соціального замовлення», і відповідно «конструюється» за матрицею замовника [16, с. 51–52].

Щодо сутності історичної пам'яті, то Ю. Борейко та Т. Федотова розглядають її як форму колективної пам'яті соціокультурних спільнот, що включає сукупність процесів і результатів сприйняття, збереження, відтворення та забування набутого культурно-історичного досвіду. Її функціонування як символічної репрезентації минулого визначається специфічними характеристиками та нормативними принципами [5].

І. Ковальська-Павелко, коментуючи позицію М. Альбвакса, стверджує, що для нього колективна, історична і соціальна пам'ять є тотожними, що що формування соціальної пам'яті відбувалося як явище ритуалізованої, колективної пам'яті, тобто такої, яка виявляється у соціальній детермінованості ціннісної реконструкції минулого в теперішньому [17, с. 283]. Дослідниця визначає соціальну пам'ять як форму трансляції символічного капіталу певних соціальних груп; вона є виразником групових цінностей, уявлень, настанов, є носієм норм та цінностей соціальних груп, накопичує та зберігає соціальний капітал і забезпечує його використання в процесах відтворення накопиченої соціальної інформації, а історичну пам'ять – як «сукупність донаукових, наукових, квазінаукових і ненаукових знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле» [17, с. 289].

Таким чином, у сучасній науковій думці існують спільні підходи до усвідомлення історичної та колективної пам'яті як сукупності знань, уявлень та інтерпретацій про минуле, що існують у суспільстві, передаються між поколіннями та мають на меті осмислювати минуле, витлумачувати події, формувати історичну свідомість. Однак, історична пам'ять трактується, переважно, як раціональне, науково обґрунтоване відображення минулого, базоване на фактах і документах, водночас, колективній пам'яті властива суб'єктивна, емоційна, вибіркова інтерпретація минулого, що існує в рамках конкретних групових ідентичностей. Історична і національна пам'ять співвідносяться як загальне і часткове, адже національна пам'ять спрямована на консолідацію нації, зміцнює почуття спільності, легітимізує політичні та культурні традиції.

Як зазначає Л. Дубровіна, національна пам'ять відрізняється від історичної та соціальної як пам'ять про минуле українського етносу, української нації, існує «як феномен національної свідомості і ключовий критерій самоідентифікації нації, як основний компонент її культурно духовної сфери, як спосіб успадкування, збереження і трансляції уявлень, знань, ціннісних оцінок визначальних для неї подій, явищ, процесів і постатей минулого [11, с. 236].

Національна пам'ять постає як частина історичної пам'яті, що формується на рівні нації та відображає спільний досвід, традиції та символи, що єднають суспільство. Її завдання – акцентувати увагу на подіях, що важливі для самоідентифікації нації, зміцнювати почуття спільності, легітимізувати політичні та культурні традиції, тому національна пам'ять може включати елементи міфологізації, що забезпечують функціонування владних інституцій. «Архіви, бібліотеки та музеї визнані інститутами національної пам'яті, одночасно архіви, на думку деяких учених, є також інструментом влади, що прагне до пам'яті про неї в майбутньому (М. Гальбвакс, Я. Ассман)» [11, с. 235].

Українські дослідники наголошують на важливості функціональних особливостей національної пам'яті задля збереження національної безпеки, зокрема, виступає фактичним засобом мобілізації у вирішальні для періоди існування держав-націй; виконує функцію солідаризації, оскільки глибока і безперервна історична пам'ять наділяє членів національної спільноти відчуттям братерства, внутрішньої пов'язаності, взаємної відповідальності; наділяє членів спільноти набором ціннісних категорій та смислових кодів, за допомогою яких вони адаптуються та орієнтуються у соціумі. Монолітна пам'ять убезпечує націю від культурного, світоглядного, політичного розшарування [19, с. 275].

Значну роль у формуванні процесів національної пам'яті відіграють соціально-комунікаційні інститути, закріплюючи наративи, що сприяють консолідації нації. В умовах активного розвитку цифрової доби соціальні мережі дозволяють різним акторам (державним, громадським організаціям, історикам, активістам) популяризувати

важливі події, постаті та символи, що формують національну ідентичність, виступаючи потужним засобом конструювання та трансляції національної пам'яті.

Соціальні мережі функціонують як цифровий простір, створений людьми та для людей, і він забезпечує середовище, яке є сприятливим для взаємодії та спілкування на різних рівнях (наприклад, особистому, професійному, діловому, маркетинговому, політичному та суспільному) [32]. До соціальних мереж у широкому контексті відносяться такі їх форми, як веб-сайти, інтернет-сторінки, портали з підкастами, блоги, месенджери, чати тощо. У вузькому сенсі, для більшості користувачів інтернет-ресурсів соціальні мережі – це платформи для відео, аудіо або текстової комунікації у віртуальному просторі.

Серед ключових позитивів соціальних мереж зарубіжні дослідники виділяють забезпечення підтримки соціальних зв'язків, функції маркетингової платформи, що дозволяє популяризувати власні професійні досягнення; а також сайти соціальних медіа об'єднують людей у такі вирішальні часи, коли звичайна суспільна структура має вирішальне значення [34]. Зокрема, теорія впливу соціальних мереж дає розуміння того, що соціальні медіа – це не просто набір цифрових платформ для соціальної взаємодії, але це трансформаційна культурна сила, яка переосмислює процес створення, обміну та споживання інформації. Соціологічний вимір означеної концепції зумовлює вплив на соціальні норми, політичну активність і культурні тенденції в суспільстві [33].

Серед українських дослідників заслуговує на увагу позиція щодо ролі соціальних мереж у конструюванні національної пам'яті шляхом популяризації історичної спадщини задля переосмислення свого минулого. Зокрема, О. Гаврилюк підкреслює значення соціальних мереж для збереження групової ідентичності за рахунок підтримання зв'язків з «рідною» культурою, зміцнення суспільних зв'язків. Тому використання сайтів соціальних мереж впливає на збереження ідентичності членів етнічної групи, що підтверджується частотою онлайн-взаємодій представників різних культур в таких сферах, як вибір мови під час використання соціальних мереж, вибір онлайн-груп і вибір соціальних мереж [7, с. 230].

В контексті збереження пам'яті певної спільноти соціальні мережі можуть виконувати різні функції: в соціальних мережах користувачі можуть ділитися спогадами, фото, документами та свідченнями, створюючи альтернативні архіви історичних подій; оцифрування та трансляція в онлайн-просторі історичних джерел сприяє критичному аналізу історичних подій та сприяє збереженню багатогранного погляду на минуле., сприяючи формуванню історичної пам'яті; завдяки активній діяльності українських істориків, громадських діячів, журналістів, блогерів такі платформи, як Facebook, Instagram, Telegram та YouTube, стали майданчиками для розвінчання російських пропагандистських наративів, що намагалися спотворити українську історію. Відповідно, завдяки соціальним мережам підтримується соціальна згуртованість створюються передумови для формування національної ідентичності. Варто зазначити, що соціальні мережі не тільки відображають ментальність суспільства, а й активно її трансформують, змінюючи уявлення людей про себе, свою культуру та світ загалом. Вони впливають на формування світогляду, норм, цінностей та колективної ідентичності суспільства, а також відображають існуючі ментальні особливості нації. Ментальність – це генетичний код народу, його історична пам'ять, що формується історично, але може змінюватися й конструктивно, відповідно до насиченості соціального часу. Аналіз ментальності спільноти певної епохи вимагає від дослідника відтворення її фізичного, інтелектуального і морального образу шляхом аналізу мови, культурних артефактів, релігійних символів та ритуалів. Кожне ментальне утворення має свої умовні кордони «свого» і «іншого», сформовані ідеологіями, віруваннями, релігійними цінностями [35].

Водночас, у соціальних мережах діє феномен когнітивних викривлень, коли користувачі схильні взаємодіяти із контентом, що підтверджує їхні переконання, що може закріплювати певні ментальні установки та ускладнювати сприйняття альтернативних точок зору. Через обговорення проблем історії, культури та мови соціальні мережі можуть сприяти збереженню ідентичності або, навпаки, спричиняти її розмиття.

Провідним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері відновлення та збереження національної пам'яті українського народу, є Український інститут національної пам'яті, зокрема, його сторінка у Facebook має 111 тисяч підписників [27]. На сторінці публікуються анонси та деталі різноманітних заходів, таких як виставки, тематичні екскурсії, публічні дискусії та лекції, і є важливим ресурсом для тих, хто цікавиться історією України, надаючи актуальну інформацію про події, акції та освітні матеріали, спрямовані на збереження національної пам'яті.

Визначальну роль у конструюванні національної пам'яті відіграють культурні чинники, що сприяють інтерпретації суспільством свого історичного минулого, закріплюючи його у свідомості майбутніх поколінь. Як зазначає

Л. Буряк, включення до концептуального простору національної пам'яті культурних чинників сприяє збагаченню та реконструкції її об'єктивної структури. Вона вбирає елементи найрізноманітніших аспектів життя і досвіду нації, будується на основі всебічних знань, які становлять предмет історії, культурології, філософії тощо. Значну роль у формуванні національної пам'яті відіграють категорії, що відносяться до культурних та світоглядних складових [6, с. 3].

Серед різноманітних соціальних інститутів, що відіграють ключову роль у збереженні національної пам'яті, особливе місце належить архівним, бібліотечним і музейним установам. Як багатофункціональні спеціалізовані заклади, вони здійснюють комплексну діяльність, спрямовану на збирання, збереження, наукове опрацювання та популяризацію історико-культурних джерел і артефактів, що репрезентують різні аспекти суспільного розвитку. У контексті цифрової трансформації бібліотеки та архіви активно використовують соціальні мережі для позиціонування себе як сучасних культурно-освітніх центрів, здатних адаптуватися до актуальних викликів і потреб суспільства.

Розділяємо позицію Л. Дубровіної [11, с. 246]., що звернення до джерел пам'яті є хоча й не єдиною, але необхідною умовою формування національної ідеї сучасної України, а також захисту фундаментальних культурних цінностей, які забезпечують стабільність українського суспільства, сприяють його консолідації та підтримують духовний потенціал нації. Бібліотеки та архіви, як складова соціальних інститутів, виконують функцію реалізації державної політики у сфері соціальної, історичної та національної пам'яті, забезпечуючи збереження відповідних джерел. Діяльність цих установ сприяє протидії тенденційному трактуванню історичного процесу, спотворенню історичної пам'яті щодо минулого та сучасності, а також запобігає маніпуляціям змістом історичних фактів і соціокультурних чинників. Теорія та практика діяльності архівів, бібліотек у сучасних умовах свідчать, що вони не обмежуються лише меморіальними функціями – зберіганням джерел пам'яті, а набувають розвитку науково-комунікаційних функцій соціокультурної адаптації, інструменту наукового пізнання, інтерпретації культурних цінностей минулого і транслювання інформації з метою суспільного самопізнання й самовизначення нації. Власне ці функції і визначають національний статус головних установ, їх виключну роль у формуванні національного менталітету та духовному житті суспільства [10, с. 4].

Сучасний бібліотечний сервіс передбачає формування цифрової гуманітаристики («*Digital Humanities*») як актуалізації джерел національної спадщини та створення цифрових ресурсів національної пам'яті, цифровий менеджмент (кураторство) та систему управління науковою інформацією [30, с. 16]. Зокрема, 30 тисяч підписників у Facebook має Український інститут книги [26] – державна установа при Міністерстві культури та стратегічної комунікації України, діяльність якої спрямована на формування державної політики у книжковій галузі, організацію заходів щодо сприяння книгочитанню в Україні, підтримувати книговидавничу справу, стимулювати перекладацьку діяльність, популяризувати українську літературу за кордоном. Серед його проектів у мережі – опитування щодо популярності читання серед українців, а також заходи з популяризації українських книг та українських бібліотек.

21 тисячу підписників у Facebook має Українська бібліотечна асоціація [25]. Серед заходів, які пропонуються для збереження національної пам'яті та культури на її новинній стрічці – науково-практичні конференції, спрямовані на підтримку культури історичної пам'яті в Україні, фестивалі української книги, звернення до читачів на підтримку української книги тощо.

Провідні українські бібліотеки також роблять кроки у напрямку популяризації своєї діяльності в соціальних мережах. Зокрема, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського має у Facebook більше семи тисяч підписників. На її сторінках – інформація про науково-просвітницькі заходи з популяризації унікальних колекцій української книжкової спадщини, міжнародного співробітництва з метою популяризації української книжкової культури [22].

Потужним джерелом української національно-культурної спадщини є Національна історична бібліотека України, чия сторінка у Facebook має 4 тисячі підписників [23]. На її сторінці висвітлюються анонси та деталі книжкових виставок, публікуються матеріали про українські стародруки, їх історію та значення, що сприяє популяризації національної культурної спадщини. Також бібліотека ділиться інформацією про освітні заходи, наприклад, онлайн-практикуми для молодих науковців, де обговорюються методи пошуку та аналізу історичних джерел тощо.

Практичним результатом формування електронних ресурсів історико-культурної спадщини стало формування на базі НБУВ національної електронної бібліотеки «Україніка», мета якої – «акумулювати у цифровому форматі твори усіма мовами, незалежно від місця видання, про український народ, територію України та про всі народи, які жили або живуть на цій території» [12]. Потенційною основою електронної бібліотеки «Україніка» є сукупність книжкових, рукописних та документальних фондів і колек-

цій НБУВ, і саме в цьому якісна відмінність фундаментальної «Україніки» від інших українських електронних бібліотек, адже напрацьовані в НБУВ динамічні бази бібліографії охоплюють практично весь репертуар української книги за сотні років [13, с. 45]. Сторінка «Україніки» у Facebook має близько тисячі підписників [36].

Заслуговує на увагу діяльність українських бібліотек засобів вищої освіти, які активно використовують соціальні мережі, поєднуючи традиційні функції з сучасними цифровими технологіями, задля для формування ціннісних засад національної пам'яті у молоді – нової генерації, яка формує людство цифрової доби, що вже не може повноцінно жити без сучасних цифрових технологій.

Зокрема, більше семи тисяч підписників у Facebook має Науково-технічна бібліотека Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» [4]; 6, 5 тисяч підписників має Наукова бібліотека імені М. Максимовича КНУ Тараса Шевченка [21], яка має також свою сторінку в Instagram та офіційний Telegram-канал. Активну роботу у соціальних мережах проводить також Наукова бібліотека НаУКМА – Києво-Могилянська академія, що має майже шість тисяч підписників. Близько тисячі підписників у Facebook має бібліотека Київського столичного університету імені Бориса Грінченка [3] Узагальнюючи напрями діяльності означених бібліотек у соціальних мережах, серед основних методів інформаційно-просвітницької роботи з метою збереження національної пам'яті можливо виділити наступні – публікація на своїх сторінках матеріалів про видатних постатей та культурну спадщину України, освітні відео, огляди та рекомендації книг, які висвітлюють історичні події, національно-визвольний рух, створення віртуальних екскурсій бібліотечними колекціями, оцифрування архівних документів, їх поширення через соцмережі тощо. Також соціальні мережі слугують засобом залучення молоді до соціальних проєктів та ініціатив з метою збереження і популяризації національної пам'яті.

Лідером із-поміж соціальних мереж з популяризації архівами своєї діяльності залишається Facebook. В.Бездрабко пояснюєт це місією, політикою, особливістю цільової аудиторії мережі, а також визначеними авторами-розробниками платформи технічними, технологічними можливостями, зокрема відсутністю обмежень щодо кількості символів для конкретного повідомлення, зручністю завантаження й користування аудіовізуальним контентом, іншими опціями, що створюють сприятливі умови для поширення й обміну інформацією. Основними правилами створення облікових записів у соціальних мережах є: зручний, логічно продуманий інтерфейс; актуальний, цікавий контент та його регулярне оновлення [2, с. 10].

Серед архівів України, представлених у Facebook, за кількістю підписників домінують Центральний державний історичний архів України, м. Київ [28], що має 4, 5 тис. підписників, Державний архів Миколаївської області, що має 3, 9 тис. активних читачів [14] та Центральний державний історичний архів України, м. Львів [29], що має 2, 5 тис. підписників. Більше двох тисяч учасників має Державний архів Житомирської області [8] та більше 1, 5 тисяч підписників у Державного архіву Харківської області [9]. Свої діючі сторінки у Facebook мають також Державні архіви Львівської, Тернопільської, Вінницької областей, але їх активність не настільки потужна, а кількість підписників ще не досягає тисячі. Загалом, українські архіви активно використовують свої сторінки у Facebook для організації екскурсій, презентацій виставок, публікації історичних матеріалів та проведення онлайн-заходів, спрямованих на збереження та популяризацію національної пам'яті. Архіви публікують у соціальних мережах унікальні документи, фото, карти та відео, які раніше були недоступні широкому загалу. Вони розширюють доступ до історичних джерел, спростовують пропаганду, зберігають правду про минуле та допомагають суспільству усвідомити власну історичну ідентичність.

Висновки. Національну пам'ять варто усвідомлювати як сукупність колективних уявлень, цінностей, символів, історичних подій та персоналій, які формують спільну ідентичність нації, передаються з покоління в покоління та впливають на суспільну свідомість. До характерних рис національної пам'яті варто віднести її динамічність, колективний характер та інституційну підтримку, яку значною мірою забезпечують бібліотеки та музеї. Соціальні мережі не лише відображають ментальність суспільства, а й активно її трансформують, змінюючи уявлення людей про себе, свою культуру та світ загалом. В умовах гібридної війни, яку веде російська пропаганда, соціальні мережі стали своєрідним полем боротьби за інтерпретацію історії, що забезпечує їм впливові позиції у формуванні ціннісних засад національної пам'яті. Українські бібліотеки та архіви активно використовують соціальні мережі для популяризації національної пам'яті та історичної свідомості. Вони виступають не лише зберігачами знань, а й потужними комунікаційними платформами, що допомагають осмислювати та переосмислювати історичну спадщину, сприяючи усвідомленню національної ідентичності та історичної тяглості.

Література

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К.Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ: Ніка-Центр, 2012. 440 с.

2. Бездрабко В. Соціальні мережі й архівні практики. *Архіви України*. 2021. 16–35 DOI 10.47315/archives2021.328.016

3. Бібліотека Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. URL: https://www.facebook.com/library.kubg/?locale=uk_UA

4. Бібліотека КПІ / KPI Library. URL: https://www.facebook.com/LibraryKPI?locale=uk_UA

5. Борейко Ю., Федотова Т. Історична пам'ять як символічна репрезентація минулого. *Перспективи: соціально-політичний журнал* . 2023. 1. С. 104–109.

6. Буряк Л. І. Культурні чинники впливу на національну пам'ять українського суспільства. Гілея: науковий вісник. 2013. 72. С. 5–12.

7. Гаврилюк О. Соціальні мережі як чинник культурної адаптації і соціалізації. К*ультурологічний альманах*. 2023. 2. С. 225–231. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.31

8. Державний архів Житомирської області. URL: https://www.facebook.com/groups/archivezt

9. Державний архів Харківської області. URL: https://www.facebook.com/groups/1431067783588515

10. Дубровіна Л. Киридон А., Матяш І. Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України. *Бібліотечний вісник*. 2017. 1. С. 3–10.

11. Дубровіна Л. Бібліотеки в системі інституцій національної пам'яті України та національної культурної спадщини. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2016. 20. С. 232–252

12. Електронна бібліотека «Україніка». URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?C21COM=F&I21DBN=AUTHOR&P21DBN=UKRLIB

13. Інформатизація і модернізація соціокультурної сфери суспільства: взаємодія та розвиток : монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик, Ю. М. Половинчак, Л. Й. Костенко, Т. М. Горенко, О. В. Ворошилов, Т. Л. Кулаковська, Г. В. Індиченко, Д. В. Бондаренко, С. Ю. Вербицький. Київ: НБУВ, 2013. 184 с.

14. Історія Миколаївщини (Державний архів Миколаївської області). URL: https://www.facebook.com/groups/mykolaivhistory

15. Киридон А. Альбвакс Моріс. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Альбвакс, Моріс

16. Киридон А. «Історична пам'ять» у просторі політики пам'яті. *Історичні і політологічні дослідження: спеціальний випуск*. 2018. С. 45–53.

17. Ковальська-Павелко І. Історична і соціальна пам'ять: спільне та особливе. *Проблеми політичної історії України*. 2018. Вип. 13. С. 280–289.

18. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / Пер. з англ. С. Шліпченко. К: Ніка-Центр, 2004. 184 с.

19. Медвідь Ф., Курчина Т., Твердохліб А. Історична пам'ять як важливий чинник національної безпеки України. *Історичні і політологічні дослідження: спеціальний випуск*. 2018. С. 266–276.

20. Мозгова Н. Соціальний вимір колективної пам'яті. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2021. 2 (34). С. 20–23 DOI: http://doi.org/10.18372/2412-2157.34.16308

21. Наукова бібліотека ім. М. Максимовича КНУ Тараса Шевченка. URL: https://www.facebook.com/MaksymovychScientificLibrary/?locale=uk_UA

22. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: https://www.facebook.com/Vernadsky.Library

23. Національна історична бібліотека України. URL: https://www.facebook.com/historicallib/mentions?locale=uk_UA

24. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. із фр. А. Рєпи. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо». 2014, 272 с.

25. Українська бібліотечна асоціація/Ukrainian Library Association. URL: https://www.facebook.com/ula.org.ua

26. Український інститут книги. URL: https://www.facebook.com/UkrainianBookInstitute.

27. Український інститут національної пам'яті. URL: https://www.facebook.com/uinp.gov.ua?locale=uk_UA

28. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. URL: https://www.facebook.com/CDIAKUA?locale=uk_UA

29. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. URL: https://www.facebook.com/TSDIAL/?locale=uk_UA

30. Цифрові бібліотечні ресурси та сервіси підтримки наукових досліджень: сучасні підходи та роль у науковій комунікації: Аналітична записка. Київ, 2020. 60 с.

31. Aichner T, Grunfelder M., Maurer O., Jegeni D. *Cyberpsychology, behavior, and social networking*. 2021. 24 (4). DOI: 10.1089/cyber.2020.0134

32. Assmann J. Cultural Memory and Early Civilization. Cambridge University Press. 2011. 334 p.

33. Edhie R. Y. Social Media Impact Theory. *Port Elizabeth Bay Book Publishing, Special Edition* 2023. DOI: https://doi.org/10.17605/osf.io/2dbnx

34. Jain A., Sahoo S., Kaubiyal J. Online social networks security and privacy: comprehensive review and analysis. *Complex & Intelligent Systems*. 2021. 7:2157–2177 DOI: https://doi.org/10.1007/s40747-021-00409-7

35. Lomachinska I., Deinega E., Donets O. The religious factors of the Ukrainian mentality formation. 2021. *SKHID*. 1 (3). С. 34–39 DOI: https://doi.org/10.21847/1728-9343.2021.1(3).242755

36. Ukrainica – електронна бібліотека «Україніка». URL: https://www.facebook.com/ukrainica.elibrary?locale=uk_UA

Анотація

Ломачинська І.М. **Бібліотеки та архіви в цифрову епоху: соціальні мережі як інструмент збереження національної пам'яті.** – Стаття.

Стаття присвячена аналізу діяльності українських бібліотек та архівів зі збереження національної пам'яті в умовах глобалізаційних загроз сучасності.

Розкрито сутність національної пам'яті як сукупності колективних уявлень, цінностей, символів, історичних подій та персоналій, які формують спільну ідентичність нації, передаються з покоління в покоління

та впливають на суспільну свідомість. Проаналізовано відмінності між історичною і національною пам'яттю з позицій суб'єкта носія, характеру інформації, форми збереження, функціонального призначення. Зазначено, що значну роль у формуванні процесів соціальної пам'яті відіграють соціально-комунікаційні інститути, закріплюючи наративи, що сприяють консолідації нації. Підкреслено значення соціальних мереж як трансформаційної культурної сили, що зумовлює значний вплив на соціальні норми, політичну активність і культурні тенденції в суспільстві. Визначено основні аспекти впливу соціальних мереж на збереження національної пам'яті – популяризувацiя важливих подій, постатей та символів, що формують національну ідентичність; мобілізація суспільства навколо пам'ятних дат, що мають визначальне значення для формування нації; руйнування ворожих історичних пропагандистських міфів; актуалізація міжособистісної комунікації між користувачами з метою взаємообміну особистим життєвим досвідом, що формує в подальшому суспільну пам'ять. У статті визначено провідні українські бібліотеки та архіви, що активно репрезентують власну діяльність у соціальних мережах. Наголошується на важливості просвітницької роботи в соціальних мережах бібліотек вищих навчальних закладів задля для формування ціннісних засад національної пам'яті у молоді цифрової доби. Підкреслено ключову роль оцифрування національної історико-культурної спадщини та її подальшої популяризації серед користувачів соціальних мереж задля збереження національної пам'яті.

Ключові слова: національна пам'ять, історична пам'ять, колективна пам'ять, соціальна пам'ять, ментальність, соціальні мережі, соціальні інститути, соціально-комунікаційні інститути, бібліотеки, архіви.

Summary

Lomachinska I.M. **Libraries and Archives in the Digital Age: Social Networks as a Tool for Preserving National Memory.** – Article.

The article is dedicated to analyzing the activities of Ukrainian libraries and archives in preserving national memory amid contemporary globalization challenges.

The essence of national memory is explored as a set of collective representations, values, symbols, historical events, and figures that shape a nation's shared identity, are transmitted across generations, and influence societal consciousness. The distinctions between historical and national memory are analyzed from the perspective of their subjects, the nature of information, forms of preservation, and functional purpose. It is noted that social and communication institutions play a significant role in shaping social memory processes by reinforcing narratives that contribute to national consolidation. The importance of social networks as a transformative cultural force is emphasized, highlighting their considerable impact on social norms, political engagement, and cultural trends in society. The key aspects of social networks' impact on the preservation of national memory have been identified, including the popularization of significant events, figures, and symbols that shape national identity; the mobilization of society around commemorative dates that are crucial for nation-building; the dismantling of hostile historical propaganda myths; and the enhancement of interpersonal communication among users, facilitating the exchange of personal life experiences, which ultimately contributes to the formation of collective memory. The article highlights leading Ukrainian libraries and archives that actively represent their activities on social networks. The importance of educational efforts by university libraries on social media is emphasized, as they play a crucial role in shaping the value foundations of national memory among the youth in the digital age. The pivotal role of digitizing national historical and cultural heritage and its further promotion among social network users is also underscored as a means of preserving national memory.

Key words: national memory, historical memory, collective memory, social memory, mentality, social networks, social institutions, socio-communication institutions, libraries, archives.

УДК 159.9+32.019.5
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.30

Куц В. А.
кандидат філософських наук, доцент,
викладач кафедри психології, філософії та суспільних наук
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

МІЖ МІФОМ І РЕАЛЬНІСТЮ: СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Постановка проблеми. Наше сьогодення глибоко наповнене різного роду міфами, тому не секрет, що у певному смисловому полі живуть всі сучасні люди. Міф можна вважати істинним коли він функціонує як завершена система значень, підтверджується не особистим досвідом, а колективним розумом на рівні досвіду культури, приймається на віру і уявляється за власними законами. Актуальність міфів відкриває духовний світ людини, рух думок, ідеї, мотиви вчинків, взаємини з суспільством і органами влади. У постійному протистоянні з політичними маніпуляціями і нав'язаними поглядами потрібно зрозуміти динаміку формування соціально-політичних міфів.

Наша молодь, наступне покоління, нова генерація, свіжа кров, надія на майбутнє, а разом з тим, сучасники науково-технічного прогресу, активні відкривачі кіберсвіту, постійні користувачі віртуальної реальності… Нова ситуація в контексті історичного розвитку і міфологізація інформаційного простору зовсім не сприяє включеності у суспільно-політичні процеси країни. В умовах нестабільного розвитку щире прагнення молодих людей до духовності та спроби вирішення глобальних проблем все більше підживлюють міфи. Саме міфи створюють духовне і соціальне середовище, відповідають мотивам і бажанням, толерують цінності і ідеали до яких тягнеться молодь.

Аналіз останніх досліджень. Ми живемо в міфах, а вони живуть у нас! Свідомо і несвідомо ми наслідуємо наших батьків, робимо як вони робили у свій час, сприймаємо світ за тими ж сакральними сценаріями. Читаючи книги, слухаючи музику, переглядаючи телебачення, перебуваючи в соціальних мережах. Активно чи пасивно ми є учасниками історичних подій, перебуваємо в реальності, яка теж є своєрідним міфом, але нашим хоч навіть створеним мас-медіа.

Вважається, що сучасні міфи створюють люди, спільноти, соціальні групи, інститути влади наявними засобами масової інформації. Міфи виникають тільки в певній придатній для них міфосистемі, виконуючи там особливу роль. [12; 13]. Міф актуалізує навколишній світ як символічний образ реальності, що поєднуючи часові виміри втілює мрії і найпотаємніші бажання людей закріплює панівні суспільні упередження, формує ілюзію. Міф наділяє існування спільноти важливим для неї смислом і бажання наслідування.

Міфи як організуюча сила суспільства, визначають суспільні відносини і закріплюють норми поведінки людей. Завдяки міфу явища отримують духовну значущість, наближають людину до уявлень про єдність і вічність. Як спосіб духовної самоорганізації вони наділяють сенсами людське існування, гармонізують його. За своєю сутністю міф – складна знаково-символічна система, безпосередня реальність, особливий «містичний» образ, норма життя, абсолютний ідеал буття [11]. Проте, багато залежить від підходу дослідника.

Міфи конкретно проективні, містять багатозначні образи які сприймаються носіями як бажане і прийнятне. поширеними підходами у Дослідження міфології здійснюють за допомогою таких, найбільш поширених, підходів:

– соціологічного (Е. Дюркгейм, М. Мос);
– психоаналітичного (З. Фрейд);
– архетипів колективного несвідомого (К.Г. Юнг);
– ритуально-міфологічного (Дж. Фрезер, Б. Малиновський);
– символічного (Е. Касірер);
– етнографічного (Л. Леві-Брюль);
– структуралістського (Р. Барт, М. Фуко);
– релігійної міфокритики (М. Еліаде).

Приміром, глибинні переживання рефлексивного досвіду, явище, що породжує міфологічну культуру, Карл Юнг у контексті аналітичної психології позначає архетипом [1; 16]. Різні психічні переживання складають сукупність архетипів як зразків поведінки, символів «здійснення життя», переживання яких відбувається на рівні несвідомого. Як стверджує К.Г. Юнг, «рівень архетипу позбавляє індивідуальності, тут можливе існування тільки колективного несвідомого» [15].

До архетипів входить низка моделей і зразків, відповідно до яких людина поводиться в суспільстві. Сучасному міфу властиве перетворення традиційних архетипів на міфологеми, а у зв'язку з переживаннями вони набувають ознак справжніх («світ гине», «часовий цикл», «потреба відновити хаос, аби посприяти відродженню», «повернутися до джерел», «герой», «бог помер», «забуття», «пробудження»). Мірча Еліаде здійснює поділ означених архетипів на дві групи, які

складаються з циклу «відродження» та циклу «єднання з буттям» [4]. Щодо нинішніх, відносно нових архетипів та міфологем, то вони також відповідають логіці, якою позначена ця структура.

Заняття міфотворчістю належить до природної властивості свідомості людини, яка полягає у відображенні реальності за допомогою образно-символічної форми, що обумовлює появу символічних образів. В той же час міф здається справжньою реальністю, в істинності котрої послідовники не сумніваються. Коли триває детермінація поведінки в політиці, є важливим одночасне фігурування міфу у формі зразка й мотиву певної поведінкової моделі. Тож О.Ф. Лосєвим було сформульоване визначення міфу як феномена, що «узагальнено відображає дійсність через почуттєві уявлення» [11]. Виникнення міфів відбувається тоді, коли дійсно неможливе осмислення явищ і процесів, які сталися. Вони містифікованим чином пояснюють реальність, стають асоціативно-образним, чуттєвим світоглядом, в основі якого містяться метафори й символи. В суті міфів та завдяки міфам відображається сенс «колективного несвідомого», вони виступають трансляторами сучасних настроїв та сферою втілення досвіду минулих часів.

В.В. Жовтянська стверджує, що міф здійснює безпосередню смислову репрезентацію реальності, де не відбувається відокремлення суб'єктного аспекта відображуваної дійсності від об'єктивованого [5]. Для міфа, як феномена, властиве відкриття справжності й сутності речей, завдяки тому, що він конструює нову реальність. Позитивним є те, що міфом формується певна система ставлень до світу, природи, суспільства, людини, він виконує систематизацію наявних знань, основу яких складають поєднані наукові та інтуїтивні уявлення. Завдяки міфам люди можуть обґрунтувати свої погляди і вчинки, відчути, що вони представляють певну спільноту, вікову, соціальну чи національну групу, формувати відповідні відносини з суспільством, оточенням, знаходити життєві орієнтири та вести себе відповідно до загальноприйнятих норм, встановлених принципів та ідеалів.

Мета статті. Сутність політичної свідомості – опосередковане відображення політичного життя соціуму через почуття, настрої, погляди, знання та ідеї, що знаходять своє матеріальне втілення в тому, як функціонує політична система.

До змісту політичної свідомості входять багато різних людських уявлень, зокрема й міфологічних. Міф сильний тим, що гармонійно долучається до соціальних процесів, які здійснюються членами соціуму і яким він дає символічні пояснення, пропонує духовне осмислення політичних реалій, в ході чого надає певного смислу фактам. Людьми, суспільством та державою з різною метою здійснюється формування й нав'язування спільноті своїх міфів, у яких втілюється їхнє уявлення про дійсність та зацікавленість. Завдяки міфам можливе пояснення своїх дій, виправлення помилок, отримання позитивних відгуків про політичні напрямок, течію, курс, досягнення успіху щодо вимог, аби дотримувалися певні норми тощо. Громадську думку наповнюють міфи, що впливають на формування духовного й інтелектуального суспільного середовищ, його інформаційно-символічного поля.

Виклад основного матеріалу. Кожне плем'я, народність, народ, держава створюють і розвивають свою міфосистему, яка потім функціонує у суспільстві. Значна частина уявлень в сучасному політичному просторі України, є міфологізованою. О.І. Донченко і Ю.В. Романенко вважають, що українському етносу міфологічне мислення притаманне більше, ніж багатьом іншим етносам [3].

Міф активно проявляє себе у взаємодії з суспільством, впливаючи на свідомість і поведінку людей. Дослідження О.В.Яремчук підтверджують прояви соціальних архетипів у суб'єктивній картині життєвого шляху етносу як основи створення консолідуючого національного міфу [16]. Суспільне значення міфу визначає його реалізація у суспільстві і людях. Події, соціальні процеси та явища постають як єдина смислова композиція, виступає способом духовної самоорганізації, внутрішнього психологічного захисту та мотивації людини в сучасності.

За Ю.Ж. Шайгородським, політичний міф це «цілісне, спрощене, переважно ірраціональне відображення в індивідуальній і масовій свідомості політичної реальності та основних суспільних цінностей, своєрідний символічний засіб їх інтерпретації, моделювання світу і соціального життя» [13; 14].

Вже наявні міфи впливають на те, наскільки ефективною є влада й політична система загалом, як розв'язуються соціально-економічні й національно-культурні проблеми на фоні контролю за інформаційним простором та формування його міфічної складової відповідно. Керування масами передбачає знання міфів, які близькі людям, знання того, яким чином вони впливають на соціум, вміння користуватися ними. В основі сучасних політичних міфів лежать факти, вони користуються науковими теоріями, досвідом, культурою, їх містить ідеологічна доктрина, їх сприймають як правдоподібні й наукові ті, хто готовий їх приймати і, відповідно, ними жити [14].

Важливий аспект полягає в тому, що в реальних носіїв міфів є до них довіра. Сприйняття діючого міфу в царині, де він поширюється, є винятково як єдиної і справжньої реальності. Як тільки настає кінець ресурсу міфу й він уже позбавлений

можливості впливу на соціум, він перетворюється на «міф». Переставши бути об'єктом, якому вірять і поклоняються, міф не вважається тотожним реальності, це ілюзія й омана для наступників. За життя міф може називатися по-іншому: мрією, цінностями, заповітами, ідеалами [10].

За Г.Г. Почепцовим, відбулася тільки зміна «іміджу капіталізму» на «ринковий» імідж, однак з утопією, що в усіх є можливість втілення своєї мрії перетворитися на мільйонера, змін не відбулося, вона зосталася [12]. Нею реалізується, фактично, міфічне уявлення про «ріг достатку». В цьому відбувається втілення потреби й заклопотаності щодо насичення, інакше кажучи, життєвого здійснення, що відчувається як психічне життєве переживання. Ріг достатку має значення «постійного отримання їжі», а сенсом є «здійснюване життя». Водночас варто зауважити, що цей сценарій утопічний, адже місцем, де він може бути реалізований, є винятково світ міфів.

Г.Г. Почепцов вважає, що політичні міфи поділяються на категорії: партійних, державних, історичних, сімейних та дитячих міфів [12]. В тоталітарні часи відбувся розвиток соціально-політичної міфології радянського режиму, її міфи були присвячені революційному перетворенню власності та соціально-економічним перевагам, які нібито має соціалізм. Ці міфологеми й нині відлунюють «психологією бідності» у свідомості нинішнього населення, протидіючи актуальним міфам та міфологемам.

Сучасним політичним партійним міфам бракує докладної розробки, й, коли відбуваються масові політичні акції та вибори, вони активізуються. В таких міфах діють «екологічно чиста планета», «жорсткий керівник, якому нарешті вдасться наведення порядку» (як, приміром, «цареві-батюшці»), містяться думки щодо «кращого, яке було раніше», «європейського вибору», за якого живеться відповідно до сучасних стандартів, чи відомого «кращого там, де нас нема» тощо.

Існують сучасні державні міфи – міф стосовно «реформ», суспільства, в якому діють рівні можливості, європейського вибору й прихід у Європу та ін. Нинішні реалії демонструють балансування України, яка шукає шляхи, аби «відродитися», і в той же час має зробити «європейський вибір», що перетворюється на ще один міф. Масова свідомість надає європейському вибору міфічності, це рай, життя без проблем (але з «євроремонтом», «євровікнами», «безвізовим режимом» і т. д.).

Продовжується існування історичних міфів, центральною темою яких виступають «слов'янська єдність», «добрий пан», «месія», «жертва», «відроджена Україна», необхідність знати свої витоки, корені, продовжувати традиції, народжені Київською Руссю, і так звана особлива роль. Архетип відродження, в якому використовується стародавня тема, пов'язана з «поверненням до витоків» (хаосу), споріднений з міфологемою щодо «вічного повернення» й термінами, які супроводжують цикл відродження: хаосом та становленням. Сімейними міфами сповнені політичні стереотипи «чоловіка-захисника», «хазяїна», «господаря». З політиком-жінкою невіддільно пов'язане існування стереотипу, що наділяє її потенціалом вирішення проблем, з якими стикаються пенсіонери, лікарі, педагоги, жінки й діти. В дитячих (наївних) міфах щодо «чесного слова», «єдності між словом і ділом», «дотримання обіцянок» відбувається втілення ідеалізованих соціально схвалюваних моделей поведінки.

Приховувати в собі міфи можуть символи (Помаранчева революція пов'язана з «апельсинами-мандаринами»), метафори («капіталізм з людським обличчям»), вони «ховаються» в піснях, притчах або анекдотах («американські валянки»), де втілено відображення окремих поглядів, ставлень і духовних цінностей, котрі сповідують люди. Міф може проявитися через певний образ, гасло, рекламний слоган, афоризм, його джерелом можуть стати чутки, думки, стрічка новин. Як свідки не таких далеких у часі подій, ми можемо спостерігати, як творяться міфи, пов'язані з Революцією Гідності, військовими перемогами й поразками під час АТО та з іншими актуальними подіями. Якщо брати до уваги намагання подолати травму, це сприяє позитивній можливості справитися з горюванням та ритуалізувати травматичні події. Міф, як влучно висловився Ролан Барт, є «комунікативною системою, що прикидається системою фактів» [2].

У міфі, що несе в собі важливу для людей інформацію, містяться смисли, інтегровані в свідомість. Завдяки міфам відбувається заповнення «пустот», «прогалин», які мають ціннісний та інформаційний простори, міфи сприяють тому, аби осмислення реальності наповнилось символічним життєвим простором. Вплив міфу на людину відбувається посередництвом інтенцій, почуттів, уявлень, уяви, коли стверджується мрія про здобуття внутрішньої свободи й повноти існування.

В нинішніх умовах відбувається відображення міфів, міфологем і архетипів у рисах національного характеру молодих людей і в намірах, настановленнях, мотивах та мотивуванні, що є елементами свідомості. Завдяки міфам здійснюється формування смислів, від яких залежить політична поведінка молодих, адже певною основою надій, мрій, сподівань та дій сучасної молоді виступають міфи. Серед найбільш важливих цінностей – потреба зберегти власну індивідуальність, бути духовно задоволеним, мати здобутки й розвиватися. Сучасна молодь володіє надзвичайно високим рівнем інтересу, емоційної та смислової наповненості життя. Молоді люди також

ведуть усвідомлене життя, що є свідченням їхньої соціалізованості, того, що вони мають суб'єктивний життєвий сенс як духовний орієнтир своїх дій. Беручи за основу ціннісні та смисложиттєві орієнтації, можна на підставі певних позитивних рис в національному характері українських молодих людей говорити про сукупність моделей, що позначають поведінку і взаємодію в межах нинішнього громадянського суспільства [7].

Водночас молоді люди дещо нечітко розуміють демократію, в них немає виразних орієнтирів та критеріїв, які вони могли б застосувати для оцінки суспільства як демократичного чи недемократичного [8]. Загалом молодь у своєму образному уявленні про ознаки сучасного демократичного суспільства володіє не цілком точними, узагальнюючими, інтегруючими поняттями, що обумовлює виникнення простору, де виникають міфологічні тлумачення. Молоді люди схильні керуватися винятково позитивними прагненнями (щоб Україна була багата, сильна демократична держава, де існує високий рівень життя), тож їхня уява змальовує наявність демократичного суспільства можливостей, спільнот, орієнтованих на перспективу. На цьому бачимо відбиток міфу щодо «рогу достатку». Завдяки електоральній активності відбувається актуалізація мотивів, закорінених у людські цінності й сенс, який людина вбачає у виборах, як і в потребі бути їхнім учасником. На рішення молодої людини стати учасником виборів впливає те, чи пов'язує вона себе з політичним життям, чи відчуває свою соціальну затребуваність [8; 9]. Як стверджує О.В. Яремчук, врахування запиту сучасних молодих людей на участь у соціально-історичних процесах можливе, зокрема посередництвом етнокультурної міфотворчості особистості [16].

Цариною, на просторі якої міфи впливають на мотивацію електоральних дій, виступають як несвідомий, так і підсвідомий рівні. Оскільки людина споріднена з колективною ментальністю соціуму, відображення міфу відбувається в тому, як вона мотивує політичну участь. Це пояснює, чому досить активно молоді люди залучаються до соціально-психологічного контексту. Міфи щодо «чесного слова» та «єдності слова й діла» спонукають їх сумніватися, що політики виконують свої передвиборчі обіцянки, що є абсолютно природним і передбачуваним.

Орієнтирами сучасних молодих людей насамперед виступають самореалізація в родині, спілкуванні, навчанні, й тільки після цього – у сфері цілком дорослого громадсько-політичного життя. Політична поведінка особистості володіє мотивами, які, зважаючи на обставини, можуть поєднатися та діяти в одночасному режимі. Прикладом є такі мотиви: гуманізм і позитивна соціальна перспектива [9], які мають зв'язок зі сподіванням, що поліпшиться життя в країні, наділеній міфічними ознаками. Водночас багато молодих людей, котрі сподіваються, що життя в країні стане кращим, готові особисто долучитися до творення благ у громадянському суспільстві й державі і прагнуть бути чимось корисними своїй країні. Таким є втілення міфу, в центрі якого – «герой» чи останній рятівник. Хоч як прикро, але тут же зустрічаємо міфологему «все вирішують гроші», а відтак бажання вести громадську діяльність вмотивоване реалізацією матеріальної зацікавленості [9].

Панування політичних міфів та потреби міфологізувати політичну свідомість, відбувається в царинах, що є не достатньо усвідомленими або оточені інформаційним вакуумом, однак вони здійснюють вплив на те, яку політичну поведінку обрати. Особиста думка молоді, бажання реалізуватися у громадянській сфері та позитивна соціальна перспектива позитивно впливають на нівелювання політичних міфів, замість яких приходять планування й можливість реалізувати активну соціальну поведінку.

Загалом, незважаючи на те, що молодь значно залучена до соціально-політичної сфери, присутня надія на майбутні трансформації в країні, однак без прагнення стати активним учасником політичного життя та соціальних інститутів, є сподівання на позитивні соціальні зміни, які стануться без потреби безпосередньо до них долучатися, і це є свідченням існування міфологеми, що «герой прийде і все владнає» [5]. Такого рівня міфами надається особлива значущість існуванню людини, яка переживає власну ситуацію, контекстом котрої виступає дуже міфологізована соціальна та суспільна сфери.

Висновки. Вже існуючі міфи задовольняють соціальний запит молоді щодо розуміння і надання смислу подіям сучасності.

Міф – емоційно-приваблива, логіко-образна символічна конструкція, зручна для сприймання і використання молоддю у якості пояснювальної моделі подій, що сприймаючись як істинна, а реально підмінює реальність.

В контексті політичної участі міфологічне конструювання реальності відкриває простір для маніпуляцій свідомістю.

Міфи наділяють особливим духовним сенсом події, актуалізують людські інтенції, надихають і мотивують.

Міф створюючи комунікативну систему смислів, цінностей і цілей, залучає молодь, яка засвоює емоційно забарвлені, здебільшого схвалювані, зразки поведінки. Він постійно потребує послідовників, бо за їх відсутності втрачає реальний вплив, а отже і значення.

В політиці міф здійснює вплив на свідомість і громадську думку, часто використовується правлячими елітами для впливу на широкі верстви.

Цей факт актуалізує аналіз несвідомих асоціацій, символів, архетипних тем, міфологем та міфів сучасної молоді на предмет заміщення реальності через створення «сліпих плям» і віри у свідомості.

Реконструкція соціальних міфологем є важливим кроком на шляху протидії маніпулятивному впливу і медіа-технологіям.

Узагальнення давно відомих, як правило гармонізуючих і консолідуючих сучасний соціальний простір України «часткових» міфів буде актуальним напрямком для подальших досліджень гуманітарної сфери.

Література:

1. Аверінцев С.С. Архетипи / Міфи народів світу. Київ: ЦНЛ, 2020. Ч. 1. С. 110–111.

2. Барт Ролан. Міфологія. Київ: ЦНЛ, 2020. 320 с.

3. Донченко О.А., Романенко Ю.В. Архетипи соціального життя і політика. Київ: Либідь, 2021. 334 с.

4. Еліаде Мірча. Міфи; Сновидіння; Містерії. Київ: REFL, 2016. 136 с.

5. Жовтянська В.В. Смислові трансформації в сучасному міфі. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2015. Вип. 27 (30). С. 243–256.

6. Карпенко З.С. Психолого-історична реконструкція соціальних міфологем як метод протидії маніпулятивним медіа технологіям. *Проблеми політичної психології*. 2015. Вип. 2 (16). С. 361-368.

7. Коробанова О.Л. Цінності та смисложиттєві орієнтації сучасної молоді / Психологічні перспективи. Спец. Випуск. Психологічні виміри українського соціокультурного простору. Київ: Міленіум, 2021. С. 107–115.

8. Коробанова О.Л. Мотивація політичного вибору молоді / Якість життя: проблеми, пріоритети і перспективи. Матеріали Загальноукраїнської науково-практичної конференції 11 грудня 2012 р., Донецьк / Донецький інститут ринку та соціальної політики. Донецьк: Вебер, 2012. С. 84-86.

9. Коробанова О.Л. Формування мотивації політичної участі засобами арт-терапії. *Простір арт-терапії: вершини усвідомлення*: Матеріали IX Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції. Київ: Міленіум, 2012. С. 29–38.

10. Коробанова О.Л. Просоціальні мотиви політичної участі молоді та їхня динаміка в процесі формування. Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. Київ: Міленіум, 2013. С. 182–193.

11. Лосєв О.Ф. Саме саме: Твори. Київ: Наука, 2018. 1020 с.

12. Почепцов Г.Г. Іміджелогія: теорія та практика. Київ: АДЕФ, 2018. 390 с.

13. Шайгородський Ю.Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. Київ: Знання України, 2019. 400 с.

14. Шайгородський Ю.Ж. Політичний міф як феномен національної свідомості. *Політичний менеджмент*. 2010. № 6 (45). С. 101–108.

15. Юнг Карл Густав. Про сучасні міфи: Збірник праць. / За ред. Д.Г. Лахути. Київ: ЦНЛ, 2024. 250 с.

16. Яремчук О.В. Національний міф: ідеологічність, інтенціональність, суб'єктність / Психологічні перспективи. Спец. Випуск. Психологічні виміри українського соціокультурного простору. Київ: Міленіум, 2021. С. 182–196.

Анотація

Куц В. А. **Між міфом і реальністю: становлення політичної свідомості.** – Стаття.

Стаття присвячена розкриттю становлення політичної свідомості з в контексті міфу та реальності. Визначено, що міф можна вважати істинним коли він функціонує як завершена система значень, підтверджується не особистим досвідом, а колективним розумом на рівні досвіду культури, приймається на віру і уявляється за власними законами. Актуальність міфів відкриває духовний світ людини, рух думок, ідеї, мотиви вчинків, взаємини з суспільством і органами влади. У постійному протистоянні з політичними маніпуляціями і нав'язаними поглядами потрібно зрозуміти динаміку формування соціально-політичних міфів.

У статті приводяться погляди на міфи як символічну реальність. Накреслені основні ознаки міфів і підходи до них як повторюваних явищ, оскільки сучасні міфи є продовженням історично культивованих на протязі попередніх поколінь міфічних тем і сюжетів. З'ясовано, що за своїм змістом політична свідомість охоплює різноманітні уявлення людей, в тому числі міфологічні. Сила міфу в гармонії з тими соціальними процесами, у які включені члени суспільства, які він символічно пояснює, духовно осмислює політичні реалії, створюючи смисл фактів. З різними цілями люди, суспільство та держава продукують і нав'язують оточуючим свої міфи, які втілюють їх бачення дійсності та інтерес.

Міф є емоційно привабливою логічно-образною символічною конструкцією, котру вже у зв'язку з тим, що вона існує, приймають як істинну, але в дійсності вона є підміною реальності, зручною для того, щоб її сприймали й використовували молоді люди як пояснювальну модель. Висловлена думка про ймовірність того, що завдяки міфам відбувається заповнення певних «прогалин», світоглядних «пустот», відсутності особистої позиції і поглядів, тож таке дотримання логіки, яку транслюють міфи, схоже на поступку перед суспільною думкою та громадським тиском.

Завдяки тому, що міф конструює реальність, відбувається відкриття широкого простору для того, аби здійснювати маніпуляції, зокрема й політичні; за допомогою міфу в подій з'являється особливий духовний сенс, відбувається актуалізація людських інтенцій, можуть приходити натхнення й мотивація; міфу необхідні послідовники; міф створює комунікативну систему, до якої входять смисли, цінності й цілі; міфи є джерелом емоційно забарвлених, найчастіше схвалюваних, зразків поведінки.

Ключові слова: *політична свідомість, міфи, політичні міфи, мотиви політичної поведінки, мотивація політичної участі молоді.*

Summary

Kuts V.A. **Between the myths and reality: the begin political consiousness.** – Article.

The article is devoted to the disclosure of the formation of political consciousness in the context of myth and reality. It is determined that a myth can be considered true when it functions as a complete system of meanings, is confirmed not by personal experience, but by the collective mind at the level of cultural experience, is accepted on faith and is presented according to its own laws. The relevance of myths reveals the spiritual world of a person, the movement of thoughts, ideas, motives for actions, relationships with society and authorities. In the constant confrontation with political manipulations and imposed views, it is necessary to understand the dynamics of the formation of socio-political myths. The article presents views on myths as a symbolic reality. The main features of myths and approaches to them as recurring phenomena are outlined, since modern myths are a continuation of mythical themes and plots historically cultivated over previous generations. It is found that in its content, political consciousness encompasses a variety of people's ideas, including mythological ones. The power of myth, in harmony with the social processes in which members of society are included, which it symbolically explains, spiritually comprehends political realities, creating the meaning of facts. With different goals, people, society and the state produce and impose their myths on others, which embody their vision of reality and interest.

A myth is considered as an emotionally attractive logical-figurative symbolic construction, which by the fact of its existence is accepted as true, but in fact replaces reality, convenient for perception and use as an explanatory model by young people. It is assumed that myths tend to fill certain "gaps", "emptiness" of the worldview, the absence of one's own opinion and beliefs, therefore such following of the logic of myths resembles submission to public opinion and public pressure.

The construction of reality inherent in myth opens up a wide scope for manipulations, including political ones; myth gives special spiritual meaning to events, actualizes human intentions, can inspire and motivate; myth needs followers; myth is characterized by the creation of a communicative system of meanings, values, and goals; myths provide emotionally colored, mostly approved, models of behavior.

Key words: *political consciousness, myths, political myths, motives of political be-havior, motivation of political participation.*

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

О. Д. Бородай
Етика й мораль у контексті свободи вибору: сучасні дискусії й конфлікти.....3

Л. І. Верховод, А. А. Гоць, І. В. Журба
Штучний інтелект як частина буття сучасної людини: соціально-філософська рефлексія.....9

Я. М. Горбаль, Н. І. Глебова
Філософські виміри війни: вплив на формування освітніх ідентичностей у сучасному світі.....15

О. В. Горпинич
Ефективність управління якістю освіти.....21

Ю. Д. Доброносова
Горизонт майбутнього та екзистенціал надії в умовах війни.....26

О. О. Дольська, Т. М. Дишкант, Н. Б. Годзь
Гносеологічний вимір освітньої стратегії для майбутнього.....32

С. В. Киселиця
Соціогуманітарні межі толерантності в контексті євроінтеграції.....40

H. S. Manuilo
The role of guardians in Plato's Republic: lessons for contemporary leadership.....46

Ю. Є. Мануйло
Проблеми етики чеснот: розгляд етичної теорії А. Макінтайра.....51

М. І. Дуб, І. Р. Надюк
Природне богослов'я в історії світової філософії.....57

Ю. С. Нужна, С. В. Хобта, К. М. Котеленець
Штучний інтелект: філософський дискурс (засновано на аналізі роботи
Ганса Моравика «Діти розуму: майбутнє робота та людського інтелекту»).....62

Р. М. Поліщук
Гра як творче начало культури: Й. Гейзинга та Р. Кайуа.....67

С. В. Радченко
Соціально-політична дія як інструмент підвищення гуманітарної безпеки:
рекомендації для політичних діячів України.....73

В. В. Толсторожев
Особливості зародження «Київського» православ'я.....79

Чжан Хунвей
Модернізація гармонічного співіснування людини та природи:
філософське обгрунтування та ціннісні пріорітети.....84

Е. В. Щербенко
Прометей і Асклепій, або Ми, трулялята.
Розрив із минулим у герменевтиці дорослішання.....88

СОЦІОЛОГІЯ

О. Б. Орос
Мікросоціологія домашнього насильства над дітьми в умовах воєнного стану.....93

V. M. Popovych, S. S. Shcherbyna, T. O. Novak
Management of social work at the level of the territorial community
in the conditions of war: the regional profile.....98

ПОЛІТОЛОГІЯ

С. О. Вовк, А. В. Бадер
Реакція на війну: порівняльний аналіз інформаційних та освітніх стратегій України й росії.....105

І. В. Єрмоленко
Механізм формування молодіжної політики на рівні територіальних громад
як чинник демократичного розвитку.....111

І. В. Журба
Медіа та сепаратизм: як інформаційні кампанії впливають на розвиток конфліктів.....116

В. І. Мальський
Нормативне забезпечення системи економічної безпеки:
практичний аспект та міжнародний досвід.....122

Ю. О. Остапець, П. В. Габрин
Громадсько-політичне життя ромської етнічної меншини України та Румунії
крізь призму бінарного порівняння інтеґраційних практик.....127

О. М. Сич
Часопис «Сурма» в технологіях суспільного впливу і політичної боротьби
Закордонних Частин ОУН (1949–1954).....133

В. Я. Томахів, О. П. Качуровський
Концептуальні засади дослідження демократичних трансформаційних процесів.....140

Д. В. Яковлев, Л. І. Яковлева
Політична діяльність задля суспільного блага: місія та виклики середнього класу.....145

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ

Скалацька О.В.
Міждисциплінарний потенціал медіафілософії у просторі штучного інтелекту (ШІ):
філософськи аспекти.....151

О. М. Заєць
Екзистенціально-психоаналітичний вимір турботи про себе в наш час.....157

І. М. Ломачинська
Бібліотеки та архіви в цифрову епоху:
соціальні мережі як інструмент збереження національної пам'яті.....164

Куц В. А.
Між міфом і реальністю: становлення політичної свідомості.....171

CONTENTS

PHILOSOPHY

Boroday O. D.
Ethics and morality in the context of freedom of choice: contemporary debates and conflicts.....3

Verkhovod L. I., Hots A. A., Zhurba I. V.
Artificial intelligence as a part of modern human being: social and philosophical reflection..... 9

Horbal Ya. M., Hlebova N. I.
Philosophical dimensions of war: impact on shaping educational identities in the modern world.....15

Horpynych O. V.
Effectiveness of education quality management..... 21

Dobronosova Yu. D.
The horizon of the future and existential of hope in the conditions of war.....26

Dolska O. O., Dyshkant T. M., Godz N. B.
Epistemological dimension of educational strategy for the future 32

Kyselytsia S. V.
Socio-humanitarian limits of tolerance in the context of European integration.....40

Manuilo H. S.
The role of guardians in Plato's Republic: lessons for contemporary leadership.....46

Manuilo Y. Y.
Problems of virtue ethics: an analysis of A. Macintyre's ethical theory.....51

Dub M. I., Nadiuk I. R.
Natural theology in the history of world philosophy 57

Nuzhna Yu. S., Khobta S. V., Kotelenets K. M.
Artificial intelligence: a philosophical discourse (based on an analysis of Hans Moravik's Children of Mind: the Future of Robots and Human Intelligence).....62

Polishchuk R. M.
Game as a creative source of culture: J. Geisinga and R. Kayua.....67

Radchenko S. V.
Social and political action as a tool to improve human security: recommendations for Ukrainian policymakers.....73

Tolstorozhev V. V.
Features of the birth of "Kyiv" Orthodoxy 79

Zhang Hongwei
Modernization of the harmonious coexistence of Human and nature: philosophical justification and value priorities..... 84

Shcherbenko E. V.
Asclepius and Prometheus, or We, trulialiata. Breaking with the past in the hermeneutics of growing up 88

SOCIOLOGY

Oros O. B.
Microsociology of domestic violence against children under conditions of martial law.....93

Popovych V. M., Shcherbyna S. S., Novak T. O.
Management of social work at the level of the territorial community in the conditions of war: the regional profile.....98

POLITOLOGY

Vovk S. O., Bader A. V.
Reaction to the war: a comparative analysis of information and educational strategies of Ukraine and russia.....105

Yermolenko I. V.
The mechanism of formation of youth policy at the level of territorial communities as a factor of democratic development.....111

Zhurba I. V.
Media and separatism: how information campaigns influence the development of conflicts.....116

Malskyi V. I.
Regulatory support of the economic security system: practical aspects and international experience.....122

Ostapets Yu. O., Habryn P. V.
Social and political life of the Roma ethnic minority in Ukraine and Romania through the prism of a binary comparison of integration practices.....127

Sych O. M.
"Surma" magazine in the technologies of social influence and political struggle of the Foreign Branches of the OUN (1949–1954).....133

Tomahiv V. Ya., Kachurovskyi O. P.
Conceptual basis of research democratic transformation processes.....140

Yakovlev D. V., Yakovleva L. I.
Political activity for the public good: the mission and challenges of the middle class.....145

CURRENT PROBLEMS OF PHILOSOPHY

Skalatska O.V.
Interdisciplinary potential of media philosophy in the space of artificial intelligence (AI): philosophical aspects.....151

Zaiets O.M.
Existential-Psychoanalytical Dimension of Care of the Self in Our Time.....157

Lomachinska I.M.
Libraries and Archives in the Digital Age: Social Networks as a Tool for Preserving National Memory.....164

Kuts V.A.
Between the myths and reality: the begin political consiousness.....171

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Науково-практичний журнал

Випуск 47

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Н. Ігнатова
Комп'ютерна верстка – В. Гайдабрус

Підписано до друку 08.07.2024. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 18,14. Ум. друк. арк. 22,79.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0724/518.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.